

**Міністерство освіти і науки України
Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді
Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”**

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

**Навчально-методичний посібник
Видання друге, доповнене та перероблене**

Київ 2007

УДК 364.048.2:343.545

ББК 65.272

С69

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчально-методичний посібник для вищих навчальних закладів, лист №14/18.22256 від 18.10.2005 р.

Надруковано за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії. Міністерство може не поділяти погляди, зображені в цій публікації.

Рецензенти:

Тюріна В.О. — докт. пед. наук, професор кафедри загальної соціології НУВС України;

Романішина Л.М. — докт. пед. наук, професор кафедри педагогічної майстерності та освітніх технологій ТНПУ ім. В. Гнатюка;

Попова О.В. — докт. пед. наук, професор кафедри загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;

Венедиктов В.С. — докт. юр. наук, професор, проректор Національного університету внутрішніх справ України;

Гуторова Н.О. — докт. юр. наук, професор, Національна юридична академія ім. Я. Мудрого;

Шкарупа В.К. — докт. юр. наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національної академії Державної податкової служби України.

С69

Соціальна профілактика торгівлі людьми: Навчально-методичний посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. — К.: ТОВ “Агентство “Україна”, 2007. — 352 с.

ISBN 966-78-15-692

978-966-8136-78-8

Навчально-методичний посібник розкриває систему соціальної профілактики торгівлі людьми в Україні. Дано визначення сутності поняття соціальної профілактики торгівлі людьми, розкрито її види, форми, методи на основі концепції “допомоги для самопомоги”. Подано аналіз явища торгівлі людьми на сучасному етапі розвитку українського суспільства, його причини, масштаби, тенденції розвитку, засоби протидії, визначено систему суб’єктів соціальної профілактики торгівлі людьми. Розкрито основні форми первинної, вторинної і третинної профілактики торгівлі людьми, надані методичні матеріали для її організації та проведення.

Навчально-методичний посібник призначено для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб, учителів, правоохоронців, активістів неурядових організацій, державних службовців, які задіяні у виконанні державних програм протидії торгівлі людьми.

ISBN 966-78-15-692

978-966-8136-78-8

УДК 364.048.2:343.545

ББК 65.272

© Держсоцслужба, 2007

© К.Б. Левченко,
І.М. Трубавіна, 2007

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Торгівля людьми: злочин та порушення прав людини	7
1.1. Торгівля людьми – визначення понять	7
1.2. Сутність, причини, масштаби, тенденції торгівлі людьми в сучасному українському суспільстві	13
1.3. Торгівля дітьми, комерційна сексуальна експлуатація дітей, використання найгірших форм дитячої праці	20
1.4. Концептуальні засади державної політики України у сфері протидії торгівлі людьми	24
РОЗДІЛ 2. Теоретичні засади соціальної профілактики торгівлі людьми в Україні	32
2.1. Характеристика потенційної групи ризику	32
2.2. Соціально-демографічні характеристики потерпілих від торгівлі людьми як джерело інформації про цільові групи для здійснення соціальної профілактики	35
2.3. Концепція соціальної профілактики торгівлі людьми	45
2.4. Суб'єкти соціальної профілактики торгівлі людьми та їх взаємодія	53
2.4.1. Роль органів державної влади в здійсненні соціальної профілактики торгівлі людьми	52
2.4.2. Роль неурядових організацій у здійсненні соціальної профілактики торгівлі людьми	64
РОЗДІЛ 3. Первинна соціальна профілактика торгівлі людьми	72
3.1. Організація та проведення інформаційних кампаній у соціальній профілактиці торгівлі людьми та формування громадської думки	72
3.2. Методика проведення масових заходів та акцій щодо протидії торгівлі людьми	87
РОЗДІЛ 4. Організація вторинної соціальної профілактики торгівлі людьми	95
4.1. Організація “гарячої лінії” як форми вторинної профілактики торгівлі людьми	95
4.2. Організація групових занять з профілактики торгівлі людьми	100
4.3. Підготовка та розповсюдження інформаційної продукції	107

4.4. Тренінги із запобігання торгівлі людьми та методика їх проведення	109
4.5. Інтерактивний театр як одна із форм вуличної соціальної роботи	118
РОЗДІЛ 5. Третинна соціальна профілактика торгівлі людьми.....	123
5.1. Зміст, методи третинної профілактики та визначення потреб потерпілих від торгівлі людьми.....	123
5.2. Деякі аспекти здійснення третинної профілактики торгівлі людьми.....	135
5.3. Етика соціального працівника в третинній соціальній профілактиці торгівлі людьми	147
Додатки до розділу 3.....	151
Додаток 1. Тренінг “Співробітництво зі ЗМІ в рамках проведення інформаційної кампанії”	151
Додаток 2. Тренінг “Організація рекламних кампаній”	156
Додатки до розділу 4.....	159
Додаток 3. Тренінг “Психологічні навички телефонного консультування з проблемі торгівлі людьми”	159
Додаток 4. Тренінг “Особливості роботи “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми”	162
Додаток 5. Тренінг “Торгівля людьми – як уберегтися від небезпеки”	168
Додаток 6. Тренінг “Можливості навчання та працевлаштування”	188
Додаток 7. Методичні рекомендації до проведення профілактичних заходів із запобігання торгівлі людьми.....	201
Додаток 8. Типова лекція із запобігання торгівлі людьми.....	207
Додаток 9. Методичні рекомендації до проведення групових занять	212
Додаток 10. Рекомендації до використання навчального відеодатка “Запобігання торгівлі людьми”	264
Додаток 11. Зупинимо торгівлю дітьми – сучасне рабство	276
Додатки до розділу 5.....	283
Додаток 12. Програма курсу “Сімейна економіка”	283
Додаток 13. Рольова гра “Як улаштуватися на роботу”	337
Додаток 14. АНКЕТА	341

ВСТУП

Торгівля людьми є одним із найсерйозніших злочинів проти людини, який має як економічні, так і соціальні, педагогічні, психологічні причини. Враховуючи те, що на сьогодні відсутня чітка концепція соціальної профілактики торгівлі людьми, несистематичною є соціальна робота в цьому напрямі, не є чітко визначеними суб'єкти, об'єкти, зміст такої роботи, її методи та форми, які б враховували вікові, статеві, соціальні та інші особливості дітей, молоді, членів їх сімей, виникла ідея про посібник для підвищення кваліфікації соціальних працівників, педагогів, психологів, який би розв'язував цю проблему як на теоретичному, так і на методичному рівні. Запропонований посібник уперше здійснює таку спробу, враховуючи чинне законодавство України, досвід вітчизняних державних та недержавних суб'єктів соціально-профілактичної роботи в цьому напрямі, теорію соціальної та соціальнопедагогічної роботи, результати соціологічних досліджень щодо груп ризику потерпілих від торгівлі людьми.

Відповідно до цих теоретичних положень можна запропонувати:

- концепцію соціальної профілактики торгівлі людьми в Україні;
- зміст, форми і методи такої роботи для дітей, молоді та членів їх сімей;
- цикли занять, інформаційні матеріали, методичні рекомендації щодо здійснення різних видів соціальної профілактики торгівлі людьми в Україні.

Особливістю посібника є також спрямування на комплексне розв'язання проблеми:

- визначені суб'єкти й об'єкти профілактики торгівлі людьми, показано їх взаємозв'язок, проблеми роботи;
- увага приділяється як представникам групи ризику, потерпілим, так і їх мікросередовищу (сім'ям, громаді) та макросередовищу (в аспекті формування громадської думки); показано їх ресурси та можливості їх використання;
- соціально-профілактична робота спрямована на врахування як базових, так і духовних потреб клієнтів, на їх всебічний розвиток, формування гармонійної особистості, моральних цінностей, необхідних знань і свідомої безпечної поведінки, зміцнення сімейних стосунків, формування адекватної самооцінки:

розуміння себе як цінності, особистості, людини з правами, свободами, інтересами, відповідальністю за своє життя і рішення.

Сподіваємося, що в пригоді фахівцям стануть запропоновані цикли тренінгових занять, які готові для застосування в цільовій аудиторії після засвоєння фахівцями теоретичної частини посібника. Цьому сприятимуть завдання для самоперевірки, запропонована література, виділення основних понять теми.

Розділ 1

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ:

ЗЛОЧИН ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Основні поняття розділу:

- комерційна сексуальна експлуатація дітей;
- торгівля людьми;
- торгівля дітьми;
- найгірші форми дитячої праці;
- шляхи потрапляння українських громадян до тенет торгівлі людьми;
- основні поради для тих, хто збирається за кордон, та правила безпечної поведінки;
- країни призначення, країни постачання, транзитні країни, торгівля людьми, проституція, міграція, “біле рабство”, потенційна група ризику, репресивні заходи, експлуатація, елементи акту торгівлі людьми, способи використання людини, внутрішні причини, зовнішні причини, способи вербування, система аурайг, найгірші форми дитячої праці, комерційна сексуальна експлуатація дітей, дитяча проституція, дитяча порнографія, дитячий секстуризм, репатріація, ранній шлюб.

1.1. Торгівля людьми – визначення поняття

Одним із негативних наслідків соціально-економічних трансформацій у державі за часів здобуття незалежності є зростання кількості випадків торгівлі людьми. Відповідно до статті 3 Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, та покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН по боротьбі із транснаціональною організованою злочинністю, торгівля людьми визначається як: здійснення з метою експлуатації вербування, перевезення, передачі, переховування або отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примушування, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу.

Незважаючи на здійснення певних зусиль з боку Української держави в напрямі протидії торгівлі людьми – криміналізацію цього злочину в національному законодавстві – прийняття та виконання Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми, Комплексної програми протидії торгівлі людьми, ратифікацію міжнародних договорів, у тому числі Конвенції ООН по боротьбі із транснаціональною організованою злочинністю та Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, та покарання за неї, укладання двосторонніх та багатосторонніх угод, активізацію міжнародного співробітництва України, створення спеціальних підрозділів по боротьбі зі злочинами пов'язаними з торгівлею людьми в системі МВС України, організації та проведенні інформаційних кампаній, відкриття реабілітаційних центрів для потерпілих від торгівлі людьми, налагодженні активної співпраці з міжнародними та неурядовими організаціями, проблема торгівлі людьми залишається актуальною і це негативне явище має стійкі тенденції до поширення.

За оцінками експертів, від 3 до 7 млн. українських громадян працюють за кордоном. Абсолютна більшість з них влаштована там нелегально, що створює умови для експлуатації, порушення прав людини, торгівлі людьми.

За даними правоохоронних органів, відбувається щорічне зростання кількості зареєстрованих фактів торгівлі людьми. Так, у 1998 році їх було зареєстровано 2, у 1999 – 11, 2000 – 42, 2001 – 89, 2004 – 262, 2005 – 415, 2006 – 376, за 8 місяців 2005 року вже 299. Відзначаючи об'єктивне зростання кількості випадків торгівлі людьми, слід зауважити, що збільшення цифр порушених проти торгівців людьми кримінальних справ в основному свідчить про активізацію роботи правоохоронних органів.

Опитування населення виявляють значний відсоток бажаючих виїхати з України. Науковці відмічають, що проведення жорсткої міграційної політики не протидіє, а іноді навпаки сприяє зростанню явища торгівлі людьми. Тому акценти у протидії цьому явищу повинні перемішуватись у площину стимулювання громадян до їх самореалізації як в Україні, так і за кордоном.

Поняття торгівлі людьми складалося протягом віків, разом зі зміною історичних епох, розвитком і гуманізацією суспільства та переглядом існуючих моральних канонів. Явище купівлі-продажу людей не може претендувати на роль нового для суспільства феномена, хоча сьогодні інколи його і називають таким.

Останнім часом міжнародним документом, спрямованим на протидію торгівлі людьми, став Протокол про попередження та запобігання цього явища, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий 15 листопада 2000 року. Згідно зі

статтею 3 цього Протоколу торгівля людьми означає: "...здійснення з метою експлуатації: вербування, перевезення, передачі, переховування або отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примушування, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу".

Викладене свідчить про те, що сьогодні в поняття торгівлі людьми у світовому масштабі вкладають певною мірою різні явища, які мають спільні ознаки, головна серед яких – продаж (інша платна передача) людини. Торгівлю тлумачать як:

- 1) такий продаж людини, коли її покупець отримує над нею всі або майже всі атрибути права власності (работоргівлю);
- 2) продаж, що призводить до вчинення щодо людини інститутів та звичаїв, тотожних із рабством, таких, як боргова кабала, сімейне рабство тощо;
- 3) вивезення для продажу або продаж людини за кордоном чи у своїй країні для використання у проституції або порнобізнесі;
- 4) продаж дитини для незаконного усиновлення;
- 5) використання ембріона чи плоду людини з корисливою метою (фактично продаж ембріона чи плоду);
- 6) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів тощо.

Проблема торгівлі людьми має глибокі історичні й етнопонаціональні корені. На різних етапах свого розвитку людство по-різному ставилося до неї. На ранніх стадіях ставлення до торгівлі людьми було досить ліберальним, купівля-продаж людини розглядалася як засіб законного збагачення. Згодом людське співтовариство усвідомило неможливість існування такої форми використання людини, яка дискримінувала її та принижувала гідність. Почалася багатомісячна боротьба із цим ганебним явищем, що не вщухає і сьогодні.

Торгівля людьми розглядається як порушення прав людини, за яке повинні нести відповідальність держави. Важливим етапом у ствердженні такої концепції стала Всесвітня конференція з прав людини, що відбулася у Відні у 1993 році, коли вперше насильство над жінками було визнано порушенням прав людини. Саме з позицій захисту прав людини в останні роки розроблялася низка міжнародних документів щодо боротьби з торгівлею людьми. Це, наприклад, Гаазька міністерська декларація (1997 р.), Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.), Брюссельська декларація (2002 р.), у яких підкреслюється, що торгівля людьми – це порушення людських прав.

Комісія ООН з питань боротьби з міжнародною злочинністю вважає торгівлю людьми третьою за своїми масштабами категорією організова-

ної злочинності, що поступається лише нелегальній торгівлі наркотиками та зброєю. За оцінками комісії, щорічні прибутки цього транснаціонального бізнесу становлять близько 12 мільярдів доларів. Нелегальні доходи від торгівлі “живим товаром” живлять механізми корупції, готуючи сприятливий ґрунт для подальшого розвитку нелегального бізнесу та виступаючи загрозою підризу існуючих правових структур і правоохоронних органів.

Перші цифри щодо оцінки масштабу проблеми з’явилися у звіті Всесвітньої мережі за виживання (неурядова організація з офісом у Вашингтоні) у 1997 році – близько 400 тис. жінок із країн СНД були продані в сексуальне рабство з початку 90х рр. Пізніше з’явилися й інші цифри (від 700 тис. до 4 млн. осіб у всьому світі в 2001 році), але однозначно можна відмітити складність ведення статистики передусім через латентність цієї проблеми.

Уперше термін “біле рабство” з’явився на початку ХХ століття, коли більшість держав тодішньої Європи підписали у 1904 році в Парижі міжнародну угоду, спрямовану на боротьбу із цим явищем. У той час особлива увага приділялась жінкам із Великої Британії, яких змушували займатися проституцією в країнах континентальної Європи. Пізніше поняття “білого рабства” поширилося на торгівлю “живим товаром” загалом. Ввезення жінок до країн як “наречених за листуванням”, хатніх робітниць, офіціанток, танцівниць або фотомоделей досить часто оберталось залученням їх до роботи в секс-бізнесі шляхом ошукування чи примусу.

Методологічні підходи до з’ясування сутності торгівлі людьми в тій чи іншій мірі знайшли своє відображення у визначеннях цього явища в міжнародно-правових актах і національних законодавствах.

Перші міжнародні угоди з питань запобігання торгівлі людьми ототожнювали її з торгівлею жінками, причому винятково з метою сексуальної експлуатації. Це пояснюється тим, що саме торгівля жінками з метою примусового використання в проституції, як один із найбільш прибуткових видів бізнесу, набула особливо значного поширення у ХХ столітті.

Так виникло своєрідне коло: відповідаючи на найбільш нагальну вимогу дня, міжнародні організації та представництва багатьох країн світу привертали увагу тільки до частини проблеми торгівлі людьми, а саме торгівлі жінками з метою використання в примусовій проституції. Таким чином, створювалося враження, що саме торгівля жінками з метою використання в примусовій проституції покриває собою весь феномен торгівлі людьми. Таке сприйняття проблеми тривалий час було досить стійким, закріплювалося в міжнародних документах і національному законодавстві багатьох країн світу.

Насправді поняття “торгівля людьми” охоплює значно ширше коло соціальних явищ. Предметом торгівлі може бути будь-яка особа неза-

лежно від статі та віку: чоловіки — з метою експлуатації в праці; діти — з метою використання в жебрацтві; будь-які особи — для вилучення і трансплантації органів. Торгівля жінками є лише складовою частиною феномена торгівлі людьми.

Після смерті батьків у мене не було грошей на оплату боргу за квартиру, і я вирішив ризикнути — поїхати на роботу за кордон. В одній з газет прочитав оголошення, що фірма на вигідних умовах працевлаштовує за кордоном. Вирішив зателефонувати, щоб довідатися, яку роботу мені запропонують. Як повідомила секретарка, для працевлаштування в Ізраїлі мені знадобиться закордонний паспорт та час на оформлення робочої візи. У той момент я думав, що мені пощастило.

Наступного дня я пішов у фірму на прийом до директора. Директор фірми виявився респектабельним чоловіком близько 45 років. Він пояснив, що працювати я буду в шпиталі, мене чекають гарні умови проживання, висока зарплатня, але потрібно буде пройти медичне обстеження про всяк випадок, тому що пацієнти — люди із серйозними порушеннями імунної системи. Я сказав, що погоджуюсь, та віддав паспорт на оформлення візи.

Через три місяці я летів в Ізраїль. В аеропорту мене зустрів представник фірми і відвіз на машині у шпиталь, що знаходився в двоповерховому будинку на околиці. Останнє, що я запам'ятав, це обличчя, що схилилося наді мною зі шприцом у руці. Прокинувся я в напівпідвальному приміщенні без вікон, захотів підвестися, але не зміг через відчуття різкого болю в правому підребер'ї.

Відкинувши ковдру, я побачив, що живіт забинтований. За час перебування в шпиталі я втратив відчуття часу. Щодня до мене приходила жінка і робила якісь ін'єкції. Вона не знала російської мови, тому я не зміг уточнити інформацію щодо місцезнаходження. Коли я зміг самостійно ходити, то побачив шов, що зарубцювався. Жінка видала мені квиток на літак і три тисячі доларів. Так я повернувся додому з грошима, але без правої нирки...

З практики роботи центру “Ла Страда — Україна”

Аналіз міжнародних документів підтверджує, що країни, які беруть участь у торгівлі людьми, підрозділяються на три типи:

- країни-постачальниці живого товару;
- країни, через які здійснюється транзит людей;
- країни призначення, куди власне вивозяться люди.

Пострадянські країни — це країни, з яких здебільшого здійснюється експорт людей на світові ринки живого товару. Водночас вони є також транзитними для жителів азійських країн, які намагаються потрапити до Західної Європи. Пріоритетними країнами вивозу українських громадян

є: Туреччина, Греція, Кіпр, Італія, Іспанія, Югославія, Боснія і Герцоговина, Угорщина, Чехія, Португалія, Росія, Хорватія, Німеччина, Об'єднані Арабські Емірати, Сирія, Китай, Нідерланди, Японія.

Процес торгівлі людьми може включати особу або групу осіб, починаючи з вербувальника і закінчуючи особою, яка купує чи одержує жертву (наприклад, власник секс-магазину). Це може бути особа, що утримує людину в умовах рабства чи застосовує до неї методи, тотожні рабству, примусова праця, наприклад, примусове використання в промисловій, сільськогосподарській, рибальській галузях чи в жебрацтві, у домогосподарстві служницею чи в примусовому шлюбі. Відповідно до сучасного визначення торгівлі людьми вона визнається і без ознаки перетинання державних кордонів. Адже є велика кількість випадків “внутрішньої” торгівлі людьми, що відбувається під час переміщення людей з одного регіону в інший у межах однієї країни. Такі особи страждають від насильства не менше тих, кому доводиться перетинати кордон.

Основними елементами в акті торгівлі є:

- купівля-продаж людини;
- обман;
- насильство;
- боргова кабала;
- експлуатація різних можливостей і здібностей людини.

Способи використання людей доволі різноманітні. Чоловіків експлуатують як будівельників, шахтарів, на сільськогосподарських роботах; жінок — як домогосподарок, швачок, мийниць посуду. Дітей використовують здебільшого у жебрацтві та як дешеву робочу силу на некваліфікованих роботах або в розповсюдженні наркотиків серед підлітків.

Після закінчення технічного вузу роботу за фахом мені знайти не вдалося. Мій колишній однокурсник запропонував поїхати разом із ним до Франції, щоб стати там найманцем. Він повідомив, що знайшов фірму, на якій пропонують зарплатню від 1,5 до 5 тисяч франків, включаючи амуніцію, страхування, харчування і проживання на військовій базі. Це здалося мені прекрасною нагодою подивитися світ та заробити гроші. Я оформив закордонний паспорт. У фірмі ми підписали контракт французькою мовою. Фірма оформила візи та в кредит купила квитки. Коли прилетіли на місце призначення, нас розмістили в казармі. Від хлопців з Росії ми довідалися, що будуть посылати в гарячі точки по всьому світі...

З практики роботи центру “Ла Страда – Україна”

Торгівля людьми не визнає державних кордонів, не зважає на відмінності між розвинутими державами і державами, що розвиваються. Вона легко адаптується як до бідності, так і до розкоші, є актуальною майже для всіх народів. Отже, боротьба із цим злочином, порушенням прав людини в сучасному світі вимагає об'єднання зусиль міжнародної спільноти та громадськості кожної країни.

Мон 18 років, вона з бідної родини, яка проживає в одному із селищ на півночі Таїланду. Жінки з цього селища, які працювали в Японії, повернулися з купою грошей, і життя їхніх родин покращилося. Тому, коли агенти прийшли до селища, пропонуючи роботу офіціантки в Японії, Мон погодилась.

Вона повинна була заплатити 25 000 батів (625 доларів), які її родина позичила в одного з агентів під п'ятивідсотковий процент. У Бангкоку агенти допомогли Мон отримати паспорт та візу без необхідної згоди батьків у зв'язку з тим, що вона неповнолітня.

Мон, інша жінка та агент вирушили літаком і зупинилися у Філіппінах. Філіппінець, який з'явився в імміграційній службі, допоміг їм в'їхати в країну. Їм потрібні були малайзійські паспорти для того, щоб в'їхати в Японію, тому що імміграційні служби Японії дуже суворо ставились до таїландських жінок, які в'їжджали в цю країну. Таїландки повинні були в'їжджати в Японію нелегально, як “жінки” малайзійців.

По прибутті їх доставили до японця, який сказав їм, що вони заборгували 700 000 батів (17 500 доларів). Називали його “Па”. Їх змушували працювати в барі по багато годин, щоденно займатися сексом з клієнтами, вони не могли залишити бар без супроводу.

З практики роботи Всесвітнього альянсу проти торгівлі жінками, Таїланд

1.2. Сутність, причини, масштаби, тенденції торгівлі людьми в сучасному українському суспільстві

В основі сучасної еміграції з України лежать міграційні процеси громадян України з метою працевлаштування за кордон. Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн далекого зарубіжжя та Російської Федерації з метою працевлаштування. Сезонне, тимчасове працевлаштування або “човникові” поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним засобом виживання для багатьох українських сімей. За різними оцінка-

ми, протягом року приблизно 5 млн. наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном. За даними експертів, у Росії щороку працює до 1 млн. таких заробітчан, а в “сезонний пік” їх чисельність сягає 3 млн.

Неефективність політичних та економічних перетворень у державі, корумпованість чиновників, декларативність соціальної політики, зростання прірви між верхами та абсолютною більшістю населення, нездійсненність романтичних мрій перших років незалежності призвели до виявлення ще одного фактора – невіри в позитивні зміни в країні. Критичність ситуації в тому, що молоді люди не бачать перспектив для життя та самореалізації в українському суспільстві. Батьки не бачать перспектив для своїх дітей. Вища освіта не стає запорукою нормального забезпеченого життя. Виїзд за кордон розглядається як умова не тільки вирішення тимчасових фінансових проблем родини, але і як стратегія життєвого шляху для молодого покоління.

Хто ті люди, які потрапляють до тенет торговців “живим товаром”? Якого віку та соціального походження? Яку мають освіту? Останні дослідження, що проводилися в Україні, показали, що найчастіше це – молоді жінки 18–26-річного віку, переважно неодружені, з базовою загальною середньою або середньою професійною освітою, здебільшого з невеликих міст України. Рівень матеріального добробуту можна оцінити як низький і дуже низький, грошей не вистачає навіть на необхідні речі та продукти. Що стосується чоловіків, то більшість становлять одружені, віком 31–60 років, що виїжджають з метою заробити грошей за короткий строк для забезпечення належного рівня життя своєї сім’ї. Рівень освіти більшості такий самий, як і в жінок. Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, це здебільшого особи віком від 13 до 18 років, переважну більшість становлять дівчата. Вони найчастіше походять з неповних та реструктурованих сімей, при цьому скаржаться на насилля, що вчиняється по відношенню до них з боку нерідного батька. Але такий загальний опис осіб, які належать до реальної групи ризику, не виключає представників інших демографічних груп.

Серед основних завдань досліджень, що проводяться в Україні для визначення ситуації з торгівлею людьми, є вивчення готовності наших громадян їхати за кордон. Результати одного з останніх таких досліджень невітні: 47% громадян віком до 40 років, тобто найбільш працездатного віку, готові виїхати за кордон, причому 10% із них бажають залишитися там на постійне місце проживання, 21% – на декілька років, а 16% – на декілька місяців. Це значить, що близько половини громадян є представниками потенційної групи ризику, тобто можуть постраждати від цього виду злочину.

Проблема з різною гостротою виявляється в різних регіонах України. Особливо складне становище – в західних областях: Рівненській, Терно-

пільській, Чернівецькій, Волинській, Закарпатській, Львівській – де на обліку в центрах зайнятості перебуває по декілька членів однієї родини. Лише з Івано-Франківської області з 1460 тис. населення 250 тис. працюють за кордоном. За неофіційними даними, на заробітках за кордоном перебуває 150–350 тис. жителів Львівщини. Не краща ситуація і в інших західних областях.

За даними досліджень Державного інституту проблем сім'ї та молоді, неурядових організацій, найбільша кількість громадян виїждить з райцентрів, малих міст та сіл. Вікова категорія осіб, які виїжджають за кордон, – це випускники середніх навчальних закладів, а також особи віком 25–27 років, більшість з яких уже мають сім'ї (50–60% – мають дітей).

З одного боку, працевлаштування за кордоном є важливим джерелом формування середнього класу, інструментом включення до міжнародного ринку праці, інтеграції до міжнародної спільноти через розвиток безпосередніх людських контактів тощо. У той же час, масова трудова міграція молодих людей має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав). Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, у результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Незважаючи на це, люди готові їхати за кордон без знання мови, правових знань, кваліфікації, навіть на нелегальну роботу, що робить їх потенційними жертвами работоргівлі.

Слід зазначити, що намагання потенційних мігрантів виїхати та працевлаштуватися за межами держави активізує діяльність злочинних груп з оформлення виїзних документів і переправлення за кордон громадян України з метою їх подальшого продажу.

Зростає кількість сімей у найбільш проблемних країнах, де жінки є головними годувальницями сім'ї. Вони несуть відповідальність за родину та дітей.

Але якщо 5–8 років тому головним чинником цього явища було безробіття, сьогодні акцент робиться не стільки на безробітті як причині бідності, скільки на дуже низьких заробітках, які не дотягують до межі бідності навіть за висококваліфіковану працю (лікарі, медичні працівники, вчителі, серед яких абсолютна більшість – жінки), що тягне за собою бідність і безвихідь. Спостерігається унікальне явище обвального зниження рівня життя тієї частини населення, що за світовими стандартами має належити до “середнього класу”. Усе це штовхає громадян на пошук роботи за межами України.

Ситуація ускладнюється не тільки кризовим станом української економіки, але й тим, що процес міграції криміналізується, оскільки дешева

робоча сила українських громадян становить основу надприбутків посередників як в Україні, так і за її межами. До того ж легальних можливостей вийхати працювати за кордон замало для всіх бажаючих. Серед факторів, що негативно впливають на поширення торгівлі людьми, фахівці все частіше відмічають посилення загальної криміналізації суспільства. Бідність, неможливість працевлаштування й освіти через корумпованість майже всіх сфер життєдіяльності є одним з головних чинників залучення до кримінального бізнесу великої кількості людей. І насамперед це стосується підліткової частини населення України, яка, розуміючи батьківську неспроможність забезпечувати родину належним чином, у багатьох випадках стає на шлях учинення злочинів.

Низький рівень життя та високий рівень безробіття серед жінок штовхає їх на пошук роботи за межами держави.

Я народилася в селі під Києвом у родині вчителів. Після закінчення школи не склала вступні іспити в університет. Працювала в радгоспі, але зарплатня була невелика. Знайома мами кілька разів їздила в Італію на заробітки. Вона запропонувала мені поїхати разом з нею і працевлаштуватися гувернанткою.

Мої господарі виявилися літньою парою, що проживає у великому двоповерховому будинку. Працювати мені доводилося з п'ятої ранку до ночі без вихідних. Щоранку починалося з того, що я мила туалети і ванни. Для досягнення відбілюючого ефекту доводилося користуватися миючими речовинами з високим вмістом хлору. Рукавички мені не купували, тому що вважали це зайвим. Потім я прибирала всі кімнати, готувала сніданок, мила посуд і прала. Господиня наказала мені покрити лаком паркет у всіх кімнатах. Після цього в мене з'явилися яскраво-червоні висипання на шкірі, я почала втрачати вагу, з'явилося запаморочення. Мені здавалося, що це мине, але всякий раз, коли я використовувала миючі засоби, у мене починався кашель.

Я попросила господиню видати мені розрахунок. Вона відповіла, що через мій передчасний від'їзд із заробітку віднімуть частину грошей. Повернувшись в Україну, я кілька місяців пролежала в лікарні та витратила майже половину зароблених грошей на лікування. Я не можу користуватися миючими засобами у зв'язку з моїм станом здоров'я до теперішнього часу.

З практики роботи центру “Ла Страда – Україна”

Торгівля “живим товаром” як асоціальне, кримінальне явище має особливість пристосовуватися до нових умов життя, міняти свої форми і методи залежно від економічної і соціальної ситуації у кожній конкретній країні й у світі взагалі. Тому з часом з'являються нові тенденції в торгівлі людьми. Змінюються методи та підходи злочинних угруповань, способи

вербування, групи ризику. Загалом зміни мають такі вияви: потерпілими від торгівлі людьми стають і чоловіки; усе менше жінок у віці за 35 років, а більше молодих – 15–19 років вивозяться для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омолодження бізнесу і дитячого рабства; з'являється інформація про факти торгівлі дітьми; торгівці висувають більше вимог до “якості товару”; все більше з'являється потерпілих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках (їх вік 30–50 років); нові місця пошуку товару (торгівці переходять до вербування у сільську місцевість); більш зауважливим та законспірованим стало вербування. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їм документи, самі перевозять їх через кордон і передають у руки покупцю за рубежом, одержуючи відразу гроші. Раніше вербувальники займалися лише вербуванням і оформленням документів, інші функції брали на себе інші злочинці. У такій ситуації вербувальники часто не одержували обіцяні їм гроші. Поширюється внутрішня торгівля – з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, у тому числі на замовлення іноземців; змінюються форми торгівлі людьми, шляхи вивезення, зростають масштаби проблеми.

Зростаюча різниця між багатими та бідними країнами особливо впливає на становище жінок і дітей. Розлад національної економіки та політичної системи додає труднощів усім прошаркам населення, але жінки особливо вразливі в такій ситуації. Вони часто опиняються у парадоксальній ситуації, бо відповідають за дохід сім'ї, у той же час не маючи рівного доступу ні до краще оплачуваної роботи, ні до однакових можливостей для легальної міграції з метою працевлаштування порівняно з чоловіками. Зазначені чинники надають широке поле діяльності звідникам і сутенерам для вербування молодих жінок на зарубіжні роботи та до сексуального бізнесу.

Треба наголосити, що, крім звичайної експлуатації, жінки стикаються ще з однією її формою – сексуальною експлуатацією, котра приносить найбільші прибутки у сфері торгівлі людьми. Жінки, які вивозяться до іноземних держав з метою використання їх у секс-бізнесі, становлять вкрай ізольовану та беззахисну групу. Порушення прав людини та насилля носять масовий характер. Жінки працюють по 12–15 годин, а часто і цілу добу в секс-клубах, притонах чи бюро інтимних послуг, де власники, крім того, використовують їх прибиральницями, офіціантками чи хатніми робітницями. Обмеженням свободи, шантажуванням та залякуванням сутенери повністю підкоряють їх собі. Зрозуміло, що в таких умовах особа потерпає від психологічних, моральних та фізичних випробувань. Одним із вагомих факторів є те, що досить часто особа перебуває в чужій державі нелегально. Офіційні документи, за якими вона в'їхала, втрачає

ли свою чинність. (До більшості країн Західної Європи українські громадяни виїжджають за туристичними або гостьовими візами, термін дії яких – 3 місяці. Такі візи не дають права на роботу.) Крім того, майже в кожному випадку сутенери вилучають персональні документи (паспорти). Особу переконують (і воно насправді так і є), що лише той факт, що вона знаходиться на нелегальному становищі, тягне багато неприємних наслідків: ув'язнення, депортація, штраф. Тому особа сама зацікавлена уникати контактів з представниками влади, що у свою чергу унеможливає будь-який правовий захист. Враховуючи всі ці обставини, не дивно, що жертви секс-бізнесу дуже рідко наважуються називати імена своїх сутенерів та свідчити проти них у судах. Крім того, іноземна мова стає на перешкоді спілкування жертви та представників влади.

Фактором, що підштовхує до бажання їхати за кордон у пошуках щастя, є насильство стосовно жінок, зокрема домашнє. Досвід спілкування з жінками, які потерпіли від торгівлі, свідчить про те, що домашнє насильство нерідко стає передумовою, причиною, несвідомим поштовхом, що спонукає жінку шукати щастя і заробітку якомога далі від батьківщини. Суб'єктами насильства над жінкою виступають або батьки, або чоловік. Непорозуміння між поколіннями в родині – це чинник багатьох особистих бід. Коли молода жінка страждає від психологічного або навіть фізичного насильства з боку батьків, вона не буде довго розмірковувати над пропозиціями посередників. Навпаки, коли батьки готові в будь-яку хвилину прийти на допомогу, дівчатам удавалося звільнитися з рук торговців.

Особливо потрібно виділити причини, що сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію. Їх умовно можна розподілити на дві групи. Перша – це фактор “штовхання”, тобто коли важкі життєві обставини спричинили втягнення дитини в комерційну сексуальну експлуатацію (примус батьків чи опікунів, безпритульні діти, нарко- або алкоголезалежні). Друга група – це фактори “притягування”. До цих факторів можна віднести такі, які приваблюють дітей до роботи в секс-бізнесі та порнографії. Це і культ сексу в ЗМІ, особливо на екрані та в журналах, уява про легкість і швидкість заробітку та непотрібність набуття освіти. Тому діти ще шкільного віку іноді роблять вибір саме такого заробітку. Хоч це є вибір добровільний, але не можна плутати його з усвідомленим. Найчастіше, навіть якщо вибір робиться на перший погляд вільно, як правило, є різні фактори, які “підштовхують”. До таких факторів можна віднести недбале та безвідповідальне ставлення батьків, що не задовольняють основні життєві потреби дитини (їжу, житло, одяг та освіту) або жорстоко поведуться: сексуальне насильство в сім'ї, психологічний тиск та побої. Такі діти проводять більшість свого часу на вулиці або навіть живуть на вулиці. Офіційна статистика “дітей вулиці” збільшується з року в рік.

Практичний досвід роботи із запобігання торгівлі людьми та безпосереднє спілкування з особами, які бажають їхати працювати за кордон, та з тими, хто повернувся звідти, свідчить, що велику негативну роль у поширенні в Україні злочину “торгівля людьми” відіграє погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування та перебування за кордоном, а також про наслідки нелегального працевлаштування за кордоном. Цю групу чинників можна назвати інформаційними.

До правових чинників можна віднести відсутність, з одного боку, працюючої системи захисту потерпілих, недостатню захищеність українських громадян від рук торгівців “живим товаром” як в Україні, так і за її межами, а з другого – складний шлях доведення злочинної діяльності, збору доказів та документування злочину працівниками правоохоронних органів. Досі в Україні нема закону про соціальний захист українських громадян за кордоном. Недостатньо використовуються норми чинного законодавства проти шахрайства. Практично не працює в Україні програма захисту свідків. Немає правового захисту громадян від свавілля влади, бюрократизму, не виплат заробітної плати.

Важливим чинником, який сформувався та виявився вже на початку нового століття, є наявність так званої соціальної мережі за кордоном. За даними дослідження Міжнародної організації праці, у більшості мігрантів, як благополучних, так і жертв торгівлі людьми, за кордоном працює хтось чи з родичів, чи близьких друзів, що сприяє поінформованості про можливість працевлаштування там, значно полегшує процес виїзду. Найбільше ризикують стати потерпілими від торгівлі людьми ті, хто виїжджає в далеке зарубіжжя з метою нелегального працевлаштування через посередника, який бере на себе фінансування поїздки – оформлення візи і закордонного паспорта, придбання квитків. Ці грошові витрати є додатковим мотиваційним фактором, який не дозволяє людям відмовитися від поїздки у випадку виникнення сумнівів у її безпеці, вони ж стають і причиною того, що мігранти не можуть добровільно залишити роботу, тому що повинні повернути борги.

Важливими, але мало дослідженими є психологічні чинники: кризовий стан, у якому знаходяться наші громадяни, призвів і до зменшення самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей. За принципом “уже гірше не буде” люди погоджуються на різні авантюрні пропозиції, навіть не думаючи про їх наслідки. Насильство в сім’ї також підштовхує до розриву родинних зв’язків.

Причини торгівлі людьми потрібно шукати і в існуванні зовнішніх чинників, серед яких слід зазначити як позитивні: відкриття кордонів та падіння “залізної завіси”; спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як у пошуках розваг, так і праці; так і негативні: інтернаціоналізація тіньової економіки; зростання різниці між ба-

гатими та бідними державами; формування міжнародних кримінальних об'єднань; корумпованість працівників державних органів.

1.3. Торгівля дітьми, комерційна сексуальна експлуатація дітей, використання найгірших форм дитячої праці

Із року в рік усе більше дітей по всьому світу вивозять в інші країни або регіони з метою використання у важкій нелегальній праці або для роботи у сфері секс-послуг, примушують займатися проституцією, продавати себе в порнографії, з метою всиновлення та випрошування милостині.

Конвенція ООН про права дитини визначає дитину як особу “віком до 18 років чи старшу відповідно до закону, прийнятого в країні”. Згідно із цією Конвенцією, яку підписала 191 держава світу і яка набула чинності в Україні 27 вересня 1991 року, кожна дитина має право на захист від усіх видів економічної та сексуальної експлуатації, насилля (статті 19, 32, 34, 35 та 36). Усі держави повинні захищати дітей від будь-яких форм експлуатації і розбещення, торгівлі та контрабанди їх у будь-яких цілях і в будь-якій формі. Важливим кроком стала ратифікація Українською державою у жовтні 2000 року Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 182 “Про найгірші форми дитячої праці”. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії був ратифікований Україною у квітні 2003 року.

Збільшення числа проданих дітей, як правило, пов'язане з бідністю, епідемією СНІДу, економічними кризами, політичними репресіями та всезростаючим попитом з боку насильників над дітьми. Діти продаються з Китаю в Таїланд. Кожен рік тисячі дітей перепродуються з Непалу в Індію. Тенденція до розширення простежується в Латинській Америці. Дівчатка з Гондурасу перевозяться в борделі Гватемали, Сальвадору та Мексики. Мережа торгівців виявлена в Африці та Східній Європі. Діти з України, Росії, Молдови знайдені в Угорщині, Польщі, балтійських країнах та великих містах Західної Європи. Діти з Румунії та Молдови були запрошені як танцювальні колективи в Камбоджу для виступів, а там були примушені займатися проституцією. Однією з причин поширення вивозу дітей є слабкий імміграційний контроль, як, наприклад, між Парагваєм та Бразилією. Ніхто не вимагає ідентифікаційних документів від дорослих на дітей, які подорожують з ними. Тому діти продаються з Парагваю до Бразилії і з Бразилії до Парагваю. Діти з Таїланду продаються в Африку, а з Африки – до азійських країн. Діти з Китаю потрапляють в Таїланд, Корею та В'єтнам, а з Кореї та В'єтнаму – до Китаю і т. д.

Діти можуть продаватися за межі країни, а можуть переміщуватись у межах країни. Продаж у межах країни – менш поширене явище, ніж продаж за кордон. Але якщо таке трапляється, то це, як правило, переміщення із сільської місцевості до промислових міст або міст туристичного спрямування чи місць поблизу великих будівництв, зупинок вантажівок, портів та військових баз.

Українських дітей примушували перевозити і продавати наркотики в Молдові та Росії. Нерідко можна бачити, коли діти миють машини, працюють на базарах або жебрачать, замість того, щоб навчатись у школі. Жінки-жебрачки, які тримають на руках дітей, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, бо використовують для їх заспокоєння наркотичні речовини або снодійне. Не викликає сумніву факт, що такі діти будуть мати проблеми в розумовому розвитку, фізичному та психічному здоров'ї, а також будуть соціально дезадаптовані.

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються “купівлею” та втягуванням дітей у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці кримінальні структури задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному чоловіків, які шукають незаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей. Корупція та відсутність або невідповідність законів, недотримання існуючих законів – усе це є факторами, які прямо чи дотично призводять до комерційної сексуальної експлуатації дітей. У комерційній сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі), або великі групи (наприклад, кримінальні організації) людей. Комерційна сексуальна експлуатація дітей є формою примусу та насилля над дітьми і прирівнюється до примусової праці та інших сучасних форм рабства. Вона включає в себе дитячу проституцію, порнографію та торгівлю дітьми. До неї також відносять дитячий секс-туризм та ранні шлюби.

Сексуальне насильство – це:

- примус до шлюбу;
- сексуальні домагання;
- зґвалтування, секс-насилля (включаючи зґвалтування у воєнних конфліктах);
- примус до проституції, секс-продаж;
- секс-селекція;
- примусова контрацепція і стерилізація;
- нівечення геніталій.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей може привести до серйозних наслідків на все життя або навіть поставити під загрозу саме життя, завдаючи фізичної, психічної, духовної, моральної шкоди, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальності пологів, запізнення фізичного та розумового розвитку, травми, фізичну інвалідність та хвороби статевих

органів, включаючи ВІЛ/СНІД. Право дітей на щасливе дитинство й достойне, продуктивне та корисне життя повністю порушується. Сексуальна експлуатація дітей є багатолікою проблемою. Глобальний світовий секс-ринок втягує мільйони дітей і має мільйонні доларові прибутки.

За даними досліджень, вербують дітей, потерпілих від зовнішньої торгівлі, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт: торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, надання секс-послуг, танці, робота офіціанткою. Проте на новому місці респондентам рідко доводиться займатися торгівлею на вулиці або домашньою роботою, натомість вони мусять надавати секс-послуги, танцювати, жебракувати. Що стосується дітей, які потерпіли від внутрішньої торгівлі, то їм пропонують працювати прибиральницями, офіціантками, продавцями, а потім примушують надавати секс-послуги або жебракувати.

Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, у більшості випадків позбавлені свободи пересування, можливості спілкуватися з іншими й контактів із близькими. Шляхи звільнення дітей відрізняються залежно від того, потерпіли вони від зовнішньої або від внутрішньої торгівлі людьми. Основними шляхами звільнення дітей, які потерпіли від зовнішньої торгівлі людьми, є втеча, арешт і депортація з країни, від внутрішньої торгівлі людьми, — це рішення самої дитини поїхати та прийняття босом цього рішення.

Аналіз історій українських громадян, потерпілих від торгівлі людьми, свідчить, що ситуація, в яку вони потрапили за кордоном, була здебільшого невідома та неочікувана ними вдома, про своє реальне становище за кордоном вони отримали уявлення вже після перетину державного кордону України.

Для того, щоб визначити шляхи потрапляння громадян до західних країн, потрібно ще раз звернутися до мотивації — чому люди їдуть за кордон. Здебільшого українські громадяни їдуть за кордон з метою працевлаштування і шукають будь-які можливості потрапити за кордон. Це підтверджують дані досліджень та аналіз дзвінків національної “гарячої лінії” із запобігання торгівлі людьми, що працює при Міжнародному жіночому правозахисному центрі “Ла Страда — Україна” (75% дзвінків, що надходять, стосуються питань виїзду за кордон з метою працевлаштування). Засоби вербування людей до такої “праці” є різноманітними і в той же час традиційними для цієї сфери. Перш за все — це оголошення про працевлаштування за кордоном. Вони друкуються в усіх газетах, які пропонують роботу для громадян України. При проведенні контент-аналізу газет було виявлено, що в кожному номері друкуються в середньому від 10 до 20 “слизьких” оголошень, переважно із запрошеннями для молодих та симпатичних жінок. Ось найбільш типові приклади, які дають інформацію для роздумів: “Робота в кращих клубах Європи для дівчат 18—30

років. Усі витрати за рахунок фірми. Щомісячна оплата від 1500 доларів США”. І далі адреса місця, де проходить співбесіда з кандидатками. Або таке оголошення: “Робота. Всі будівельні спеціальності, різноробочі (фабрики, заводи), сільськогосподарські роботи, водії, хатні робітниці, няні. Велика Британія, Ізраїль, Іспанія, Ірак, Ірландія, Італія, Казахстан, Канада, Кіпр, Об’єднані Арабські Емірати, Португалія, Росія, США, Франція, Намібія, Південно-Африканська Республіка, Південна Корея. Вимоги до претендентів: чоловіки та жінки 18–55 років. Швидко оформлення закордонних паспортів та віз”. І ще декілька подібних оголошень в одній і тій же газеті.

Останнім часом з’явилося багато оголошень про працевлаштування в “кращих клубах Японії”, причому відразу по 3–4 оголошення розміщуються на одній сторінці. “Робота в кращих клубах Японії для дівчат від 18 до 28. Швидко оформлення документів. Усі витрати покриває компанія. Ті, які вже працювали в Японії, – поза конкурсом”.

Фірми, які займаються працевлаштуванням українських громадян за кордоном, повинні отримати ліцензію Міністерства праці та соціальної політики, що за вимогами зробити непросто. Але, на думку фахівців Міністерства, якраз такі фірми не йдуть на “кримінальні” справи. Тобто оголошення в газетах дають поодинокі посередники та фіктивні, ніким не зареєстровані фірми. Перевірити чесність намірів цих працедавців зусиллями тільки української сторони дуже важко.

Значна частина мігрантів їде за кордон за запрошенням випадкових “знайомих”, іншими словами, через мережі посередників та постачальників, які не оформлені в легальні фірми (це другий шлях). Скажімо, за одну дівчину “торговець” отримує за кордоном від 200 до 5000 доларів (це залежить від країни, рівня посередника, умов угоди та “якості” товару).

Третім шляхом “вивозу” українських громадян за кордон є туристичні поїздки. На відміну від фірм, які працевлаштовують, турфірми офіційно оформлюють туристичні візи, які дозволяють легально виїхати в країну, але не дають можливості легального працевлаштування, і тому українські громадяни працевлаштовуються за кордоном нелегально на свій страх та ризик. Відповідальність за їх долі туристичні агенції не несуть.

В Україні є випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг з дітьми. Використання дітей для сексуальних стосунків з іноземними туристами (дитячий сексуальний туризм) – це сексуальна експлуатація дитини чоловіком чи жінкою, які подорожують з однієї країни до іншої, зазвичай з більш розвиненої до менш розвиненої, для вступу до сексуальних зносин з дитиною. Секс-туристи користуються тим, що в багатьох країнах немає законів, за якими можна було б покарати їх за це на батьківщині після повернення.

Четвертий шлях вивезення – це шлюбні оголошення та контракти. Велика кількість українських жінок мріє одружитися з іноземцем. Існує практика запрошення жінок і дівчат через шлюбні агенції начебто для одруження. На відміну від фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном, ці агенції взагалі не повинні отримувати ніяких ліцензій та проходити перевірок. І те, яка доля чекає на наших співвітчизниць – золоті гори щастя або рабська праця, – ніхто не може спрогнозувати. За таку жінку чоловіки, які звернулись до агенції, платять чималі гроші, а потім можуть перепродати або, покористувавшись, повернути. При цьому психічні та моральні збитки вони оплачують не жертві, а тій фірмі, яка продала “товар”.

Є випадки (це п'ятий шлях) потрапляння до рабства навіть через всесвітню мережу Інтернет. Дівчата та хлопці знайомляться та переписуються з іноземцями з різних країн, висилають свої фотокартки, котрі потім з'являються на сторінках порнографічних сайтів. Трапляється, що після короткого періоду листування вони з легкістю погоджуються на запрошення іноземців відвідати ту чи іншу країну.

Шостий шлях – це навчання. Громадян запрошують на навчання чи на практику за кордон, спокушуючи гарними умовами та майбутніми перспективами.

Ще один шлях вивозу українських громадян за кордон – це система *au pair* (в перекладі з французької мови *au pair* – няня). У світі ця система існує з 1960 року, але для українських громадян стала доступною лише кілька років тому. Система *au pair* була розроблена з метою культурного обміну молоді. Основні вимоги: вік від 18 до 24 років і відсутність власної сім'ї та дітей. Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу по догляду за дитиною і виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також відвідування мовних курсів.

В Україні вже існує багато агенцій, з'являються фіктивні агенції, які “працевлаштовують” за системою *au pair*. На сьогодні українські громадяни по системі *au pair* можуть їхати в Німеччину, Голландію, Францію та Швецію. Крім того, невелика кількість дівчат – 10–12 осіб на рік – мають можливість поїхати по цій системі до Данії. У кожній країні сума заробітної плати становить близько 400 €. Деякі агенції пропонують подібне працевлаштування за 800 € на місяць, що є нереальним.

1.4. Концептуальні засади державної політики України у сфері протидії торгівлі людьми

Політика України у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам спрямована на наступне:

- профілактику та запобігання торгівлі людьми і пов'язаним з нею злочинам, насамперед шляхом активізації роз'яснювальної та пропагандистської роботи, особливо серед молодого жі-

ноцтва, реабілітації та реінтеграції осіб, потерпілих від торгівлі людьми;

- забезпечення жорсткого контролю за дотриманням вимог законодавства суб'єктами господарської діяльності, які працюють у сфері модельного, туристичного, розважального бізнесу, посередництва у працевлаштуванні за кордоном та невідворотного притягнення до відповідальності осіб, винних у порушеннях чинного законодавства;
- максимально ефективної реалізації заходів із виявлення, викриття та припинення і розслідування фактів торгівлі людьми та пов'язаних із нею злочинів;
- міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам.

Завданнями діяльності держави, міжнародних і неурядових організацій є забезпечення:

- скорочення масштабів торгівлі людьми та пов'язаної з нею злочинної діяльності;
- формування в українському суспільстві, передусім у молодого покоління, адекватної оцінки суспільної небезпеки торгівлі людьми та пов'язаних із нею злочинів, їх неприйнятності та захоплення до активного сприяння практичним заходам протидії торгівлі людьми;
- посилення міжнародної співпраці державних органів у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам.

Виконанню завдань присвячені прийняті в Україні програми протидії їм торгівлі людьми, а також нова Програма протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам на 2005–2010 роки, заходи якої повинні передбачати нормативне врегулювання таких питань:

- криміналізації так званої “внутрішньої” торгівлі людьми;
- посилення відповідальності за вчинення торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- вдосконалення порядку провадження господарської діяльності, пов'язаної з туристичним, модельним бізнесом, посередницькою діяльністю у сфері працевлаштування за кордоном;
- створення єдиної загальнодержавної системи обліку осіб, причетних до торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- реабілітації та реінтеграції осіб, потерпілих від торгівлі людьми, полегшення доступу таких осіб до різних видів соціальної допомоги.

Одними з найважливіших напрямів загальносоціального попередження торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів повинні стати роз-

виток економічних можливостей для громадян в Україні та створення умов для безпечної трудової міграції.

Організація протидії торгівлі людьми – це функція державного управління, яка визначає місце і роль кожного суб'єкта протидії в досягненні мети. Вона дає відповідь на питання “Де?”, “З ким?”, “Навіщо?”, “Чому?”, “Коли?”, визначає та встановлює зв'язки між цілями, завданнями, діяльністю та людьми.

Враховуючи те, що Україну проголошено правовою і соціальною державою, організація протидії торгівлі людьми спрямована на захист прав людини як через створення умов у суспільстві для усунення цього явища, формування самосвідомості людей, так і через покарання тих, хто цим злочином займається. Саме тому організація протидії торгівлі людьми включає два аспекти: функціональний (розподіл обсягу роботи між конкретними суб'єктами протидії), соціально-психологічний (організація взаємозв'язку окремих суб'єктів між рівнями повноважень та відповідальності).

Організаційні заходи протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам повинні передбачати:

- проведення постійного моніторингу та аналізу стану фактичного поширення торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів, шкоди для суспільства, що пов'язана зі вчиненням зазначених злочинів, вдосконалення на підставі цього моніторингу та аналізу програм і практичних заходів протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам, на загальнодержавному й регіональному рівнях;
- створення міжвідомчої системи дослідження проблем торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- створення спеціалізованого фонду сприяння протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам.

Для ефективної реалізації практичних заходів протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам, також повинно бути забезпечено:

- зростання професійного рівня працівників правоохоронних органів, насамперед спеціалізованих підрозділів органів внутрішніх справ України;
- збільшення штатної чисельності працівників підрозділів, які безпосередньо здійснюють заходи протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам;
- встановлення оптимального механізму міжвідомчої співпраці у сфері протидії торгівлі людьми, шляхом обміну оперативною та іншою інформацією, передовим досвідом роботи, здійсненням спільних операцій та інших скоординованих заходів, участі у наукових дослідженнях.

При цьому необхідно враховувати гендерні особливості проблеми торгівлі людьми.

Здійснення заходів протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам неможливе без забезпечення:

- розвитку всебічної дієвої співпраці між державними органами, установами та організаціями, міжнародними та неурядовими організаціями;
- сприяння підвищенню загального рівня добробуту громадян України;
- реалізації максимальної кількості можливих напрямів роботи з профілактики та запобігання торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам, зменшення спричинених ними шкідливих наслідків для окремих осіб та всього українського суспільства і міжнародної спільноти, у тому числі інформаційно-консультаційну діяльність, виховну та освітню роботу, реабілітацію та реінтеграцію осіб, що потерпіли від торгівлі людьми, надання цим особам, якщо вони цього потребують, можливості своєчасного отримання необхідної допомоги і потрібних послуг.

Профілактичні заходи повинні здійснюватися з урахуванням реального поширення торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів як у цілому по Україні, так і по окремих областях, а також серед окремих категорій населення, насамперед серед молоді.

Профілактичні заходи просвітницької спрямованості мають передбачати подання достатньої, аргументованої, прийнятної, з урахуванням культурного рівня та етичних стандартів інформації, яка повинна сприяти виробленню у широких верств населення негативного ставлення до явища торгівлі людьми та пов'язаних із нею злочинів.

Друкованими та електронними, насамперед телекомунікаційними, засобами масової інформації повинні публікуватися матеріали, спрямовані на пропагування моральних цінностей, висвітлення негативних наслідків можливого втягнення у торгівлю людьми та пов'язаних з нею злочинів.

Доцільним є подальше сприяння проведенню конкурсів на створення фільмів, радіопередач та програм, документальних та художніх творів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, із широким залученням неурядових організацій, благодійних фондів, систематично організовувати виступи представників правоохоронних та інших державних органів, провідних експертів з проблем протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам.

Проведення зазначених заходів повинно спрямовуватися на:

- формування єдиної цілісної системи профілактично-попереджувальної роботи серед населення, особливо серед неповно-

літніх та молоді; запровадження новітніх методів пропагандистсько-просвітницької діяльності;

- введення у вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців у сфері правоохоронної діяльності, соціальної роботи, соціальної педагогіки вивчення соціальних аспектів протидії торгівлі людьми, пов'язаним з нею злочинам, їх профілактики та запобігання, вивчення особливостей груп ризику, потерпілих, змісту та технологій роботи з ними;
- реабілітацію та реінтеграцію осіб, що потерпіли від торгівлі людьми, яка повинна здійснюватися державними та недержавними установами із широким залученням неурядових організацій.

З метою вдосконалення системи контролю за суб'єктами господарської діяльності, що працюють у сфері туристичного та модельного бізнесу, здійснюють посередницьку діяльність щодо працевлаштування за кордоном потрібно:

- систематично контролювати дотримання ліцензійних умов, встановлених для згаданих суб'єктів господарювання, запровадження ліцензування тих "ризикових" видів господарської діяльності, які до цього часу не були ліцензовані;
- зобов'язати згадані суб'єкти господарювання систематично надавати до спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ України відомості щодо груп молодих жінок та неповнолітніх, що планують виїзди за кордон.

Діяльність правоохоронних органів у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам має відповідати криміногенній ситуації у зазначеній сфері, яка склалася в Україні.

Пріоритетними напрямками протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам повинні бути:

- припинення діяльності організованих злочинних угруповань, що діють у сфері торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- своєчасне реагування на факти вербування для подальшого втягнення у проституцію, інші види сексуальної експлуатації, примусову працю;
- взаємодія з правоохоронними та іншими державними органами зарубіжних країн, зарубіжними неурядовими та міжнародними організаціями, що працюють у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам;
- профілактика, запобігання, виявлення та припинення фактів торгівлі людьми, особливо торгівлі неповнолітніми;

- виявлення та ліквідація кубел розпусти та інших осередків надання сексуальних послуг, виготовлення або збуту порнографічних творів та предметів, перекриття каналів контрабандного переміщення останніх через державний кордон;
- запровадження в діяльність правоохоронних органів новітніх передових методів ведення оперативнорозшукової роботи у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам;
- удосконалення системи збирання інформації щодо фізичних та юридичних осіб, причетних до торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів.

З урахуванням транснаціонального характеру торгівлі людьми, організація протидії цьому виду злочинної діяльності потребує систематичного покращання міжнародної співпраці. Пріоритетними напрямками цій у сфері є:

- укладення міжнародних договорів у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам;
- апроксимація законодавства України до міжнародного, а також до відповідного законодавства Європейського Союзу;
- підтримання тісної взаємодії з відповідними державними органами та неурядовими організаціями зарубіжних країн, міжнародними організаціями для проведення спільних заходів у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам. Координації діяльності державних структур, міжнародних та неурядових організацій для підвищення ефективності запобігання торгівлі людьми можна сприяти шляхом створення офісу Національного координатора по протидії торгівлі людьми;
- запровадження у максимальній кількості зарубіжних країн інституту представників Міністерства внутрішніх справ України з питань боротьби зі злочинністю.

Питання для самоконтролю

1. На які типи діляться країни залежно від позиції в ситуації торгівлі людьми? До яких відноситься Україна?
2. Які підходи використовують для з'ясування сутності торгівлі людьми?
3. Чому торгівлю людьми не можна зводити до проституції чи нелегальної міграції?
4. Який підхід, на Вашу думку, є найпрогресивнішим?
5. Чому торгівлю людьми не можна вважати явищем зовсім новим для України?

6. Коли вперше з'явилося поняття “біле рабство”?
7. Які регіони України є найуразливішими щодо ситуації торгівлі людьми?
Як Ви думаєте, чому?
8. Які категорії населення можуть стати об'єктом торгівлі людьми?
9. Чому важко визначити портрет потенційної групи ризику?
10. Які основні елементи акту торгівлі людьми?
11. Які основні способи вербування українських громадян?
12. Які головні причини поширення торгівлі людьми в Україні?
13. Які є зовнішні причини торгівлі людьми?
14. Які фактори сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію?
15. Які зміни спостерігаються у поширенні явища торгівлі людьми в Україні?
16. Що таке найгірші форми дитячої праці?
17. Що таке комерційна сексуальна експлуатація дітей?
18. У яких країнах поширені ранні шлюби?

Використана література

1. Впровадження гендерних підходів у діяльність правоохоронних органів України. Матеріали науковопрактичної конференції (18–20 травня 2005 р.) / Національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2005. – 146 с.
2. Галустян Ю.М., Новицька В.П., Петрочко Ж.В. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні: ситуаційний аналіз. – К., 2003.
3. Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні (проект звіту соціологічного дослідження за методом швидкого оцінювання) / Наукова ред. Ю. Саєнко, О. Петрашук. – Київ, 2003. – 72 с.
4. Запобігання торгівлі людьми: Навч.метод. посібник / Вид. четверте, доп. і виправ. – Х.: Вид-во НУВС, 2004.
5. Проект звіту про результати дослідження “Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації”. – К.: Науково-дослідний ін-т праці і зайнятості населення, 2003.
6. Ситуаційний аналіз проблем комерційної сексуальної експлуатації дітей в Україні. Звіт за результатами дослідження. – УІСД, 2003.
7. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.
8. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми. Збірка наукових праць // Національний університет внутрішніх справ. – Київ-Харків, 2004. – 284 с.

9. Матеріали дослідження “Схильність до трудової міграції та оцінка ризику стати жертвою торгівлі людьми у контексті уявлень про трудову міграцію та торгівлю людьми в українському суспільстві”. – Виконано Ing Division для Українського центру освітніх реформ у рамках підготовки інформаційної кампанії з попередження торгівлі людьми за фінансування Міжнародної організації з міграції. – 2004. – Серпень-вересень (електронна версія)

Додаткова рекомендована література

1. Вісник університету внутрішніх справ: Спеціальний випуск. “Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України”. – Х., 1999.

2. Дотримання прав жінок та діяльність правоохоронних органів України. – К.; Х., 1999.

3. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Монографія. – Х.: Видво НУВС, 2003.– С. 268–303.

4. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Монографія. – Харків: Видво НУВС, 2001.– С. 185–246.

5. Левченко К.Б., Удалова О.А, Дорошок Т.О., Калашник О.А., Ковальчук Л.Г. та ін. Інформаційний вісник // Вища освіта: Інформ. вісник. – К., 2004. – № 15. – С. 39–47.

6. Левченко К.Б. “Торгівля людьми” та “торгівля жінками”: проблеми формування термінології сучасних документів // Вісник Університету внутрішніх справ. – Х., 2000. – Випуск 11.

7. Левченко К.Б. Злочин “торгівля людьми” та проблеми забезпечення дотримання жіночих людських прав працівниками правоохоронних органів // Вісн. Ун-ту внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 8. – С. 306–310.

8. Помощь детям и подросткам, пострадавшим от жестокого обращения и коммерческой сексуальной эксплуатации. Методическое пособие. / Под редакцией З.В. Луковцевой. – Москва, 2005. – 151 с.

9. Посібник по наданню допомоги потерпілим від торгівлі людьми. – Х.: Ун-т внутрішніх справ, 1999. – 164 с.

10. Противодействие торговле людьми. Учебное пособие. / Под ред. А.М. Бандурки. – Харьков: “Консум”, 2003. – 362 с.

11. Запобігання і протидія насильству в сім’ї. Методичні матеріали. / За ред. І.М. Трубавіної. – К.: ДЦССМ, 2004. – 192 с.

Розділ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

Основні поняття розділу:

- потенційна група ризику;
- група ризику;
- особа, потерпіла від торгівлі людьми;
- соціальна профілактика торгівлі людьми;
- первинна соціальна профілактика;
- вторинна соціальна профілактика;
- третинна соціальна профілактика;
- суб'єкти соціальної профілактики торгівлі людьми.

2.1. Характеристика потенційної групи ризику¹

За даними соціологічного дослідження, близько 10% мешканців України так чи інакше стикалися з випадками торгівлі людьми.

Причому більше інформації про явище мають мешканці південного регіону України.

Громадська думка ототожнює групу ризику з жінками у віці від 18 до 40 років – близько 92% опитаних під час дослідження “Схильність до трудової міграції та оцінка ризику стати жертвою торгівлі людьми у контексті уявлень про трудову міграцію та торгівлю людьми в українському суспільстві”, яке було виконано Ing Division для Українського центру освітніх реформ у рамках підготовки інформаційної кампанії з попередження торгівлі людьми за фінансування Міжнародної організації з міграції в серпні-вересні 2004 р. серед запропонованих категорій потенційних жертв визначають саме їх.

Дослідження також виявило регіональні відмінності в уявленнях про потерпілих від торгівлі людьми, що відображає різницю в існуючому до-

свіді стикання з проблемою. Так, на Сході України вищий ніж в Україні в цілому, рівень ризику стати потерпілим від торгівлі людьми приписують чоловікам, незалежно від віку, а також жінкам більш старшого віку – за 40 років. На Заході України меншою є оцінка ризиків для молодших вікових груп. Наведемо повну таблицю щодо уявлень про можливу стать та вік потерпілих від торгівлі людьми (табл. 1):

Таблиця 1

Уявлення про можливу стать і вік потерпілих від торгівлі людьми

Стать і вік	Центр	Схід	Захід	Південь	Загалом
Жінки віком від 18 до 40 років	92,0	90,8	96,6	89,0	92,2
Дівчата віком від 11 до 17 років	60,4	63,0	42,5	61,6	57,4
Чоловіки віком від 18 до 40 років	30,4	58,3	55,4	33,5	45,4
Хлопці віком від 11 до 17 років	31,3	48,5	22,3	34,8	35,4
Дівчата віком до 10 років	19,2	27,5	9,9	28,0	21,2
Хлопці віком до 10 років	16,6	27,8	10,7	23,2	19,9
Жінки віком понад 40 років	8,3	24,3	12,9	8,5	14,5
Чоловіки віком понад 40 років	4,8	17,2	7,3	6,7	9,6

До найбільшої потенційної групи ризику громадська думка відносить людей, які перебувають у скрутному становищі, жінок, які працюють у сексуальному бізнесі, а також “будь-яку людину”. На останній варіант вказали більше сорока відсотків опитаних, що є досить великою цифрою, яка свідчить про те, що в українському суспільстві вже почала формува-

¹ При підготовці цього параграфа використані матеріали дослідження “Схильність до трудової міграції та оцінка ризику стати жертвою торгівлі людьми у контексті уявлень про трудову міграцію та торгівлю людьми в українському суспільстві”. – Виконано Ing Division для Українського центру освітніх реформ у рамках підготовки інформаційної кампанії з попередження торгівлі людьми за фінансування Міжнародної організації з міграції.– 2004.– серпень-вересень (електронна версія).

тися громадська думка про серйозність проблеми торгівлі людьми, яка не знає вікових та соціальних меж. Ця відповідь дає підстави робити висновки про необхідність широкої профілактичної роботи з врахуванням різних соціально-демографічних груп населення України.

Кожен п'ятий громадянин України вважає, що може стати потерпілим від торгівлі людьми; частка людей, які впевнені, що вони не стануть потерпілими, складає 60%.

За віковими групами, серед тих, хто досяг пенсійного віку, частка тих, хто вважає, що може стати потерпілим, є меншою лише на 10%. Серед молоді до 25 років досить високою є частка тих, кому важко оцінити власну ймовірність.

Якщо говорити про причини, чому людина може стати потерпілою, за даними дослідження, найбільш поширеною є позиція, яка полягає в тому, що таке може трапитися з ким завгодно (40% респондентів). Крім того – мала поінформованість про правила отримання роботи за кордоном (табл. 2). Чинники, які у безпечують людину, за даними дослідження, є впевненість у собі, вік, задоволеність існуючою роботою.

Таблиця 2

Інформація, якої бракує людям, які їдуть працювати за кордон

Про законодавство щодо працевлаштування в інших країнах	45,6
Про правила укладання трудових угод	34,8
Про можливості легальної роботи за межами України	34,5
Про ринок праці в інших країнах	33,4
Про становище українських мігрантів в інших країнах	31,6
Про наслідки нелегального працевлаштування	23,3
Про організації, які консультують щодо виїзду за кордон та допомагають іноземцям за кордоном	17,9
Про ризик стати жертвою торгівлі людьми	17,6
Про особливості шлюбного законодавства інших держав	3,4
Про програми обміну, стажування за кордоном	3,3
Про законодавство стосовно укладання шлюбу з іноземцем	2,7
Про правила програми aupaіr	2,6

Корисну інформацію про потенційну групу ризику можуть дати соціальному працівникові аналіз оголошення про працевлаштування за кордоном, якими перенасичені рекламні газети України.

Якщо відкрити рекламно-інформаційні видання, то в них можна знайти велику кількість оголошень, які запрошують працювати за кордон. На них варто звернути увагу, оскільки вони стають джерелом інформації про масштаби поширення торгівлі людьми, про найбільш популярні країни, про ті професії, які користуються найбільшим попитом.

За даними соціологічного дослідження, до 20% опитаних, які планують працювати за кордоном, вважає для себе прийнятним варіант нелегального працевлаштування. З іншого боку, приблизно половина з цієї категорії вважає для себе абсолютно неприйнятним такий варіант. Основними факторами, що впливають на прийняття рішення щодо роботи за кордоном, є: рівень зарплати, умови роботи, повна інформація про роботодавця, оформлення необхідних документів та легальність роботи. Ці знання є необхідними як для організації первинної, так і вторинної профілактики торгівлі людьми. Такі оголошення розраховані як на чоловіків, так і на жінок середньої вікової групи. Але брак інформації, життєвого досвіду та власна необачність стають серйозними причинами того, що люди потрапляють у тенета торгівців людьми.

Крім того, ті ж самі сторінки важливо використовувати для проведення профілактики, надання антиреклами, про що детальніше мова буде йти в наступних розділах.

2.2. Соціально-демографічні характеристики потерпілих від торгівлі людьми як джерело інформації про цільові групи для здійснення соціальної профілактики

“Особа, потерпіла від торгівлі людьми, – це людина, яку завербували, транспортували, купили, продали, передали, і яка є отриманою з метою примусу до проституції, використання в порнобізнесі, примушення до праці або надання послуг, вилучення органів та втягнення у злочинну діяльність шляхом обману, погроз, шантажу, фізичної розправи, боргової кабали, зловживанням службовим становищем незалежно від того, перетинала ця особа кордон чи ні”².

Знання соціально-демографічних характеристик осіб, що постраждали від торгівлі людьми, є важливим для здійснення соціальної профілактики цього злочину. У першу чергу соціальні працівники мають знати вік, рівень

---

² Левченко К., Шваб І. Визначення статусу “особа, потерпіла від торгівлі людьми”// Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2004.– № 14.– С. 41–45.

освіти та характер зайнятості потерпілих, їх соціальний статус. Інформація про регіони України, мешканці яких найбільше підлягають ризику постраждати від торгівлі людьми внаслідок низького економічного розвитку області та його особливостей, структури зайнятості, традиційних орієнтацій мешканців певних регіонів України на внутрішньодержавну та зовнішню трудову міграцію, а також високого рівня корупції та інших факторів також є важливими для розробки концепції соціальної профілактики торгівлі людьми. Ці дані допоможуть визначити потенційні групи ризику та проводити найбільш точну адресну соціальну профілактику злочину.

Джерелами інформації щодо соціального стану потерпілих від торгівлі людьми, їх демографічних характеристик, які використовувалися авторами навчально-методичного посібника є:

- соціологічні дослідження;
- статистична інформація міжнародних та неурядових організацій, зокрема Міжнародної організації з міграції та Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна”;
- дані правоохоронних органів, зокрема Управління по боротьбі зі злочинами, пов’язаними із торгівлею людьми МВС України та Департаменту кримінальної міліції у справах неповнолітніх МВС України.

Протягом останніх років в Україні було проведено декілька досліджень, під час яких вивчалися соціально-демографічні характеристики потерпілих від торгівлі людьми. Одне з них – “Система надання соціальної допомоги потерпілим від торгівлі людьми в Україні”³, дані якого наводяться нижче.

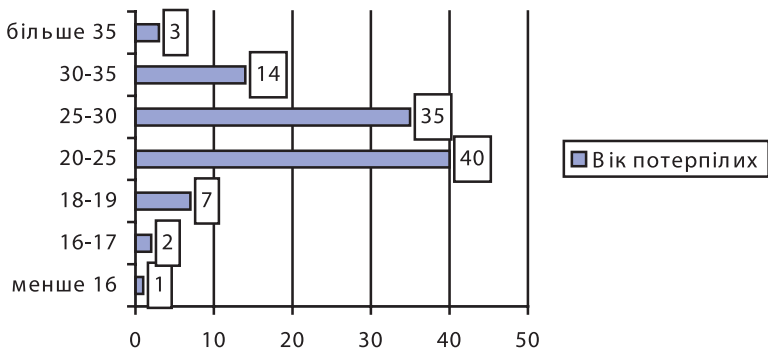
ВІК

Аналіз анкет потерпілих від торгівлі людьми показує, що їх вік коливається від 16 до 35 років. Найбільший відсоток потерпілих становлять жінки у віці 20–25 років (39%), та у віці 25–30 років (35%). Досить численною є частка жінок у віці 30–35 років – 14% (діагр. 1).

Результати дослідження “Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання”, проведеного у 2003 році Державним інститутом проблем сім’ї та молоді, є також близькими до наведених. Відповідно до нього серед потерпілих найчисельнішу вікову групу становлять жінки у віці 25–27 років (35%), далі йдуть потерпілі віком 22–24 років (22%), 19–21 рік – 13%; по 9% припадає на жінок 28–30 та 31–33 років; 8% – 34–40%; 4% – на старших 41 року.

---

³ Анкетування жінок, потерпілих від торгівлі людьми, проводилося впродовж 2001–2003 рр. Кількість оброблених анкет становить 106.

Діагр. 1. Вікові характеристики жінок, потерпілих від торгівлі людьми, %

Наведені вище дані руйнують стереотип стосовно віку потерпілих, який ще й досі панує в суспільстві *“Потерпілі від торгівлі людьми – це здебільшого молоді жінки у віці від 18 до 25 років”*⁴.

Зазначені опитування проводилися лише в більшості серед повнолітніх осіб, що постраждали від торгівлі людьми, статистичні ж дані неурядових та міжнародних організацій, правоохоронних органів України свідчать про поширення торгівлі дітьми в Україні, тобто про залучення до злочинного бізнесу осіб менше 18 років. Дослідження присвячені вивченню цього питання, що були проведені останнім часом, показали, що проблема поширюється і на дітей і стає дедалі актуальнішою для України.

Дослідження міжнародних організацій з проблем торгівлі дітьми (МОП, ЕКПАТ), які проводилися в Україні в 2002–2003 роках, також спрямовувалися на визначення соціально-демографічних характеристик дітей. Крім того, метою дослідження було з’ясування умов, що призводять до попадання дітей у ситуацію торгівлі людьми, визначення основних соціально-економічних чинників, що зумовлюють торгівлю дітьми, шляхів найму на роботу та організаторів цього процесу; ситуації, у які потрапляють діти-жертви торгівлі, а також шляхів звільнення дітей-жертв торгівлі та роль інституцій, які сприяли вивільненню потерпілих дітей та їх подальшій реабілітації та реінтеграції. Дані проведених досліджень є цінним матеріалом для розкриття теми.

⁴ Більш детально про стереотипи стосовно торгівлі людьми, поширені в ЗМІ та суспільстві, дивись у розділі 3.4.

За результатами дослідження “Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні”, торгівля дітьми відбувається як всередині країни (“внутрішня” торгівля), так і поширюється за її межі (“зовнішня торгівля”). Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, — це переважно особи віком від 13 до 18 років. Серед досліджуваних осіб в обох групах переважну більшість склали дівчата, через наявність більшого попиту на дівчат, як на предмет торгівлі людьми. Дівчат використовують, в основному, з метою сексуальної експлуатації. Хлопчиків — у якості дешевої робочої сили на некваліфікованих роботах або у розповсюдженні наркотиків серед підлітків. До моменту торгівлі третина дітей одночасно із відвідуванням школи працювала. Дівчат продають у Росію, Польщу, Чехію, Македонію, Боснію та Німеччину, а хлопчиків — у Росію, Польщу, Молдову, Туреччину та Румунію. Трьох із 60 жертв торгівлі дітьми, опитаних у рамках швидкого оцінювання, викрали або примусили погрозами люди, яких вони знали, решті опитаних було запропоновано привабливі умови. Посередниками при переправленні дітей за кордон найчастіше є друзі або знайомі, а у випадках торгівлі людьми всередині країни продаж здійснюється за посередництва близьких родичів. Випадки залучення агенцій з працевлаштування та туристичних фірм у процесі дослідження виявлено не було⁵.

За даними Міжнародної організації з міграції, серед осіб, що постраждали від торгівлі людьми і звернулися за допомогою, — 11% неповнолітніх (більшості з них 12–18 років).

Таким чином, групами ризику для торгівлі людьми можуть бути як діти, так і повнолітні громадяни, а тому соціальна профілактика злочину повинна вестися серед різних вікових та соціальних груп населення:

- дітей (14–18 років);
- батьків дітей;
- вчителів, вихователів, педагогічних та соціальних працівників, які працюють із дітьми, молоддю та сім’ями;
- молоді (18–22 роки);
- людей більш зрілого віку.

---

⁵ Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні: проект звіту соціологічного дослідження за методом швидкого оцінювання. — МОП/ІПЕК, 2003. — С. 4–8.

ОСВІТА

Знання освітнього рівня потерпілих є важливим як для розуміння соціальнодемографічних характеристик цієї категорії так і проведення соціальної профілактики торгівлі людьми. З освітою пов'язаний ще один популярний стереотип щодо потерпілих *“Потерпілі від торгівлі людьми – це особи, які мають дуже низький рівень освіти”*.

Розподіл відповідей респондентівпотерпілих у дослідженні *“Система надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми в Україні”* щодо їх освітнього рівня є наступним: неповну середню освіту мають 19% потерпілих, середню спеціальну – 16%. Найвища частка потерпілих (49%) мають середню освіту. 8% та 7% опитаних зазначили, що мають відповідно неповну вищу та вищу освіту.

Отже, профілактичну роботу необхідно розпочинати зі школярів, оскільки ті громадяни, хто складають найбільшу групу ризику, не йдуть учитися далі, отримати доступ до цієї групи потенційних потерпілих вкрай складно після закінчення ними школи.

Після закінчення школи я була змушена піти працювати продавцем на ринок. Мої батьки перебивалися випадковими заробітками, крім мене, у родині ще було троє дітей. Заробляла я на ринку 80 гривень, грошей на їжу не вистачало, я ніколи досита не наїдалася.

І отут моя подруга Зоя познайомила мене з Інною, що запропонувала мені попрацювати в Туреччині гувернанткою. Інна сказала, що оформить мені документи для виїзду на інше ім'я в борг, що я повинна була відробити. Я погодилася.

З історії Олени (З практики роботи центру “Ла Страда – Україна”)

Закінчивши педагогічний університет і одержавши диплом, я намагалася знайти роботу. Робота зі спеціальності мене не влаштувала через невисоку зарплату. Я вважала, що завжди зможу заробити більше.

Зі своєю однокурсницею Марією я знімала кімнату в господарки. Марія збиралася вийти заміж за “нового українця” Олексія. Через нього я познайомилася з його другом Віктором. Він, бачачи мої амбіції, запропонував роботу в Італії як домробітниці.

З практики роботи центру “Ла Страда – Україна”

ТРУДОВА ЗАЙНЯТІСТЬ

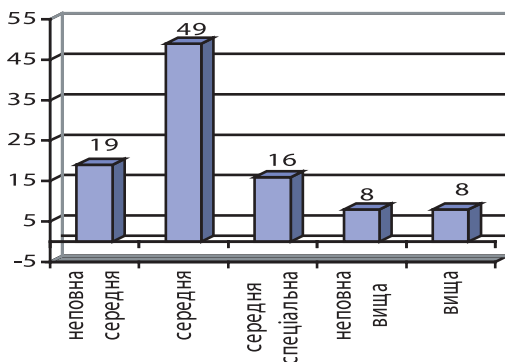
Знання професійної та трудової зайнятості представників групи ризику, а також потерпілих від торгівлі людьми є важливим моментом в організації соціальної профілактики торгівлі людьми. Аналіз даних, отриманих під час дослідження *“Система надання соціальної допомоги*

потерпілим від торгівлі людьми в Україні”, свідчить, що однакова кількість респондентів (10%) мали спеціальності секретаря-друкарки, торгового фахівця, вчителя, 11% і 7% – відповідно працівників сфери легкої промисловості та сфери обслуговування, 6% – представників творчих професій. Лише 9% респондентів не мали ніякої спеціальності. Тобто причиною пошуку роботи за кордоном є відсутність високооплачуваної роботи. У суспільстві ж переважає стереотип, що потерпілі від торгівлі людьми – люди, які не мали постійної роботи в Україні.

Той факт, що наведені вище дані отримані в результаті опитування тільки потерпілих жінок, підкреслює хибність зазначеного стереотипу.

Щодо трудової зайнятості чоловіків, потерпілих від торгівлі людьми, на жаль, досліджень, які вивчали б цей аспект, не проводилось. Однак, дані неурядових організацій, а також велика кількість осіб, які виїхали із індустріальних регіонів України після закриття металургійних комбінатів, підприємств хімічної промисловості тощо, наштотують на висновок, що більшість чоловіків, що виїхали із цих областей, – це робітники зазначених підприємств, які залишилися без роботи. Отже, ймовірно, більшість чоловіків, потерпілих від торгівлі людьми, мають середню спеціальну освіту.

Проте, відомі випадки потрапляння в рабство чоловіків із вищою освітою. Наприклад, в АР Крим до неурядової організації “Молодіжний центр жіночих ініціатив” звернувся чоловік, колишній співробітник прокуратури, який став жертвою торговців людьми в Португалії.

Діагр.2 Освітній рівень потерпілих від торгівлі людьми, %

Від рівня освіти та професійних навичок залежить план третинної соціальної профілактики: підбір спеціальностей для перекваліфікації, підвищення кваліфікації або здобуття первинної професійної освіти потерпілим (діагр. 2).

Як приклад перекваліфікації потерпілих або навчання їх новим навичкам можна навести програми реабілітації Міжнародної організації з міграції та неурядових організацій, у рамках яких потерпілі навчаються шиттю, перукарському мистецтву, мистецтву манікюру тощо.

У 2006 р. Центр «Ла Страда-Україна» ініціював і провів спільно з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації» з метою аналізу проблем дітей трудових мігрантів в Україні. Як показало дослідження (Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. Заг. ред. Левченко К. Б. — К.: 2006. — 64 с.), у нових життєвих обставинах дитина переживає позитивні та негативні зміни в психо-емоційному стані, поведінці, системі життєвих цінностей. Щодо позитивних змін, то експерти виділяють формування самостійності та відповідальності, працьовитість, цінність зароблених коштів батьками. Але, на жаль, негативних змін набагато більше. Діти пропускають заняття без поважних причин, знижується успішність в навчанні, з'являються або частішають агресивні й неспокійні прояви поведінки, починають палити і вживати алкоголь, наркотики. Діти трудових мігрантів вразливі до ситуацій втягування у злочинну діяльність, здійснення дрібних правопорушень (ушкодження шкільного інвентарю, участь у бійках, порушення громадського порядку). Збільшуються випадки залежності від ігор у комп'ютерних залах, які часто і є причиною пропуску занять у школі. Кожній 10 з опитаних дітей відомі випадки пропозицій займатися поширенням наркотиків, проституцією й порнографією. Дівчатам про такі випадки відомо більше ніж хлопцям. Для роботи з такими ситуаціями Центром у співпраці з Міністерством освіти і науки України розроблено навчально-методичний посібник «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів», інформаційні матеріали для дітей та батьків, заплановано проведення обласних семінарів для працівників освіти та соціальних працівників.

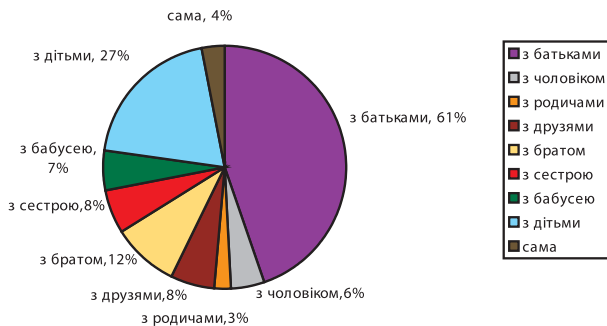
СІМЕЙНИЙ СТАН

Що ж стосується аналізу сімейного стану потерпілих, то найбільші відсотки становлять незаміжні жінки (54%) та жінки, які розлучилися (28%). 13% потерпілих — офіційно заміжні, проте із них лише 36% респондентів мешкають із своїми чоловіками. 3% жінок зазначили, що до від'їзду проживали в позашлюбній сім'ї.

Більшість опитаних жінок (61%) мешкають із батьками. 27% потерпілих мають дітей і проживають разом із ними. Відсутність матеріальної допомоги з боку чоловіка і необхідність утримувати батьків і дітей штовхають на заробітки. Отже, необхідною є робота, спрямована на підняття професійного і соціального статусу жінки (діагр. 3).

---

* Респонденти могли обрати декілька варіантів відповіді.

Діагр. 3. Розподіл відповідей на запитання “З ким Ви проживаєте?”, %*

Відносини в сім’ї характеризують як гарні більше половини респондентів – 51%. 26% потерпілих бажали б мати кращі сімейні стосунки, а 18% відзначили, що проживають у напруженій сімейній атмосфері. Отже, необхідна спеціальна робота з формування позитивної моделі сімейного життя, життєвих умінь і навичок.

Таким чином, у проведенні вторинної та третинної профілактики важливе місце має зайняти робота із сім’ями потерпілих від торгівлі людьми, або осіб, які довгий час перебувають за кордоном. Досвід роботи соціальних служб, неурядових організацій, дає усі підстави стверджувати про необхідність роботи з дітьми як потерпілих, так і трудових мігрантів. Останні практично є соціальними сиротами, оскільки більшу частину свого життя живуть без опіки батьків, які працюють за кордоном. За даними Тернопільської організації “Поділись теплом”, яка у 2003 році проводила анкетування серед учнів старших класів усіх шкіл м. Тернополя виявилось, що 150 дітей у віці від 14 до 17 років живуть без батьків або з одним з них, у зв’язку з виїздом іншого на заробітки.

Служба у справах неповнолітніх Тернопільської обласної адміністрації наводить дані: в Збараському районі Тернопільської області 251 сім’я, де діти залишилися без батьків, бо ті поїхали. Діти належать самі собі і є легкою здобиччю для торгівців людьми.

Звичайно, це дані тільки однієї області, яка нараховує найбільшу в Україні кількість трудових мігрантів, проте вони свідчать про загальнодержавну тенденцію. Таким чином, діти заробітчани повинні бути окремо виділені серед цільових груп для проведення первинної профілактики торгівлі людьми.

Проблемою для ведення профілактичної роботи серед них є той факт, що багато таких дітей після від’їзду батьків переїжджають в села, де меш-

кають їх бабусі та дідуся. Наприклад, у минулому році в Тернополі директор однієї із середніх шкіл змушений був закрити три класи, бо діти переїхали в села. Ці учні не отримують виховання та освіти в селі, бо шкіл в більшості сіл немає⁶. Ці діти можуть бути не охоплені профілактичною роботою, яка проводиться в школах, а тому соціальним працівникам районних соціальних служб, служб “Родинний дім” необхідно зважати на ці обставини і сприяти отриманню цими дітьми превентивної інформації.

Позитивним в цьому напрямі є досвід роботи неурядових організацій, зокрема Тернопільської організації “Поділись теплом”, яка у 2003 р. розпочала проект “Діти заробітчани”. У рамках проекту створюється центр, де надаватимуться консультації підліткам, чії батьки виїхали на заробітки. Організація планує охопити близько 100 дітей своїми консультаціями. У центрі можна буде отримати соціальнопсихологічну, юридичну консультацію, відвідати тренінги: “Юридичне право”, “Я – громадянин”, “Здоровий спосіб життя”, “Війна світоглядів: політичні погляди”, “Етика, естетика”. У центрі працюватиме “гаряча лінія” із цих питань.

Працюючи з такими дітьми, організація планує створити сайт, щоб діти мали контакт із батьками, які працюють за кордоном.

РЕГІОНИ МЕШКАННЯ

Анкетування дозволило визначити, мешканці яких регіонів найчастіше потрапляють до рук торгівців людьми. Аналіз анкет показує, що за кількісними показниками більшість становлять мешканки східних областей Луганської (14%), Дніпропетровської (8%), Донецької (5%) та південних регіонів України – АР Крим (8%), Херсонської (7%) та Миколаївської (7%) областей.

Пояснити такий розподіл відповідей можна взявши до уваги рівень економічного розвитку кожного регіону. Луганська, Дніпропетровська, Донецька – історично були індустріальними областями, з розвинутою металургійною, машинобудівною, паливною, хімічною галузями. Після розвалу Радянського Союзу більшість із підприємств збанкрутували, звільнивши сотні тисяч працівників. За даними Державного комітету статистики України, на перше січня 2001 року найвищою кількістю офіційно зареєстрованих безробітних жінок була саме в цих регіонах: Донецькій – 64373 особи, Дніпропетровській – 56599, Луганській – 36308 із загальної кількості безробітних жінок 729600.

Якщо ж говорити про південні регіони України, то Миколаївська та Херсонська – області, що традиційно спеціалізувалися переважно на ко-

---

⁶ Із інтерв'ю з п. Герасимівим С.Р., начальником служби у справах неповнолітніх Тернопільської обласної державної адміністрації проведеного в рамках дослідження “Торгівля людьми в Україні: оцінка заходів з протидії”, що проводилося в 2003–2004 рр. за сприяння ОБСЄ, ЮНІСЕФ, Британської Ради, АМР США.

раблебудуванні. У зв'язку з економічною кризою в країні галузь практично занедбана, а разом з нею показники економічного розвитку регіону є низькими. Кількість безробітних серед жінок цих областей – 16 638 в Миколаївській області та 12853 у Херсонській.

Із усієї кількості опитаних потерпілих (106) 46% або 49 осіб мешкають в обласних центрах, 37% в інших містах області, 14% є жителями сіл.

Цікавою є залежність області проживання потерпілих від країни, до якої вони були вивезені. Результати анкетування свідчать, що найбільша кількість жителям АР Крим та південних регіонів виїжджають на роботи до Балканських країн. Так, кількість жінок, що постраждали від торгівлі людьми в Косово становить 12%, із яких кримчанки складають 44%, жителі Миколаївської області 12%. Із 12% від загальної кількості опитаних потерпілих, які постраждали від торгівлі людьми в Македонії, жительки Криму становлять 22%, Одеського регіону 25%, Херсонщини та Миколаївщини по 12%.

Аналіз інформації, отриманої із інших джерел, зокрема даних підрозділу по організації боротьби із злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми ГУКР УМВС України, свідчить про велику кількість українок, вивезених до Туреччини. Так, майже всі кримінальні справи, порушені в АР Крим по статті 149 Карного кодексу України, пов'язані із примушенням жінок до роботи в сексбізнесі саме у Туреччині*. Міжнародна організація з міграції також стверджує, що із 149 опитаних потерпілих 27 жінок або 17% були продані до Туреччини.

Причиною того, що уявити реальну кількість жінок, які страждають від торгівлі людьми в Туреччині, складно, є той факт, що основним джерелом інформації про повернення в Україну таких жінок є неурядові організації за кордоном та Міжнародна організація з міграції. Сьогодні в Туреччині не існує неурядових організацій, які допомагали б цій категорії мігранток, а МОМ в Туреччині не має програми допомоги потерпілим від торгівлі людьми. Тому ситуація стосовно потерпілих у Туреччині, на відміну від Балканських країн, де активно працюють неурядові та міжнародні об'єднання є недостатньо вивченою.

Цікавим є той факт, що опитування не підтвердило наявності великої кількості потерпілих, що повернулися з Італії. Так, результати анкетування показали, що серед опитаних до Італії було продано 7% респондентів. Ця цифра фактично збігається із даними, отриманими МОМ в Україні – 6% потерпілих від торгівлі людьми в Італії за період з лютого 2002 по лютий 2003 року, які повернулися в Україну.

---

* За даними МВС України, з 1998 року на вересень 2003 року за статтею 149 в Україні порушено 470 справ, із яких 125 стосовно експлуатації українських жінок у секс-бізнесі в Туреччині. Найбільша кількість із них – 11 у Кримському регіоні (включаючи 1 справу в Севастополі).

** У 2000 році Міграційне законодавство Італійської республіки зазнало змін, зокрема, була змінена стаття 18 Закону № 286/98.

Порівняно невелика кількість потерпілих в Італії, зважаючи на популярність цієї країни серед українських жінок, пояснюється існуванням статті 18 Міграційного законодавства Італійської республіки.** Міжнародна організація з міграції в Римі оприлюднила дані щодо кількості осіб, які отримали дозвіл на проживання в Італії відповідно до цієї статті. Так, за період з березня 2001 по березень 2002 року 1836 потерпілих потрапили під дію Закону. Кількість українських жінок серед них становить 201 (11%). Наявність можливості залишитися в Італії пояснює факт того, чому із цієї країни повертається невелика кількість потерпілих.

Таким чином, знання соціально-демографічних характеристик потерпілих від торгівлі людьми допоможе соціальному працівникові при плануванні соціальної профілактики, розробці тих чи інших програм чи проєктів, спрямованих на зазначену соціальну групу.

Об'єктами соціальної роботи з попередження торгівлі людьми й допомоги потерпілої повинні бути діти, молодь і населення середнього віку, що надають інтерес для торговців людьми.

2.3. Концепція соціальної профілактики торгівлі людьми

Поняття про соціальну профілактику торгівлі людьми

У 2001 р. з'явилося таке міжнародне визначення соціальної роботи: соціальна робота сприяє проведенню соціальних змін, вирішенню проблем у стосунках людей, а також наснаженню та визволенню людей з метою покращання їхнього добробуту. Використовуючи теорії поведінки людей та соціальних систем, соціальні працівники проводять професійне втручання там, де люди взаємодіють із своїм оточенням. Принципи прав людини та соціальної справедливості є фундаментальними принципами соціальної роботи.

Отже, соціальна робота в аспекті запобігання торгівлі людьми вимагає:

- створення умов у суспільстві для запобігання явища “торгівля людьми” (яке є найприбутковішим злочином після торгівлі наркотиками і зброєю); це як юридичні, так і соціально-економічні заходи;
- формування у свідомості населення й окремих громадян неприйняття торгівлі людьми, осуд цього явища, позитивної мотивації до його запобігання. Навчання населення щодо розпізнавання й уникнення цього явища. Це соціально-рекламні, психолого-педагогічні заходи;
- формування гуманних стосунків між людьми, толерантності один до одного, культури миру в сім'ї, мікросередовищі, суспільстві, які виключають думку про можливість торгівлі людьми;
- надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми з моменту одержання прохання про допомогу і визволення людей.

Усе це відноситься і до здійснення соціальної роботи в Україні, під якою розуміють, згідно Закону України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, незалежно від їх підпорядкування і форми власності, та окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб. Значне місце в соціальній роботі щодо запобігання торгівлі людьми посідає соціальна профілактика.

Проблема соціальної профілактики торгівлі людьми як виду соціальної роботи сьогодні є актуальною у контексті створення соціальних умов для реалізації прав людей, розбудови громадянського суспільства. Ця проблема є, однак, недостатньо теоретично обґрунтованою, що приводить до дублювання профілактичних заходів з одними категоріями дітей, молоді, жінок, нерациональному використанню ресурсів суб’єктів соціальної роботи, а також до того, що окремі категорії громадян є неохопленими соціальною профілактикою, або охоплені так, що одержаної інформації недостатньо. Наприклад, соціальна профілактика торгівлі людьми серед вихованців інтернатів повинна відрізнятися від профілактичної роботи серед учнів загальноосвітньої школи, які проживають в сім’ях, більш адаптованих до життя і спілкування у суспільстві. Сьогодні ж основна робота проводиться з учнями загальноосвітньої школи, їх батьками і вчителями, безробітними, які стоять на обліку в центрі зайнятості тощо. Отже, практика вимагає теоретичного обґрунтування соціальної профілактики торгівлі людьми. Ця важлива проблема розглядалася в основному до сих пір в юридичному та економічному аспекті (Левченко К.Б., Бандурка О.М., Куц В.М., Орлеан А.М., Біла С.О. та ін.), розробки окремих напрямів соціальної профілактики торгівлі людьми здійснювали Шваб І.А., Галустьян Ю.М., Ковальчук Л.Г., Удалова О.А.

Все це спонукає до визначення сутності соціальної профілактики торгівлі людьми, її концептуального забезпечення, що і є метою даного параграфа.

Конкретизуючими цілями, досягненню яких присвячується матеріал цього параграфу, є: обґрунтування завдань, форм, методів, об’єктів соціальної профілактики торгівлі людьми, розробка пропозицій для практичної роботи на базі концепції “допомога для самопомоги”.

Соціальна профілактика за Законом України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” є одним із видів соціальної роботи, який спрямований на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя здоров’я дітей та молоді, а також запобігання такому впливу.

Сьогодні ж у педагогічній літературі часто вживаються як синоніми поняття “соціальна профілактика” та “превентивне виховання”, використовуються терміни “профілактика” та “превенція”. Так, превентивне виховання в “Словникудовіднику для соціальних працівників та соціальних педагогів” розглядається як синонім превенції – попередження, перестороги, і визначається як здійснення комплексу профілактичних заходів із метою попередження нега-

тивних явищ, правопорушень у молодіжному середовищі та зменшення шкоди від факторів ризику. Інше визначення дається в “Понятійно-термінологічному словнику із соціальної роботи”: “Соціальна профілактика має за мету зусилля, які спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем”.

Сутність, завдання, рівні превентивного виховання розглядаються в працях В.М. Оржеховської.

Однак, співвідношення цих понять досі не було встановлено, що є потрібним для визначення завдань і змісту роботи соціальних педагогів, вихователів, вчителів, соціальних працівників, виключення дублювання функцій та запобігання “білих плям” і їх взаємодії, індивідуалізації і диференціації соціальної і педагогічної роботи з дітьми, молоддю, членами їх сімей.

Для з’ясування співвідношення понять “соціальна профілактика” та “превентивне виховання” зробимо теоретичний аналіз джерел. В юридичній літературі використовується термін “профілактика”, під яким розуміють попередження, обмеження (Капська А.Й, Безпалько О.В., Вайнола Р.Х.); “конкретно складену на відповідному історичному етапі суспільного життя складну, об’єктивно зумовлену систему соціально керованої діяльності, що забезпечує науково-теоретичну розробку та практичну реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинів та злочинності” (Ігошев К.Е., Миньковський К.М.); один з основних і перспективних напрямів наглядово-контрольної діяльності в соціальній роботі.

Отже, в юридичній практиці профілактика передбачає примусові і наглядові заходи, які спрямовані на попередження й обмеження злочинів і злочинності. Оскільки в соціальній роботі в Україні існує принцип добровільності прийняття послуг, то ключовими залишаються слова “нагляд” і “попередження”. Обмеження є вже виявом примусу.

Термін “соціальна профілактика” тлумачиться як:

- один із видів соціальної роботи, що спрямований на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей та молоді, виявлення будьякого негативного впливу на життя і здоров’я дітей та запобігання такому впливу (Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні”);
- вид соціальної допомоги, що полягає у створенні умов сім’ям для самостійного забезпечення свого добробуту, сімейного підприємства (Фірсов М.В, Студенова Є.Г);
- комплекс економічних, політичних, правових, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі (Капська А.Й, Безпалько О.В., Вайнола Р.Х.).

Попередження:

- усунення корінних причин та умов, які прямо чи опосередковано здійснюють негативний вплив на поступки та дії людей (Фірсов М.В, Студенова Є.Г);

- система соціальних, медичних та інших заходів, спрямованих на запобігання, відвернення розвитку соціальних проблем або захворювання (“Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи”).

Профілактика розглядається також складовим і системоутворювальним компонентом системи захисту дитинства, яка включає ще загально-освітній і охоронний компоненти. Під профілактикою розуміють “Виявлення негативних явищ у суспільстві, психічних, фізичних та соціальних відхилень у поведінці дітей і молоді та запобігання їх шляхом організації різних заходів” (Караман О.Л.).

Спільним у цих визначеннях є такі ознаки: комплекс мультидисциплінарних заходів, який включає і педагогічні (отже, і виховні); попередження та усунення; створення позитивних умов як альтернативи негативу; спрямованість як на негативні явища, так і на їх причини, умови виникнення в людині та в її оточенні, суспільстві. Об’єктами ж соціальної профілактики можуть бути різні вікові групи, прошарки населення. Виявлення негативних явищ є складовою попередження та усунення.

Проаналізуємо також сутність поняття “превентивне виховання” та подібних до нього, які розглядаються в книзі “Теорія соціальної роботи”:

- використовується термін “допомога превентивного характеру”, – та, що попереджує прогнозовану несприятливу ситуацію;
- “превентивні заходи” – “позбавлення прав та обмеження свободи при загрозі рецидиву”;
- превентивна задача соціальної роботи – “формування здорового способу життя”.

Превентивне виховання визначається як “широкий спектр узгоджених соціально-виховних теорій і практик з метою підвищення ефективності інтелектуального, емоційного, психічного і фізичного розвитку дітей і молоді у запобігання асоціальної поведінки і шкідливих звичок, пов’язаних із вживанням наркотиків, токсичних речовин, алкоголю, палінням цигарок і його наслідками для здоров’я, профілактикою ВІЛ/СНІДу” (“Педагогічний словник для молодих батьків”).

Ці визначення мають спільним:

- спрямованість на розвиток дітей і молоді;
- організацію певної діяльності і спілкування через включення дітей, молоді у виховні заходи;
- попередження негативних явищ та формування свідомості та поведінки різними формами і методами.

Оскільки це виховання, то воно стосується лише дітей, молоді, які є організованими (в установах, школах, клубах, секціях тощо). Але воно не може вплинути на дітей, які є бездоглядними (маємо тут формування, а не виховання особистості) і безпритульними (виховання вимагає постійного спілкування і діяльності). Крім цього, превентивне виховання стосується лише педагогічних проблем дитини в її розвитку і соціалізації.

Соціальна ж профілактика розв'язує комплексну проблему, яка має і педагогічний аспект. Тобто, соціальна профілактика ширша за превентивне виховання, включає його до себе, але не зводиться до нього, оскільки є комплексом заходів, вимагає іншої організації.

Отже, соціальна профілактика і превентивне виховання – види діяльності соціального працівника і педагога, вони взаємопов'язані і зумовлюють успіх одне одного. Але їх можна розрізнити за об'єктами, метою, спрямованістю, організацією, суб'єктами (соціальний працівник – педагог), об'ємом заходів, рівнем здійснення (державна, середовище, сім'я, установи освіти).

Соціальна профілактика торгівлі людьми в Україні, виходячи з мети та принципів її здійснення, буде здійснюватися ефективно, якщо буде ґрунтуватися на концепції “допомоги для самопомоги”. “Допомога для самопомоги” інтегрує в собі багато сучасних наукових теорій і концепцій соціальної роботи. Вона розглядає людину як суб'єкт, а не об'єкт соціальної роботи, що означає формування в неї відповідальності за своє життя, свій вибір, вміння свідомо користуватися своїми правами на основі знання про них. Ця ідея відповідає завданню розбудови громадянського суспільства. Ключовим моментом “допомоги для самопомоги” є опора на бажання людей керувати своїм життям, запобігти небажаним впливам та обману.

Сьогодні ж більшість громадян України чули про торгівлю людьми: за даними досліджень, біля 90%, але вважають, що з ними такого не трапиться, хоча знань і вмінь розв'язувати подібні ситуації вони не мають.

Саме це спонукає соціальних працівників створювати соціальні умови для захисту прав, свобод та інтересів дітей та молоді, гармонійного і всебічного розвитку, задоволення культурних та духовних потреб. Реалізація концепції “допомога для самопомоги” в даному аспекті означає:

1. Вивчення особливостей і проблем дітей та молоді в аспекті запобігання торгівлі людьми, а також вивчення особливостей мотивації молоді щодо працевлаштування, навчання, відпочинку за кордоном.
2. Формування позитивної мотивації молоді до сприймання соціальних послуг та стимулювання молоді до засвоєння інформації щодо протидії торгівлі людьми.
3. Встановлення контакту з молоддю і членами їх сімей і надання їм соціальної допомоги, тобто такого комплексу соціальних послуг, який сприяє не тільки відмові від “легких грошей” за кордоном, але й підвищенню соціального статусу молоді, їх особистому розвитку, на основі оволодіння знаннями про свої права, навчання вмінною ними користуватися та їх відстоювати, створення умов для їх реалізації, використовуючи, при необхідності соціальну опіку і підтримку, соціальний менеджмент. Наслідком такої допомоги також будуть: знання, які запобігають потраплянню в рабство, вміння і навички щодо критичної оцінки, прийняття

рішення, управління собою в ситуаціях, які можуть привести до потрапляння в тенета торговців людьми.

4. Наступним елементом “допомоги для самопомоги” є спрямування молоді до самопомоги в напрямі запобігання торгівлі людьми через надання інформаційних послуг про установи та організації, які вирішують такі проблеми; а також розвиток волонтерського руху, студентських соціальних служб і поза аудиторської виховної роботи, підтримка НУО, які займаються профілактикою торгівлі людьми.

Таким чином, соціальна профілактика торгівлі людьми у молодіжному середовищі має своїми завданнями:

- здійснення інформаційно-пропагандистської роботи серед молоді з метою формування поняття “торгівля людьми”;
- формування правосвідомості та правової поведінки молоді, громадянськості, відповідальності в неї за своє життя із розвитком її активності, самостійності, творчості та створенням умов для її самореалізації.

Ці завдання соціальної профілактики реалізуються в світлі “допомоги для самопомоги” в таких напрямках соціальної роботи з дітьми та молоддю:

- 1) соціальні дослідження з проблеми;
- 2) інформаційно-пропагандистська робота;
- 3) соціальне навчання молоді вмінням користуватися своїми правами;
- 4) соціальна реклама послуг суб’єктів соціальної роботи;
- 5) правова просвіта молоді з проблем торгівлі людьми;
- 6) допомога молоді у виборі професії, працевлаштуванні, організації дозвілля тощо;
- 7) сприяння розвитку молодіжних ініціатив, реалізації інтересів;
- 8) організація волонтерського руху, роботи студентських соціальних служб.

Соціальна профілактика торгівлі людьми може бути первинною, вторинною, третинною (див. табл. 3)

Соціальна профілактика торгівлі людьми

Вид	Цільова група	Зміст	Форми і методи
Первинна	Загальна громадськість	Інформація про проблему Правила безпечної поведінки Приклади	Інформування, навіювання, робота в громаді
Вторинна	Група ризику	Формування умінь та навичок безпечної поведінки Формування уявлення про діяльність установ та організацій Зміна ставлення до проблеми	Вправи, вимоги, інформування, переконання, роз'яснення, драматизація, приклад, розв'язання ситуацій, тренінги, цикли занять, вулична соціальна робота, соціологічні дослідження.
Третинна	Потерпілі	Виявлення причин та особливостей поведінки і свідомості, які привели до виникання проблеми, усунення причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, підтримку у влаштуванні в житті.	Робота в конкретному випадку, рефлексія, переключення і перенавчання, створення виховуючих ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивно соціалізуюче середовище

Первинна соціальна профілактика торгівлі людьми – найбільш масова і неспецифічна. Її метою є формування активного, адаптивного, високофункціонального життєвого стилю, який забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів. Соціальна робота тут носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття явища та категоричну відмову від маніпуляцій.

Її завданнями є:

- вдосконалення тих конструктивних стратегій поведінки, життєвих умінь і навичок, які молода людина вже має, але не знає, як її застосувати у незнайомій ситуації, яка може привести до торгівлі людьми; навчання розпізнаванню таких ситуацій і керувати ними;
- збільшення потенціалу особистісних ресурсів людини (розвиток внутрішнього контролю власної поведінки, формування правосвідомості, розвиток активності).

Змістом первинної соціальної профілактики торгівлі людьми, на основі викладеного, повинно бути:

- 1) надання інформації про явище “торгівлі людьми”;
- 2) роз’яснення правових норм стосовно поведінки в реальних життєвих ситуаціях, які можуть привести до рабства;
- 3) показ зразків застосування життєвих умінь і навичок щодо навчання, знайомства, відпочинку, працевлаштування за кордоном;
- 4) підтримка творчої, інтелектуальної, громадської, спортивної та ін. діяльності молоді.

Методами первинної соціальної профілактики є: інформування, переконання, навчання, робота в громаді.

Вторинна соціальна профілактика торгівлі людьми є в основному груповою. Метою вторинної соціальної профілактики є зміна мало адаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну. Іншими словами, передбачає зміну ставлення до себе та оточуючих і навчання поведінці, формування досвіду поведінки в ситуаціях, які можуть привести до потрапляння в рабство. Вторинна соціальна профілактика спрямована на дітей та молодь “групи ризику”. Вторинна соціальна профілактика передбачає своєчасне виявлення таких осіб і надання їм соціальної підтримки і допомоги у напруженнях:

- формування знань, життєвих умінь і навичок, необхідних для самозахисту від торговців людьми;
- формування поняття про установи та організації, які допомагають потерпілим від торгівлі людьми, про способи потрапляння в рабство, правила поведінки під час перебування за кордоном, про оформлення документів тощо;
- зміна ставлення молодої особи до себе, свого місця в суспільстві, усвідомлення нею цінності свого життя і своєї ролі в ньому.

Основними методами соціальної роботи є: вправи, вимоги, інформування, переконання, роз’яснення, драматизація, наведення реальних історій торгівлі людьми, розв’язання ситуацій.

Формами, які реалізують ці методи, є: тренінги, цикли занять, вулична соціальна робота, робота “гарячих ліній”.

Третинна соціальна профілактика торгівлі людьми спрямована на інтегрування в суспільство осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, з метою запобігання повторного потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Третинна профілактика передбачає виявлення причин та особливостей поведінки і свідомості молодої особи, які привели до виникання проблеми, а також усунення причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, підтримку у влаштуванні в житті. Третинна соціальна профілактика є в основному індивідуальною, передбачає тривалу роботу

і комплекс соціальних послуг. Вона здійснюється поряд із соціальною реабілітацією і соціальним супроводом, але має свою мету, вимагає об'єднання зусиль різних фахівців. Основними методами роботи тут є: робота в конкретному випадку, рефлексія ситуації та індивідуального розвитку, переключення і перенавчання, створення виховуючих ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивно соціалізуюче середовище.

На основі викладеного можна зробити такі висновки щодо можливості використання концепції “допомоги для самопомоги” в соціальній профілактиці торгівлі людьми:

- вона надає можливість здійснювати індивідуальний та диференційований підхід до молоді, надавати адресну підтримку і соціальну допомогу різним категоріям дітей та молоді;
- враховує життєвий досвід клієнтів, спирається на їх бажання керувати своїм життям, формує відповідальність за себе і навчає користуватися своїми правами у суспільстві;
- чітко дозволяє визначити мету, завдання, зміст, форми і методи роботи в залежності від особливостей дітей і молоді.

2.4. Суб'єкти соціальної профілактики торгівлі людьми та їх взаємодія

2.4.1. Роль органів державної влади в здійсненні соціальної профілактики торгівлі людьми

Відповідно до Закону України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2001 р.) суб'єктами соціальної роботи з дітьми та молоддю взагалі і соціальної профілактики зокрема є: уповноважені органи, які здійснюють соціальну роботу з дітьми та молоддю; фахівці із соціальної роботи. До уповноважених органів належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; служби у справах неповнолітніх; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, їх спеціалізовані формування; підприємства, установи та організації, незалежно від їх підпорядкування та форми власності.

Замість Державна програма протидії торгівлі людьми (Постанова КМУ від 07.03.2007 р. №410) крім основних видів діяльності, спрямованої на протидію торгівлі людьми, також визначає суб'єктів, відповідальних за її виконання. Суб'єктами виступають державні структури, неуря-

дові організації, міжнародні організації. Відповідальність за виконання першої частини Програми “Запобігання торгівлі людьми та боротьба з нею” покладено переважно на такі державні структури як Міністерство у справах сім’ї, молоді та спорту, МВС, МЗС, МОН, Мінпраці, Мін’юст, Державна прикордонна служба, Держкомтелерадіо, Держкомнацрелігії, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. В рамках першої частини Програми профілактична діяльність здійснюється за такими напрямками:

- утворення та забезпечення діяльності робочих експертних груп при регіональних постійно діючих комісіях з питань обміну інформацією про запобігання торгівлі людьми та координації зусиль у боротьбі з нею.
- забезпечення проведення щорічних регіональних і міжгалузевих нарад-семінарів з питань координації зусиль, проведення аналізу та уточнення стратегії запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею.
- організація навчання державних службовців з питань протидії торгівлі дітьми, викоренення найгірших форм дитячої праці.
- забезпечення підготовки та навчання працівників дипломатичної служби з питань протидії торгівлі людьми, налагодити міжнародне співробітництво у цій сфері,
- включення до програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальні курси, лекції та практичні заняття з питань протидії торгівлі людьми.
- видання інформаційно-освітніх матеріалів з питань профілактики торгівлі людьми та проблем соціального захисту дітей і молоді.
- підвищення рівня інформованості населення щодо засобів і методів, які використовуються торговцями людьми, шляхом організації та здійснення інформаційно-просвітницьких заходів.
- запровадження навчального курсу з питань трудової міграції та протидії торгівлі людьми для працівників Державної служби зайнятості на базі Інституту підвищення кваліфікації державної служби зайнятості.
- забезпечення проведення інформаційно-роз’яснювальної роботи з питань зайнятості населення, інформування громадян про вакансії за кордоном (у рамках двосторонніх угод).
- створення циклу тематичних теле- та радіопередач, запровадження в електронних та друкованих засобах масової інформації окремі рубрики для розміщення інформаційних матеріалів про професії, що користуються попитом на вітчизняному ринку

праці, а також про наслідки нелегального виїзду за кордон з метою працевлаштування.

- підвищення рівня інформованості громадян щодо запобігання і протидії торгівлі людьми.

Координація заходів, запланованих Комплексною програмою протидії торгівлі людьми, покладено на Міжвідомчу координаційну раду, яка створена (відповідно до п.1 Комплексної програми та Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії торгівлі людьми) при Кабінеті Міністрів України під керівництвом віце-прем'єр-міністра України з гуманітарних питань.

Робота щодо протидії торгівлі людьми є однією із пріоритетних напрямів у діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Важливим кроком в узагальненні діяльності Омбудсмена є щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина. За щорічною та спеціальною (спеціальними) доповідями Уповноваженого Верховна Рада України приймає постанову.

Офісом Уповноваженого з прав людини проводиться досить велика робота щодо виявлення фактів торгівлі дітьми та порушення прав дітей у цілому, а також здійснюється допомога в поверненні в Україну потерпілим від торгівлі людьми громадянам України.

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань сім'ї, жінок, дітей та молоді, демографічних процесів, рівності прав та можливостей жінок і чоловіків.

Основними завданнями Міністерства є:

- удосконалення законодавства України стосовно забезпечення прав та інтересів сім'ї, жінок, дітей і молоді з урахуванням вимог міжнародного права;
- забезпечення соціального та правового захисту дітей, жінок, сімей та молоді;
- сприяння соціальному становленню і розвитку дітей та молоді;
- здійснення заходів, спрямованих на розв'язання житлово-побутових проблем молоді та молодих сімей;
- забезпечення рівних прав і можливостей для участі жінок і чоловіків у політичному, економічному, культурному та соціальному житті;
- запобігання фізичному, психологічному та економічному насильству в сім'ї;
- утвердження соціального партнерства сім'ї і держави, посилення відповідальності батьків за життєзабезпечення та виховання дітей, підвищення правової обізнаності батьків і дітей;

- сприяння розвитку різних форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, створенню дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, встановленню опіки і піклування, усиновлення тощо;
- координація діяльності органів виконавчої влади щодо соціально-правового захисту дітей, які опинилися у кризовій ситуації, запобігання бездоглядності і правопорушенням серед дітей, здійснення соціальної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, зокрема дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Міністерство здійснює профілактичну роботу з населенням шляхом співпраці з неурядовими організаціями та центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Під час проведення спільних комплексних акцій розповсюджується інформаційна література, надаються консультації щодо правил безпечної поведінки. Працівники управлінь ініціюють та проводять заходи для учнів навчальних закладів та батьків спільно з працівниками освіти. Оскільки Міністерство є структурою, що координує діяльність із протидії торгівлі людьми, то на нього також покладена відповідальність за проведення “круглих столів”, зустрічей, засідань з метою обміну інформацією та координації зусиль у напрямі протидії торгівлі людьми.

Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з неурядовими організаціями є основними суб'єктами ведення профілактичної роботи. На сьогодні система соціальних служб є досить розгалуженою мережею і нараховує понад 1000 центрів, які розташовані навіть у невеликих районних центрах та селищах.

Практична соціальна діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюється в таких напрямках: соціальна підтримка сім'ї в кризовій ситуації, профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, сприяння вторинній зайнятості молоді, всеукраїнська школа волонтерів, підготовка молоді до сімейного життя, соціальна робота з сім'ями, які перебувають у кризових ситуаціях соціальна робота з жіночою молоддю, ведення просвітницької діяльності з питань профілактики ВІЛ/СНІДу, торгівлі людьми тощо.

Провідними формами профілактичної роботи є культурно-масові заходи та тренінгово-лекційні заняття.

Поширюється і вдосконалюється робота “гарячих ліній” та “телефонів довіри”, які діють на базі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Сьогодні в цій мережі працює близько двохсот таких ліній. Фахівці центрів надають консультації по “телефону довіри” з питань протидії торгівлі людьми щодо виїзду та працевлаштування за кордоном, юридичні та соціальні консультації, проводять психологічні тренінги, розповсюджують інформаційні видання з питань захисту прав людини,

беруть участь у роботі інформаційноконсультативної телефонної лінії.

Центрами соціальних служб ведеться робота щодо систематизації і оновлення банків даних осіб, представників групи ризику, з якими ведеться профілактично-консультативна робота: молодь з неблагополучних, багатодітних родин, безробітна молодь, жінки та діти, які зазнали насильства, діти та молодь з особливими потребами, молодь, яка звільнилася з місць позбавлення волі, сироти, вихованці інтернатних закладів, “діти вулиці” та інші.

З 2003 року центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді запроваджено роботу щодо створення банків даних дітей, батьки яких виїхали на заробітки за кордон і які перебувають на утриманні родичів або взагалі залишилися самі під наглядом сусідів. Зокрема, працівниками Івано-Франківського обласного центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді виявлено 1475 таких сімей, у Чернівецькій області – 1200 сімей, у яких виховуються 1252 дитини, Львівській – 2380 дітей, з якими проводиться індивідуальна консультативна, а також соціальнопсихологічна робота.

Відповідно до українського законодавства (Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 07.02.2007 р. №21-95/ВР) здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей покладається на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім’ї, дітей та молоді (Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту), уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім’ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров’я; притулки для дітей; кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ; спеціальні виховні установи Державного департаменту України з питань виконання покарань; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) (Стаття 1 Розд. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 07.02.2007 р. №21-95/ВР).

Служби у справах дітей: розробляють і здійснюють заходи щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей (потерпілих від торгівлі людьми); координують зусилля у вирішенні питань соціального захисту; ведуть державну статистику щодо потерпілих дітей та дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, надають фахівцям та громадянам практичної та методичної допомоги, консультацій з питань соціального захисту дітей.

Мають право: звертатися у разі порушення прав та законних інтер-

есів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності; проводити роботу серед дітей з метою запобігання правопорушенням; порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про направлення до спеціальних установ для дітей, навчальних закладів (незалежно від форми власності) дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, неодноразово самовільно залишали сім'ю та навчальні заклади; представляти у разі необхідності інтереси дітей в судах, у їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності; запрошувати для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб до служби у справах дітей з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, вживати заходів щодо їх усунення; визначати потребу регіонів в утворенні спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей; розробляти і реалізовувати власні та підтримувати громадські програми соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про притягнення до відповідальності згідно із законом фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей; відвідувати дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі у справах дітей, за місцем їх проживання, навчання і роботи; вживати заходів для соціального захисту дітей.

Міністерство освіти і науки України залучене переважно до превентивно-освітньої роботи серед молоді, підготовки майбутніх спеціалістів, обізнаних з даною проблематикою, підвищення рівня кваліфікації працівників освіти, а також підготовки інформаційно-методичних матеріалів. Управління та установи структури Міністерства здійснюють організаційну та адміністративну підтримку проведенню заходів із запобігання торгівлі людьми. Регулярно проводяться семінари з проблеми на базі Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти з залученням фахівців Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна”. Експерти МОН беруть участь у підготовці інформаційних та методичних матеріалів. Серед найвагоміших слід зазначити навчально-методичний посібник та відеододаток “Запобігання торгівлі людьми”. Методичний видавничий центр організації випуску і доставки освітянської літератури розповсюджував посібники по школах усіх областей України (наклад 20000 примірників: 14000 – українською мовою, 6000 – російською мовою), 5000 примірників були розповсюджені під час проведення “круглих столів” з освітянами. Науково-методичний центр вищої освіти спільно з Центром “Ла Страда – Україна” готує та видає інформаційні та методичні матеріали для розповсюдження у вищих навчальних закладах України.

Серед основних законодавчих та нормативних актів, спрямованих на запобігання торгівлі людьми, виданих Міністерством, слід зазначити інструктивно-методичний лист із рекомендаціями щодо організації виховної роботи по запобіганню торгівлі жінками (від 02.04.1998 р.), Наказ №762 щодо профілактики залучення дітей до незаконних форм праці (від 28.12.2002 р.), Наказ №649 про проведення у 2005-2007 роках інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми (від 10.11. 2005 р.), Наказ №279 про виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. №410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року». З 2006 р. Міністерство звернуло увагу на необхідність роботи з дітьми трудових мігрантів, що знайшло своє відображення в Наказі №865 «Про проведення соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» від 28.12.06.

З 1 січня 2005 року введена в штатний розклад загальноосвітніх шкіл посада соціального педагога, фінансування якої ще відсутнє. Але саме соціальний педагог повинен виконувати ту роботу, яку виконували на громадських засадах шкільні інспектори з охорони прав дітей.

Соціальнопедагогічна робота оговорена в національній програмі “Освіта”. Під неї виділено окрему статтю в Законі України “Про освіту” – статтю 22 “Соціальнопедагогічний патронаж у системі освіти”, у котрій наголошується: “Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім’ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють”. У даному аспекті Закон України “Про освіту” пересікається із Законом України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні” та із Законом України “Про охорону дитинства”, котрими також керується у своїй діяльності загальноосвітній навчальний заклад, оскільки належить до сфери освіти і виховання, де реалізується соціальна робота через надання характерних послуг, у тому числі – соціально-педагогічних. Як соціальна інфраструктура, в ряду інших соціальних організацій, згідно із змістом даних законів, школа виступає суб’єктом соціальної роботи, отже, організує діяльність, спрямовану “на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб”.

Соціальний педагог у системі загальної середньої освіти є спеціалістом, компетентним з питань надання педагогічної підтримки, допомоги, перш за все, дітям і членам їх сімей; націлений на стимулювання об’єктів / суб’єктів діяльності до самопомоги у сфері захисту своїх законних прав, свобод й інтересів. Зміст діяльності соціального педагога в школі є значно ширшим, ніж окреслено в нормативно-правових документах освіти, має суттєві відмінності від гносеологічного ряду функціональних ознак практичного психолога, хоча й пересікається з ним за причин об’єктивної необхідності у спільній діяльності. У межах школи соціальний педагог співпрацює з практичним

психологом щодо вирішення всієї сукупності складних проблем особистості з собою та навколишнім середовищем.

Для вирішення складних проблем, що виникають в об'єкта діяльності, з якими не справляється ні він сам, ні педагоги, зокрема – класний керівник, шкільний соціальний педагог вступає у взаємодію не тільки з практичним психологом, а й з іншими об'єктами (суб'єктами) діяльності, у тому числі – батьками (особами, що їх замінюють), членами адміністративного апарату школи (директором, його заступниками), педагогічними працівниками (вчителями-предметниками, педагогом-організатором), обслуговуючим персоналом (технічними та іншими працівниками), представниками соціальних служб і громадських організацій, правоохоронних органів й органів влади тощо.

На сьогодні, за причин фактичної відсутності соціальних педагогів у загальноосвітніх навчальних закладах, зіштовхуючись зі складними проблемами, що виникають у дитини в процесі соціалізації, школа намагається вирішувати їх через виконання функцій (захисту, корекції, компенсації/реабілітації тощо), технологіями яких не володіє – як на рівні адміністрації, так і на рівні вчителів і вихователів (класних керівників), що, врешті-решт, призводить до формалізму в роботі з питань охорони та захисту законних прав, свобод та інтересів дітей та підлітків.

Роль *Міністерства праці та соціальної політики* у запобіганні торгівлі людьми полягає в наданні профорієнтаційних послуг та організації професійного навчання безробітних, особливо молоді, професіям, які користуються попитом на ринку праці, з врахуванням особливостей регіону; вирішенні питань зайнятості випускників професійно-технічних училищ та вищих навчальних закладів; сприянні працевлаштуванню молоді, яка звертається до Державної служби зайнятості; здійсненні контролю за посередницькою діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності з працевлаштування за кордоном, роботою туристичних фірм та шлюбних агенцій тощо.

Державний центр зайнятості є структурним підрозділом Міністерства праці та соціальної політики України, діяльність якого спрямована на здійснення державної політики щодо зайнятості громадян. У структурі цієї організації виділяються обласні, міські та районні центри зайнятості.

У кожному центрі існує база даних вакансій, доступ до якої необмежений і може здійснюватися через інформаційний сектор. Вакансії у базі даних закодовані. Якщо працівникові сподобалась та чи інша вакансія, він повідомляє про це спеціалісту ЦЗ, який виступає своєрідним посередником між роботодавцем і потенційним працівником.

Ще одна послуга, яку можуть надавати центри зайнятості, – професійне навчання. Навчання здійснюється за робочими спеціальностями (швачки, продавці, оператори ПК, секретарі), і за спеціальностями з отриманням другої вищої освіти (фінанси і аудит, організатор малого бізнесу).

Крім перелічених послуг центр зайнятості надає можливість займа-

тися підприємницькою діяльністю. Для участі в цій програмі необхідно скласти бізнесплан і подати його на розгляд. Після цього він розглядається комісією, до складу якої входять представники правоохоронних органів, громадських організацій, організацій підприємців та ін. Після розгляду комісія може прийняти рішення про видачу одноразового кредиту.

Фахівці центру зайнятості консультують на національній “гарячій лінії” з питань торгівлі людьми з приводу можливостей легального працевлаштування за кордоном, необхідних процедур та документів, наявності у посередника з працевлаштування ліцензії на такий вид діяльності тощо.

Міністерство охорони здоров’я є одним із найважливіших державних органів з надання соціальної допомоги потерпілим. Відповідно до Комплексної програми протидії торгівлі людьми на МОЗ зокрема, покладені такі завдання щодо запобігання торгівлі людьми: запровадити проведення щорічних регіональних і міжгалузевих нарадсемінірів; продовжити роботу щодо подальшого вивчення, порівняльного аналізу, узагальнення та поширення в Україні міжнародного досвіду з питань запобігання торгівлі людьми; забезпечити дотримання законодавства під час організації оздоровлення та відпочинку дітей за кордоном, а також у роботі лікувально-профілактичних та інших закладів, у яких перебувають або утримуються дітисироти та діти, позбавлені батьківського піклування; забезпечити систематичне проведення серед осіб групи ризику консультаційної та роз’яснювальної роботи, подання їм адресної допомоги; забезпечити проведення з представниками групи ризику індивідуально-профілактичної роботи; підвищувати рівень інформованості населення про проблему; систематично організовувати проведення інформаційно-просвітницьких заходів щодо запобігання торгівлі людьми; забезпечити подання інформаційно-консультативної та правової допомоги громадянам України, які виїжджають за кордон для працевлаштування, оздоровлення, відпочинку та в інших цілях; продовжити проведення тематичних занять з питань запобігання торгівлі людьми у рамках виконання програм статевого виховання та консультування в центрах планування сім’ї, кризових центрах для жінок та молоді.

Міністерство внутрішніх справ України є одним із головних реалізаторів державної політики в галузі протидії торгівлі людьми. Координацію роботи з попередження, виявлення та розслідування злочинів, пов’язаних із торгівлею людьми, покладено на спеціалізовані управління боротьби із злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми. Головними завданнями органів внутрішніх справ є запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов’язаних із торгівлею людьми, притягнення до відповідальності причетних до них осіб, а також, спільно з іншими державними та недержавними організаціями, надання допомоги потерпілим.

Державна прикордонна служба України надає допомогу в поверненні громадянам України, які стали жертвами торгівлі людьми; забезпечує залучення міжнародних і громадських організацій, благодійних фондів до реалізації проектів щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми, захисту прав осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, розшуку зниклих за

кордоном, повернення та реабілітації жертв торгівлі людьми; забезпечує залучення міжнародних і громадських організацій, благодійних фондів до реалізації проектів щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми, захисту прав осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, розшуку зниклих за кордоном, повернення та реабілітації жертв торгівлі людьми тощо.

Працівники Державної прикордонної служби, зокрема контролери контрольнопропускних пунктів, можуть попереджувати злочин торгівлі людьми шляхом розповсюдження інформаційних матеріалів серед представників потенційної групи ризику, а також проводити роботу серед депортованих в Україну осіб щодо ідентифікації серед них потерпілих від торгівлі людьми. Інформація про таких осіб, у випадку їхньої згоди, може передаватися до неурядових організацій, потерпілих можуть забезпечувати інформаційними матеріалами про діяльність НУО з питань допомоги потерпілим.

Серед головних завдань Міністерства закордонних справ України: захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном та облік громадян України, які постійно або тимчасово проживають за кордоном. Воно забезпечує надання інформаційно-консультаційної та правової допомоги громадянам України, які виїжджають за кордон з метою працевлаштування, оздоровлення відпочинку та з іншою метою; здійснює заходи щодо приведення законодавства України у відповідність з основними положеннями Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів сушею, морем і повітрям і Протоколу про запобігання та боротьбу з торгівлею людьми, особливо жінками і дітьми, та про покарання злочинців; працює у напрямі вдосконалення механізму забезпечення постійного обміну інформацією між правоохоронними органами України та інших держав щодо юридичних і фізичних осіб, які займаються транскордонною торгівлею людьми, а також методів та процедур розслідування і розкриття злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Міністерство також забезпечує залучення міжнародних і громадських організацій, благодійних фондів до реалізації проектів щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми, захисту прав осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, розшуку зниклих за кордоном, повернення та реабілітації жертв торгівлі людьми.

Відповідно до Консульського статуту України до обов'язків Консула України в зарубіжній державі входять ведення обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають у його консульському окрузі; інформування громадян України, які тимчасово перебувають у його консульському окрузі, про законодавство держави перебування, а також про місцеві звичаї; здійснення за дорученням Міністерства закордонних справ України в установленому порядку нагляду за станом утримання та виховання дітей – громадян України, усиновлених іноземними громадянами, до досягнення ними 18-річного віку; Консул має право видавати, продовжувати паспорти громадянам України і вносити зміни до паспортів громадян України тощо.

Центр допомоги мігрантам відповідно до покладених на нього завдань:

- співпрацює з українськими правоохоронними та іншими структурами, зокрема з міністерствами праці та соціальної політики, внутрішніх справ, освіти та науки, у справах сім'ї, дітей та молоді, інститутом Уповноваженого з прав людини у питаннях надання правової допомоги громадянам України трудящим-мігрантам;
- здійснює накопичення інформації та проведення моніторингу стосовно проблемних питань щодо захисту прав трудящих-мігрантів громадян України;
- вивчає стан та здійснює аналіз міжнародного права та національного права країн світу, насамперед щодо законодавства країн, де спостерігається порушення основних прав; готує видання з питань міжнародного права трудящих-мігрантів, збірки перекладів актів міжнародного права стосовно захисту прав трудящих-мігрантів на українську мову;
- проводить конференції, симпозиуми, “круглі столи”, інші заходи з питань захисту громадян України трудящих-мігрантів за кордоном.

Центр координує свою діяльність зі структурними підрозділами Департаменту консульської служби Міністерства закордонних справ України та консульськими установами України за кордоном.

Запровадження більш дієвого механізму правового захисту співвітчизників за кордоном сприятиме реалізації засадного принципу – доступності консульсько-правових послуг для кожного співвітчизника.

Державний комітет телебачення та радіомовлення. Значні можливості у проведенні профілактичної роботи щодо протидії торгівлі людьми мають засоби масової інформації. Державними телерадіокомпаніями та державними друкованими періодичними виданнями започатковано відповідні рубрики та тематичні сторінки з метою підвищення рівня інформованості населення щодо запобігання торгівлі людьми, а також про потенційний ризик експлуатації, насильства та зловживань стосовно нелегальних мігрантів: “Східний кордон – останній рубіж”, “Хто сприяє незаконній міграції?”, “Знаю я”, “Хто я?”. У пресі з’явилися спеціальні рубрики “Нелегальній міграції – надійний заслін”, “Жінка потребує захисту”, “Гаряча лінія”, “Ні – торгівлі живим товаром”, “Біле рабство”, “XXI століття: особливості сучасної работорівлі”, “Живий товар”, “Жінки та діти на продаж”, “Запобігання торгівлі людьми” тощо. Вони можуть стати джерелом додаткової інформації при підготовці до занять із питань прав дитини, запобігання торгівлі людьми.

2.4.2. Роль неурядових організацій у здійсненні соціальної профілактики торгівлі людьми

Для успішної роботи з попередження торгівлі людьми й допомоги потерпілим необхідна координація зусиль державних і недержавних організацій. У теорії державного управління виділяються 3 моделі взаємодії недержавних і державних організацій:

- 1) взаємодія з державною домінантою, коли фінансування й соціальні послуги надаються державою й органами влади, а громадські організації беруть участь у тих або інших заходах;
- 2) дуалістичні відносини: ситуація, коли держава й НУО беруть участь у фінансуванні й наданні послуг;
- 3) партнерські взаємини: ситуація, коли відповідально за фінансування послуг, які надаються населенню НУО.

Що стосується торгівлі людьми, то тут присутні перші дві моделі: перша – у розшуку людей і їхньому вилученню, поверненні, друга – профілактиці торгівлі й допомоги потерпілим.

Формами взаємодії НУО й державних організацій є:

- проведення загальних прес-конференцій, круглих столів, виступи в ЗМІ;
- подання один одному інформації про надання послуг для координації зусиль;
- проведення спільних акцій, нарад;
- навчання партнерів основам соціальної роботи, обмін досвідом;
- надання послуг, що доповнюють гарантовані законом;
- проведення спільних (або за замовленням) досліджень проблеми.

Діяльність неурядових організацій стала можливою з набуттям Україною незалежності та вибором демократичних перспектив розвитку. Неурядові організації, що стоять на сторожі прав та інтересів громадян, мають важливе значення для розбудови громадянського суспільства. В Україні зареєстровано більше 20 тис. об'єднань громадян. Стаття 3 Закону України “Про об'єднання громадян” визначає громадську організацію як “об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів”, а стаття 20 гарантує право “представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах”. Відповідно до статті 36 Конституції України громадяни України для здійснення та захисту своїх прав і свобод мають право на об'єднання в політичні партії та громадські організації.

Як суб'єкти адміністративного права громадські утворення керуються Конституцією України, законодавством України, положеннями про відповідні органи самоорганізації, рішеннями місцевих органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, рішеннями зборів громадян. Стаття 8 Закону “Про об'єднання громадян” передбачає, що держава забезпечує додержання їх прав і законних інтересів, а втручання державних органів та службових осіб у діяльність об'єднань громадян, як і навпаки, втручання об'єднань громадян у діяльність державних органів, окрім випадків, які передбачені законом, не допускається.

Велика роль у процесі формування громадського суспільства та демократичних перетворень, яку відіграють неурядові організації, — це не тільки вимога сучасних міжнародних документів, але й результат практичної діяльності неурядових організацій, їх високої активності в політичному та соціальному житті країни, високого професійного та наукового потенціалу активістів, глибоких знань соціальних, політичних, економічних проблем сучасної України, досвіду міжнародного спілкування, знайомства зі шляхами вирішення проблем у демократичних країнах світу.

Саме неурядові організації на початку 1997 року розгорнули діяльність проти торгівлі людьми в Україні, коли державними структурами увага цій проблемі ще не приділялась. Окреслимо основні зони впливу неурядових організацій на формування політики в державі та проаналізуємо їх.

Вибір основних методологічних підходів, головних принципів, цілей, завдань, напрямів та шляхів впровадження політики щодо попередження торгівлі людьми

Від вибору методологічних принципів державної політики щодо протидії торгівлі людьми залежить напрям цієї роботи. Не випадково саме неурядові організації були ініціаторами та організаторами проведення низки заходів, зокрема конференцій та семінарів, на яких обговорювалися болючі питання українського суспільства та формування сучасної політики з протидії негативним явищам. Рекомендації стали предметом обговорення під час парламентських слухань з даної проблематики, засідань Міжвідомчої координаційної ради, регіональних постійно діючих комісій з питань координації зусиль та обміну інформацією щодо запобігання торгівлі людьми.

Участь у розробці та впровадженні програмних та концептуальних документів щодо протидії торгівлі людьми, а також законів та законодавчих актів із цих питань

Ініціатива формування державних програм по протидії торгівлі людьми належала неурядовим організаціям. У травні 1998 року відбувся перший Міжнародний семінар “Пошук шляхів запобігання торгівлі жінками та формування комплексної програми дій”, проведений спільно Міністерством України у справах сім'ї та молоді та Міжнародним жіночим правозахисним центром “Ла Страда — Україна” за участю представників різних міністерств та неурядових організацій. На ньому було розроблено проект програми,

який було винесено також на обговорення Першого всеукраїнського конгресу жінок, який відбувся в травні 1998 року. Від учасниць цього конгресу було подано пропозиції до Президента України щодо поліпшення становища жінок в Україні. У жовтні 1998 року Президент України подав до Кабінету Міністрів України доручення, одним із пунктів якого було положення про необхідність розробки Комплексної програми дій. 25 вересня 1999 року Кабінет Міністрів України прийняв Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми в Україні (постанова КМУ № 1768). Друга і третя державна програма – Комплексна програма протидії торгівлі людьми, Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. – розроблялась з активною участю представників неурядових організацій. Особливістю програм є те, що їх створення не тільки було ініційоване неурядовими організаціями, але вони є і виконавцями більшості їх положень.

Ініційовання та участь у формуванні національних установ з реалізації політики стосовно протидії торгівлі людьми, а також механізму її реалізації

У 2003–2004 роках у межах проекту “Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади та неурядових організацій”, що здійснювався спільними зусиллями Міністерства України у справах сім’ї, дітей та молоді та Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна”, було ініційовано створення та проведення регіональних постійно діючих комісій з питань координації зусиль та обміну інформацією щодо запобігання торгівлі людьми.

Здійснення громадського контролю за ходом реалізації програм з протидії торгівлі людьми

Українська держава робить перші кроки по шляху становлення демократичного суспільства, і всі його інституції перебувають у стані розбудови. Проте вже існують певні державні та національні механізми контролю за дотриманням прав людини. Це, зокрема, підготовка спеціальних доповідей з даних питань, парламентські слухання, створення спеціальних органів, які відповідають за дотримання прав людини, координацію зусиль у напрямі протидії торгівлі людьми. Так, у 2004 р. був підготовлений інформаційно-аналітичний звіт, узагальнений Міністерством України у справах сім’ї, дітей та молоді “Стан виконання Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки та взяття Україною міжнародних зобов’язань у цій сфері у 2003 році” про результати діяльності різних інституцій у даному напрямі – звіт про діяльність у сфері протидії торгівлі людьми за 2006 р. був підготовлений Центром «Ла Страда-Україна» і увійшов до доповіді правозахисних організацій «Права людини в Україні – 2006»¹. На початку 2007 р. були проведені експертні консультації і вдосконалена методологія громадського моніторингу виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.

Налагодження зв’язків з міжнародними організаціями

Удосконалення існуючих механізмів захисту прав людини та протидії торгівлі людьми на міжнародному рівні є дуже важливим чинником покращання ситуації з розв’язанням цих проблем у багатьох країнах. Зміц-

нення гарантій прав людини на міжнародному рівні особливо активно відбувалося протягом останніх сорока років. Загальні шляхи використання міжнародних механізмів неурядовими організаціями України: представлення в міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях та зустрічах конкретних випадків порушення прав людини та торгівлі людьми для тиску на державні структури, впровадження міжнародних норм у конкретній країні, — тобто використання міжнародних норм та прецедентного права в діяльності на національному рівні.

Робота щодо впровадження в Україні положень сучасних міжнародних документів із протидії торгівлі людьми

Неурядовим організаціям уже з огляду на їх природу властиві свобода вираження думок, гнучкість дій і свобода пересування, що в певних умовах дає їм змогу вирішувати завдання, які не можуть і іноді навіть не хочуть вирішувати уряди і міжурядові організації.

Щоб голос неурядових організацій був чутний на міжнародному та національному рівнях, необхідно вивчати та використовувати всі існуючі міжнародні документи та механізми їх застосування. Прикладом участі неурядових організацій у прийнятті рішень на міжнародному рівні є практика паралельного проведення поряд з урядовими міжнародними конференціями форумів неурядових організацій, як це відбулося під час Четвертої всесвітньої конференції в Пекіні (вересень 1995 року).

Неурядові організації повинні вивчати та розповсюджувати у своїх країнах міжнародні документи з прав людини та протидії торгівлі людьми. Використовуючи положення міжнародних документів, неурядові організації можуть здійснювати тиск на національні уряди з метою дотримання прав громадян, перегляду національного законодавства та приведення його положень у відповідність до міжнародних норм. Прикладом такого лобіювання у цій сфері може бути ратифікація Україною (лютий 2004 р.) Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та двох протоколів до неї, одним з яких є Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї.

Неурядові організації України працюють як на міжнародному, загальнонаціональному, так і місцевому рівнях (в області, місті, районі). Найбільш впливові на загальнонаціональному та міжнародному рівнях — всеукраїнські та міжнародні організації Спілка жінок України, “Жіноча Громада”, Союз українок, “Дія”, Школа рівних можливостей, Жіночий консорціум, Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда — Україна” та інші, які мають за мету пошук шляхів впливу на органи влади з метою формування цивілізованої політики щодо дотримання прав людини в Україні та активну її участь у реалізації. Сьогодні НУО України активно лобіюють необхідність ратифікації Європейської Конвенції про протидію торгівлі людьми (травень 2005 р.).

---

¹ Права людини в Україні — 2006. Доповідь правозахисних організацій. /За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського. Худож.-оформлювач Б. Захаров / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. — Харків: Права людини, 2007. — 508 с.

Міжнародна організація ЕКПАТ – це всесвітня мережа, що присвячує свою діяльність викорененню комерційної сексуальної експлуатації дітей. Існує 71 група у 64 країнах світу, що входять до складу мережі. В Україні до складу мережі входять 22 неурядові організації. Робота, що здійснюється організаціями мережі ЕКПАТ, включає поширення обізнаності щодо втягнення дітей до проституції та порнографії, захисту дітей, які ризикують стати жертвами торгівлі людьми та сексуальної експлуатації, підвищення рівня кваліфікації фахівців.

Створення мережі організацій, які могли б надавати соціальну допомогу потерпілим по місцю їхнього проживання, є неодмінною умовою ефективною соціальною допомогою, що пострадали від торгівлі людьми. Із цією метою із самого початку своєї діяльності центр “Ла Страда – Україна” установлював контакти з різними організаціями: державними, суспільними, благодійними, релігійними й т.п. Так, були встановлені контакти з Відділом по організації боротьби зі злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми, ГУУР МВС України; Державним комітетом з питань охорони державного кордону України; Інтерполом; лінійними відділами МВС аеропорту “Бориспіль”, морського порту “Одеса”, станції Чоп; Консульським управлінням Міністерства іноземних справ; Офісом Уповноваженого з прав людини; Українським державним центром соціальних служб для молоді; Центром роботи з жінками Київської міської адміністрації; дипломатичними представництвами України в 20 країнах, у тому числі Німеччини, Італії, Угорщини, Сирії й ін.; дипломатичними представництвами 8 іноземних держав в Україні, у тому числі Бельгії, Нідерландів, Німеччини, США й ін.; міжнародними організаціями, зокрема Міжнародної організацією по міграції; Організацією по безпеці й співробітництву в Європі; більш ніж 110 неурядовими організаціями в Україні й близько 400 за кордоном.

Результатом установлення партнерських відносин стало створення мережі організацій, що надають соціальну допомогу потерпілим від торгівлі людьми, що нараховує близько 1200 неурядових, державних, релігійних і ін. організацій в Україні.

З метою полегшення пошуку даних щодо тієї чи іншої організації ця інформація систематизована й створена “База даних організацій, які можуть надавати допомогу потерпілим від торгівлі людьми”. З жовтня 2001 р. база даних поширюється на електронних носіях. Планується випуск доповненої й зміненої “Бази даних”.

Робота у мережі полягає у офіційній та неофіційній співпраці між окремими особами та агенціями, які працюють в одній сфері. До осіб, які працюють у мережі, можуть належати представники влади, службовці, журналісти, медичні агенції та окремі особи. Мережа може бути побудована на місцевому, національному та міжнаціональному рівнях. На національному рівні мережа може здійснювати вплив на національний уряд з метою внесення змін до законів чи призивати до впровадження в життя існуючих законів. На міжнаціональному рівні мережа може здійснювати вплив на представників національних та міжнародних владних структур.

Досвід центру “Ла Страда – Україна”

Однією з перших організацій, що почала діяльність у напрямі запобігання торгівлі людьми, був Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”, який ставив собі за мету, перш за все, привернути увагу громадськості та представників державних структур до проблеми торгівлі жінками як до бруталного порушення елементарних прав людини. Але зі зміною ситуації, зростанням розуміння важливості проблеми, коригувалися й основні програмні цілі роботи: формування спільних програм дій з державними органами та іншими неурядовими і міжнародними організаціями (1998–1999), розвиток превентивної діяльності (1999–2001), створення мережі неурядових організацій та відпрацювання механізму допомоги потерпілим від торгівлі людьми (2000–2002) та ін.

Напрями роботи центру комплексні. Це допомога потерпілим від торгівлі людьми; організація роботи “гарячої лінії”; проведення досліджень з проблем насильства стосовно жінок; експертиза законодавчих актів, які стосуються становища жінок в Україні; просвітницька діяльність серед молоді з проблем загальнолюдських жіночих прав та запобігання торгівлі жінками й інших видів насильства та експлуатації; робота з мас-медіа, розповсюдження інформації з проблеми; видання матеріалів, бюлетенів, друкування листівок з проблем запобігання торгівлі людьми та їх розповсюдження серед українського жіноцтва; проведення семінарів, робочих секцій, конференцій з цієї проблеми; співпраця з працівниками державних структур з метою формування національної програми дій щодо запобігання торгівлі жінками в Україні; співпраця з посольствами зарубіжних держав в Україні та українськими посольствами за кордоном; співпраця з урядовими та неурядовими організаціями в Україні та за кордоном з метою запобігання торгівлі жінками і допомоги жертвам цього злочину.

Який би напрям роботи неурядової організації не взяти, його ефективне впровадження потребує скоординованих зусиль та взаємодії з органами державної влади. Розглянемо механізми такої взаємодії на прикладі двох основних напрямів діяльності – превентивна робота, організація консультацій на “гарячій лінії”, організація соціальної допомоги потерпілим від торгівлі людьми.

Важливе місце належить превентивній та освітній роботі, яка здійснюється безпосередньо з молодими жінками та дівчатами, представницями потенційної групи ризику. Для розгортання превентивної та освітньої роботи спочатку необхідно було сформулювати позитивне ставлення до неї серед представників урядових структур та державних органів, заручитися їх підтримкою і партнерством у цій діяльності. Тому на першому етапі саме налагодження контактів з урядовими структурами було основним напрямом діяльності організації. Головними партнерами з боку держави в здійсненні превентивної роботи стали Міністерство освіти і науки України, Міністер-

ство України у справах сім'ї, дітей та молоді, Державна соціальна служба. Як наслідок співпраці у квітні 1998 р. фахівці Міністерства освіти та науки України підготували рекомендаційний лист, підписаний міністром і розісланий керівникам управлінь освіти, навчальних закладів, про необхідність здійснення превентивної роботи у галузі запобігання торгівлі людьми із залученням фахівців неурядових організацій, зокрема центру “Ла Страда – Україна”. Після цього ідеї співпраці органів освіти та неурядових організацій знайшли відображення у Програмі запобігання торгівлі жінками та дітьми та Комплексній програмі протидії торгівлі людьми в Україні. Серед молоді розповсюджуються тисячі листівок, пам’яток, довідкових видань, плакатів, спрямованих на попередження торгівлі людьми, частина цих видань підготовлена самими дітьми; у регіонах, для підвищення рівня поінформованості щодо зазначеної проблеми серед старшокласників, учителів, батьків, а також студентів створено лекторські групи, проводяться інформаційні кампанії.

Співпраця органів державної влади з неурядовими та міжнародними організаціями – принцип втілення в життя в Україні політики протидії торгівлі людьми, а також важлива умова ефективності роботи у цьому напрямі. Основні форми такої співпраці: участь у заходах один одного; консультування; інформаційний обмін; проведення “круглих столів”, семінарів, конференцій; організаційна, адміністративна, матеріальна підтримка, участь у формуванні спільних планів дій та розробці національної політики щодо поліпшення становища жінок та підвищення їх ролі і статусу в суспільстві тощо. Слід зазначити, що досвід останніх років засвідчує подальший розвиток форм та методів такої взаємодії.

Питання для самоперевірки

1. Яким чином знання соціальнодемографічних характеристик потерпілих від торгів людьми впливає на організацію та ведення соціальної профілактики цього злочину?
2. У чому полягає зміст концепції соціальної профілактики торгівлі людьми?
3. Яке місце займає соціальна профілактика в системі соціальної роботи в Україні?
4. Чим відрізняються соціальна та загальнокримінологічна профілактика?
5. Охарактеризуйте сутність, форми та методи первинної профілактики торгівлі людьми.
6. Охарактеризуйте сутність, форми та методи вторинної профілактики торгівлі людьми.

7. Охарактеризуйте сутність, форми та методи третинної профілактики торгівлі людьми.

8. Які основні джерела інформації щодо соціальнодемографічних характеристик потерпілих від торгівлі людьми? Які джерела є доступними у Вашій практичній діяльності?

9. Перелічіть основні суб'єкти соціальної профілактики торгівлі людьми та охарактеризуйте їх можливості та функціональні завдання.

10. В чому, з Вашої точки зору, полягають основні труднощі в організації соціальної профілактики торгівлі людьми в Україні.

Використана література

1. Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні” // Нормативноправове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – К.: ДЦССМ, 2002. – С. 5–11.

2. Игошев К.Е., Миньковский К.М. Семья, дети, школа. Библиотека для родителей. – М.: Юр. литра, 1989. – С. 96.

3. Караман О.Л. Технологія профілактичної роботи в системі “соціальний захист дитинства” // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя. – К.Житомир, 1999. – С. 43–46.

4. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання). – К.: ДЦССМ, 2002. – 164 с.

5. Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ–ІПВ ІПНУ, 2002. – 348 с.

6. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. – Ужгород: УжНУ “Мистецька лінія”, 2001. – 152 с.

7. Система оказания помощи потерпевшим от торговли людьми в Украине: по результатам исследования/Левченко Е., Калашник О., Шваб И. и др. – К.: Государственный институт проблем семьи и молодежи, 2004.– 162 с.

8. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів. / За ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2000. – 260 с.

9. Теория и методика социальной работы /Под ред. В.И. Жукова. – М.: Союз, 1994. – 192 с.

10. Технологія соціальнопедагогічної роботи /За ред. А.Й. Капської. – К.: УДЦССМ, 2000. – 372 с.

11. Фирсов С.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы. – М.: “ВЛАДОС” – МГСУ, 2001. – 432 с.

Розділ 3

ПЕРВИННА СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Основні поняття теми:

- соціальна реклама;
- особливості соціальної реклами в профілактиці торгівлі людьми;
- принципи, функції, канали, джерела соціальної реклами з профілактики торгівлі людьми;
- інформаційні кампанії, масові заходи, акції, круглі столи;
- пресконференція.

3.1. Організація та проведення інформаційних кампаній у соціальній профілактиці торгівлі людьми та формування громадської думки

Термін “соціальна реклама”, який є дослівним перекладом із англійської мови терміна “public advertising”, використовується тільки в російській та українських мовах. У всьому світі використовують відповідні йому поняття – некомерційна реклама та громадська реклама. “Некомерційна реклама” – реклама, яка фінансується некомерційними інститутами, яка має за мету пропагування якогось позитивного явища. Наприклад, мова може йти про відмову від алкоголю при керуванні автомобілем або заклик до нежорсткого поводження з дітьми. Професіонали рекламної індустрії створюють її безкоштовно, місто та час у засобах масової інформації також надається на некомерційній основі. У США для визначення такого типу реклами використовують терміни Public service advertising та Public service announcement (PSA). Предметом PSA є ідея, яка повинна мати соціальну цінність. Мета такого типу реклами – змінити відношення суспільства до тієї чи іншої проблеми, а в довготерміновій перспективі – створити нові соціальні цінності. Виходячи зі всіх поданих визначень, очевидно, що намагання змінити поведінкову модель суспільства є й метою PSA, й метою некомерційної реклами. Таким чином, доцільно об’єднати всі використовувані різними дослідниками терміни в одне поняття – соціальна реклама.

Згідно Закону України “Про рекламу” в розділі I дається наступне визначення соціальної реклами: “Соціальна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має за мету отримання прибутку”. В інших країнах соціальну рекламу активно та цілеспрямовано використовують вже більше 60 років, при цьому виділяючи на це великі кошти. В Україні соціальна реклама складає 1% всього рекламного ринку. Головні характеристики соціальних кампаній в Україні – хаотичність, малобюджетність.

З огляду на склад проблеми торгівлі людьми та гостру необхідність ведення профілактичної роботи серед населення, соціальна реклама є важливою умовою надання громадянам достовірної інформації щодо соціальних послуг громадських організацій, їх змісту, безоплатністю надання тощо. Організації, які проводять превентивну роботу по проблемі запобігання торгівлі людьми не можуть ігнорувати соціальну рекламу, розуміючи її вплив на ефективність їх діяльності. У зв’язку з цим зараз багато громадських організацій та соціальних служб звертаються до соціальної реклами, розуміючи її актуальність. Чи лише громадські організації виступають “замовниками” соціальної реклами? Щоб відповісти на це питання необхідно проаналізувати соціальну рекламу за типами організацій, інститутів, які її розміщують:

1) некомерційні організації (громадські, неурядові). Сюди також можна віднести благодійні фонди, лікарні, притулки, церкву. Можна стверджувати, що серед загального об’єму соціальної реклами, саме реклама некомерційних організацій зустрічається найбільш часто;

2) асоціації, профспілки – різноманітні професійні, торгові профспілки також використовують такий вид реклами, направлений на створення позитивної суспільної думки;

3) міжнародні організації – які мають певні соціальні програми щодо підвищення соціального життя населення;

4) урядові структури – в Україні такого типу рекламу активно використовує Міністерство внутрішніх справ, Державна автомобільна інспекція, податкова поліція, а також система центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді.

Прикладом співпраці урядових структур та громадських організацій по розміщенню соціальної реклами може бути робота Державного комітету України у справах сім’ї, молоді та спорту (Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту на даний момент) та Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна”. В липні 2004 р. за підтримки Організації з безпеки та співробітництва в Європі та Посольства Королівства Нідерландів в Україні Центром “Ла Страда – Україна” було відзнято віде-

оролик з рекламою Національної “гарячої лінії” з питань торгівлі людьми. На виконання резолюції Державного комітету щодо сприяння у трансляції відеоролика, він безкоштовно транслиювався на обласних державних та регіональних телерадіоканалах протягом півроку.

Основними принципами соціальної реклами, які закріплені в Законі України “Про рекламу” є: законність; точність інформації; достовірність поданої інформації; використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди; відповідність принципам добросовісної конкуренції; не містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми; врахування чутливості дітей.

Функціями соціальної реклами, спрямованої на запобігання проблеми торгівлі людьми є:

- інформаційна (які послуги надаються, де їх надають, чи є альтернатива);
- формування нових установок поведінки суспільства (інформування про небезпеку бути проданим за кордоном, про альтернативу працевлаштування в Україні);
- створення позитивного іміджу соціальних служб та неурядових організацій;
- консолідація зусиль організацій, що надають допомогу та донорів у рішенні соціальних проблем;
- формування каналів зворотного зв’язку між соціальними організаціями та клієнтами для моніторингу діяльності системи та внесення необхідних поправок;
- стимулююча (заохочування до звернення за консультативною, медичною, соціальною та ін. допомогою).

Велике значення при плануванні рекламної кампанії є зворотний зв’язок як елемент оцінки ефективності рекламної кампанії та діяльності організації взагалі. Що стосується соціальної реклами, то для неї, як і для будьякої реклами, необхідно вяснити:

- чи впізнає громадськість повідомлення;
- чи приймає його;
- які елементи запам’ятались;
- які почуття було викликано повідомленням;
- яким було відношення громадськості до організації до цього і що змінилося.

Залежно від того, на яку групу ризику буде спрямована соціальна реклама, залежно від того, який канал розповсюдження реклами буде задіяний, залежить зміст та супроводження рекламного повідомлення. На-

приклад, якщо друкована рекламна продукція спрямована на учнівську молодь від 12 до 16 років, інформацію щодо проблеми торгівлі людьми доцільно подавати доступною мовою з супроводженням символічних малюнків, колажів, привабливих для підлітків. Також необхідно враховувати і рівень впливу тих чи інших засобів масової інформації у різних вікових груп. Так, серед вікової групи 10–14 років найбільш популярними є спеціальні журнали та радіо. У вікової групи 15–22 роки зростає рівень використання таких інформаційних джерел, як телебачення, інформаційні буклети, газети.

Джерелами (каналами) соціальної реклами, спрямованої на профілактику торгівлі людьми можуть виступати: телебачення, радіо, Інтернет, тематичні сайти, сайти неурядових та міжнародних організацій, банери, електронна пошта, рекламні щити на вулицях, паспортні столи (настінна реклама, вкладки до закордонних паспортів), транспорт (метрополітен, електротранспорт, автобуси, електропоїзди), газети та журнали, інформаційні буклети та листівки, плакати, особисті контакти, пошта, мереже-не розповсюдження інформації, сувенірна продукція тощо.

Вдалим прикладом може бути рекламна акція «Людини не товар!», яку провів Офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, за участю в розробці концепції фахівців Центру «Ла Страда-Україна». З 20 червня по 31 серпня 2006 р. по телебаченню відбувалась трансляція 2-х роликів за участю відомої української співачки Руслани, переможниці конкурсу Євробачення - 2004. Ролики містили заклик дізнатись більше інформації перед поїздкою за кордон та номер телефону Національної „гарячої лінії” з питань запобігання торгівлі людьми. За період трансляції роликів на „гарячу лінію” **8 800 500 22 50** з питань запобігання торгівлі людьми надійшло 1013 дзвінків від осіб, які дізналися про номер телефону саме з роликів.

Як уже відзначалося вище, сприйняття соціальної реклами з різних джерел не є однаковим для окремих соціальних груп. З одного боку це пов’язано з доступністю окремих видів соціальної реклами, з іншого – з віковими особливостями споживання інформації.

Формами соціальної реклами можуть бути:

- систематичне проведення прес-конференцій з метою подання інформації про послуги організації, її досвід та надбання. Інформаційним приводом для прес-конференції також може бути ряд соціальних днів, встановлених державою та міжнародними організаціями (День молоді, День захисту прав людини, День захисту прав дитини, Міжнародний день захисту прав жінок, Глобальна акція “16 днів проти гендерного насильства” тощо);
- систематична публікація інформаційних матеріалів про діяльність організації (річні звіти, брошури);
- проведення семінарів, тренінгів, конференцій;
- проведення презентацій;

- надання інтерв'ю представникам ЗМІ;
- публікації та підтримка наукових праць, соціологічних досліджень.

Соціальна реклама – це сфера, на яку в зарубіжних країнах виділяються колосальні кошти. Це найважливіший інструмент регуляції сучасного суспільства та спосіб впливу з боку чи неурядових організацій, чи держави на соціум у цілому або на конкретні його соціальні групи.

Відеоролики

Реклама на телебаченні вкрай важлива для ефективної діяльності громадських організацій та соціальних служб, тому що телебачення є основним елементом нашої культури та основні медіазасобом реклами. Телебачення має три основні переваги. По-перше – це широке та ефективне охоплення аудиторії, по-друге – силу впливу, дякуючи використанню звуку і динаміці зображень, по-третє – глибокий вплив на сприйняття телеглядача.

Планування телевізійної реклами потребує розглядання широкого кола питань. Потрібно визначити тривалість ролика. Найбільш розповсюджена тривалість рекламного ролика складає 30 секунд, але ж можна робити ролики в форматі 20, 15 секунд. Ролик складається зі сцен (епізодів). Скажімо в 30секундному ролику як правило є 4–5 сцен.

Процес створення телевізійних роликів досить складний, усі його етапи можна об'єднати в чотири групи:

1. Розробка сценарію (рекламного звернення).

Аналогами тексту та макета в друкованій рекламі в телевізійній рекламі є сценарії та розкадровка. Сценарій – це написана версія рекламного ролика, яка включає в себе текст, діалоги, інструкції. Розкадровка – це кількість сцен, компоновка кадрів та послідовність дій. Досвід центру “Ла Страда – Україна” показує, що найбільш ефективним є обговорення сценарію рекламного ролика в колі фахівців, які працюють по проблемі торгівлі людьми із залученням спеціалістів по створенню реклами (агентства, яке безпосередньо буде знімати відеоролик). На круглий стіл по обговоренню сценарію ролика, сценаристи пропонували від 2 до 5 варіантів сценарію одного і того ж ролика. У ході дискусії приймалося рішення щодо відповідності єдиного варіанту сценарію (до речі, це могло бути поєднання епізодів із різних варіантів сценарію).

2. Підготовка до зйомок.

Як правило, цим займаються продюсер та режисер, але ж обов'язково і на цьому етапі дуже важливим є участь організації-замовника. У цей час приймається рішення щодо місця зйомок, підбору акторів (кастинг), костюмів та макіяжу (гриму) персонажів та світових ефектів. Місцем зйомки може бути будь-який провулок, стіна, гараж, вокзал, причому в одному ролику локацій може бути декілька.

3. Виробництво (зйомка).

При зйомках вся команда і трупа виїжджають на місце зйомки. Дуже важлива присутність представника організації-замовника реклами з метою контролю костюмів та гриму акторів.

4. Робота після зйомок.

Цю роботу виконує редактор монтажу. Він має можливість зжимати, розтягувати та комбінувати час дії. У результаті виходить чорнова версія монтажу, з якої монтується сцена, після сцени поєднують одну з іншою та накладуть музику. Кінцева версія зі звуком та зображенням називається контрольною копією. Для трансляції рекламного ролика необхідно зробити копії (тиражування) професійних відеокасет для надання їх телекомпаніям.

Приклад сценарію відеоролика, знятого на замовлення Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна” у 2003 р.

ВІДЕО	АУДІО
Худорлявий чоловік 35-ти років із чомоданом на фоні стіни. Повільний рух камери.	Збираєтесь за кордон? Обіцяють високі заробітки?
Дівчина 20–25 років дивиться в камеру	Працювати офіціанткою?
Жінка років 45 дивиться в камеру	Хатньою робітницею?
Дівчина 18–20 років дивиться в камеру	Танцівницею?
Студент дивиться в камеру	Вивчати мову за кордоном?
Жінка років 35 дивиться в камеру	Шлюб з іноземцем?
	Ви з’ясували всі умови?
	Впевнені у власній безпеці?
	Будьте обережні! Торгівля людьми відбувається тут і зараз!
	Перед виїздом – проконсультуйтеся!
Друкований текст Національна “гаряча лінія” з питань торгівлі людьми 8 800 500 22 50. Усі дзвінки в межах України безкоштовні	
Останній кадр	Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна” ОБСЄ/БДПЛ Посольство Королівства Нідерланди в Україні Державний комітет у справах сім’ї та молоді ЗАТ “УТЕЛ”

Важливим етапом в роботі після створення відеороликів є трансляція створеного рекламного продукту на телебаченні. На сьогодні в Україні не існує ефективних механізмів, які б регулювали розміщення соціальної реклами. Неурядові організації, соціальні служби, фінансові можливості яких лімітовані, вимушені знаходити альтернативні шляхи трансляції соціальної реклами на телебаченні. Показовим прикладом тут може бути співпраця центру “Ла Страда – Україна” з Державним комітетом у справах сім’ї, молоді та спорту (2002 р.) та рекламно-інформаційним агентством “Стіль С”. На виконання резолюції Державного комітету у справах сім’ї, молоді та спорту відеоролик з рекламою національної “гарячої лінії” з питань торгівлі людьми безкоштовно трансливався протягом вересня-грудня 2002 р. на регіональних телевізійних каналах. Рекламноінформаційне агентство “Стіль С” з 2002 р. по цей час активно розміщує ролики національної “гарячої лінії” з питань торгівлі людьми не тільки на національних телевізійних каналах, а також в друкованій пресі (журнал “Космо леді”, газета “Метро” тощо) й інтерактивних медіа-засобах (плазмові екрани на станціях метро та вулицях м. Києва).

Інформаційні кампанії в соціальній профілактиці торгівлі людьми можуть бути націленими як на поширення інформації в широких колах інформації про небезпеку та злочинність самого явища торгівлі людьми для зростання рівня обізнаності громадян держави, вміння захистити себе від подібного обману, так і на розповсюдження інформації про можливі сфери використання людей, які стали жертвами торгівлі.

Прикладом першого типу можуть бути інформаційні кампанії, які проводилися в 1999–2000 роках Міжнародним жіночим правозахисним центром “Ла Страда – Україна”, та в 1998 та 2001 роках Міжнародною організацією з міграції. Так, кампанія Міжнародної організації з міграції 1998 року складалася з 2-х частин: проведення дослідження та розповсюдження, поширення інформації серед широкої публіки.

Результати дослідження допомогли визначитися зі стратегією інформаційної кампанії. Опитування показало, яким каналам розповсюдження інформації найбільше довіряють люди. Поряд з основними принципами загальної стратегії інформаційної кампанії застосовувалися такі засоби передачі інформації: показ 2х документальних фільмів про проблему торгівлі людьми; телевізійні повідомлення громадського значення; телевізійні ток-шоу; радіопрограми; друкована преса; брошури та плакати; консультації на “гарячій лінії” центру “Ла Страда – Україна”; семінари. У цілому можна сказати, що інформаційна кампанія підняла рівень усвідомлення проблеми торгівлі людьми і зростання її масштабів. Засоби масової інформації відіграли дуже важливу роль як у формуванні зрозуміння, так і в забезпеченні інформацією.

У рамках другої інформаційної кампанії по запобіганню торгівлі людьми, яку проводила Міжнародна організація з міграції був використаний такий спосіб подання інформації, як антиреклама. У тексті рекламного повідомлення великими буквами кидалося в очі: “Працевлаштування за кор-

доном. Висока оплата. Хороші умови”, маленькими ж буквами поміж рядків було відмічено “Відправляємо у рабство, плата – ваше життя, повернення немає”. Слоганом у цьому рекламному оголошенні було – “Навчися читати поміж рядків. Стережися оманливих оголошень щодо працевлаштування!”. На “гарячу лінію” почала надходити величезна кількість дзвінків. Можна сказати, що одна з цілей реклами була досягнута – кількість звернень на “гарячу лінію” значно виросла. Але ж неоднозначність у тексті рекламного звернення призвела до нерозуміння абонентів щодо змісту консультацій, які надаються. У результаті консультантам доводилось пояснювати абонентам щодо призначення “гарячої лінії”, деякі реагували досить агресивно, мовляв, не треба говорити, про те, що не робите.

Як показує практика, досить ефективним є проведення комплексних інформаційних кампаній з метою запобігання торгівлі людьми, які включають у себе:

- інтерв'ю в засобах масової інформації;
- лекції для представників потенційної групи ризику;
- лекції для фахівців;
- робочі зустрічі та круглі столи за участю спеціалістами залучених до діяльності по запобіганню торгівлі людьми та наданню соціальної допомоги потерпілим від цього злочину (представники управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, управлінь освіти, представники відділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді, соціальні працівники, представники центрів зайнятості та неурядових організацій);
- розповсюдження інформаційних матеріалів серед цільової аудиторії;
- трансляція інформаційних відео та аудіороликів;
- профільне консультування фахівців на місцевих “телефонах довіри”.

Безумовно, організація та проведення такої кампанії вимагатиме певного часу та людських ресурсів. Тому для цього доцільно залучати декількох фахівців (можливо з різних структур) та виділити для проведення заходів 2–4 дні. І ще однією невід'ємною умовою ефективності є налагоджена тісна співпраця з організаціями на місцях та їх активне залучення до організації та проведення. Такі інформаційно-превентивні кампанії були проведені в Харкові (листопад 1998 р., червень 1999 р.), Житомирі та Житомирській області (квітень та вересень 2000 р.), Луцьку (вересень 1999 р.), Тернополі і Тернопільській області (лютий 1999 р.), Херсоні й Херсонській області (червень-липень 1999 р.), Рівному і Рівненській області (вересень 1999 р., лютий 2000 р.) і багатьох інших регіонах України.

Ще однією формою інформаційно-освітньої кампанії є культурноосвітні акції – потяги, які були організовані Міністерством у справах сім'ї та молоді, Національною Радою Жінок за участю фахівців інших державних структур (Центри соціальних служб для молоді, Кримінальна міліція у справах неповнолітніх) та неурядових організацій.

Під час цих кампаній відбувалися зустрічі із представниками міських адміністрацій, проводилися лекції, відеолекторії, тематичні дискотеки для учнівської молоді, зустрічі та обмін інформацією і досвідом із фахівцями на місцях. Крім того, розповсюджувалися інформаційні та методичні матеріали по проблемі торгівлі людьми, профілактиці негативних явищ серед молоді тощо. Проводилися консультації фахівців на “телефонах довіри”, що працюють на базі місцевих центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Комплексні інформаційні кампанії дозволяють доносити інформацію не тільки до обласних, але і районних центрів, де є менше можливостей для отримання інформації. Крім того, вони дають можливість залучати представників різних державних установ на різних рівнях, а також фахівців неурядових та міжнародних організацій до об'єднання зусиль та ведення спільної діяльності в напрямі запобігання торгівлі людьми та надання соціальної допомоги потерпілим. Тому саме активна позиція всіх суб'єктів профілактичної роботи, може забезпечити формування громадської думки та активну позицію суспільства щодо протидії торгівлі людьми та протидії будь-якому виду насильства в цілому.

Прикладом другого типу кампаній, можуть бути кампанії, які спрямовані на розповсюдження інформації про злочини, які тісно пов'язані з торгівлею людьми. Наприклад, заборону сексуальної експлуатації дітей, дитячої порнографії, рабства, використання рабської праці тощо.

Інформаційні кампанії проти дитячої порнографії

Ще нещодавно про мережу Інтернет можна було рідко чути за межами США та деяких західноєвропейських країн. На початку 1996 р. по всьому світу нараховувалось 30 млн. користувачів Інтернет, 80% з них були мешканцями США. У лютому 2002 р. Інтернетом користувалось 544,2 млн. людей. Очікується, що у 2005 р. користувачів біде приблизно 1 млрд. Але деякі люди використовують Інтернет для розповсюдження порнографії.

В Скандинавії організація ЕКПАТ, Швеція, виконала проект під інтригуючою назвою “Сьогодні 10 тис. чоловіків будуть гвалтувати одну дитину”. Ця 4-х тижнева акція широко рекламувалась в метро, найвідоміших газетах і в туристичному журналі “Вагабонг”. Акція показала,

що користувачі дитячих порносайтів порушують права дітей і є аморальними людьми. В Австралії відкрили спеціальну веб-сторінку “Захист дітей в Інтернеті”, на якій дітей, батьків та інших зацікавлених осіб консультували експерти. В Тайвані та Таїланді випущено CD Rom “EBaby” з 3х хвилинним мультфільмом з безпечного користування Інтернетом з безплатним розповсюдженням в школах. Діти охоче дивляться мультфільм, відповідають у вигляді гри на питання і таким чином проходять навчання, чого не можна робити в Інтернеті. Подібний СД “Кібербезпека” випустила і розповсюдила через Міністерство освіти Нова Зеландія. В Іспанії діти з задоволенням читали комікси, які в малюнках і різних захоплюючих ситуаціях пояснювали базові знання безпеки в Інтернеті. Також в Іспанії випустили килимки під комп’ютерні миші для всіх шкільних комп’ютерів країни. На ньому написані основні правила безпечної роботи в Інтернеті для дітей.

Прикладом третього типу кампаній можуть бути такі інформаційні кампанії, які безпосередньо не стосуються проблеми торгівлі людьми, але порушують ці питання в колі більш загальних питань захисту прав людини, ліквідації дискримінації щодо жінок, подолання гендерного насильства тощо. Прикладом таких кампаній може бути діяльність під час щорічних акцій “16 днів проти гендерного насильства”.

Для організації інформаційної кампанії необхідно:

- вибір регіону;
- вибір цільової групи;
- вибір способів розповсюдження інформації;
- вибір ЗМІ, які будуть задіяні в кампанії;
- вибір слогану, під яким буде проходити кампанія;

Приклади слоганів інформаційних кампаній проти торгівлі людьми:

Прийми рішення з відкритими очима (Ла Страда – Білорусь, 2002 р.).

Маєш право знати, маєш право мріяти (Ла Страда – Польща, 1998 р.).

Не давай себе обманути, ти маєш право обирати (Ла Страда – Боснія та Герцеговина, 2003 р.).

Торгівля людьми існує. Дізнайся та зроби безпечний крок у майбутнє (Ла Страда – Македонія, 2003 р.).

Чи бажаєш ти проміняти свою гідність, свободу, здоров’я на життя в клітці? (МОМ, Україна, 1998 р.).

Активна позиція громадськості є важливою умовою ефективної протидії будьякого негативного явища у суспільстві. Це стосується і такої проблеми як торгівля людьми. Але активній суспільній позиції передує формування громадської думки стосовно даної проблеми. Робота по формування громадської думки з профілактики торгівлі людьми повинна бути спрямована на показ і роз'яснення сутності цього явища, шляхів потрапляння в рабство; подолання стереотипів у суспільстві щодо проблеми торгівлі людьми; активізацію громадської позиції населення, посадовців щодо протидії торгівлі людьми, залучення їх до цього процесу.

Які чинники впливають на громадську думку? Це й інформація, яку подають засоби масової інформації, які висвітлюють проблему торгівлі людьми, і кроки, що здійснюються державою, для її подолання, і результати діяльності неурядових організацій, що працюють у сфері запобігання торгівлі людьми та допомоги потерпілим від цього явища і звичайно, позиція міжнародного співтовариства.

Робота з формування громадської думки може проводитися в різних формах. Серед найбільш поширених є співпраця із засобами масової інформації, проведення прес-конференцій та інформаційних кампаній, організація “круглих столів”.

Засоби масової інформації, безперечно, є одним з найвпливовіших інструментів формування громадської думки. У той же час відповідальність за формування серед населення стереотипів стосовно проблеми також лежить на ЗМІ. Проаналізуємо 5 основних стереотипів, що панують у суспільстві стосовно проблеми торгівлі людьми.

Стереотип – це думка про властивості людей і явищ, виведена зы стандартизованих суджень і очікувань, думка, що не заснована на свіжій оцінці кожного явища. Це спрощена формула або образ складних індивідуальних явищ, цей образ характеризує (правильно або ні) предмети та явища.

Аналізуючи висвітлення в ЗМІ феномена торгівлі людьми, можна стверджувати, що стереотипний погляд на проблему досить розповсюджений серед журналістів. Основною причиною є небажання розбиратися в проблемі, а іноді й відверта спекуляція “смаженими фактами” для залучення інтересу аудиторії. Усе це призвело до трохи перекрученого сприйняття суспільством проблеми торгівлі людьми й негативного відношення до потерпілих. Серед найбільш поширених стереотипів є наступні.

СТЕРЕОТИП №1. *“Жінки, що постраждали від сексуальної експлуатації самі винні в тому, що з ними сталося. Вони прекрасно знали, навіщо й куди їдуть. За це їх варто піддати осуду, оскільки проституція є суспільним злом”.*

Цей стереотип досить часто з'являється в ЗМІ і є найпоширенішим у суспільстві. Його появу можна пояснити тим, що проблема торгівлі людьми нова для пострадянського простору й основні її складові (вербування, перевезення, передача, а потім і експлуатація) не помітні. Набагато простіше представити жінок, охочих надавати сексуальні послуги й зробити висновки щодо їх моральних якостей.

Разом з тим, згідно з даними “Ла Страда – Україна”, більшість жінок і дівчат, яких експлуатували в секс-бізнесі, були завербовані для роботи няньками, посудомийками, офіціантками. Вербувальники зацікавлені в максимальному приховуванні інформації стосовно умов та виду роботи, адже їхній прибуток залежить від кількості відправлених за кордон осіб. Найбільш прибутковим видом експлуатації є сексуальна. Одна дівчина на місяць може принести своєму власникові до 10 тисяч доларів.

Безумовно, у суспільстві існує категорія жінок, які їхали надавати сексуальні послуги добровільно. Однак чи варто прирівнювати до них всіх потерпілих?

Тиражування стереотипів подібного роду може привести до того, що будь-яка жінка, яка побувала за кордоном на заробітках, у тому числі й та, що не стала жертвою торговців людьми буде прирівняна до повій.

СТЕРЕОТИП №2. “У рабство попадають лише молоді жінки, які використовуються в сексуальній сфері. Чоловік, діти або жінки середнього віку ніколи не стають жертвами торговців людьми”.

Основною причиною поширення даного стереотипу є величезна кількість випадків торгівлі молодими жінками з метою сексуальної експлуатації в 1998–2000 рр., коли проблема тільки починала висвітлюватися в українських ЗМІ. У той час і громадські організації й правоохоронні органи як України, так і інших країн, наводили приклади саме такої експлуатації.

Незважаючи на те, що використання жінок у секс-бізнесі приносить найбільші гроші, метою торгівлі жінками може бути насильницький шлюб, примусова праця, використання в домашньому господарстві й промислового або сільськогосподарському секторах, народження дитини примусово або за замовленням. Чоловіків переважно використовують на будівництвах, у промисловості, сільському господарстві; дітей – у жебрацтві; осіб будь-якої статі й віку – для вилучення й трансплантації органів.

Продовжуючи експлуатувати лише один аспект проблеми, не розкриваючи тему повною мірою, ЗМІ лише збільшують проблему.

СТЕРЕОТИП №3. “Жертвами торговців людьми стають тільки малоосвічені й наївні люди”.

У більшості випадків люди із середньою або середньою спеціальною освітою частіше стають жертвами торгівлі людьми, ніж фахівці, що мають

вищу освіту. Дані дослідження стосовно соціальнодемографічних характеристик потерпілих від торгівлі людьми, наведених у параграфі 1.2 показують, що 49% опитаних потерпілих мали середню освіту, 16% – середню спеціальну й тільки 8% і 7% мали відповідно неповну вищу й вищу освіту. Причому, серед потерпілих, що мали вищу освіту були доктори, педагоги, інженери. У той же час не можна однозначно говорити про малоосвіченість потерпілих.

На цих людей варто дивитися не як на наївних і дурних людей, які повірили обіцянкам торговців, а як на людей, доведених скрутним матеріальним станом до розпачу і таких, що зважилися на пошуки роботи за кордоном. У цьому зв'язку можна відзначити одну психологічну особливість: будьяка людина, особливо якщо вона опинилася в складному матеріальному становищі й без роботи, швидше схильна повірити в поліпшення життєвої ситуації, ніж у її погіршення. Дуже часто цим користуються вербувальники, діючи за формулою “Що тобі втратати?”.

Крім того, більшості потерпілих пропозиції про працевлаштування за кордоном надходили від людей, яким вони довіряли. За даними правоохоронних органів, нерідко вербувальниками виступали родичі. Тому варто говорити про зловживання злочинцями довірою цих людей, а не про дурість або наївність останніх.

СТЕРЕОТИП №4. *“Люди, свобода пересування яких не обмежена, не можуть бути жертвами торговців”.*

Після потрапляння людей до країни призначення торговці використовують безліч методів для примусу людини виконувати необхідну роботу. Серед них: позбавлення паспорта, шантаж, боргова кабала, фізичне насильство, погрози, а також обмеження свободи переміщення й спілкування. Серед журналістів існує думка, що якщо з вищенаведеного списку упущена хоча б одна складова – торгівля людьми, як злочин не має місця. Це не так, оскільки більше ніж погрози або фізичне насильство на потерпілих впливає психологічний тиск, шантаж, приниження й т.п. Навіть якщо потерпілі можуть вільно пересуватися, вирватися з рабства вони не можуть. У багатьох випадках це зв'язано з хибним переконанням потерпілих, що порушення візового режиму загрожує тривалим тюремним ув'язненням.

За даними громадських організацій саме острах переслідування як злочинців у країні призначення утримує потерпілих від звернення до правоохоронних органів. Подруге, багато потерпілих не довіряють силовим структурам і воліють не звертатися до них за допомогою.

Отож обвинувачувати потерпілих у тому, що вони не скористалися з можливості вільного переміщення для звільнення з рабського положення або заперечувати їхній статус потерпілих і поширювати цей стереотип у суспільстві – негуманно й непрофесійно.

СТЕРЕОТИП №5. *“Торгівля людьми не може існувати в межах однієї країни й завжди пов’язана з виїздом громадян за кордон”.*

Дійсно, якщо величезна кількість людей їде на заробітки за кордон, то звідки узятися торгівлі людьми в межах однієї країни? Які причини можуть викликати це явище? Здавалося б у власній країні легко можна звернутися до правоохоронних органів й вийти із ситуації рабства. Але це далеко не так.

Випадки торгівлі людьми всередині країни, зокрема в Україні, набувають все більшого поширення. Після прийняття статті 149 Кримінального Кодексу України в якій зазначено що торгівлею людьми є “Продаж, інша оплатна передача особи, а також здійснення щодо нього якоїнебудь незаконної угоди, пов’язаного із законним або незаконним переміщенням з його згодою або без через державний кордон України для подальшого продажу...” розслідувати випадки торгівлі людьми в межах країни стало складніше, однак це не означає, що вони зникли. Законодавча колізія стала перешкодою для покарання торговців, але не привела до зупинки процесу виявлення таких злочинів.

Переправляючи людей у межах країни для використання в сексуальній сфері, торговці ризикують набагато менше, ніж при переправлянні людей за кордон. Істотно меншими є й витрати. Способом примусу до виконання тієї або іншої роботи часто слугує шантаж. Так відомий випадок, коли сімейна пара протягом довгого часу змушувала молоду жінку з обласного центру надавати сексуальні послуги іноземцям, які приїжджали в Київ. Послуги рекламували й продавали через Інтернет, при цьому із замовників вимагали передоплату за допомогою перерахування електронних платежів на пластикові карти.

Потерпілу шантажували відвертими фотографіями, на яких вона була сфотографована із чоловіками. Торговці обіцяли у випадку відмови дівчиною секс-послуги показати фотографії її синові.

Протягом довгого часу вона змушена була надавати секс-послуги, не одержуючи за це грошей і постійно побоюючись, що торговці передадуть знімки дитині.

Налагоджена та тривала співпраця з окремими журналістами чи виданнями/каналами, які вже мають досвід у підготовці матеріалів присвячених проблемі торгівлі людьми з урахуванням правозахисного підходу, є запорукою об’єктивного висвітлення цього питання. Крім інтерв’ю журналістам ефективним є підготовка власних статей та публікацій, де може бути викладена саме та інформація, яка дасть змогу представити специфічні аспекти проблеми (особливо це стосується фахових видань).

Прес-конференція – це спеціальний захід, якій проводиться з метою розповсюдження важливої інформації серед багатьох ЗМІ. Крім того, це

можливість для розширення контактів з пресою, для оцінки позиції преси щодо діяльності організації та проблеми в цілому. Але для того, щоб цей захід був дійсно ефективним, необхідно враховувати деякі аспекти: не варто скликати пресконференції занадто часто, бажано довідатися заздалегідь, чи не збігається термін проведення з іншими заходами, надсилати запрошення за 5–7 днів і обов'язково готувати преспакели – прес-реліз, статистичні дані, інформацію про організацію тощо. Серед інформаційних приводів для проведення прес-конференції може бути відкриття “гарячої лінії”, відкриття кризового, консультаційного центру чи притулку для потерпілих, створення та видання відеопродукції з проблеми, початок нового чи, навпаки, реалізація проекту тощо. Ефективною є і співпраця з інформаційними агентствами, що дає можливість розповсюдити необхідну інформацію через декілька інформативних джерел. Таким чином, використання інформаційних каналів для подання об'єктивної та коректної інформації щодо проблеми дозволяє впливати на громадську думку та формувати толерантне ставлення громадськості до потерпілих від торгівлі людьми та до проблеми в цілому.

Дієвим засобом формування громадської думки щодо проблеми торгівлі людьми є організація та проведення “**круглих столів**”. Залежно від тематики, “круглий стіл” може збирати як фахівців однієї галузі так і представників різних структур (державних, міжнародних та неурядових), які залучені до діяльності по запобіганню торгівлі людьми, боротьбі з цим злочином та наданню допомоги потерпілим. Прикладом галузевих “круглих столів” можуть бути заходи, які проводилися з метою представлення навчально-методичного посібника “Запобігання торгівлі людьми” та відеододатку до нього та подальшого використання цих матеріалів у навчальних закладах України (такі “круглі столи” були проведені центром “Ла Страда – Україна” в 2002 році в 17 областях України в рамках проекту при підтримці “Winrock International”). На ці заходи були запрошені фахівці обласних управлінь освіти та викладачі різних навчальних закладів. Залучення фахівців однієї галузі дає можливість більш глибоко опрацювати певні питання, розглянути особливості роботи фахівців конкретної галузі у конкретному регіоні, ті досягнення та складності, з якими стикаються спеціалісти, визначити наявні ресурси потреби для ведення ефективної роботи.

Мультидисциплінарні “круглі столи” мають свою специфіку. Така форма роботи дозволяє відпрацьовувати механізми взаємодії різних установ та організацій, а також здійснювати координацію діяльності по запобіганню торгівлі людьми. Присутність представників різних структур дозволяє здійснювати комплексний підхід до проблем, що розглядаються. Тому зауваження, пропозиції та рекомендації, які з'являються в результаті роботи “круглого столу”, є цінним матеріалом для впровадження подальшої діяльності та удосконалення існуючої ситуації. Для прикладу

проведення мультидисциплінарного “круглого столу” візьмемо Республіканський “круглий стіл” “Запобігання торгівлі дітьми та сексуальній експлуатації: проблеми та шляхи їх вирішення в АР Крим”, який проходив в травні 2005 р. у м. Сімферополь. До участі у роботі були запрошені представники Міністерства України у справах молоді та спорту, Кримського Республіканського Центру соціальних служб для молоді, Міністерства охорони здоров’я АР Крим, Міністерства освіти і науки АР Крим, Міністерства у справах сім’ї, молоді та гендерної політики АР Крим, Радник Міністра внутрішніх справ України з прав людини та гендерної політики, представники Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна” та місцеві неурядові організації. Під час роботи фахівці різних структур піднімали такі питання, як необхідність державної підтримки родин, збільшення проявів насильства в родині і школах, працевлаштування сільської молоді, невирішеність питання щодо виписки дітей після медико-соціальної реабілітації, необхідність існування спільної програми, для об’єднання зусиль урядових структур на неурядових організацій. Серед пропозицій, що були внесені учасниками “круглого столу” – винесення окремим блоком у новій Комплексній програмі питань протидії торгівлі дітьми; створення в АР Крим експертної групи для комплексного вирішення питань, пов’язаних з торгівлею дітьми, сексуальною експлуатацією та жорстоким поводженням з дітьми; здійснення постійного обміну інформацією між державними структурами та громадськими організаціями для вироблення спільних шляхів вирішення; створення Центру сім’ї в АР Крим тощо.

Допомогою в організації інформаційної кампанії може стати розробка тренінгу “Співробітництво із ЗМІ в рамках проведення інформаційної кампанії”, яка наводиться у додатках.

3.2. Методика проведення масових заходів та акцій щодо протидії торгівлі людьми

Одним із прикладів проведення масових заходів є **написання листів**. Як правило, ці листи направляються до урядовців, які мають повноваження змінити ситуацію щодо проблеми торгівлі людьми. При підготовці листів, обов’язково посилайтесь на Конституцію України та міжнародні документи з прав людини, які ратифіковані нашою державою. Листи надсилайте одночасно за декількома адресами. Також надсилайте копії ваших листів до газет і журналів, неурядових організацій.

Листи можуть бути написані для передових сторінок газет і журналів. Листи до редактора можуть інформувати громадськість про специфічні

проблеми, критикувати дії людей, які наживаються на торгівлі живим товаром або ігнорують це явище, привернути увагу до вашої організації та закликати читачів діяти в інтересах жінок, які постраждали від торгівлі. Листи до редакторів повинні бути короткими.

При написанні листів важливо пам'ятати:

1. Визначте читачів. Реакції якої групи населення ви чекаєте на ваші листи? Кого хочете бачити читачами листів?
2. Включайте повну інформацію про випадок. Читачі листів можуть бути не обізнаними із цією ситуацією та особливостями.
3. Включайте інформацію про закони.
4. Включайте інформацію про міжнародні закони та покажіть, як дії або відсутність дій є порушенням цих законів.
5. Чітко визначайте, чого чекаєте від читачів.

**Відкритий лист Міжнародного жіночого правозахисного центру
“Ла Страда – Україна”, міжнародних та неурядових організацій
України про можливі негативні наслідки введення безвізового
режиму для в'їзду іноземних громадян в Україну**

**Звернення учасників та учасниць тренінгу
“Методика ведення превентивноосвітньої діяльності
по проблемі торгівлі дітьми та
сексуальної експлуатації дітей”,
10–12 березня, 2005 року, м. Київ**

Президентові України Ющенко В.А.,
Прем'єр-міністрові України Тимошенко Ю.В.,
Міністрові внутрішніх справ України Луценку Ю.В.,
Міністрові України у справах молоді та спорту Павленку Ю.О.

Ми, учасники та учасниці тренінгу “Методика ведення превентивно-освітньої діяльності по проблемі торгівлі дітьми та сексуальної експлуатації дітей”, який організований Міжнародним жіночим правозахисним центром “Ла Страда – Україна” у партнерстві з Міжнародною організацією ЕКПАТ 10–12 березня, 2005 року, в м. Києві звертаємося до керівництва Української держави з наступним листом.

З виступів керівників Української держави відомо, що до 29 березня 2005 року Україна планує ввести безвізовий режим з країнами Європейського Союзу, про що, наприклад, заявляв в інтерв'ю журналістам в Берліні перший віцепрем'єрміністр України Анатолій Кінах.

Тим самим Україна планує продемонструвати світу свою відкритість до

демократичних перетворень, а також відкритість до європейського співтовариства та готовність до євроінтеграції.

У свою чергу, ситуація з отриманням віз самими українськими громадянами, особливо до держав шенгенської зони, є доволі складною. Навколо посольств стоять великі черги, і багатьом громадянам невмотивовано відмовляють у видачі візи.

Подібні перекоси є не тільки свідомством порушення прав українських громадян на вільне пересування. Неурядові громадські правозахисні, жіночі та дитячі організації, а також організації, які працюють в інтересах дітей, висловлюють свою занепокоєність можливими негативними наслідками у введенні безвізового режиму для іноземців у вигляді розвитку сексуального туризму, в тому числі, так званого, дитячого сексуального туризму (коли в якості сексуального об'єкта використовуються діти). Близькість до розвинутих європейських країн, відносна дешевизна проїзду до України (порівняно з країнами Південносхідної Азії та Латинської Америки, які були до цього часу найбільшими зонами процвітання цього злочину), додаткова відсутність візового режиму об'єктивно призведуть до зростання сексуального туризму.

Сексуальний туризм – це досить поширене негативне явище у світі. Він полягає в тому, що для задоволення сексуальних потреб, а також виготовлення за дешево порнографічної продукції, іноземні громадяни приїждять у менш розвинуті країни зі складною економічною та соціальною ситуацією. Сексуальний туризм є кримінальним злочиним, за який досить серйозно наказують в багатьох країнах. Але це також злочин, який дуже важко довести, який має високий ступінь латентності. Серйозність проблеми полягає ще й в тому, що об'єктами туризму дуже часто стають неповнолітні. Враховуючи велику кількість в Україні дітей-сиріт, “дітей вулиці” та бездоглядних дітей, скрутне економічне становище багатьох з них, можна очікувати на суттєве зростання злочинності в цьому напрямі. Складність доведення цього злочину більша, ніж навіть у доведенні злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми.

У чинному Кримінальному Кодексі України у боротьбі із сексуальним туризмом можуть використовуватися здебільшого дві статті – 156 “Розбещення неповнолітніх” та 301 “Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів”. Але тільки частина третя статті 301 та друга частина 156 статті є злочинами тяжкої важкості. Інші – розглядаються як неважкі.

Така ситуація вимагає оперативного реагування як з боку правоохоронних органів, так і з боку органів освіти, органів опіки та піклування, уповноваженого органу державної виконавчої влади у справах дітей та молоді, парламентарів, неурядових організацій, широкої громадськості. Тому ми пропонуємо перш ніж вводити безвізовий режим врахувати можливі негативні наслідки такого кроку, а також зробити наступне:

1. Вивчити ситуацію щодо сексуального туризму в Україні, визначити найбільш ризиковані потенційні країни, з яких будуть їхати такі туристи.

2. Організувати “круглі столи” представників зацікавлених органів державної влади, неурядових та міжнародних організацій, дипломатичних представництв іноземних держав в Україні для обговорення ситуації.
3. Ініціювати підготовку та проведення засідання експертної групи та Міжвідомчої координаційної ради по боротьбі із торгівлею людьми з врахуванням проблем сексуального туризму та використання іноземцями дітей у порнобізнесі.
4. Науковцям, працівникам МВС України, депутатам Верховної Ради України підготувати законопроект щодо внесення змін та доповнень до статей 156 та 301 Кримінального Кодексу України для посилення кримінальної відповідальності за використання дітей у сексуальному бізнесі, втягненні в проституції, порнографію.
5. Спільними зусиллями усіх зацікавлених сторін розробити та втілювати програму профілактики цього виду злочину.
6. В разі збільшення кількості випадків використання іноземцями українських дітей у проституції та порнографії, ставити питання щодо недоцільності введення безвізового режиму для в'їзду громадян країн Європейського Союзу до України або окремих країн спільноти після проведення конкурсу Євробачення у травні 2005 року в м. Києві.

Звіти. Звіти мають бути написані для тих, хто може зробити що-небудь для зміни ситуації. Ви можете надрукувати свій звіт з метою інформування громадськості, а також тиснути на владні структури, які отримають звіт. Якщо ви плануєте проведення семінару або прес-конференції, надрукуйте свій звіт, запросіть представників органів влади (наприклад, спеціального уповноваженого від правоохоронних органів) для того, щоб додати зацікавленості та ефективності.

При підготовці звіту:

1. Визначтеся із цілями звіту та аудиторією.
2. Продумайте стратегію друкування та використання звіту.
3. При написанні звіту одразу визначте, які речі є корисними, а які ні. Не включайте інформацію, недоречну для слухачів.
4. Будьте певними, що мова, якою ви розмовляєте, зрозуміла всім.
5. Будуйте звіт на реальних фактах.
6. Будьте впевненими, що вся інформація правильна та може бути перевірена.
7. Посилайтеся на джерела інформації.
8. Проаналізуйте ситуацію щодо людських прав. Опишіть особливі випадки порушення людських прав, які національні та міжнародні закони були порушені. Наполягайте на тому, що уряд повинен захищати своїх громадян, як цього вимагає Конституція України.

9. Визначайте національні закони, які повинні бути запроваджені, поліпшені або введені в дію для того, щоб виконати зобов'язання країни перед її громадянами та угодами ООН.

10. Зверніться за допомогою до спеціалістів у галузі законодавства.

11. Робіть зрозумілі рекомендації до тих дій, які ви хочете, щоб були виконані.

12. Намагайтеся уникати розповідей “жахливих” історій, а давайте інформацію, яка базується на реальних фактах торгівлі людьми та відповідальності уряду за це.

Публічні форуми. Публічні форуми дають можливість експертам та урядовцям разом обговорювати проблеми. Представники ЗМІ можуть бути присутніми на цих заходах та писати статті по цій тематиці. Можна влаштувати публічні форуми з метою презентації роботи вашої організації, закликати до законодавчої діяльності, оголосити висновки дослідження або проводити просвітницьку діяльність щодо торгівлі людьми. Плануйте цей захід заздалегідь для того, щоб мати час підготувати його якнайкраще.

Кампанія:

Дозвіл на незалежне проживання в Німеччині

У Німеччині від людини, яка одружується або виходить заміж за громадянина Німеччини, вимагається прожити в шлюбі протягом 4 років для того, щоб отримати дозвіл на незалежне проживання. Розлучення протягом цього терміну призводить до втрати іноземним громадянином дозволу на проживання, незважаючи на причину розлучення.

У результаті такої політики для багатьох жінок краще залишитись у складних або принизливих шлюбах, ніж ризикувати своїм дозволом на проживання. Група активістів розпочала кампанію, вимагаючи, щоб іноземні громадяни отримували дозвіл на незалежне проживання одразу ж після шлюбу.

Дії

Березень 1995 р.: надіслані листи Канцлеру, Членам Парламенту та Міністру Внутрішніх Справ з проханням поліпшити Статтю 19 Закону про імміграцію.

Квітень 1995 р.: обговорення із членами Партії Зелених та Німецької політичної партії.

Травень 1995 р.: був зроблений запит до Ради Європи із твердженням, що Стаття 19 порушує Європейський Закон. Рішенням було, що не порушує.

Червень 1995 р.: заручилися підтримкою жіночої консервативної політичної партії.

Листопад 1995 р.: надіслані листи членам Парламенту та до зборів на честь Міжнародного Дня проти насилля щодо жінок із пропозиціями із цієї теми.

Лютий/ Березень 1996 р.: міністр у справах сім'ї та молоді заперечив, що жіночі групи в Азії не підтримують поправки до Статті 19, тому що це спричинить ще більшу міграцію азійських жінок до Німеччини. Дійова група закликала жіночі групи в Азії та Латинській Америці приєднатись до кампанії.

Березень 1996 р.: був підготовлений пресреліз до Міжнародного Жіночого дня.

Квітень 1996 р.: проведена прес-конференція у співробітництві із Федерацією Бінаціональних сімей та при підтримці Партії Зелених. Соціал-демократична Партія запропонувала поправку, згідно із якою дозвіл на незалежне проживання можна буде отримати після двох років шлюбу. Група Дій відхилила цю пропозицію.

Травень 1996 р.: всі члени Парламенту знову були залучені до кампанії.

Результати

Поправки до закону внесені не були, але було додано пункт у статтю 19, який дозволяє в особливих випадках отримувати незалежний дозвіл на проживання через один рік після шлюбу. Особливі випадки будуть розглянуті та вирішені Парламентом. Жінки-мігрантки все ще перебувають у залежності та принизливому становищі, але вже менший проміжок часу.

Питання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи

1. Що означає термін “соціальна реклама”? Сформулюйте мету такого типу реклами.
2. Розкрийте важливість і необхідність соціальної реклами в профілактиці торгівлі людьми.
3. Які організації можуть надавати соціальну рекламу?
4. Охарактеризуйте основні принципи соціальної реклами в аспекті протидії торгівлі людьми.
5. Які основні функції соціальної реклами?
6. Які існують джерела соціальної реклами?
7. Чому реклама на телебаченні важлива для діяльності по запобіганню торгівлі людьми?
8. З яких частин складається процес створення відеороликів?
9. Хто може виступати партнерами в трансляції соціальної реклами на телебаченні?
10. Проаналізуйте особливості рекламного звернення.
11. Які існують основні типи інформаційних кампаній?
12. Розробіть план інформаційної кампанії серед вчителів загальноосвітніх шкіл із профілактики торгівлі людьми.

13. Доведіть доцільність масових заходів та акцій як форм соціальної реклами з профілактики торгівлі людьми.

14. Розробіть план підготовки “круглого столу” з проблеми профілактики торгівлі людьми:

- з НУО;
- з державними службами;
- з правоохоронними органами;
- з мультидисциплінарного “круглого столу”.

15. З’ясуйте через інтерв’ю особливості сприйняття соціальної реклами підлітками: на білбордах; на телебаченні; на радіо; на масових заходах; в Інтернеті; в газетах та журналах; на сувенірній продукції; на інформаційних листівках, брошурах тощо; на презентаціях, виставках.

Використана література:

1. Уэллс У., Бернет Дж., Мориарти С. Реклама: принципы и практика. — СПб, 2003.
2. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про рекламу”. // Голос України. — 2003 р. — 19 вересня. — № 176(3176).
3. Яременко О., Балакірева О., Бутенко Н. та ін. Роль засобів масової інформації у формуванні здорового способу життя молоді. — К., 2000.
4. Левченко Е., Калашник О., Шваб И. и др. Анализ работы “горячих линий” по предотвращению торговли людьми в Украине. — К., 2004.
5. Запобігання і протидія насильству в сім’ї: Методичні рекомендації для соціальних працівників. / За ред. І.М. Трубавіної. — К. 2005.
6. Здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді у 2004 році. / Інформаційноаналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді. — К., 2005.
7. Інформаційна кампанія проти торгівлі жінками з України. / Звіт про виконання проекту. Міжнародна організація з міграції. — 1998.
8. Посібник по наданню допомоги потерпілим від торгівлі людьми. — К., 1999.

Додаткова рекомендована література

1. Стратегія і тактика комунікацій із громадськістю: Методичний посібник / За ред. В.Г. Королька. — К., 2003.
2. Яременко О., Балакірева О., Бутенко Н., Вакуленко О. та ін. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді. — К., 2000.

3. Запобігання контрабанди жінок з України: українська інформаційна кампанія. / Звіт про соціологічне дослідження. – К., 1998.
4. Система оказания помощи потерпевшим от торговли людьми в Украине: по результатам исследования/ Е. Левченко, О. Калашник, И. Шваб и др. – К.: Государственный институт проблем семьи и молодежи, 2004.
5. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: Збірка наукових праць. – К.Х.: Видво НУВС, 2004.– 245 с.
6. Запобігання торгівлі людьми: Навч.метод. посібник. – Вид. третє, доп. і виправ. – Х.: Видво НУВС, 2001.
7. Свенцицький А.Л. Социальная психология управления. – Л., 1986.
8. Булигин Ю.Е. Организация социального управления. – М.: Контур, 1999.

Розділ 4

ОРГАНІЗАЦІЯ ВТОРИННОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Основні поняття теми:

- “телефон довіри”;
- “гаряча лінія”;
- телефонне консультування;
- групові практичні заняття, лекторська група;
- відеолекторій;
- вулична робота з профілактики торгівлі людьми;
- гендерний інтерактивний театр.

4.1. Організація “гарячої лінії”

як форми вторинної профілактики торгівлі людьми

На даному етапі важко уявити профілактичну роботу з будь-якими соціальними групами без такого важливого компоненту, як “гаряча лінія” або як її ще називають “телефон довіри”. Телефонне консультування впевнено займає своє місце в соціальній та превентивній роботі з будь-якими верствами населення, бо пропонує тимчасову, але миттєву підтримку будь-якій людині, яка цього потребує.

Служби “телефону довіри” приваблюють своєю простотою та доступністю встановлення контакту, забезпечують анонімність та конфіденційність. Ці служби часто дають єдину можливість розказати про свої проблеми, отримати кваліфіковану консультацію спеціаліста.

Взагалі “телефон довіри” – це форма профілактичної роботи, соціально-терапевтичної допомоги, адресованої людям, що знаходяться в кризових станах. Перевага такої форми роботи полягає в доступності, набрати номер та подзвонити можна негайно, а також можна перервати розмову у будьякий момент, анонімності абонента та консультанта, конфіденційності розмови та абонент може отримати консультацію спеціаліста знаходячись на “своєї” території. Крім вищенаведених переваг хочеться звернути увагу і на інші принципи роботи “телефону

довіри”, що полягають в повазі до того, хто телефонує (сприйняття особи такою, яка вона є), в індивідуальному підході, а також існує захист цієї людини, так як консультантом є особа, що пройшла відбір та підготовку.

Можливо, саме тому в Україні телефонний рух переживає період підйому, працюють “гарячі лінії”, які консультують з питань наркотичної та алкогольної залежності, ВІЛ/СНІДу, насильства і т.д. Цей список можна продовжувати до безкінечності, бо тематика звернень розширюється. Звичайно ж виникла необхідність у створенні “гарячої лінії” з питань, які стосуються поїздок за кордон та торгівлі людьми.

Перша “гаряча лінія” із проблем запобігання торгівлі жінками була відкрита в Україні 18 листопада 1997 р. у рамках програми “Ла Страда: Запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної і Східної Європи”. “Гаряча лінія” працювала один раз на тиждень, що знижувало ефективність її роботи й можливість оперативно допомагати у вирішенні особистих проблем громадян. З квітня 1998 р. телефон почав працювати щодня, крім суботи й неділі. З 2000 р. робота “гарячої лінії” здійснювалася в рамках спільного проекту з Організацією з безпеки та співробітництва в Європі, телефон працював щодня, крім неділі.

З 1 листопада 2002 р. при фінансовій підтримці ОБСЄ в центрі “Ла Страда – Україна” почала функціонувати національна “гаряча лінія”, дзвінки на яку безкоштовні в межах України. Тепер “гаряча лінія” – це двоканальний телефон, що дає можливість надавати двом абонентам консультації одночасно. Це призвело до підвищення ефективності роботи “гарячої лінії”.

Національна “гаряча лінія” по запобіганню торгівлі людьми є унікальною. Консультанти дадуть відповідь на будь-яке питання, задане абонентом, і спробують вирішити проблему, навіть якщо питання не входить у компетенцію центру й не стосується проблеми торгівлі людьми.

Доступність відіграє визначальну роль в ефективності роботи “телефонів довіри”. Тому перехід на безкоштовні дзвінки з різних регіонів України активізував діяльність “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми, значно збільшивши кількість звернень. Матеріальне становище багатьох громадян України, що проживають у провінції, блокувало можливості людей одержати консультацію. Лінія 8 800 з безкоштовними міжміськими дзвінками вирішила цю проблему. За період з листопада 1997 р. по серпень 2007 р. було надано 34 714 консультацій.

Відмінності “гарячої лінії” 8800 від звичайної “гарячої лінії”:

- Певний статус “гарячої лінії”.
- Створює нові можливості для абонентів (зв’язок безкоштовний для тих, хто дзвонить із регіонів).
- Більш ефективно поширення інформації про можливості працевлаштування за кордоном.
- Можливість повторного й наступного контакту за бажанням абонента.
- Наявність двох телефонних каналів, за якими абонент отримує консультацію, не очікуючи своєї черги на лінії.
- Можливість охоплення більшої території.
- Вимагає більшої кількості кваліфікованих консультантів.

За телефоном “гарячої лінії” надаються конкретні поради тим, хто збирається виїхати за кордон на роботу, навчання, відпочинок, укласти шлюб з іноземцем/кою і т.д., а також надходить інформація від родичів із проханням знайти жінок, що зникли за кордоном, здійснюється контакт із потерпілими від торгівлі людьми, які потребують соціальної допомоги. Робота “гарячої лінії” сприяє поширенню інформації щодо можливостей, умов, правил і “темної сторони” працевлаштування українських громадян за кордоном, небезпеки насильства над жінкою, а також надає реальну можливість допомоги тим особам, які постраждали від торгівлі людьми (включаючи консультації для рідних і близьких). Аналізуючи статистику дзвінків “гарячої лінії” можна визначити спрямованості, а також цільові групи на певний відрізок часу для ведення превентивної роботи. Таким чином визначаються і регіони, у яких потрібно проводити превентивну роботу більш активно і ЗМІ, в яких доцільно розміщувати інформацію по проблемі. Працівники центру постійно аналізують запити від абонентів на ту або іншу тему й визначають, на що саме робити акцент у роботі в кожному конкретному випадку.

“Гаряча лінія” – це не тільки ефективний засіб ведення адресної превентивної роботи, але й можливість надавати консультації і допомогу тим людям, які її потребують.

Взагалі “гаряча лінія” реалізує значну частину завдань соціальної профілактики: проводить інформаційно-пропагандистську роботу; здійснює правову просвіту громадян України з питань прав людини та торгівлі людьми; забезпечує статистичними даними, на основі яких проводяться соціальні дослідження з проблеми.

Звернувшись на “гарячу лінію” по запобіганню торгівлі людьми можна отримати інформацію з наступних питань:

- правила візового в'їзду українських громадян в інші країни;
- можливі наслідки нелегального працевлаштування за кордоном;
- можливі шляхи легального працевлаштування;
- законодавство інших країн по відношенню до іноземців, мігрантів, торгівлі людьми;
- права й обов'язки українських громадян за кордоном;
- небезпека бути проданим;
- рівень життя в іноземних державах;
- релігійні, етнічні, культурні і т.д. особливості іноземних держав;
- адреси і номери телефонів державних закладів в Україні, котрі мають відносини до проблеми торгівлі людьми;
- адреси та номери телефонів неурядових, благодійних, релігійних організацій в Україні та за кордоном, котрі надають допомогу або консультації;
- адреси і номери телефонів дипломатичних установ як України за кордоном, так іноземних держав в Україні.

Крім цього Міжнародним жіночим правозахисним центром “Ла Страда – Україна” разом із Центром зайнятості були розроблені рекомендації для тих, хто їде за кордон з метою працевлаштування.

Поради для тих, хто їде за кордон з метою працевлаштування:

1. Переконайтеся, що фірма, яка пропонує Вам роботу, має ліцензію на працевлаштування українських громадян за кордоном, отриману у місцевому Центрі зайнятості (якщо ця фірма регіональна) або в Ліцензійній палаті Державного центру зайнятості (якщо фірма зареєстрована у Києві).
2. Поцікавтеся в місцевому Центрі зайнятості, чи є у фірми позитивний досвід працевлаштування українських громадян за кордоном.
3. Вимагайте оформлення спеціальної робочої візи – туристична та гостюва візи не дають права на роботу.

4. Підписання контракту є обов'язковою умовою працевлаштування. Контракт підписується у 2-х примірниках (для кожної із сторін).
5. Контракт повинен бути написаний зрозумілою для Вас мовою (українською або російською).
6. У контракті повинна міститися найбільш повна інформація про умови роботи: термін дії контракту, тривалість робочого дня, вихідні дні, оплата праці, умови проживання, медичне страхування, повне ім'я та адреса роботодавця, умови розірвання контракту.
7. Уникайте фраз типу: “та інші види робіт”, “всі роботи на вимогу роботодавця”.
8. Після приїзду у країну, де Ви будете працювати, зареєструйтеся в посольстві України – інформація про Ваше перебування допоможе дипломатичним представникам України захистити Ваші інтереси у разі необхідності.

Таким чином, через гарячу лінію абонент отримує інформацію про явище “торгівлі людьми”, небезпеку бути проданим, роз'яснення правових норм, формуються певні знання та навички необхідні для самозахисту від торгівців людьми, формуються поняття про установи та організації, які допомагають потерпілим від торгівлі людьми, правила поведінки за кордоном, про оформлення документів і тощо.

Для людей, що надають перевагу Інтернет серед інших джерел інформації, центр практикує електронне консультування за адресою lastrada@list.ru. Консультантам можна поставити запитання також у режимі онлайн на Інтернетсторінці “Ла Страда – Україна” www.lastrada.org.ua

За час роботи накопичений найцінніший досвід, установлені плідні контакти, дані десятки тисяч консультацій. Досвід роботи найшов відображення в книгах: “Як організувати роботу “телефону довіри”, “Аналіз роботи “гарячих ліній” по попередженню торгівлі людьми в Україні і можливих шляхах їх розвитку”, в довідниках для консультантів, дайджесті “гарячої лінії”, багатьох статтях і інтерв'ю консультантів для друкованих ЗМІ, телебачення і радіо. Також співробітниками та консультантами центру розроблено та проведено тренінги і протягом 2000–2003 рр. проведено 8 семінарів для консультантів регіональних “гарячих ліній”. Але не тільки це свідчить про ефективність роботи “телефону довіри”, але й кількість людей, що бажають одержати консультацію по виїзду за кордон, і кількість потерпілих, що потребують допомоги, підтверджують, що існування такої “гарячої лінії” є важливим й необхідним.

ПАМ'ЯТКА КОНСУЛЬТАНТОВІ “ТЕЛЕФОНУ ДОВІРИ”

1. Будьте ввічливими й уважними.
2. Вислухуйте все, що запитують і розповідають по телефону.
3. Особливо уважно вислуховуйте конкретні питання.
4. Попросіть того, хто дзвонить по телефону, чітко сформулювати питання, що його цікавить, якщо це йому важко, допоможіть у цьому.
5. Стимулюйте того, хто дзвонить по телефону, до широкого викладу питання.
6. Спробуйте з'ясувати обережно й побічно (у процесі розмови) вік, освіту, місце проживання, чому звертаються.
7. Обов'язково з'ясуйте джерело одержання інформації про наш телефон.
8. Робіть позначки під час розмови.
9. Ставтеся до всього, що почули, зі співчуттям й участю.
10. Пам'ятайте, ми даємо тільки телефонні консультації.
11. Нікому не називайте адресу офісу.
12. Якщо людина хоче написати лист, дайте поштову адресу організації.
13. Не давайте категоричних відповідей.
14. Пам'ятайте, що ми не займаємося працевлаштуванням і не даємо інформації щодо легітимності фірм.
15. Розповідаючи про можливість бути ошуканими з боку фірми, робіть це так, начебто Ви розмовляєте із представником цієї фірми.
16. Розповідаючи про можливість бути втягненими в сексбізнес, робіть це так, начебто Ви розмовляєте зі звідником.
17. Завжди прислухайтесь, чи широ з Вами розмовляють.
18. Не бійтеся сказати, що Ви маєте потребу в додатковій консультації й попросіть передзвонити через деякий час.
19. Звертайтеся за консультаціями до фахівців і консультантів.
20. Заздалегідь визначтеся, яким ім'ям Ви будете користуватися. Ваш псевдонім повинен бути постійним.
21. Заносьте всю інформацію в базу даних.

4.2. Організація групових занять з профілактики торгівлі людьми

Профілактична діяльність із запобігання торгівлі людьми здійснюється у різних напрямках та формах. Серед провідних форм організації такої роботи слід зазначити мобільні лекторські групи. За час свого існування лекторські групи ствердили себе як ефективний спосіб організації діяльності і посіли належне місце серед популярних та дієвих способів організації роботи, спрямованої на попередження негативних явищ у суспільстві.

Лекторська група – це група фахівців державних структур, неурядових організацій та активістів, які представляють різні регіони, мають досвід читання лекцій та проведення тренінгів, знають проблему та особливості цільової групи, готові до плідної співпраці та постійного підвищення свого професійного рівня. Вона повинна постійно поповнювати свій склад, що дозволить готувати більшу кількість спеціалістів по веденню профілактичної діяльності із запобігання торгівлі людьми та охоплювати різні регіони України.

Нагальна необхідність створення лекторських груп була виявлена по результатам роботи “гарячих ліній” та надання соціальної допомоги потерпілим, котрі підтверджували важливість ведення більш активної профілактичної діяльності серед населення південних та західних регіонів України, а також жителів невеликих міст та сіл України. Крім того, створення лекторської групи переслідувало такі цілі як охоплення більшої аудиторії учасників заходів із питань запобігання торгівлі людьми, підготовка більшого числа фахівців для роботи по цій проблематиці, розповсюдження інформаційних матеріалів та кращого досвіду й моделей роботи у цьому напрямі.

Головні завдання, які стоять перед членами лекторської групи, це підвищувати рівень обізнаності громадськості з проблеми, забезпечувати представників потенційної групи ризику інформацією стосовно безпечної поведінки та підвищувати рівень кваліфікації спеціалістів. Перш за все, до участі в лекціях, тренінгах, семінарах, “круглих столах” та інших заходах такого роду запрошуються освітяни, соціальні працівники, представники правоохоронних органів та неурядових організацій.

Діяльність членів лекторської групи базується на застосуванні уповноважувальних принципів, що спрямовані, перш за все на дотримання прав людини [5, с. 162–164].

Повага, охорона та захист прав людини. Торгівля людьми розглядається як грубе порушення прав людини. Це сучасна форма рабства, що перекреслює всі досягнення людства та тягне цивілізацію знову на нижчі ступені розвитку. Це форма насилля, котре може здійснюватись по відношенню до людини незалежно від віку, статі, національності чи якихось інших ознак.

Дотримання даного принципу при веденні превентивно-освітньої діяльності по запобігання торгівлі людьми дозволяє вплинути на формування у людини усвідомлення власної гідності та громадянських прав і обов’язків, діяти з почуттям захищеності з боку держави та закону.

Надання допомоги та підтримки. Інформаційна допомога людині в розвитку її творчої індивідуальності, почуття людської гідності, розуміння свого місця та ролі в суспільстві відіграє вирішальну роль у процесі просвітницької роботи. Учасники заходів, спрямованих на запобігання

торгівлі людьми, отримують практичні поради та рекомендації стосовно безпечної поведінки. У подальшому кожен вільно розпоряджається отриманими знаннями та навичками, зважаючи на свій власний розсуд та життєвий досвід.

Створення можливостей для самореалізації та розвитку. За даними результату аналізу дзвінків, що надходять на національну “гарячу лінію” по запобіганню торгівлі людьми Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна”, більшість абонентів (75%) шукають можливостей саме працевлаштування за кордоном [4]. З огляду на таку ситуацію, надзвичайно важливо надавати достовірну інформацію стосовно можливих легальних шляхів працевлаштування за кордоном, можливих наслідків нелегального перебування за кордоном, нормативно-правової бази щодо посередницької діяльності по працевлаштуванню українських громадян за кордоном.

Подолання основних причин виникнення проблеми. У пошуках шляхів подолання проблеми необхідно звернутися до причин, що спонукали її появу. Основними причинами торгівлі людьми визначають економічну нестабільність в країні та високий рівень безробіття, гендерну дискримінацію в суспільстві, низький рівень обізнаності стосовно проблеми торгівлі людьми. Основними засобами ведення превентивно-освітньої діяльності із запобігання торгівлі людьми у розрізі причин проблеми може бути розповсюдження інформації про можливості працевлаштування в Україні та розвитку власної справи, застосування комплексного підходу при розробці навчальних програм, курсу занять, де поєднуються знання про права людини, гендерну дискримінацію, насилля та торгівлю людьми. Для досягнення цієї мети необхідно мати узгодження діяльності різних інституцій у даному напрямі, а також налагоджені механізми співпраці між ними.

Врахування особливостей цільової групи. Цільова група для ведення діяльності із запобігання торгівлі людьми є доволі масштабною. Вона включає представників потенційної групи ризику (переважно учні, студенти, вихованці шкіл-інтернатів, безробітні, клієнти шлюбних агенцій), батьків, спеціалістів, котрі працюють у даному напрямі (представники неурядових організацій та державних структур) та представників донорських організацій (міжнародних та благодійних організацій, іноземних представництв). Для ефективної роботи необхідно враховувати особливості та потреби тієї чи іншої аудиторії. Так, наприклад, для представників потенційної групи ризику готується матеріал переважно інформативного характеру. Робота з фахівцями передбачає, перш за все, ознайомлення їх з формами та методами протидії торгівлі людьми для подальшого використання ними цієї інформації у своїй діяльності. Інформація для донорських організацій носить часто рекламний та репрезентативний характер.

Пріоритетність суб'єктнооб'єктних зв'язків. У розрізі даного принципу представники цільової групи розглядаються як суб'єкти такої діяльності, визнаючи тим самим можливість використання суб'єктнооб'єктного зв'язку та ролі лектора чи тренера саме як організатора пізнавальної діяльності. Представники потенційної групи ризику отримують знання та навички, котрі допоможуть їм приймати виважені рішення, реалізувати своє право на вільне переміщення та на працю, зорієнтуватися у скрутній ситуації. Спеціалісти здобувають знання та навички для подальшого самостійного обдуманого та зваженого їх використання у своїй роботі.

Пріоритетність активних форм та методів. Успішна реалізація завдань занять із запобігання торгівлі людьми залежить як від змісту, так і від обраних форм та методів. Серед сучасних форм та методів перевага надається активним як найбільш ефективним. Найпопулярнішими методами для використання є інформування, стимуляції, формування свідомості, формування інтересу, навчовання, переконання, аналіз конкретних ситуацій, навчання через навчання інших, драматизація, “мозковий штурм”. Активні форми представлені у вигляді рольових та моделюючих ігор, роботи в малих групах, тренінгів, лекційбесід, конкурсів, вікторин, заочних подорожей, тематичних вечорів, усних журналів, виставок, олімпіад, диспутів, дискусій тощо. Проведення занять з даної тематики передбачає використання творчої ініціативи у виборі форм та методів роботи.

Серед інших важливих принципів роботи із запобігання торгівлі людьми слід зазначити поетапність та системність, подолання стереотипів, актуальність (відповідь вимогам часу), тісна співпраця з неурядовими організаціями та державними структурами.

Діяльність лекторської групи неможливо уявити без тісної співпраці з іншими формами та напрямками роботи із запобігання торгівлі людьми. Так, робота “гарячої лінії” дозволяє оцінити рівень обізнаності громадян по проблемі, створити свого роду інформаційну підтримку діяльності; вона також слугує пунктом прийому заявок на проведення чи участь у різних заходах. Діяльність такого напрямку як соціальна допомога потерпілим від торгівлі людьми забезпечує членів лекторської групи інформацією стосовно основної групи ризику, на яку необхідно спрямовувати свою роботу, головні способи вербування громадян, шляхи вивозу тощо. Така взаємодія дозволяє швидко та адекватно реагувати на сучасні тенденції, створювати можливості протидії. Сьогодні вона підказує, наприклад, що особлива увага при читанні лекцій повинна приділятися мешканцям сіл, селищ міського типу та невеликих міст, так як вербувальники та торгівці саме там розпочали свою активну діяльність.

Представимо взаємозв'язок напрямів у вигляді таблиці.

**Взаємодія лекторської групи з іншими напрямками діяльності
із запобігання торгівлі людьми**

Назва напрямку	Можливості для лекторської групи
Лобіювання	Встановлення контактів. Проведення заходів з метою координації зусиль. Джерело інформації стосовно рівня та масштабів проблеми.
“Гаряча лінія”	Свідчить про рівень обізнаності громадян. Інформаційна підтримка. Практичні поради для тих, хто виїжджає за кордон. Замовлення на проведення різних заходів.
Соціальна робота	Джерело інформації стосовно сучасної ситуації: методи та способи вербування; потенційна група ризику; територія розповсюдження. Контакти з представниками НУО. Розвінчування стереотипів.
Проведення досліджень, наукова діяльність	Інформація стосовно нових тенденцій, ефективного досвіду. Підвищення рівня кваліфікації фахівців.

Ефективність діяльності членів лекторської групи залежить як від ряду об’єктивних, так і суб’єктивних факторів. Серед суб’єктивних можна виділити мотивацію діяльності, рівень обізнаності, риси характеру, світогляд та життєву позицію члена лекторської групи. Об’єктивні можуть бути представлені у наступному вигляді: матеріальна та інформаційна база спеціалістів, методичне забезпечення, допомога з боку держави, відношення громадськості до проблеми.

Важливою умовою успіху є навчання членів лекторської групи та постійне підвищення рівня кваліфікації. Для цього проводяться робочі зустрічі, навчальні семінари, тренінги та “круглі столи” з метою отримання нових знань, вирішення поточних питань та обміну кращим досвідом, роботи над вдосконаленням інформаційно-методичної бази. Такі заходи мають проводитись на регулярній основі біля чотирьох разів на рік. Основними компонуючими змістовними блоками заходів є нова інформація по проблемі, вдосконалення методики проведення занять, поточна діяльність державних структур, неурядових та міжнародних організацій у сфері протидії торгівлі людьми, організаційні питання. Для підвищення рівня кваліфікації надзвичайно важливо брати участь у конференціях, котрі присвячені саме проблематиці ведення профілактичної роботи із

запобігання негативним явищам у суспільстві. Підвищувати рівень знань по проблемі можна шляхом створення та розповсюдження інформаційного бюлетеню для членів лекторської групи, котрий вміщує останні новини, анонси, кращий досвід діяльності у даному напрямі, а також шляхом самоосвіти.

Члени лекторської групи беруть активну участь у підготовці інформаційно-методичних матеріалів, використовуючи власний досвід роботи та найкращий досвід роботи інших організацій у тісній співпраці з фахівцями Міністерства освіти і науки України. Прикладом такої співпраці може бути навчально-методичний посібник “Запобігання торгівлі людьми” (1999–2001 рр.), розповсюджений Міністерством освіти і науки України в усіх областях України в середніх та вищих навчальних закладах. До нього також випущено однойменний відеододаток (2001 р.), який використовується освітянами, соціальними працівниками, представниками неурядових організацій у роботі з дітьми та молоддю. У 2005 р. ці матеріали були оновлені і з’явилися під назвою “Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей”.

Особливої уваги заслуговує питання щодо допомоги з боку держави. На сьогодні мова переважно ведеться про організаційну підтримку заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, хоча, безумовно, проблема фінансової підтримки залишається актуальною. Членам лекторської групи вдається залучатися підтримкою представників різних державних структур, перш за все, навчальних закладів, центрів зайнятості, управлінь освіти і науки, управлінь у справах сім’ї та молоді, центрів соціальних служб для молоді.

У процесі своєї роботи члени лекторської групи стикаються з певними проблемами та труднощами. Деякі з них, такі як необхідність постійного вдосконалення інформаційного та методичного забезпечення діяльності, можна подолати без зовнішньої підтримки.

Основні етапи створення лекторської групи можуть виглядати наступним чином:

1. Проведення аналізу та визначення необхідності створення лекторської групи.
2. Визначення мети діяльності, тематики, цільової групи.
3. Оцінка наявних та необхідних ресурсів.
4. Відбір потенційних лекторів та тренерів.
5. Навчання та підвищення рівня кваліфікації членів лекторської групи.
6. Створення схеми організаційної структури (звітність, порядок вирішення поточних питань).
7. Налагодження контактів зі стратегічними партнерами.

На всіх етапах розвитку лекторської групи основні організаторські функції покладено на керівника лекторської групи. Керівник лекторської групи відповідальний за планування діяльності лекторської групи, при необхідності пошук ресурсів для її функціонування та розвитку, встановлення та підтримку контактів з партнерами, навчання та підвищення рівня кваліфікації членів лекторської групи, здійснення моніторингу проведення заходів лекторами та тренерами, звітування та ведення статистики, вирішення поточних організаційних питань, інформаційно-методичне забезпечення діяльності.

В обов'язки члена лекторської групи входить проведення заходів для цільової групи, встановлення та підтримка контактів з партнерами, підвищувати свій професійний рівень, зокрема займатись самоосвітою, надавати керівнику статистику та описові творчі звіти про свою діяльність, розповсюджувати інформаційно-методичні матеріали, дотримуватись уповноважувальних принципів діяльності.

Досвід лекторських груп для ведення профілактичної діяльності із запобігання негативних явищ у суспільстві можна вважати ефективним і вартим уваги та подальшого впровадження в життя різними неурядовими організаціями та державними структурами.

Досвід лекторської групи центру “Ла Страда – Україна”

З 1997 року в рамках Програми “Ла Страда: Запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної та Східної Європи” фахівці Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна” розпочали просвітницьку діяльність з метою підвищення рівня обізнаності громадськості щодо проблеми торгівлі людьми та її актуальності для України. У рамках цієї діяльності читалися лекції, проводилися тренінги та “круглі столи” для груп ризику, готувалися та розповсюджувалися інформаційні матеріали.

З 2000 року була сформована лекторська група, до складу якої входили працівники центру, а також представники шістьох регіональних неурядових організацій, на базі яких були відкриті регіональні “гарячі лінії” (Луганськ, Одеса, Севастополь, Тернопіль, Харків, Ужгород). Заходи почали проводитись і для фахівців.

Із середини 2002 року Центр “Ла Страда – Україна” ініціював розширення лекторської групи для ведення профілактичної діяльності із запобігання торгівлі людьми. Були залучені представники різних регіонів України – з Івано-Франківська, Херсона, Волині, Миколаєва, Криму, Сум, Запоріжжя. Це переважно представники неурядових організацій з досвідом ведення лекторської роботи.

У 2003 році до активної діяльності лекторської групи приєдналися члени міжнародної неурядової організації Школа Рівних Можливостей, які і до цього часу вели активну просвітницьку роботу із запобігання торгівлі людьми при інформаційно-методичній підтримці Центру “Ла Страда – Україна”. Методика “рівний – рівному” знайшла своє практичне втілення в житті.

У 2006 р. склад лекторської групи було поновлено. До неї приєдналися нові члени з Київської, Донецької, Житомирської, Луганської, Волинської, Одеської, Тернопільської, Харківської областей та АР Крим.

4.3. Підготовка та розповсюдження інформаційної продукції

Психологи дійшли висновку, що 90% усіх знань людина отримує за допомогою зору. Прикладами таких матеріалів можуть бути відеозаписи, художні, документальні, публіцистичні чи науковопопулярні фільми, слайди тощо. Вони можуть презентувати якусь історію, подавати нову інформацію або ілюструвати певні навички чи правила.

Відеоматеріали з даної проблеми допомагають розвивати пізнавальний інтерес та сприяють кращому засвоєнню матеріалу. На сьогодні вже є ряд фільмів, які можна використовувати в ході висвітлення теми “Запобігання торгівлі людьми”. Серед них слід визначити навчальний відеододаток “Запобігання торгівлі людьми”; документальні: “Замки на піску”, “Куплені та продані”, “У пошуках втраченого щастя”, “Український експорт”, “Жертви мовчання”; художньо-публіцистичний фільм “Жертва”; художні фільми: “Якщо я не повернусь”, “Ліля назавжди”.

З метою найефективнішого використання одного з видів аудіовізуальних матеріалів – навчальний фільм “Запобігання торгівлі людьми” – пропонуємо звернути увагу на загальні методичні рекомендації до його використання.

Відеододаток “Запобігання торгівлі людьми” є логічним доповненням до однойменного навчально-методичного посібника. Він відображає зміст посібника, розкриваючи та ілюструючи розділи книги. Автори та виконавиці намагалися використовувати кращий вітчизняний досвід виробництва навчальних фільмів із застосуванням сучасних технологій. Так, у фільмі використовуються елементи комп’ютерної гри з метою привернення уваги учнівської та студентської молоді до проблеми. Для акцентування на найбільш важливих питаннях та відповідях застосовуються фрагменти Інтернетпейджеру ICQ – комп’ютерної програми для обміну короткими повідомленнями через Інтернет, яка набирає популярності серед молоді. Кожен фільм збагачено анімаційними зображеннями. Усе це допомагає привернути увагу молоді до найбільш важливої інформації, сприяє швидкому засвоєнню матеріалу.

Використання фільму рекомендується для ілюстрації матеріалу навчально-методичного посібника, організації дискусій та інших методів інтерактивного навчання.

Відеододаток складається із шести десятихвилинних фільмів:

Фільм 1. “Третє тисячоліття – рабство існує”. Фільм розкриває актуальність проблеми торгівлі людьми в Україні.

Фільм 2. У фільмі показані основні способи вербування українських громадян та розглядаються шляхи запобігання потрапляння у тенета торгівлі людьми.

Фільм 3. “Знання законів тебе захищає”. У фільмі подано інформацію про міжнародну та українську законодавчу базу щодо запобігання торгівлі людьми.

Фільм 4. “Злочину можна запобігти”. Фільм містить рекомендації для тих, хто збирається виїжджати за кордон з метою навчання, роботи, відпочинку або одруження з громадянами іноземних держав.

Фільм 5. “Якщо Ви в біді — зверніться по допомогу”. Фільм присвячений діяльності органів державної влади, неурядових та міжнародних організацій, які надають допомогу потерпілим від торгівлі людьми.

Фільм 6. У фільмі узагальнено зміст попередніх серій, розказано про діяльність правоохоронних органів України щодо запобігання торгівлі людьми.

Перед переглядом фільму учасників слід підготувати, представивши фільм і підказавши, на що слід звертати увагу. Надайте учасникам занять необхідну кількість часу та дайте їм можливість обдумати й обговорити засвоєне. Можливі варіанти запитань загального характеру:

Що саме запам’яталося під час перегляду, чому?

Якщо б ви працювали на телебаченні, чи взяли б ви участь у створенні цього фільму, чому?

Чи змінили б ви порядок подання частин фільму, чому?

Що потрібно знати для створення такого фільму? (Можна обговорити не тільки необхідну інформацію, але й етичні принципи відеофону.)

Якщо б ви працювали вчителем, під час вивчення яких предметів ви б використали фільм, чому?

На закінчення можна запропонувати пов’язати переглянутий матеріал з особистим життєвим досвідом.

Фільм рекомендується показувати по серіях або по частинах. Перевірити отримані знання можна, використовуючи вхідне і вихідне анкетування, через практичні вправи, дискусії, диспути, рольові ігри або обговорення в групах.

Загальна схема підготовки до демонстрації навчального фільму:

1. Переглянути фільм до демонстрації його учасникам заходів.
2. Визначити питання, на які потрібно звернути увагу перед показом фільму.
3. Виділити інформацію, яка є проблемною і може обговорюватися.
4. Занотувати моменти для використання стопкадру з подальшим обговоренням, проведенням “мозкового штурму” тощо.
5. Підготувати завдання для перевірки отриманих знань.

6. Звернути увагу на те, з якими темами доцільно використати цей фільм.

7. Визначити інформацію, яку необхідно повторити, підкорегувати, доповнити, акцентувати увагу.

4.4. Тренінги із запобігання торгівлі людьми та методика їх проведення

Тренінг – це форма соціального навчання, що сприяє надбанню знань, вмінь, навичок, у проведенні якої беруть участь більш ніж дві особи.

Для проведення тренінгу необхідно підготувати кімнату, у якій будуть проводитися заняття: розставити стільці у формі кола (таке розташування дозволяє всім учасницям і учасникам бачити один одного), виділити місце для фліпчарту. Підготувати необхідну кількість паперу, маркери, скотч (після кожної вправи необхідно вивішувати результати на стіну, щоб учасниці й учасники бачили результати спільної роботи).

Тренінговий день варто починати зі знайомства. Варто звернути увагу й на той факт, якщо в один день проводяться різні тренінги різними тренерами, то знайомство з командою варто повторити – це допомагає зблизитися й тренерам, і команді. За час проведення тренінгів із представниками НПО, з учнями й студентами, найцікавішими є такі питання: найбільш приємне враження з дитинства, улюблена страва, історія імені, улюблене місце відпочинку, яскравий спогад про відпустку/канікули. Усі учасниці/учасники тренінгу вимовляють таку фразу: “Мене кличуть... Моє улюблене місце відпочинку...”. Можна запропонувати висловити свої очікування. Дуже важливо, щоб усі учасниці/учасники тренінгу відчували те, що їхня присутність необхідна команді, відчували свою важливість і значимість, відчували позитивний настрій перед роботою.

Наступним етапом є знайомство з темою, планом, цілями й завданнями тренінгу.

Складання плану допоможе тренерів сфокусувати увагу групи на основних проблемних питаннях, розрахувати час проведення різних вправ, уникати перегинів і обговорень, недотичні теми тренінгу.

Чітко сформульована ціль тренінгу допоможе легко впоратися із завданнями, часом досить складними; конкретно відповісти на те або інше питання, послідовно підійти до рішення проблеми, направити роботу з командою в потрібне русло.

Визначення конкретних завдань допоможе встановити параметри бажаних результатів, націлити групу на виконання дій, які приведуть до досягнення цілей тренінгу.

Дуже важливим елементом на початку тренінгу є прийняття правил, завдяки яким робота в команді буде більше ефективною, допоможе налагодити дисципліну (іноді, без правил досягти цього дуже складно), дотримуватися тимчасових рамок, уникати конфліктних ситуацій. Найбільш ефективними є наступні правила:

1. Приходити вчасно.
2. Позитивно настроїтися на роботу.
3. Бути позитивними стосовно себе й інших (не критикувати).
4. Говорити по черзі (не перебивати).
5. Укладатися в певний час (не зловживати часом і увагою).
6. Говорити від свого імені.
7. Добровільно брати участь в обговореннях.
8. Дотримуватися принципу конфіденційності.
9. Бути гендерно чуйними.

10. Після закінчення тренінгу (одного з етапів тренінгу) необхідно підвести підсумки тренінгу, узагальнити отриману інформацію. Задайте учасникам/учасникам питання: що нового вони довідалися під час проведення тренінгу, що було найбільше важливо, яка інформація була вже знайома, що залишилося незрозумілим, до чого необхідно повернутися. Для одержання більш конкретної інформації про результати тренінгу можна провести анкетування.

Підготовка інформаційних матеріалів є складовою частиною будь-якої форми соціальної профілактики — первинної, вторинної або третинної, залежно від того, для кого готуються інформаційні матеріали:

- для широкої аудиторії;
- для потенційної групи ризику;
- для фахівців;
- для потерпілих від торгівлі людьми.

АНКЕТА
для визначення оцінки тренінгу учасниками*

Шановні колеги!

Ми звертаємося до Вас із проханням відповісти на питання анкети. Ваші відповіді допоможуть нам поліпшити свою роботу й зробити тренінги більше цікавими й корисними.

Заздалегідь вдячні за співробітництво

I. Є чи у Вас досвід роботи із запобігання торгівлі людьми й соціальній підтримці потерпілих?

1. Так   2. Ні

II. Якщо “Так”, то в якому напрямі:

1. Превентивна освітня діяльність.
2. Робота з масмедіа.
3. Соціальна підтримка потерпілих.
4. Робота “гарячої лінії”.
5. Інше, що саме _____.

III. Як Ви оцінюєте тренінг у цілому?

1. Відмінно.
2. Добре.
3. Могло бути краще.
4. Інше, що саме _____.

IV. Чи одержали Ви нову інформацію про проблему торгівлі людьми й шляхи її запобігання?

1. Так   2. Ні

Підготовка

Інформаційні видання, характеризуючи проблему або організацію, різними засобами створюють у потенційного клієнта якийсь “образ”. Цей попередній “образ” може містити відношення, на яке розраховує абонент, очікуваний характер спілкування та допомоги. Видання можуть деякою мірою визначати уявлення про те, як себе буде відчувати клієнт, який звернувся, у ролі людини, якій допомагають.

Ці характеристики, що складаються в “образ”, задаються різними засобами, що ми нижче спробуємо проілюструвати.

Емоційний вплив зорового ряду. Емблеми, різні малюнки і фотографії можуть розкривати суть проблеми та можливу допомогу.

Описова функція текстів. Тексти несуть велике емоційне та змістовне навантаження. Вони готують потенційного клієнта до сприйняття інформації поданій проблемі та можливості звернутися в організацію, яка працює в певному напрямі.

Важливими особливостями, що підкреслюються в більшості інформаційних матеріалах, є:

а) орієнтація на потреби абонента. Наприклад:

- Ви їдете навчатися за кордон;
- Ви плануєте вийти заміж за іноземця;
- що таке система auraig?
- Ви їдете працювати за кордон.

ЛИСТІВКИ “ПОРАДИ, ЯКІ БУДУТЬ КОРИСНИМИ ПЕРЕД ПОЇЗДКОЮ ЗА КОРДОН”

Цільова група: молодь, учні, представники потенційної групи ризику.

Зміст: листівка містить поради та коротку інформацію щодо виїзду за кордон, номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми. Листівки надруковані чотирьох видів:

- Ви їдете навчатися за кордон;
- Ви плануєте вийти заміж за іноземця;
- що таке система auraig?
- Ви їдете працювати за кордон.

Місце розповсюдження: лекції для учнів, студентів спеціальних середніх та вищих навчальних закладів, курси підвищення кваліфікації фахівців, курси для безробітних жінок.

Фінансова підтримка: організація безпеки та Співробітництва в Європі/ Бюро демократичних інститутів та прав людини

б) допомога спирається на його власні зусилля і внутрішню роботу.
Наприклад:

ПЛАКАТ “НЕ ДАЙТЕ СЕБЕ ОШУКАТИ”

Цільова група: молодь, учні, представники потенційної групи ризику.

Зміст: плакат містить поради, які будуть корисні під час поїздки за кордон, номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми.

Місце розповсюдження: школи, спеціальні середні та вищі навчальні заклади, центри зайнятості, центри соціальних служб для молоді.

Фінансова підтримка: посольство Франції в Україні та Міністерство закордонних справ Франції в межах Програми “Підтримка неурядових організацій у сфері захисту прав жінок Східної та Південно-Східної Європи”.

ПЛАКАТ
“ЗБИРАЄТЕСЬ ЗА КОРДОН?
ПЕРЕКОНАЙТЕСЬ У ВЛАСНІЙ БЕЗПЕЦІ!”
(по посольству Швейцарії)

Цільова група: особи, які планують виїхати за кордон з метою працевлаштування, навчання, укладання шлюбу тощо.

Зміст: плакати містять номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми.

Місце розміщення: дипломатичні представництва іноземних держав в Україні.

Фінансова підтримка: посольство Швейцарської Конфедерації в Україні, Дирекція з питань розвитку та співробітництва Швейцарської Конфедерації.

Адресність рекламно-інформаційних видань є одним із найважливіших принципів їхнього складання. Це особливо для створення інформаційної продукції для різних категорій, тому що їхнє звертання до потенційного клієнта, повинне по можливості точно “вгадати” його стан, почуття, проблеми. Інформаційні матеріали по запобіганню торгівлі людьми можна розподілити на декілька видів:

- матеріали для (потенційної) групи ризику;
- матеріали для потерпілих від торгівлі людьми;
- матеріали для спеціалістів та фахівців з проблеми.

Іноді інформаційні, методичні та наукові матеріали є першим знайомством.

Як здійснюється “адресування” видання?

1. За допомогою назви брошури або організації, підзаголовка. Назви найчастіше містять “ключове слово”, що вказує, до кого звернене дане видання. Наприклад:

БРОШУРА “ЯКЩО ВИ ЗБИРАЄТЕСЬ ЗА КОРДОН ...”

Зміст: у брошурі містяться поради для осіб, які виїжджають за кордон з метою працевлаштування, навчання, укладання шлюбу, або по системі атраіг, номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми.

Місце розповсюдження: лекції для учнів, студентів спеціальних середніх та вищих навчальних закладів, курси підвищення кваліфікації фахівців, курси для безробітних жінок.

2. У назвах може вказуватися не тільки адресат, але і проблема, якій присвячене видання. Наприклад:

ЛИСТІВКА

“ВИ ПОТЕРПІЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ?..”

Цільова група: особи, які потерпіли від торгівлі людьми.

Зміст: листівка містить інформацію про можливості отримати соціальну допомогу потерпілим від торгівлі людьми від неурядових організацій в Україні, витяг зі статті 149 ККУ “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо особи”, номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми.

Місце розповсюдження: зал прильоту міжнародного аеропорту “Бориспіль”.

Фінансова підтримка: посольство Республіки Фінляндія та Уряд Нідерландів.

3. Використовуються підзаголовки – гасла, девізи або описи діяльності служби. Наприклад:

ЛИСТІВКА

“ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ – ЦЕ ЗЛОЧИН”

Цільова група: особи, які планують виїхати за кордон з метою працевлаштування, навчання, укладання шлюбу тощо.

Зміст: листівка містить поради для виїжджаючих за кордон, витяг зі статті 149 ККУ “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо особи”, номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми.

4. Через опис або зображення проблеми та стану потерпілих від торгівлі людьми, опис таких ситуацій. Наприклад:

ЛИСТІВКА “А ЧИ ЗНАЄШ ТИ?..” (біленька)

Цільова група: молодь, учні, представники потенційної групи ризику.

Зміст: листівка містить телефони регіональних “гарячих ліній” по запобіганню торгівлі людьми в Луганську, Харкові, Севастополі, Тернополі, Одесі, Ужгороді, також телефон “гарячої лінії” центру “Ла Страда – Україна”.

У цій листівці йде опис ситуації торгівлі людьми...

Отже, адресат знайдений і “довідався” себе. Важливо, щоб він зумів скористатися пропонованою інформацією та допомогою. Видання, адресовані окремим категоріям клієнтів і розрізняються за цілим рядом параметрів:

а) особливості графічного оформлення;

- б) особливості мови;
- в) ступінь науковості та викладу;
- г) співвідношення словесної і графічної інформації.

Ми можемо виділити 2 “лінії” спеціалізованого адресування рекламних видань: за віком клієнтів і з проблем.

Важливу роль грає мова, якою “говорять” з потенційним клієнтом різні рекламно-інформаційні видання. Розходження можуть бути дуже великі, що є зовсім природним, тому даний принцип ми не будемо обговорювати докладно. Особливістю інформаційних видань є чітко виділення цілей та зазначення доступних послуг і їхня ціна (або безкоштовність). У такій інформативній частині фрази звичайно короткі. Інформаційні тексти, як правило, чітко структуровані, і кожна значеннева одиниця виділена (позначена) за допомогою розташування, кольору або шрифту. Наприклад:

**Національна “гаряча лінія” по запобіганню торгівлі людьми
8 800 500 22 50 дзвінки безкоштовні на території України.
Працює з 9 до 20 щодня, крім неділі.**

Тексти, у яких здійснюється превентивна робота, можуть бути написані більш м’якою мовою (більш довгі, описові фрази, більше визначень і описових виражень). Можуть використовуватися питання, звернені до читача. Часто ці питання утворюють щось на зразок тексту, що допомагає йому ідентифікувати свою проблему. Такі тексти найчастіше звернені до читача, у них використовуються особисті займенники.

Залежно від їхніх цілей мова різних рекламно-інформаційних видань відрізняється:

- різним ступенем літературності, наявністю і відсутністю сленгових висловів;
- різним ступенем науковості;
- знеособленістю або звертанням до особистості (особисті займенники, питання тощо).

Графічні засоби несуть велике емоційно-значеннєве навантаження. З їхньою допомогою створюється “образ” служби, характеризуються проблеми, з якими людина може зіштовхнутися. Фактично графічні засоби є повноправною мовою видань й часто половина змісту закладена в малюнках, фотографіях і виражена кольором, шрифтом і т.д.

Використання різних кольорів.

Звичайно в рекламних виданнях служб психологічної допомоги використовуються 2–4 кольори (іноді з відтінками). Найчастіше у виданнях, присвячених насильству, стресовим станам, самогубству колірна

гама будується з використанням контрастів. Те ж колірне рішення присутнє у виданнях, побудованих за принципом: тло – текст (використовуються 2 кольори). Багато видань оформлені з застосуванням відтінків і півтонів, що, імовірно, покликано створювати відчуття спокою. Узагалі провокаційно-яскраві кольори практично не використовуються, за винятком видань, що б'ють тривогу по тому або іншому приводу. Різними кольорами можуть виділятися значеннєві одиниці тексту.

Використання різних шрифтів.

Серед прийомів, пов'язаних із використанням шрифтів, можна назвати виділення значимих слів жирним шрифтом, напису, зроблені літерами різної величини (найчастіше виділяються девіз і ціль), поділ тексту на значеннєві одиниці різним шрифтом. Крім того, використовуються не тільки друкований, але і письмовий шрифти. Письмовий шрифт звичайно застосовується, якщо звернення йде від першої особи (переживання, думки і т.д.). Такі тексти звичайно зображені в “хмарині”, що виходить з рота людини.

За допомогою письмового шрифту створюється відчуття “живого спілкування”.

Використання малюнків.

Малюнки можуть являти собою емблему служби (слухавка, складені “гніздом” долоні, симпатичний звір, затишний будинок і т.д.) також відображення суті проблеми. Малюнки відіграють у рекламі та інформаційних виданнях велику роль, особливо для дітей.

Використання фотографій.

Найчастіше фотографії демонструють процес роботи або її результат. Але фотографії можуть служити і для залучення уваги до проблеми для звертання за допомогою.

Отже, графічні засоби при створенні рекламних текстів служать для структурування тексту, з одного боку, і для створення відчуття живого життя – з іншого.

Після створення та друку інформаційних матеріалів важливу роль відіграє їх розповсюдження.

Матеріали для (потенційної) групи ризику.

Матеріали розраховані на молодь, учнів, представників потенційної групи ризику. Це:

- буклети;
- інформаційні брошури;
- плакати;
- листівки;

- білборди;
- відеоролики.

У цих матеріалах міститься інформація про проблему, рекомендації для виїжджаючих за кордон, номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми телефони та номери телефонів посольств та дипломатичних установ України за кордоном, неурядових організацій.

Дані матеріали розповсюджуються:

- при проведенні лекцій для учнів, студентів спеціальних середніх та вищих навчальних закладів, курсах підвищення кваліфікації фахівців, курси для безробітних жінок тощо. Лектор під час проведення лекцій розповідає про проблему торгівлі людьми, про рекомендації стосовно безпечного виїзду за кордон. Розповсюдження даних матеріалів сприяє запам’ятовуванню інформації, також поширенню інформації серед більшого кола населення. Як показує практика, дані матеріали передаються із рук в руки, особливо номер Національної “гарячої лінії”, де є можливість більш детально дізнатися інформацію про проблему, й отримати більш повні рекомендації;
- у пунктах перетину державного кордону України. Центр “Ла Страда – Україна” має досвід розміщення інформаційних матеріалів у пунктах перетину державного кордону України аеропорту “Бориспіль” для виїжджаючих за кордон;
- під час масових інформаційних заходів соціального змісту (ярмарок вакансій, “Дні Європи”, під час заходів пов’язаних із презентацією діяльності НПО);
- у посольствах та дипломатичних установах іноземних держав в Україні. Як відомо, для виїзду за кордон необхідно отримати візу, тому саме в посольствах найбільш ефективно розмішувати інформаційні матеріали;
- у державних установах, у відділках міліції тощо;
- у поїздах міжнародного сполучення;
- після перегляду фільмів за тематикою.

З досвіду Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна” найбільш популярними були такі матеріали:

Матеріали для спеціалістів та фахівців з проблеми

Це матеріали спеціально розроблені для фахівців та спеціалістів, які працюють з потерпілими від торгівлі людьми та потенційною групою ризику. До них можна віднести інформаційні брошури, методичні рекомендації, посібники, підручники, довідники, інформаційні бюлетені (у тому числі електронні).

Інформація, яка міститься в них: визначення поняття торгівлі людьми, нормативно-правові міжнародного та національного законодавства з проблеми, схеми взаємодії державних та неурядових організацій по протидії торгівлі людьми на національному та обласному рівнях, а також номери телефонів національної та регіональних “гарячих ліній” по запобіганню торгівлі людьми.

Розповсюджуються такі матеріали під час проведення: семінарів та конференцій, “круглих столів”, презентацій / прес-конференцій, зустрічах.

Матеріали для потерпілих від торгівлі людьми: листівки, плакати, білборди, брошури. Листівки містять інформацію про можливості отримати соціальну допомогу потерпілим від торгівлі людьми від неурядових організацій в Україні, витяг зі статті 149 ККУ “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо особи”, номер телефону національної “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми.

Вони розповсюджуються також в залі прильоту міжнародного аеропорту “Бориспіль”.

4.5. Інтерактивний театр як одна із форм вуличної соціальної роботи

З досвіду роботи Гендерного інтерактивного театру Школи Рівних Можливостей як форми профілактики торгівлі людьми

Мета програми: запобігання різних форм гендерного насильства та дискримінації.

Основні завдання:

- інформаційно-просвітницька робота серед молоді з запобігання всім формам насильства, торгівлі людьми, тютюнопалінню, наркоманії, захворюваності на ВІЛ/СНІД та інші хвороби, які становлять загрозу репродуктивному здоров’ю та життю взагалі;
- участь у масових акціях, інформаційних кампаніях, у тому числі з показом спеціально підготовлених вистав на вулицях, площах, молодіжних дискотеках, на тематичних семінарах та конференціях тощо;
- робота з “дітьми вулиці”, людьми з особливими потребами, у тому числі залучення їх до безпосередньої участі у виставах;
- розповсюдження гендерних знань, зокрема знань про права людини, права дитини з одночасним проведенням анкетування серед глядачів театрального дійства;

- формування лідерських якостей, волонтерського світогляду як учасників театру, так і глядачів.

Діяльність театру здійснюється через створення вистав на гостру соціальну проблематику силами команди тренерів і волонтерів Школи Рівних Можливостей. Весь процес – від задуму до показу – є результатом постійної роботи команди (мозковий штурм, робота в малих групах, розробка і відпрацювання сценарію, підбір музики, підготовка фонограми, розробка анкет, розробка і виготовлення костюмів, постановка пластики і самого дійства), тобто кожен і кожна роблять свій внесок у здійснення задуму.

Ідея театру виникла як продовження всієї навчальної та інформаційної роботи Школи – тренінгів, тематичних дискотек, просвітницьких акцій. Наочні форми подання інформації здаються нам більш яскравими, дохідливими; вони спонукають до роздумів, до активних дій. Сьогодні театр є серцем Школи Рівних Можливостей.

Основний принцип роботи Школи – “рівний–рівному”, тобто робота серед однолітків – втілюється і в діяльності інтерактивного театру. Вистави за участю підлітків та молоді найкраще сприймаються саме підлітковою аудиторією. Театр створювався за методичної допомоги та сприяння фахівців Всеукраїнського центру “Волонтер”. У репертуарі театру більше десяти вистав, у яких задіяні близько сотні учасників і учасниць. Це:

- театр пантоміми “Замість вирію” (вистава про сучасне рабство, викриття тенет торгівлі людьми, у які потрапляють необачні птахи і пташенята у пошуках земного раю);
- музична феєрія “Макові пелюстки” (алегорична історія про виникнення наркотиків та наркоманії);
- театр пластики “Янголи Світла і Темряви” (кохання і смерть, наркозалежність та ВІЛ/СНІД);
- театр танцю “Лялька” (гумористичний танець про пошуки “справжньої” дівчини);
- театр моди (показ моделей, виготовлених учасниками та учасницями Школи Рівних Можливостей);
- імідж-театр “Душа Волонтерки” (дійство, що розкриває особливий стан душі і висоту місії волонтерки);
- ігровий театр “Зірки Голівуду за права дітей” (інтерактивна форма пропаганди Конвенції ООН про права дітей);
- вистава “Квіти життя” (про негативні наслідки раннього сексуального життя та абортів);
- театр КВВ “Замислись!” (здоровий спосіб життя, боротьба з курінням);

- “Друга Батьківщина” (проблема біженців та толерантного ставлення до них) тощо.

Вистави театру як вуличне дійство вперше були показані під час двох всеукраїнських акцій “Молодь за майбутнє: рівні права і рівні можливості”, проведених Школою Рівних Можливостей на відзначення Дня Незалежності України 2002 року. Виставою “Янголи Світла і Темряви” 15 вересня 2002 року на Майдані Незалежності відкривалася Всеукраїнська акція “Пробіг заради життя – 2002”, спрямована на боротьбу з ВІЛ/СНІДом, під час якої було показано ще два спектаклі – музична феєрія “Макові пелюстки” та танцювальна мініатюра “Лялька”. Виставами театру ШРМ розпочиналися аналогічні акції 2003 та 2004 років.

Театром відкривався всеукраїнський семінар для жінок з обмеженими фізичними можливостями (30 вересня 2002 року, центр “Джерело”, Пуша-Водиця).

21 жовтня 2002 року театр був представлений на Міжнародній практичній конференції “Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми і шляхи їх вирішення” (Президентотель “Київський”), а 15 листопада – на Міжнародній практичній конференції “Шляхи вдосконалення превентивної освітньої діяльності з попередження торгівлі людьми” (Інститут післядипломної освіти при Національному університеті ім. Т. Шевченка).

Учасники театру виступають у школах, санаторіях, клубах, Київському центрі роботи з жінками, на вулицях Києва, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Луганська та інших міст України.

Виступом театру відкривалася урочиста зустріч Директора ЮНІСЕФ у травні 2004 року та перша акція, присвячена Міжнародному дню біженців, у липні 2004 року на Хрещатику.

Важливі міжнародні події й масові акції проводилися за участю регіональних гендерних інтерактивних театрів у Львові (День Європи), Одесі (Міжнародна презентація фільму з протидії торгівлі людьми “Лілія назавжди”, інформаційні кампанії проти ВІЛ/СНІДу), а також в Івано-Франківську, Луганську, Вінниці (участь у інформаційних кампаніях із запобігання торгівлі людьми).

Ефективність просвітницької діяльності Театру

Велика кількість населення, здебільшого молодь, були задіяні в інтерактивних інформаційних кампаніях з піднятих Театром актуальних проблем. Театр дає можливість охоплювати просвітницькою роботою кількасот людей одночасно і доносити інформацію безпосередньо до серця кожного глядача. Інтерактивна частина – спілкування з аудиторією перед виставою – дає можливість ставити і вирішувати найскладніші питання.

Загальна кількість осіб, поінформованих під час проведення вистав упродовж року, сягає (по Києву) близько семи тисяч (тільки під час “Пробігу заради життя” глядачами були близько тисячі учасників акції). У результаті формується не просто група підтримки якоїсь ідеї, а масовий рух: “Молодь проти торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми”, “За здоровий спосіб життя”, “Суспільство проти СНІДу”, “Молодь – за рівні права і можливості” тощо.

Сценарій спектаклю Інтерактивного театру на тему запобігання торгівлі людьми наводиться в додатках до розділу.

Питання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте можливості гарячої лінії у веденні вторинної профілактики торгівлі людьми.
2. Доведіть доцільність роботи телефонних консультантів у веденні профілактичної роботи з торгівлі людьми.
3. Обґрунтуйте вимоги до консультанта гарячої лінії.
4. Розкрийте необхідність групової роботи у веденні вторинної соціальної профілактики торгівлі людьми.
5. Охарактеризуйте форми групової роботи у веденні вторинної профілактики з торгівлі людьми.
6. Розкрийте методику роботи з відеоматеріалами у веденні вторинної соціальної профілактики з торгівлі людьми.
7. Складіть план роботи лекторської групи з профілактики торгівлі людьми для учнів спеціалізованих шкіл.
8. Розкрийте можливості вуличної соціальної роботи з вторинної профілактики торгівлі людьми.

Використана література

1. Годовой отчет – 2003. Центр “Ла СтрадаУкраина”. – К., 2004. – 24 с.
2. Законодавство, яке тебе захищає (Випускникові школиінтернату для дітейсиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) / Л.С. Волинець, Т.В. Говорун, І.В. Пеша, М.Г. Афндулова, Л.І. Берліна, О.І. Карпенко, А.А. Філіпішина, О.О. Яременко. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 78 с.
3. Запобігання торгівлі людьми: Навч.метод. посібник. – Вид. третє, доп. і виправ. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – 176 с.
4. Запобігання торгівлі людьми: Навч.метод. посібник. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін., Заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалової. – К.: “Міленіум”, 2004. – 180 с.

5. Звіт про діяльність лекторської групи центру “Ла Страда – Україна”. – К., 2003. – 47 с.
6. Ковальчук Л.Г. Уповноважувальні принципи ведення превентивноосвітньої діяльності із запобігання торгівлі людьми. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми.: Зб. наук. праць. – Київ – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 161–165.
7. Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини / Упорядники та авторський колектив: Л.С. Волинець, О.Г. АнтоноваТурченко, І.Б. Іванова, Н.М. Комарова, І.В. Пеша, С.М. Трусова – К.: Видавництво “Студцентр”, 1998. – 191 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2002 р. №766 “Про затвердження Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки” //Збірник інформаційних матеріалів. – К., 2003. – 16 с.
9. Просвітницька діяльність щодо запобігання торгівлі людьми: Методичні рекомендації / К.Б. Левченко, С.В. Колесникова, Л.Г. Ковальчук та ін. – К., 2004. – 84 с.
10. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, 15.11.2000 р.
11. Ремех Т.О., Ляхоцька Л.Л., Цушко І.І. Підліткам про працю. – К.: “АквіК”, 2003.

Розділ 5

ТРЕТИННА СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Основні поняття теми:

- зміст третинної профілактики торгівлі людьми;
- проблеми потерпілих від торгівлі людьми;
- методи третинної профілактики;
- моральні цінності, їх види та рівні;
- партнерство громади;
- модель соціальної дії;
- етика соціального працівника та педагога;
- програми формування позитивної моделі сімейного життя;
- сімейна економіка.

5.1. Зміст, методи третинної профілактики та визначення потреб потерпілих від торгівлі людьми

Проблемою потерпілих, які пройшли реабілітацію, є повернення в старі умови життя і до старих моделей життя, оскільки інших умов вони не мають і не вміють їх створювати, а позитивної моделі життя у своєму мікросередовищі вони не бачили.

Завданням соціальних працівників у третинній профілактиці є пошук шляхів і методів утвердження потерпілих у думці, що позитивні моделі життя – реальні для них, що саме людина є цінністю і заслуговує на повагу та любов. Виникає проблема: віри в існування любові, в себе, ставлення до інших, визначення життєвих принципів та їх дотримання в реальному житті.

Досвід роботи з потерпілими від торгівлі людьми підказує, що неможливо правильно оцінити ситуацію й визначити потреби потерпілих, якщо не знати всієї історії, у якій опинилися потерпілі. Методом, що допомагає оцінити потреби потерпілих, крім особистої бесіди, є анкетування.

Незважаючи на те, що основна увага в анкетуванні повинна приділятися саме питанням про потреби потерпілих, питання щодо причини

візду, умов перебування за кордоном і т.п. також дуже важливі, оскільки дають можливість “соціальним працівникам” краще представити потреби й правильно побудувати план реабілітації й третинної профілактики.

У 2000 році Міжнародним жіночим правозахисним центром “Ла Страда – Україна” була розроблена й надалі активно використовувалася (продовжує використовуватися) анкета для потерпілих. Приводимо її в повному обсязі в доповненнях.

Жінок, які постраждали від торгівлі людьми з метою використання в сексуальному бізнесі, фахівці правоохоронних органів умовно розділяють на три групи:

1. Тих, хто свідомо вирішив працювати в проституції, але умови не відповідали обіцянним.
2. Тих, хто був примушений до заняття проституцією, але мав більшу свободу.
3. Тих, хто потрапив у закриті борделі і знаходився в ситуації, схожій до перебування у в’язниці.

Але потерпілими від торгівлі людьми можуть бути не тільки жінки, які займалися примусово секс-бізнесом, але й чоловіки та діти. Відповідно до категорій потерпілих, підбираються програми третинної профілактики торгівлі людьми.

Необхідно враховувати, що незалежно від групи та статі, потерпілі від торгівлі людьми мають різні медичні проблеми, а жінки, які умовно належатимуть до названих вище другої та третьої групи, – психологічні. Так, серед медичних проблем варто назвати:

- головний біль;
- виснаження;
- проблеми із сном;
- ВІЛ/СНІД, інфекції, що передаються статевим шляхом;
- небажана вагітність;
- фізичні травми, тілесні ушкодження;
- залежність від алкоголю, наркотиків;
- хвороби шлунку;
- респіраторні захворювання та захворювання органів дихання.

До психологічних проблем варто віднести:

- агресивність;
- депресивність та почуття безвихіддя;
- подавленість;
- ненависть до себе та оточуючих;

- низька самооцінка;
- відсутність довіри;
- почуття провини;
- спроби самогубства.

У додатку до цих проблем, діти, що стали жертвами сексуального насильства, страждають ще більше. До вищенаведеного можна додати інші проблеми:

- деградація;
- сплутане поняття часу;
- плутання в поняттях любові та сексу;
- приступи бунту;
- високе сексуальне збудження;
- схильність до крадіжок, накопичення речей, продуктів;
- почуття безсилості;
- повільний та загальмований психологічний розвиток.

До того ж діти, які потрапили до ситуацій торгівлі людьми та сексуальної експлуатації, як правило, слабо освічені та, на відміну від дорослих, не мають постійного нормального місця проживання, куди б їх можна було б повернути.

На жаль, після багатьох програм та зусиль, що були надані для реабілітації та реінтеграції жертв торгівлі, можна констатувати, що є певний відсоток дорослих та дітей, що повертаються на роботу, в проституцію, або знову шукають можливості виїхати за кордон, погоджуючись знову на сумнівні обіцянки. До факторів, що штовхають до таких дій, відносяться:

- немає можливості заробити альтернативні гроші;
- примус сутенерів та звідників;
- не виправдались сподівання від нового життя;
- залишилось тавро;
- невдача в коханні;
- неготовність до життєвих труднощів;
- єдина/єдиний годівник у сім'ї;
- психічні розлади або захворювання;
- потреба частих сексуальних зв'язків;
- конфлікти з оточуючими;
- нарко або алкозалежність;
- погана реабілітаційна програма;
- впевненість, що набуті знання дадуть можливість забезпечити

себе та захистити в наступній подорожі за кордон або в роботі в проституції на батьківщині;

- заробіток, що не потребує зусиль на навчання та набуття знань.

Успішною вважається така реабілітаційна програма, яка вилучила жертву з проституції та попереджає її від подальшого повернення до цього заняття. Успіх роботи можна вимірювати за наступними показниками:

- жертва більше не використовується в комерційному плані сутенерами та клієнтами;
- вона навчилася контролювати стосунки з більш владними;
- жертва покращила думку про себе;
- має менше ризиків захворіти на інфекції, що передаються статевим шляхом, для осіб жіночої статі – небажано завагітніти;
- зменшення або повний відхід від хімічних залежностей (наркотиків) та алкоголю;
- вироблені чіткі мотивації не працювати в комерційному сексі;
- існують чіткі плани на подальше життя, навчання або роботу.

Можливість вторинної торгівлі людиною (ретраффікінг) багато залежить від спроможності вирішувати людиною свою подальшу долю. На спроможність вирішувати тиснуть багато факторів, які і штовхнуть людину в один чи інший бік. На спроможність вирішувати повернення знову в небезпечні ситуації тиснуть вимоги повсякденного життя, негативне оточення попереднього життя (часто сутенери), з одного боку, та особистісні ресурси (життєвий досвід, відповідальність, стійкість), групи самопідтримки, формальні структури, що допомагають (медичні заклади, міліція, навчальні заклади, соціальні служби), неформальні (родина, друзі, громадські організації, члени місцевої громади).

Якщо це стосується майбутнього дитини, то тут великий вплив матиме: ефективність реабілітаційної програми; оцінка ризиків та кроків самою дитиною; можливість влаштування дитини в сім'ю (рідну або прийомну) або іншу інституцію, що позитивно сприйметься дитиною; постійний контакт з професійним персоналом, що нею опікується.

Слід відзначити, що третинна соціальна профілактика і соціальна реабілітація повинні бути віддаленими у часі: спочатку реабілітація, яка спрямована на відновлення людини (на рівні зони актуального розвитку), а потім – профілактика, яка спрямована на подальший розвиток людини (зону найближчого та перспективного розвитку). Поки потерпілі не відновлять свій стан, недоцільною та пустою буде профілактика.

Соціальні педагоги або соціальні працівники, які починають профілактичні програми, повинні знати, що у таких дітей виникають певні труднощі, що пов'язані з їх попереднім життям:

1. Соціальне навчання можна починати, коли дитина здорова та нагодована, а також психологічно готова до навчання.

2. Мало яка професія може замінити “швидкі гроші”, які платились клієнтами при використанні дітей в проституції. Тому вибір професійного навчання необхідно вибирати обережно, враховуючи нахили та зацікавленість дитини, а також реальні заробітки.

3. Діти, особливо ті, які довгий час жили на вулиці і не відвідували школу, не можуть сприймати умов звичайного навчання – довгих уроків. Уроки мають бути короткими та включати елементи гри.

4. Діти, які мають старший вік, а не вміють читати і писати, не погодяться навчатись з маленькими в одному класі.

5. Діти можуть вороже ставитись до психологів, психіатрів та інших спеціалістів-консультантів. Тому часи навчання можуть стати єдиними можливостями для “терапії” та “консультування”. У співпраці з учителями, у вигляді гри, казки, малювання, написання творів та іншого, спеціалісти можуть проводити терапевтичну роботу.

6. Діти можуть мати розлади у навчанні:

- розлад активності, уваги та інші гіперкінетичні розлади, неможливість зосередження на одному предметі;
- низький рівень запам'ятовування (можливо, внаслідок вживання алкоголю, наркотиків, неповноцінного харчування);
- розлади когнітивної функції – проблеми в прийнятті рішень;
- дефіцит мовлення – обмежений мовний запас;
- погана поведінка – неслухняність, показна поведінка, прагнення привернути увагу до себе.

Світовий досвід соціальної профілактики негативних явищ ґрунтується на таких ідеях:

- допомога і виховання замість покарання;
- розуміння замість осуду;
- добровільність замість контролю;
- активність замість пасивності;
- конфіденційності;
- відкритості, довіри;
- сімейної орієнтації (спільні зусилля сім'ї і соціальних працівників);
- об'єднана допомога – комплексна допомога.

Ці ідеї збігаються з нашим розумінням ролі соціального працівника і клієнта в концепції “допомоги для самопомоги”, ставлення до потер-

пілих від торгівлі людьми як до незалежних і самостійних людей, здатних побудувати нове життя. Тому доповнити цей перелік можна такими принципами соціальної роботи, як гуманізм і опора на позитивне в людині, співпраці з клієнтом.

Враховуючи те, що визначальними факторами розвитку особистості є: мікро та макросередовище, активність особистості та її виховання і навчання, можна виділити такі напрями третинної соціальної профілактики торгівлі людьми:

- включення потерпілих у здоровий колектив, створення умов для самоствердження, досягнення успіху;
- зміна місця проживання, оточення, налагодження позитивних соціальних зв'язків;
- включення в набуття професійних умінь і навичок, які б дозволили вести гідний спосіб життя;
- формування позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності і життєвих умінь і навичок;
- формування моральних цінностей і поваги до них;
- формування в суспільстві та мікросередовищі толерантного ставлення до потерпілих.

Розкриємо ці напрями більш детально.

На важливість здорового мікросередовища у вихованні і перевихованні дітей і молоді вказували С.Т. Шацький, А.С. Макаренко. Сім'я ж є основною ланкою суспільства, де відбувається розвиток людини, сім'я є “колискою демократії” або “колискою насильства”. Первинний контактний колектив – група, у якій переважно відбувається життєдіяльність і спілкування особистості. У такому колективі є:

- спільна суспільнопозитивна мета;
- спільна діяльність всіх членів колективу щодо її досягнення;
- стосунки, які базуються на довірі, безпеці, захисті.

Такий колектив повинен пройти шлях тривалого розвитку і за умови досягнення таких ознак (характерних, за А.С. Макаренко, для вищого етапу розвитку колективу) може вважатися сформованим, здоровим.

Такий колектив сприяє:

- виявленню інтересів і можливостей кожної особистості;
- її самореалізації, вияву активності та самостійності;
- засвоєнню прийнятих у колективі моральних норм, цінностей, формуванню моральних почуттів, якостей, звичок.

Виникає проблема: де знайти для потерпілих від торгівлі людьми такий здоровий колектив? За системою допомоги потерпілим від торгівлі людьми, в Україні зараз діють для повнолітніх:

- реінтеграційні та кризові центри для потерпілих від торгівлі людьми;
- притулки і кризові центри, які функціонують при НУО для цієї ж категорії.

Для дітей – державні притулки для неповнолітніх.

У зазначених закладах перебувають люди, які також постраждали від торгівлі людьми, а тому мова про здоровий колектив йти не може. Розглянемо досвід створення таких колективів за кордоном.

Сьогодні в Європі спостерігаються такі тенденції щодо вдосконалення роботи державних установ, які опікуються дітьми [17, с. 116]:

- поліпшується якість життя в існуючих установах;
- розробляються альтернативи великомасштабним закладам;
- здійснюється перехід до ширшої практики місцевих виховних програм із проживанням;
- є досвід передачі дітей на виховання в прийомні сім'ї (у т.ч. тимчасового перебування, екстренні – для важких випадків, на вихідні).

У Європі для дітей від 3 до 14 років, які перебувають у кризових умовах (сироти, хворі, інваліди, постраждалі від жорстокого ставлення, бездоглядні, з бідних сімей) існують такі форми кризового втручання: тимчасові притулки, сімейне консультування, організація самопідтримки, натуральна допомога хворим та інвалідам, передача на виховання чи тимчасове виховання. У перспективі їх повертають у рідні сім'ї, прийомні сім'ї, всиновлюють, розміщують у невеликих притулках.

Для дітей від 14 до 18 років як кризове втручання діють: прямі телефонні лінії, добродійні установи, консультпункти, надається грошова і натуральна соціальна допомога. Їх перспектива: прийомні сім'ї (для жертв насильства, покинутих дітей, соціальних сиріт), довготермінове виховання в інших сім'ях (для дітейінвалідів).

Цікавим є досвід роботи державних та недержавних установ, для третинної профілактики та реабілітації дітей та молоді, потерпілих від торгівлі людьми і сексуальної експлуатації у м. Санкт-Петербург (Росія). Серед державних найбільш успішними є наступні проекти:

- притулок “Федір” для осіб до 18 років, де протягом 3 місяців здійснюється як реабілітація, так і третинна профілактика. Профілактика спрямована на формування соціальних (життєвих) умінь, позитивної мотивації до навчання, набуття профе-

сійних навичок, вмінь цілепокладання. Особливістю притулку є: можливість навчатися у вечірній школі (за межами притулку), залучення до культурного дозвілля (гуртки), ознайомлення з правами дітей (обов'язків у дітей законодавчо не існує);

- будинок працелюбності для дівчат 13–18 років, де вони можуть перебувати 1–2 роки. Тут є комп'ютерні класи, гуртки домогосподарювання і ручної праці, продукт яких виготовляється на експорт (діти заробляють гідні гроші). Кожна дівчина сама творить собі бальну сукню – тим самим вона вчиться любити себе, усвідомлює свою цінність. Потім відбувається бал і демонстрація суконь.

Для дівчат шукають усиновителів, працевлаштовують:

- центр “Молода мама” дозволяє молодим мамам перебувати разом із своїми дітьми в ньому до 3 років. Жінки мають можливість одержати середню освіту, професійну. Кожна мама мешкає окремо зі своєю дитиною;
- притулок “Альмус” пропонує проживання для дітей протягом кількох місяців. Дітей вчать утримувати дім (готувати, прати, прибирати, робити покупки, розпоряджатися грошима), дають середню освіту, влаштовують або в прийомні сім'ї або на професійне навчання з житлом, на роботу.

Серед кризових центрів та притулків, що працюють при недержавних установах варто відмітити наступні:

- організація “Мельничный ручей” – проводять реабілітаційні курси для дорослих користувачів ін'єкційних наркотиків. Після детоксикації члени групи виїжджають на 1 рік разом з психологом і соціальним працівником за межі міста, в глухий куточок для працетерапії. На новому місці все потрібно зробити власними руками і бігти нікуди – навколо ліс. Користувачі наркотиків укладають договір з організацією, де їм повідомляють про умови життя, права та обов'язки;
- центр “Нове життя” – пропонує програму, подібну до вищеописаної. Умовою участі є відмова від алкоголю, сексу та необхідність оволодіння спеціальністю. 2/3 учасників складають чоловіки, 1/3 – жінки;
- денний центр – діти приходять займатися дитячими іграми в гарних умовах під керівництвом вихователів (безкоштовно для всіх);
- при церкві замкнена організація для ВІЛ-позитивних жінок, де надається духовна і матеріальна допомога, у т.ч. й на антиретровірусну терапію, організовується активне дозвілля для групи;

- притулок при організації “Нове покоління” – для важких підлітків, які живуть у притулку, вчаться, працюють та заробляють гроші;
- морський яхтклуб, який щорічно виходить у навколосвітню подорож на паруснику. Бере з собою 2х важких підлітків у здорову команду – колектив повноправних матросів. Бігти нікуди – навколо море.

У Німеччині накопичено такі напрями включення молоді, яка перебувала в стані кризи, в здорове середовище:

- включення в політичну діяльність, пробудження політичного інтересу, усвідомлення своїх прав та обов’язків, місця в державі та суспільстві;
- залучення молоді до самовираження в сфері культури (музика, театр, літературна творчість, живопис, танці, кіно, ТБ, мода тощо) в професійних та аматорських колективах, гуртках;
- залучення молоді до фізичної культури і спорту, ігор, здорового способу життя;
- пропозиції брати участь у роботі інтелектуальних клубів, іграх, змаганнях;
- включення до роботи з охорони природи для розуміння цінності всього живого, своєї відповідальності за це;
- організація роботи молодіжних клубів.

Цікавим є досвід Швеції, де існують кризові центри для чоловіків і для жінок. Поки людина знаходиться у центрі, проходить реабілітацію, ведеться паралельна робота з членами її сім’ї щодо корекції сімейних стосунків. Фахівці стверджують: часто фізичне насильство чоловіка в сім’ї є реакцією на психічне, моральне насильство, шантаж з боку дружини, засобом ствердження свого домінуючого стану [8, с. 383]. Отже, необхідно навчати як чоловіків гідними засобами самостверджуватися, так і жінок, що долає гендерні стереотипи як фактор сприяння торгівлі людьми. У Швеції існують підліткові клуби – центри відпочинку, в яких діє педагогіка співробітництва і самоврядування. Штатні (дорослі) працівники не мають права “вето” на проекти діяльності, які запропоновані підлітками. Але і відповідальність разом з правами перейшла до підлітків, що відбито в угоді між педагогами такого центру, підлітками-членами клубу і місцевою адміністрацією. Рішення про діяльність визначає виборний комітет, який опікується і фінансовою стороною проекту. Програми діяльності визначаються на відкритих зборах, де на рівних умовах мають голоси педагоги і підлітки [8, с. 387].

Мотивацією участі дітей і молоді в цих програмах є:

- бажання бути успішним, самостійним, дорослим, бути лідером;
- роздуми про майбутнє — як альтернативний шлях життєвляштування, якого діти не знали;
- одержання шансу морально-позитивно заробляти гроші;
- опора на фізичні потреби (безкоштовна їжа, одяг, навчання, лікування);
- прагнення знайти близьких людей, які про тебе потурбуються, яким ти потрібен сам по собі (для тих, хто хоче знайти сім'ю);
- розуміння думки, що людина народжується не для проституції та експлуатації, що тут є захист від зла і гноблення.

У нас накопичено досвід перевиховання “важких” дітей у:

- літніх таборах праці та відпочинку (гетеро і гомогенні за складом дітей загони) за технологією “рівнийрівному”;
- спортивних секціях із престижних видів спорту;
- пошуковій роботі, археологічних експедиціях;
- наметових таборах, походах.

Ці форми є дієвими на основі відриву дітей від звичайних, негативних соціальних зв'язків і включення їх у тривалу позитивну діяльність, спілкування, новий колектив, надання можливостей для досягнення успіху, самовиявлення.

На основі викладеного, змістом третинної профілактики торгівлі людьми повинні бути:

- курс здоров'я, включаючи харчування та гігієну, негативний вплив наркотиків та алкоголю;
- статеве виховання, включаючи знання про інфекції, що передаються статевим шляхом та ВІЛ/СНІД;
- курс сімейної економіки;
- курс підвищення самооцінки та впевненості в собі;
- міжособистісне спілкування, комунікація з оточуючими;
- професійне навчання, що дасть можливість заробляти гроші та цікаву роботу;
- при низькому рівні освіти — знання з необхідних для життя дисциплін — читання, писання та арифметики;
- уміння керувати емоціями та здатність їх вгамовувати;
- вироблення мотивації, значимості та впевненості в собі;
- самообслуговування та домашній побут;

- базові юридичні знання стосовно своїх прав.

Методами третинної соціальної профілактики торгівлі людьми є:

- переключення;
- реконструкція характеру;
- переконання;
- регламентування життя;
- перенавчання.

Розкриємо їх більш детально [13, с. 8, 18–19].

Метод переконання застосовується з метою розладнання неправильних переконань із подальшою їх перебудовою. Цей метод вимагає багато часу. Прийоми розладнання старих переконань є такі:

- спонукання особистості до порівняння себе з іншими;
- показ перспективи: що може стати наслідками таких переконань і поведінки;
- створення умов особистості до саморозкриття та самореалізації.

Метод переконання є дієвим за таких умов:

1. Особа, що переконує, має авторитет особистості.
2. Спостерігається єдність слова та вчинків того, хто переконує.
3. Спостерігається єдність вимог усіх педагогів.
4. Переконання поєднується з практичним досвідом особистості.
5. Метод застосовується у справжньому згуртованому колективі.
6. Спостерігається єдність впливу на моральну свідомість та почуття.
7. Метод використовується разом з іншими методами впливу на особистість.

Метод перенавчання. Цей метод спирається на метод переконання і закріплює його результати. Він спрямований на ліквідацію поганих звичок, відчуження від поганих дій та привчання до позитивних звичок. Відчуження здійснюється через заборону та контроль за діями. Не можна нав'язувати свою волю та думку як найправильнішу, постійно вказувати на один і той же недолік. Це може викликати протилежну реакцію або нервовий зрив. Не можна також вимагати миттєвої відмови від поганої звички. Необхідно створити чіткий режим, демонструвати позитивні приклади, давати поради щодо поведінки у конкретних ситуаціях.

Привчання вимагає послідовності та систематичності дій, дисципліни й самодисципліни.

Метод реконструкції. Цей метод застосовував і обґрунтував А.С. Макаренко. Він вважав, що при перевихованні не можна разом з негативними руйнувати і позитивні якості особистості, необхідно зберегти “здорову основу” характеру вихованця. “Реконструкція” означає відбудову усього цінного, позитивного в характері та поведінці. А.С. Макаренко вважав, що педагогу необхідна віра в позитивне в людині і лише на цій основі можливе виправлення особистості. Треба знайти точку опору в душі людини, яка стане вихідним пунктом у перевихованні. Позитивні якості інтенсивно охоплюються, а негативні – критикуються.

Етапи “реконструкції”:

1. Вивчення особистості потерпілих з метою визначення перспектив майбутнього розвитку.
2. Актуалізація та поновлення позитивних якостей, які досі не були потрібними (створення виховних ситуацій, вправи тощо).
3. Формування тих позитивних якостей, які швидко та легко з’єднуються з ведучими позитивними якостями.
4. Подолання опору особистості виховному впливу, створення режиму, організація середовища та життєдіяльності особистості таким чином, щоб не залишилося часу на погані вчинки.

Метод переключення. Сутність цього методу полягає в тому, що активність особистості переводиться у соціально значущу сферу діяльності на основі використання тих позитивних якостей, які є у потерпілих. Приклади застосування цього методу знаходимо у “Педагогічній поемі” А.С. Макаренка: колишній крідій С. Карабанов одержує доручення отримати гроші на колонію і прагне всім серцем, щоб на нього напали бандити, а він би відбився від них і виконав з честю доручення; колоністи охороняли шляхи, а колись на них грабували самі, тощо.

Метод переключення є ефективним за таких умов:

- використання поваги до потерпілих;
- вивчення особистості потерпілих, особливостей відносин у колективі, суспільної думки;
- знаходження кожному справи до душі;
- постійного контролю за діями особистості;
- врахування конкретних обставин життя та діяльності вихованців.

Засобом формування звички правильної поведінки є використання виховних ситуацій. Виховна ситуація – це спеціально заданий педагогом стан виховного процесу у середовищі (групі) вихованців; це сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, обставин, взаємостосунків, що склалися в даний момент між суб’єктами виховного процесу, які цілеспрямовані вихователем на позитивні зміни в системі міжособових відносин і в особистості кожного з потерпілих.

5.2. Деякі аспекти здійснення третинної профілактики торгівлі людьми

Проблемою є формування позитивної моделі сімейного життя і взаємостосунків між чоловіком і жінкою для тих дівчат і юнаків, які потерпіли від сексуальної експлуатації. Їм треба повірити не лише в себе, а й в інших, навчитися будувати позитивні взаємостосунки, уникати маніпуляцій.

При формуванні позитивної моделі сімейного життя з метою подолання гендерних стереотипів і формування впевненості в собі доцільно виконати таку вправу [9, с.38]:

Прочитайте перелік жіночих та дівочих рішень в сім'ї. Які з них Ви приймаєте самі? Можете додати сюди інші рішення?

- Кому жити разом і згідно яких принципів?
- Чи одружуватися?
- З ким одружуватись?
- Коли одружуватися?
- Чи народжувати дітей?
- Коли їх народжувати і скільки?
- Чи всиновлювати дітей?
- Чи розлучатися, коли і на яких умовах?
- Чи контролювати сімейну власність, позичати гроші й відкривати бізнес?
- Чи влаштовуватися на роботу і якою вона повинна бути?

Після цього доцільно ознайомити жінок із новим Сімейним Кодексом України і відповісти з його допомогою на це ж питання.

Для формування позитивної моделі сімейного життя можна запропонувати тренінговий курс “Моя сім'я”, темами якого можуть стати такі:

1. Що таке сім'я, шлюб, кохання?
2. Поняття про гендерну рівність.
3. Права членів сім'ї у родині.
4. Як навчитися користуватися своїми правами в сім'ї і не порушувати прав інших членів сім'ї?
5. Що робити, коли порушуються твої права в сім'ї?
6. Як висловити свої почуття?
7. Як почути інших?

Якщо дотримуватися ідей сімейної терапії, то, згідно з В. Сатіром нова сімейна ситуація складається залежно від важливих явищ: 1) думок і почуттів, якими людина виражає ставлення до себе, тобто самооцінки; 2) способів, за допомогою яких люди передають один одному інформацію,

тобто комунікації; 3) правил, якими люди керуються у своєму житті, тобто сімейної системи; 4) способів підтримки стосунків з іншими соціальними системами [20].

Отже, корекція сімейних стосунків, профілактика сімейних конфліктів, формування позитивної моделі сімейного життя повинні бути спрямованими на формування адекватної самооцінки, налагодження спілкування, перегляд і удосконалення правил сімейного життя, налагодження соціальних зв'язків членів сім'ї з родичами, мікросередовищем, формування вмінь висловлювати свої думки і почуття.

У світі існують спеціальні програми, які дозволяють возз'єднати сім'ї, налагодити батьківсько-дитячі стосунки, і програми, які сприяють формуванню впевненості в собі, підвищенню самооцінки, усвідомлення себе як жінки, чоловіка, людини, цінності.

Winrock International вважає, що насильство в сім'ї – одна із причин потрапляння жінок у рабство. Ми згодні з цією думкою в тому аспекті, що потерпілих від торгівлі людьми не завжди приймають батьки, родичі, а стосунки і до рабства з бідності були конфліктними, що і підштовхувало до пошуку заробітку. Існують програми, які допомагають не тільки відновити й налагодити родинні стосунки, а й показують їх позитивний зразок.

Так, програма “Виховання на основі здорового глузду” (1917 р., США, Р. Берк і Р. Херрон) діяла на базі притулку для хлопців-сиріт “Бойз таун”, мала за мету виховання відповідальних дітей і створення щасливої сім'ї через навчання батьків дітей життєвим умінням і навичкам, які допоможуть їм змінити поведінку дітей на краще. Програма пропонує батькам набути навичок наступних тактик виховання: покарання чи навчання; “наслідки”; позитивні “наслідки”; негативні “наслідки”; ефективна похвала; профілактичне навчання; чіткі вимоги; збереження спокою; корекційне навчання; навчання самоконтролю; прийняття рішень; графіки та угоди; сімейні збори; ЗМІ – друзі чи вороги?; соціальні навички; вплив однолітків; як допомогти дитині здобути успіхів у навчанні.

Разом з цим існують і програми, які допомагають батькам змінити своє ставлення до дітей і поведінку в сім'ї.

Так, Л.М. Буніна описує програму DELTA в межах північно-ірландського проекту “Downpractick”, де дуже велика увага приділяється батьківству. “Справжній батько – той, хто може завжди підтримати свою дитину й витримати іспит часом, зберігши емоційний контакт з нею”.

Спираючись на міжнародний та український досвід можна порадити наступні професії, які є цікавими та достатньо оплачуваними, для професійного навчання жертв торгівлі людьми:

- тесляр;
- перукар;

- екскурсовод;
- продавець;
- кондитер/ кухар;
- стюард/стюардеса на літаках та пароплавах;
- майстер батику;
- майстер пошиття одягу;
- артист (але не вселяйте марних сподівань);
- робота в будь-якому пристойному бізнесі за умови відсоткової оплати з прибутку.

У деяких країнах жертви торгівлі стали успішними у сільськогосподарському бізнесі та танцювальних колективах (табл. 5).

Таблиця 5

Курси, які були закінчені потерпілими від торгівлі людьми, і які були організовані Міжнародною організацією з міграції (дані на 30 червня 2005 року)

Види курсів	Кількість осіб/рік					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Комп'ютерні	22	26	40	46	118	106
Секретар	-	-	5	8	4	19
Менеджмент	14	3	10	13	16	13
Бухгалтерські	9	1	21	17	14	13
Іноземних мов	9	9	6	5	18	6
Перукарів	8	26	27	18	27	42
Автослюсарі	-	-	1	-	-	2
Крою та шиття	5	10	14	6	6	5
Масажистів	3	-	3	3	8	23
Манікюр і педикюр	3	17	22	13	23	42
Освіта	2	2	7	6	16	29
Медсестер	2	-	2	-	1	1
Косметологів	2	4	1	3	3	5
Барменів	2	-	1	3	4	-
Поварів	1	2	3	4	9	4
Стюардес	-	1	-	-	-	-
Водіїв	-	4	6	7	8	10

* Декілька потерпілих закінчили по два види курсів.

Види курсів	Кількість осіб/рік					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Адміністраторів готелів	-	-	1	-	2	-
Працевлаштування	-	-	1	1	-	-
Продавців	-	-	1	3	2	1
Візажист/Дизайнер/Іміджмейкер	-	-	3	7	34	66
Няні	-	-	-	1	1	-
Дизайнер присадибної ділянки	-	-	-	1	-	-
Офіс-менеджер	-	-	-	9	19	3
Економічні курси	-	-	-	1	-	-
Інспек. Від.кадрів	-	-	-	1	-	-
Ресторан. бізнес	-	-	-	2	1	-
Виготов. декор.матеріалів	-	-	-	2	-	-
Тренер фітнесу	-	-	-	1	1	-
Вирощування грибів	-	-	-	1	1	1
Дизайнер інтер'єру	-	-	-	-	2	10
Туризму	-	-	-	-	1	5
Зварювальник	-	-	-	-	-	-
Разом	82	104	175	180	339	406

Цікавим є курс основ сімейної економіки та малого бізнесу, який є експериментальним в загальноосвітніх школах, які мають економічний профіль, розроблений М.І. Карліним [6]. Цей курс вчить розбиратися зі статтями сімейного бюджету, аналізувати вплив макро і мікросередовища на доходи і витрати сім'ї, сприяє формуванню раціональної поведінки всіх членів сім'ї, ринкового економічного мислення, подоланню споживацької поведінки в сім'ї, націлює на пошук додаткових доходів для своєї сім'ї.

Цей курс включає такі тематичні розділи:

I. Місце сімейної економіки в економіці суспільства.

1. Потреби людини.
2. Потреби різних сімей.
3. Економіка як засіб задоволення потреб людей.
4. Ринкова економіка.
5. Основні фактори виробництва в ринковій економіці.
6. Обмеженість економічних ресурсів та безмежність потреб людини.

7. Визначення сімейної економіки.
8. Місце сімейної економіки в економіці суспільства.

II. Основи сімейного господарювання.

1. Як установлюється ціна товарів, що купуються для потреб сім'ї.
2. Як установлюється ціна послуг, що надаються членам сім'ї.
3. Основні джерела доходів сім'ї.
4. Основні статті витрат бюджету сім'ї.
5. Податки, які сплачують сім'ї.
6. Рентабельність сімейного господарювання.
7. Відмінності сімейного господарювання в місті та селі.
8. Роль окремих членів сім'ї в забезпеченні її добробуту.

III. Приватне сімейне господарство і ринкова економіка.

1. Попит сімейних господарств.
2. Грошові операції приватних сімейних господарств.
3. Платіжні засоби і платіжні форми, якими користуються сімейні господарства.
4. Інвестиції сімейних господарств.
5. Види кредитів, які можуть використати члени сім'ї.
6. Пропозиція підприємств з огляду сімейних господарств.
7. Правові межі грошових операцій сімейних господарств.

IV. Форми державної підтримки сімейної економіки та малого бізнесу.

Такі знання необхідні не тільки учням ЗОШ, які мають економічний профіль. Вони вкрай необхідні для потерпілих від торгівлі людьми, малозабезпечених осіб, які перебувають у кризовому стані. Отже, доцільно навчати їх цьому, поки вони перебувають у реінтеграційному кризовому центрі, що посилює ефективність соціально-економічних послуг, у цілому соціальної роботи.

У Додатках наведено розробки тренінгового курсу “Сімейна економіка”.

Паралельно з професійною і сімейною перспективою повинні формуватися громадянськість, відновлюватися духовні цінності, переконання в їх доцільності і необхідності в житті. Методами морального виховання і перевиховання є: лекція, пояснення, розповідь, етична бесіда, диспут, дискусія, переконання, доручення, виховні ситуації, вправи. Необхідно поєднувати мотивацію до засвоєння моральних норм і звичок із наданням інформації про них, залученням до діяльності, яка дозволяє набути чи відновити ці звички, стимулювати до їх дотримання і самовиховання в моральному плані.

У нашому суспільстві з 90-х років похитнулася стара система моральних цінностей. Цінності означають, заради чого діє людина, чому вона присвячує свою діяльність.

Існує два види цінностей:

1) сенс яких визначається наявними потребами та інтересами людини, які обслуговують самоствердження людської особистості;

2) які становлять сенс існування самої людини, творять, відроджують людину в певній принципово новій якості (цінність Добра), є орієнтирами людської свідомості [58].

На сьогодні маємо вдосконалену ієрархію і систему моральних цінностей. Так, за нашою класифікацією є цінності:

1) соціальні:

- вічні, загальнолюдські;
- загальнослов'янські;
- українського слов'янства;
- громадянські;
- сімейного життя;
- особистого життя;

2) духовні:

- пов'язані зі специфікою професійної діяльності, альтруїстичного характеру;
- етичної відповідальності перед професією;
- пов'язані з потребою професійної самореалізації, самоствердження.

Рівні сформованості цінностей:

1. Відтворення та збереження; задоволення потреб.
2. Самоствердження.
3. Орієнтир для розвитку.

Розкриття змісту цих цінностей у сучасних ринкових умовах є складним процесом, який викликає суперечки, негативні емоції, заперечення. Тому слід їх розкриття на словах поєднувати з показом реальних прикладів їх дотримання в житті (благодійна діяльність; успішна людина з успішними засадами; моральні вчинки оточуючих тощо).

Розкриємо зміст названих цінностей:

- абсолютні, вічні, загальнолюдські цінності: добро, віра, надія, любов, доброта, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, прощення, досконалість, краса, свобода, нетерпимість

до зла, великодушність, оберігання життя, мудрість, шляхетність, повага, розвиток [2, 19];

- загальнослов'янські цінності (прагнення до свободи, повага і довіра до влади, святість, добродійність, колективізм, соборність, віра в ідеал, служіння суспільству, раціоналізм, християнська мудрість тощо);
- цінності східного слов'янства (особлива відданість у збереженні християнських наказів, стійкість до життєвих випробувань, готовність нести свій важкий хрест перед обличчям долі тощо) [19];
- духовні цінності українців. Українська ідея. Державна незалежність України. Самопожертва в боротьбі за свободу нації. Патріотизм, готовність до захисту Батьківщини. Єдність поколінь на основі віри в національну ідею. Почуття національної гідності. Історична пам'ять. Громадська національнопатріотична активність. Пошана до державних та національних символів, до Державного Гімну. Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій. Пошана до Конституції України. Підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України та розбудові атрибутів державності. Орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток народного господарства. Прагнення побудувати справедливий державний лад. Протидія антиукраїнській ідеології. Готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу. Сприяння розвитку духовного життя українського народу. Дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи. Увага до зміцнення здоров'я громадян України [2].

Основні громадянські цінності

Прагнення до соціальної гармонії. Відстоювання соціальної і міжтеїнічної справедливості. Культура соціальних і політичних стосунків. Пошана до закону. Рівність громадян перед законом. Самовідповідальність людини. Права людини – на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо.

Суверенітет особи.

Право на свободу думки, совісті вибору конфесії, участі у політичному житті, проведення зборів, самовираження тощо. Готовність до захисту індивідуальних прав і свобод. Обов'язки, що випливають із прав і свобод інших людей. Пошана до національно-культурних цінностей інших народів. Повага до демократичних виборів і демократично обраної влади. Толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним цінностям.

Цінності сімейного життя: подружня вірність, піклування про дітей, піклування про батьків і старших в сім'ї, пошана до предків, догляд за їхніми могилами, взаємна любов батьків, злагода і довіра між членами сім'ї, гармонія стосунків поколінь у сім'ї, демократизм відносин, повага до прав дитини і старших, відповідальність за інших членів сім'ї, допомога слабшим членам сім'ї, гармонія батьківського і материнського впливу у вихованні, спільність духовних інтересів членів сім'ї, здоровий спосіб життя, прихильність до спорту, культ праці, дбайливе ставлення до її продуктів, дотримання народних звичаїв, охорона традицій, гостинність, сімейна відкритість щодо суспільного життя, гігієна сімейного життя.

Цінності особистого життя: орієнтація на пріоритет духовних цінностей, внутрішня свобода, особиста гідність, воля (самоконтроль, самодисципліна, енергія чину тощо), мудрість, розум, здоровий глузд, мужність, рішучість, героїзм, лагідність, доброзичливість, правдомовність, помірність (у їжі, статевих стосунках, висловлюванні, в товариськості тощо), урівноваженість в особистих і громадських справах. Оптимізм, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість, терпеливість, гармонія душі та зовнішньої поведінки, зовнішньоетична вихованість (звички, манери, гігієна та акуратність у побуті, відраза до лихослів'я тощо), підприємливість, старанність, ініціативність, працьовитість, цілеспрямованість, витривалість, наполегливість.

Самостійність (у мисленні, діяльності тощо).

Творча активність (розвинена уява, спостережливість, інтелект тощо).

Твердість слова, точність.

Самокритичність, почуття відповідальності.

Ощадливість (у засобах, дбайливе ставлення до свого і чужого часу).

Вміння мовчати і слухати інших.

Культ доброго імені, надійність у праці, партнерстві, у збереженні чужої таємниці тощо.

Шляхетність і відповідальність у стосунках з особою іншої статі.

Протидія згубним звичкам (алкоголізму, наркоманії, палінню тощо).

Щедрість, допомога хворим, слабшим, сиротам, захист знедолених.

Увага до власного здоров'я, заняття спортом.

Вдалий вибір поля діяльності та повноцінна самореалізація.

Розвиток естетичних смаків і творчих здібностей.

Турбота про охорону довкілля.

Враховуючи викладене, темами моральних питань для обговорення з потерпілими від торгівлі людьми можуть бути:

- “Покарання торгівців людьми – запобіжний захід чи мстивість?”
- “Чи слід підставляти другу щоку, якщо тебе вдарили по одній?”
- “Доля залежить від людини, оточуючих людей чи Бога?”
- “Якщо не можеш змінити ситуацію на краще, чи слід змінити своє ставлення до неї?”
- “Чи можливо поєднати право на особистий розвиток із сімейними обов’язками?”
- “Мої людські права: гідність чи егоїзм у житті?”

Прикладами вправ на формування моральних якостей і вмінь виявляти почуття до людини є такі:

а) постійно культивуйте в собі думку: “Найголовніша і найважливіша для мене та людина, яка зараз знаходиться навпроти мене”;

б) “Якби ж я тебе кохав...” – у момент спілкування з людьми, речами. Ви розмовляєте зі сторонньою (близькою) Вам людиною, а якби Ви кохали її, Ви розмовляли б також? Тими же словами? З тією ж інтонацією та почуттями? Спробуйте спілкуватися з цією людиною (річчю) так, начебто Ви її кохаєте;

в) “Згадка про закоханість”. Ви коли-небудь когось любили? Були закохані? Згадайте, як це було, з ким, коли, якими очима Ви дивились на світ, що говорили й відчували. Оживіть у собі таким чином це переживання. Робіть це завжди, коли Ви з кимось спілкуєтеся.

Особливої уваги потребує внутрішній світ людини. Загальновідомо, що в здоровому тілі – здоровий дух. Отже, необхідним є привчання потерпілих від торгівлі людьми до розпорядку дня працюючої людини, навантажувати її справами з самообслуговування і допомоги іншим потерпілим, залучати до фізичної культури як основу корекції зовнішності, відновлення здоров’я, змісту дозвілля, досягнення успіху, формування позитивного іміджу. Тому соціально-медичні послуги потерпілим від торгівлі людьми мають відбивати і в цьому аспекті концепцію “допомоги для самопомоги”. При цьому словесні методи переконання повинні поєднуватися із заохоченням і залученням до оздоровчих дій, попередженням інших осіб шкідливих звичок і пропагуванням здорового способу життя.

Значні можливості щодо запобігання торгівлі людьми має громада.

Її визначають як спільноту людей, що має такі ознаки:

- спільна ситуація – ті, хто належать до громади, мають спільні ознаки, що пов’язують їх одне з одним;

- мережа взаємовідносин – громади обіймають усі можливі зв'язки, не обмежені тільки роботою або тільки політикою, або тільки спортом;
- колективна дія: люди усвідомлюють спільний інтерес і спроможні на організацію колективної дії;
- сформована ідентичність – людина у громаді отримує громадську ідентичність, з якою набувається певна емоційна відповідальність, почуття належності до більшої одиниці і певна лояльність стосовно неї [12].

Громади можуть бути територіальними, за інтересами, релігійними, національними; їх члени можуть мати схожі потреби і проблеми; взаємодіяти між собою на різних рівнях: політичному, професійному, побутовому, дозвілєвому [15, с. 79].

Отже, людина може належати одночасно до декількох громад. Якщо включити потерпілих від торгівлі людьми в них, то вони набудуть нових соціальних зв'язків, моделей життя і ролей. При цьому в громаді повинні бути створені умови для перебування в них цих людей. А члени громади повинні бути підготовленими до прийняття нових членів, бути толерантними та емпатійними, дотримуватися таких правил у взаємодії:

- відсутність осуду, опора на позитивне, конструктивна критика;
- особиста участь замість отримання всього готового;
- розвиток активності особистості клієнта;
- добровільність у прийнятті послуг і залучення до діяльності;
- довіра;
- впевненість;
- компетентність.

Принцип, який є специфічним для соціальної роботи в громаді, це принцип партнерства. Партнерство – “спільна діяльність двох або більше сторін, яка спрямована на розв'язання значущої проблеми”.

Для підвищення самооцінки жінок через формування нових соціальних ролей у світовій практиці соціальної роботи в громаді використовуються:

- жіночі клуби (для спілкування, обміну досвідом розв'язання подібних соціальних ситуацій, самовираження, проведення дозвілля в родинній атмосфері);
- шкільні клуби, місцеві клуби (дозвілля, професійна орієнтація, навчання запобіганню проявам насильства, тренінги особистісного розвитку, лекції з питань репродуктивного здоров'я, розвиток талантів, комунікативних умінь тощо);

- будинок для дівчат (має все необхідне для повсякденного побуту дівчинки, яка дорослішає; це денний центр з різновіковими групами; тут організуються дискусії, дозволя, можна займатися хобі, навчати молодших, які тількино стали відвідувачками будинку; можна сховатися від домашніх негараздів, отримати консультацію лікаря і психолога, готувати їжу, снідати, обідати, вечеряти, пити чай, святкувати дні народження тощо, ставити вистави, організовувати виставки творчості і різні презентації, семінари, співи, танці);
- громадські організації;
- волонтерська робота;
- менторські програми (основу вкладає співробітництво між двома або невеликою групою жінок, коли завданням є передача професійного досвіду і спільна діяльність для досягнення певної цілі). Менторка (депутат, урядовець тощо) забезпечує доступ молодих жінок до ресурсів, якими вона володіє, підтримує жінок, дає гарні рекомендації, відшукує потрібних людей, гарантує виконання завдань завдяки власній репутації. Менторка ж отримує власну підготовлену команду, помічниць.

При цьому громада надає ресурси (помешкання, кошти, обладнання, своїх членів-експертів, фахівців, мережу служб, цінності і норми, ЗМІ, позитивне ставлення, літературу тощо).

Доцільно будувати роботу в громаді із третинної соціальної профілактики торгівлі людьми на моделях:

- місцевого розвитку;
- соціальної дії.

Місцевий розвиток — це “організовані зусилля людей щодо поліпшення умов життя в громаді та їхньої здатності до участі в цьому житті. Він охоплює демократичні процедури, розвиток місцевих лідерів та навчальні програми”.

Модель соціальної дії ґрунтується на участі молоді в громадському житті. Участь у прийнятті рішень є невід’ємним правом кожної людини; воно є фундаментом набуття життєвого досвіду, впевненості та поваги до себе, до інших, є основою демократії, розвитку свободи вибору, набуття життєвих цінностей і принципів, контролю над своєю поведінкою. Участь молоді в прийнятті рішень сприяє стабілізації соціальних процесів, становлення громадянського суспільства.

Модель соціальної дії ґрунтується на: 1) використанні життєвого, професійного, сімейного досвіду кожного члена громади на благо громади за рахунок пропозиції, ідей, способів розв’язання проблем; 2) усвідомленні людиною своїх проблем і висловленні їх, на праві діяти щодо їх

розв'язання; 3) об'єднанні людей для розв'язання спільних висловлених проблем; 4) прийнятті кожної людини, толерантного до неї ставлення; 5) рівноправності.

Модель соціальної дії означає в громаді:

- висловлення і визначення проблем; об'єднання для їх розв'язання; постановка взаємодії;
- здійснення діяльності проекту;
- контроль за здійсненням діяльності проекту, оцінку та подальше використання набутих даних.

Модель соціальної дії повинна реалізуватися в сім'ї, навчальному закладі, громаді, громадських організаціях, житті держави, житті міжнародного співтовариства. Отже, включення потерпілого від торгівлі людьми в участь щодо прийняття рішень у будь-якій спільноті буде сприяти засвоєнню своїх прав, життєвих умінь, формуванню нових соціальних ролей і моделей життя.

Участі треба вчитися в практичній діяльності, поступово. За “драбинною участі” Р. Харта послідовно йдуть такі сходинки дієвої участі дітей і молоді в прийнятті рішень:

- призначення дорослими, соціальними працівниками для участі в заходах, представництві та інформування про мету участі, яку розділяє і розуміє молодь;
- консультування та інформування молоддю дорослих про молодіжні проблеми, потреби, які розв'язують дорослі;
- рішення, які приймаються за ініціативою дорослих, але разом з дітьми та молоддю;
- рішення, які приймаються за ініціативою дітей і молоді під керівництвом дорослих;
- рішення, які приймаються за ініціативою дітей і молоді разом із дорослими [16, с. 19].

Отже, маємо значні можливості для залучення потерпілих від торгівлі людьми (дітей, молоді, жінок, чоловіків) у позитивні соціальні стосунки, розширення їх життєвих перспектив, самоствердження та самореалізації. Слід відзначити, що більшість із перерахованих форм і методів використовуються в практиці соціальної роботи в Україні, хоча як засоби третинної соціальної профілактики в системі надання допомоги потерпілим як альтернатива на майбутнє вони досі не розглядалися.

5.3. Етика соціального працівника в третинній соціальній профілактиці торгівлі людьми

Особливу роль при здійсненні третинної профілактики відіграє професійна етика соціального працівника в роботі з потерпілими. Як до них ставитися: як до жертв? Як до відповідальних і самостійних людей? Як до винних? Як до проституток та осіб 2 сорту? Професійна етика – це мораль соціального працівника при здійсненні ним професійної діяльності. У своїй роботі з потерпілими соціальний працівник повинен спиратися на міжнародні принципи і стандарти, на український етичний кодекс соціального педагога і соціального працівника. З огляду на ці документи і законодавчу базу соціальної роботи ставлення до потерпілих повинно визначатися: 1) етичними цінностями життя людини: свободи вибору, добра, поваги; 2) метою соціальної роботи: захистом прав людей, їхнім розвитком, задоволенням потреб та інтересів; 3) стимулюванням потерпілих до самопомоги, і наданням їм необхідної підтримки і допомоги.

Враховуючи це, ми повинні ставитися до потерпілих як до людей, які опинилися в кризовій ситуації, що це не їх провина, а їх біда, проблема, у розв'язанні якої їм потрібна допомога, самі вони з нею впоратися не можуть; вони такі ж люди, як і всі інші, мають права та обов'язки, не завжди вміють користуватися своїми правами і захищати їх. І тут їм на допомогу приходить соціальний працівник.

Соціальна робота, соціальний супровід, процес реабілітації та реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми є комплексними, складними, тривалими у часі. Результат надання соціальної допомоги потерпілим від торгівлі людьми залежить від чіткої та злагодженої роботи багатьох організацій. Це різні державні структури, лікувальні медичні заклади, центри соціальних служб для молоді, центри зайнятості, правоохоронні органи, міжнародні та неурядові організації. Дотримування етичних принципів є індивідуальною відповідальністю кожного, хто прагне до високих стандартів професійної практики та поведінки.

На основі Закону України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2001), міжнародних етичних стандартів та принципів соціальної роботи, принципами соціального партнерства державних та неурядових організацій можна виділити наступні етичні принципи соціальної роботи:

- добровільність прийняття допомоги – якщо потерпіла особа потребує допомоги та готова її прийняти;
- законність захисту прав людини;
- анонімність, конфіденційність;
- індивідуальний підхід, субсидіарність;

- пріоритет інтересів потерпілих над інтересами соціальних служб та організацій;
- незалежність в роботі від різноманітних організацій, надання інформації про потерпілу людину тільки за її згодою;
- неосудження, відмова від оцінок, направленість на надання допомоги незалежно від статі, віку, національності, майнового положення, освіти, сімейного стану;
- гуманізм, співробітництво з клієнтом та його сім'єю, солідарність;
- етична відповідальність перед клієнтом;
- толерантність, об'єктивність, демократизм;
- спрямованість на самовизначення особистості клієнта;
- компетентність надання послуг.

Завдання для самоперевірки та самостійної роботи

1. Чим відрізняється третинна соціальна профілактика торгівлі людьми від соціальної реабілітації потерпілих?
2. За яких умов буде успішною третинна соціальна профілактика торгівлі людьми?
3. Виберіть правильну відповідь: третинна соціальна профілактика спрямована на:
  - 1) зону актуального розвитку потерпілого (потерпілої);
  - 2) зону найближчого розвитку потерпілого (потерпілої);
  - 3) зону перспективного розвитку потерпілого (потерпілої).
 Обґрунтуйте відповідь.
4. Перелічіть, що є змістом третинної соціальної профілактики торгівлі людьми?
5. Розкрийте методи третинної соціальної профілактики торгівлі людьми.
6. Розкрийте роль мікросередовища в третинній соціальній профілактиці торгівлі людьми.
7. Оберіть одну з історій потерпілих. Розробіть зміст третинної профілактики в конкретному випадку.
8. Розкрийте, як може формуватися позитивна модель сімейних стосунків у потерпілих від торгівлі людьми.
9. Розкрийте, як можна підвищити людині самооцінку і сформувати і неї самоповагу.

10. Роз'ясніть колегам, чому потрібен тренінговий курс “Сімейна економіка” потерпілим від торгівлі людьми і членам їх сімей.

Література

1. Абрамян В.Ц. Театральна педагогіка – К., 1996. – 241 с.
2. Вишневецький О. На тернистому шляху до себе. У пошуках системи цінностей. // Рідна школа. – 1995. – № 5. – С. 12–17.
3. Гובה Л.Ю. Моя особиста професійна перспектива. Зошит. – Запоріжжя: ЗОІППО, 2004. – 74 с.
4. Гובה Л.Ю. Самоменеджмент – шлях, удосконалення. Зошит. – Запоріжжя: ЗОІППО, 2004. – 62 с.
5. Колошин В. Як поводитися з дітьми в критичних ситуаціях. // Журнал для батьків. – 1999. – № 3. – С. 34–41.
6. Карлін М.І. Експериментальна програма “Основи сімейної економіки та малого бізнесу. 89 класи”. // Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 8–11 класи. – К.: МОН, 1998. – С. 3–16.
7. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К.: Віра Інсайт, 2000. – 443 с.
8. Мустафаева Ф.А. Основы социальной педагогики. – М.: gaudemaus, 2000. – 482 с.
9. Наші людські права. Посібник з жіночих прав. – К., 1996. – 126 с.
10. Питюков В. Положительное подкрепление. // Воспитание школьников. – 2000. – № 3. – С. 19.
11. Семигіна Т.В. Сучасні підходи до розуміння громади та роботи в ній. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 4. – С. 88–95.
12. Софій О., Клеманська Л. Громада – це... Деякі думки щодо курсу “Розвиток громади” (ІМГС). // Громадські ініціативи. – 2001. – № 3. – 16 с.
13. Троцько А.В., Трубавіна І.М. Правове виховання молоді. – Науково-методичні матеріали. – Харків: ХДПУ, 1996. – 21 с.
14. Трубавіна І.М. Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю. – К.: УДЦССМ, 2001. – 70 с.
15. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади: методичні матеріали до тренінгу / Упоряд. І.В. Братусь та ін.; За заг. ред. Г.М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2004. – 86 с.
16. Участие детей и молодежи в процессах принятия решений. Сб. Ресурсных материалов. Опыт реализации проектов. – Unicef – Киев: “ІМГ Арт Бат”, “Такі Справи”. – 2002. – 112 с.

17. Центральная и Восточная Европа в переходный период. – ЮНИСЕФ, 2000. – 240 с.

18. Шалаева К. Стратегії соціальної роботи з молодими жінками. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 4. – С. 109–119.

19. Яскевич Я.С. Славянские духовные традиции в контексте гражданского образования и воспитание в высшей школе. // Доклады международной славянской конференции “Высшая школа на пороге третьего тысячелетия”. – М., 2000. – С. 40–44.

20. Satir V. The new People making. – NY, 1989.

Додаткова рекомендована література

1. Система захисту дітей від жорстокого поводження / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної – К.: ДСССДМ, 2005.

2. Запобігання насильству в сім'ї / За ред. І.М. Трубавіної. – К.: ДЦССМ, 2004.

3. Основи теорії гендеру. / За ред. М.М. Скорик – К.: “К.І.С”, 2004. – 536 с.

Тренінг “Співробітництво зі ЗМІ в рамках проведення інформаційної кампанії”

Мета тренінгу – визначити ефективні шляхи ведення інформаційної кампанії, форми та методи співпраці із ЗМІ. Тренінг розрахований на соціальних працівників, залучених до організації проведення інформаційних кампаній.

ЕТАП 1. Час проведення – 10 хвилин.

Визначення цілей інформаційної кампанії:

- розповсюдження інформації з проблеми;
- розповсюдження знань про можливість потрапляння в ситуації торгівлі людьми;
- розповсюдження інформації про соціальні служби та неурядові організації;
- рекламування номера “гарячої лінії”;
- розповсюдження інформації про послуги, що надаються;
- будівництва та підтримка мережі організацій та встановлення контактів;
- лобювання;
- залучення потенційних донорів чи фондів.

ЕТАП 2. Час проведення – 15 хвилин.

Що нам необхідно для проведення інформаційної кампанії?

Знання:

- високий рівень знань по проблемі торгівлі людьми та правам людини, насильству тощо;
- сучасна ситуація на національному та міжнародному рівнях;
- коло організацій (державних, міжнародних та неурядових), які працюють у даній сфері;
- база даних ЗМІ;

- статистичні дані;
- результати досліджень.

Навички:

- вміння добре писати та редагувати тексти;
- ораторські здібності;
- організаторські здібності;
- вміння аналізувати;
- комунікабельність.

Ресурси:

- спеціаліст (ти) з PR;
- фінанси;
- технічне забезпечення.

ЕТАП 3. Час проведення – 15 хвилин.

Робота в групах. Обговорення

1. Визначення стан у ЗМІ в вашій області з питань:

- знайомство із проблемою торгівлі людьми;
- бажання висвітлювати цю проблему;
- розуміння гендерної проблематики;
- ступінь заангажованості;
- бажання співпрацювати з НУО;
- реальні контакти із пресою, які НУО мають.

2. Які стереотипи існують у поглядах на проблему торгівлі людьми? Як їх можна розвінчати?

ЕТАП 4. Час проведення – 10 хвилин.

Визначте основні форми ведення інформаційної кампанії:

- інтерв'ю в ЗМІ;
- лекції;
- тренінг;
- конференція;
- семінар;
- зустріч;
- презентація;
- “круглий стіл”;
- виставки;
- диспут;
- інтернет (створення веб-сайтів та порталів).

ЕТАП 5. Час проведення – 20 хвилин.

1. Основні форми співпраці із ЗМІ:

1.1. Прес-конференції та брифінги (розширення та поліпшення контактів із пресою):

- не варто скликати прес-конференції занадто часто;
- довідатися заздалегідь чи не збігається термін проведення з іншими заходами;
- надсилати запрошення за 5–7 днів;
- підготувати прес-пакет – прес-реліз, інформацію про організацію, ілюстративні матеріали, ін.

1.2. Робота з інформаційними агентствами (можливість розповсюдити інформацію декілька інформативних джерел).

1.3. Інтерв'ю (добра нагода розповісти цільовим аудиторіям про діяльність організації).

Погоджуватися чи відмовлятися:

- Яке видання представляє журналіст?
- Буде прямий ефір чи запис?
- Чи ще хтось буде брати участь у цьому інтерв'ю?
- Який ефірний час?

1.4. Участь у ток-шоу.

1.5. Інтерв'ю по телефону.

1.6. Інтерв'ю по електронній пошті.

1.7. Розсилка електронних бюлетенів.

1.8. Розміщення інформації на сайті.

1.9. Підготовка власних статей та публікацій (міститься саме та інформація, яка вам потрібна). Особливо, якщо матеріал розміщується в спеціалізованих виданнях.

1.10. Запрошення журналістів на заходи, що проводяться (включаючи тренінг, лекцію тощо).

1.11. Підготовка інформаційних пакетів для журналістів (інформація про організацію, статистика, т.ін.).

2. Обговорення переваг співробітництва з радіо, телебаченням, пресою.

ЕТАП 6. Час проведення – 15 хвилин.

Ефективні та неефективні способи співробітництва із ЗМІ.

Неефективно	Ефективно
Запрошувати на заходи тривалі в часі.	Подавати стислу інформацію до інформаційних агенцій.
Постійно запрошувати нових журналістів.	Запрошувати журналістів, з якими вже є позитивний досвід співпраці (важливу роль відіграють особисті контакти).
Подавати суто спеціалізовані матеріали/статті до неспеціалізованих джерел.	Повідомлення повинно відповідати рівню сприйняття цільової групи.
	Співвідносити вибір каналу розповсюдження інформації та інтереси цільової групи.
	Проведення інформаційних кампаній на постійній основі.

ЕТАП 7. Час проведення – 25 хвилин.

Співробітництво з журналістами: складності та шляхи їх подолання.

Рекомендації до співробітництва.

Робота в малих групах:

1. Визначення проблем та пошук шляхів вирішення.
2. Представлення результатів роботи в групах. Обговорення.

Складності	Шляхи їх подолання
Відмова розміщати номер “гарячої лінії” (розглядається як реклама).	Переговори с журналістом /редактором, звернення до закону про соціальну рекламу, ...
Стереотипи: в ситуацію торгівлі людьми потрапляють лише жінки, експлуатація виключно в секс-бізнесі, самі знали куди ідуть ...	Проводити “роз’яснювальну роботу”.
Вимагання інтерв’ю з потерпілою особою.	Пояснити специфічність цієї проблеми, запропонувати альтернативу – опрацьовану реальну історію або озвучення історії співробітником організації.
Статистика однієї організації впливає на формування ставлення до проблеми в цілому.	Пояснити складність у представленні єдиних даних, надати статистику вашої організації.
Викривлення смислу.	Просити надсилати текст перед здачею до друку.
Неадекватне оформлення матеріалу.	Пояснювати специфічність матеріалу.

ЕТАП 8. Можливі форми закріплення відносин зі ЗМІ:

- укладання угод про співпрацю (усна домовленість);
- запрошення на семінари/“круглі столи” ...;
- надавати “ексклюзивну”, повну інформацію + статистику;
- рекомендації до поїздок/відраджень, для участі в заходах.

ЕТАП 9. Час проведення – 10 хвилин.

Рекомендації щодо співробітництва з журналістами:

- підтримувати та постійно оновлювати базу даних ЗМІ;
- дотримання правозахисного підходу (не засуджувати ...);
- відслідковувати відповідність інформації поданої під час інтерв'ю, та тексту, який було опубліковано (просити надавати текст перед опублікуванням, диктофон...);
- журналіст і “потерпіла”. Відстоювати свою позицію, але пропонувати альтернативу (враховувати бажання потерпілої особи) – надавати спеціально підготовлену інформацію (реальну історію), можливість того, щоб роль потерпілої зіграла інша особа;
- наполягати журналістам інформацію в “готовому для використання” виді;
- настоювати на посиланні на джерело при використанні матеріалів організації.

ЕТАП 10. Час роботи – 5 хвилин.

Підведення підсумків тренінгу.

Тренінг “Організація рекламних кампаній”

Мета тренінгу – визначити основні форми та методи ведення рекламної кампанії з метою привернення уваги до проблеми торгівлі людьми, та підвищення рівня знань українських громадян про проблему порушення прав людини. Тренінг розрахований на соціальних працівників, які готуватимуть рекламну кампанію.

Час проведення тренінгу – 2 години.

ЕТАП 1. Час проведення – 15 хвилин.

Визначити цільові групи, які повинні отримати доступ до інформації про проблему торгівлі людьми.

Можливі варіанти відповідей:

- учні шкіл, ПТУ, технікумів, ліцеїв, гімназій;
- студенти;
- учні модельних агенцій;
- учні танцювальних колективів;
- безробітні;
- самотні жінки (з дітьми);
- жителі сільськогосподарських та промислових районів;
- жителі маленьких міст, сіл.

ЕТАП 2. Час проведення – 20 хвилин.

Визначте, які засоби реклами, тобто, які способи доставки рекламного звернення до цільової аудиторії можна використовувати під час проведення кампанії.

Можливі варіанти відповідей:

1. Друковані засоби масової інформації:
  - газети;
  - журнали;
  - зовнішня реклама;
  - реклама на/в транспорті;
  - реклама в телефонних довідниках.
2. Електронні мас-медіа:
  - телебачення;
  - радіо;
  - інтерактивні медіа-засоби;

- Інтернет.

Проаналізуйте, які способи доставки реклами є найбільш ефективними для відповідних цільових груп.

ЕТАП 3. Час проведення – 15 хвилин.

Яку інформацію і яким чином треба надати в рекламній інформації? Особливості рекламного звернення.

Можливі варіанти відповідей:

- хто ми (назва організації);
- телефон доступу (“гаряча лінія”, “Телефон довіри”);
- яку інформацію можна отримати звернувшись;
- яку допомогу можна отримати звернувшись;
- які послуги надає організація.

Особливості рекламного звернення:

- цікавість;
- лаконічність;
- доступність;
- пізнавальність;
- інформативність.

Розділитися на малі групи і створити власні рекламні звернення на ту чи іншу тему.

ЕТАП 5. Час проведення – 15 хвилин.

Визначте партнерів для ведення рекламної кампанії:

- державні структури (в т.ч. зацікавлені міністерства);
- неурядові організації;
- рекламні агентства;
- ЗМІ (які);
- представники бізнесових структур.

ЕТАП 6. Час проведення – 20 хв.

Визначте, які інструменти PR можна використовувати в ході кампаній.

Що вже є? Що потрібно підготувати:

- публікації: брошури, бюлетені, журнали, листи;
- щорічні звіти;
- фотоматеріали;
- фільми, відео, CD, DVD;
- стенди, експонати, виставки;
- спеціальні заходи (“круглі столи”, презентації);

- прес-релізи;
- довідки;
- прес-конференції (прес-пакети для журналістів, допоміжна інформація);
- авторські статті;
- ток-шоу, інтерв'ю;
- веб-сайти, чати.

Вправа: Запропонуйте учасникам приклади рекламної продукції, розроблених неурядовими організаціями, міжнародними організаціями, центрами соціальних служб та обговоріть кожний з них – 25 хвилин.

Підведіть підсумок – 10 хвилин.

Тренінг “Психологічні навички телефонного консультування з проблеми торгівлі людьми”

Мета тренінгу – сформувати психологічні навички в консультантів “гарячої лінії” і вміти їх використати під час надання консультацій по телефону з питань запобігання торгівлі людьми. Цільовою групою тренінгу можуть бути волонтери, які запрошені працювати на гарячих лініях центрів соціальних служб, а також студенти, які проходять практику в ЦССМ.

Час проведення тренінгу – 1 година 40 хвилин.

Необхідні матеріали: фліпчарт, кольорові маркери.

ЕТАП 1. Час проведення – 20 хвилин.

“Етика телефонного консультанта”.

Кожний учасник розповідає, яка, на його погляд, найголовніша риса телефонного консультанта, яким він повинен бути:

- ввічливим;
- кваліфікованим;
- ставитися до клієнта з повагою;
- давати можливість клієнтові самостійно приймати рішення;
- не повчати;
- поважати бажання клієнта;
- поважати особисте життя клієнта;
- не класти трубку першим;
- не піддаватися гніву;
- добрим;
- щирим;
- не узагальнювати проблему конкретної людини (“не Ви перший, не Ви останній...”);
- уміти слухати;
- не переносити свої проблеми на проблеми клієнта;
- уміти ставити “бар’єр”, якщо клієнт поводить себе грубо.

Для тренера: з'ясувати, як розуміє кожний учасник ці риси?

ЕТАП 2. Час проведення – 40 хвилин.

Фрази, яких бажано уникати під час консультації (робота в групах).

Поділ на групи здійснюється з датами народження (весна, літо, зима, осінь).

Кожна група формулює фрази, яких бажано уникати, а потім замінює їх толерантними.

Можливі варіанти відповідей:

Ви не праві...

Я цього не знаю...

Що Ви хочете...

Ми цим не займаємося...

Я не знаю, чим Вам допомогти...

Я не можу цього зробити...

(Робота в групах – 20 хв., презентація групи – по 5 хв.)

ЕТАП 3. Час проведення – 20 хвилин.

Уміння слухати під час консультування (робота в парах).

Для поділу на пари, учасники обережно рухаються по кімнаті із закритими очима, знаходять собі пару. Беруть один одного за руки, намагаються вгадати свого партнера. Відкривають очі, переконуються, чи вгадали. У парах кожний визначається: хто буде учасник №1, а хто – №2. Утворюються групи учасників, які мають перший номер, і учасників, які мають другий номер. Обом групам дається однакове завдання, але так, щоб вони цього не знали: утримати протягом 5 хвилин увагу співрозмовника своєю розповіддю. Для того щоб максимально наблизити ситуацію до реальної, учасники розмовляють із закритими очима.

Для тренера: після виконаного завдання проаналізувати: чи вміють учасники слухати, наскільки уважні, чи дають можливість висловлюватися своєму співрозмовникові, наскільки правильно розуміють один одного.

ЕТАП 4. Час проведення – 20 хвилин.

Психологічний відпочинок консультанта.

Для того, щоб запобігти феномену “згоряння”, телефонному консультантові бажано користуватися у своїй роботі наступними прийомами:

Раціоналізація (сила розуму):

- подумати, що викликало нерозуміння, гнів, дратівливість, проаналізувати;
- порадитися з більш досвідченим співробітником;

- підняти цю проблему в колективі;
- прочитати книгу по цьому питанню.

Візуалізація (сила уяви):

- представити, що вся негативна енергія йде в землю;
- спробувати побачити себе під теплим дощем;
- спробувати побачити блакитне весняне небо, відчути запах трави, квітів.

Релаксація (сила зв'язку між нервовою й м'язовою системами):

- зробити легкі фізичні вправи або корисну фізичну роботу;
- зробити вдих-видих;
- посміхнутися собі в дзеркалі.

Усі учасники пробують ці прийоми на собі, обмінюються відчуттями й враженнями, пропонують інші варіанти.

Підвести підсумки:

- що найбільше запам'яталося?
- що можете застосувати у своїй роботі?
- яка форма психологічного розвантаження є Вам ближчою?
- кожний учасник висловлює одне побажання (по колу).

Тренінг “Особливості роботи “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми”

Мета тренінгу – ознайомитися з роботою “гарячої лінії” по запобіганню торгівлі людьми, одержати практичні навички телефонного консультування й уміти використати придбані знання для надання консультацій по телефону. Цільова група тренінгу – волонтери, студенти.

Час проведення – 2 години 40 хвилин.

Матеріали, необхідні для тренінгу: фліпчарт, кольорові маркери, ситуаційні завдання.

ХІД ТРЕНІНГУ

ЕТАП 1. Час проведення – 5 хвилин.

Ознайомити учасників з історією створення “гарячої лінії”.

ЕТАП 2. Час проведення – 15 хвилин.

Методом роботи в малих групах визначте категорії телефонних дзвінків, що надходять на “гарячу лінію”:

- працевлаштування за кордоном;
- навчання за кордоном;
- туристичні поїздки;
- заміжжя з іноземцем/кою;
- розлучення з іноземцем/кою;
- дзвінки щодо зниклих безвісти;
- дзвінки від осіб, які перебувають за кордоном і хочуть повернутися;
- дзвінки осіб, що повернулися на батьківщину і їхніх родичів;
- питання відносно ПМЖ;
- питання щодо судових процесів (торгівля людьми);
- організаційні питання допомоги потерпілим;
- консультації “Ла Страда” для журналістів;
- консультації МВС, МЗС, Інтерполу, посольств, консульств для “Ла Страда”;
- інтерв’ю для ЗМІ;
- заявки на проведення семінарів, лекційної роботи, тренінгів;
- дзвінки із проблем домашнього насильства;
- потреба в психологічній консультації;

- потреба в консультації юриста;
- плутають із агентством по працевлаштуванню;
- дзвінки подяки.

Проаналізуйте, які консультації ми можемо давати самостійно і які вимагають переадресації.

ЕТАП 3. Час проведення – 15 хвилин.

Методом роботи в малих групах визначте принципи роботи “гарячої лінії”, якими повинні користуватися консультанти:

- конфіденційність;
- анонімність;
- уважність;
- бажання допомогти;
- уміння слухати;
- доброзичливість;
- не нав’язування своєї думки, допомоги;
- позитивне відношення до клієнтів;
- професіоналізм;
- повага прав людини;
- не осуджувати.

Чому саме цих правил повинен дотримуватися консультант? Проаналізуйте кожний принцип.

ЕТАП 4. Час проведення – 25 хвилин.

Визначити, яких правил безпеки повинен дотримуватися консультант “гарячої лінії”:

- не давати адреси “гарячої лінії”, називати тільки поштову адресу. У процесі своєї діяльності ми повинні пам’ятати, що торгівля людьми за прибутковістю посідає третє місце після торгівлі зброєю й наркотиками. Природно, що до цього бізнесу притягнуті злочинні угруповання. Тому в бесідах із клієнтами, у своїй повсякденній роботі ми повинні піклуватися не тільки про наших клієнтів, але й про свою безпеку;
- називати тільки своє ім’я, а, можливо, і псевдонім;
- призначати зустрічі клієнтам або потерпілим не в офісі, а на нейтральній території, у людних місцях і тільки в специфічних випадках;
- не давати свої домашні адреси й телефони;
- не поширювати приватну, особисту інформацію про співробітників організації й консультантів;

- не розповідати про сферу діяльності організації стороннім людям.

ЕТАП 5. Час проведення – 25 хвилин.

Якою інформацією повинен володіти консультант “гарячої лінії” по заповіганню торгівлі людьми:

- права й обов’язки українських громадян за кордоном;
- інформація про легальні шляхи працевлаштування за кордоном українських громадян (міждержавні угоди, ліцензування фірм, яка віза для цього потрібна...);
- можливі наслідки нелегального працевлаштування (використання на важких примусових роботах, не виплата зарплати, арешт, депортація);
- небезпека потрапити в ситуацію торгівлі людьми;
- правила в’їзду українських громадян у країни, з якими передбачений візовий режим;
- інформація щодо навчання за кордоном (система aurair);
- реалії життя й рівні заробітної плати в закордонних країнах;
- адреси й номери телефонів НПО за кордоном, які можуть надати конкретну допомогу або консультації, якщо буде потреба;
- адреси й номери телефонів українських посольств і консульських установ за кордоном і іноземних посольств в Україні;
- конкретні поради особам, які збираються виїжджати на роботу за кордон.

ПОРАДИ ЛЮДЯМ, ЯКІ ЇДУТЬ ЗА КОРДОН (розроблені фахівцями центру “Ла Страда – Україна”)

Документи, які засвідчують Вашу особистість, завжди повинні перебувати тільки у Вас. Нікому не довіряйте Ваш паспорт.

Якщо Ви збираєтесь працювати або вчитися, подбайте про те, щоб Ваш контракт був складений на зрозумілій Вам мові, а також щоб умови, місце й час Вашої майбутньої роботи (навчання) були чітко обумовлені.

Залишіть своїм рідним, своїм друзям або близьким докладну інформацію про своє місце перебування за кордоном з адресою й контактними телефонами, а також копію свого паспорта й контракту. Ми б також рекомендували залишити своє фото й адреси ваших іноземних друзів.

Не забудьте з’ясувати номери телефонів українських посольств і консульських представництв за кордоном. Якщо Ви виявилися у важкій ситуації або Вам хтось загрожує – звертайтеся до представників своєї країни, які допоможуть Вам.

У закордонних країнах активно працюють неурядові організації й служби, які надають допомогу людям, які опинились у скрутному становищі.

Строк перебування на території іноземної держави зазначений у Вашій візі. Порушення візового режиму унеможливить Ваш наступний виїзд за кордон.

Не забувайте, що знання хоча б елементарних слів іноземної мови значно полегшить Ваше перебування за кордоном і допоможе у важкій ситуації.

ЕТАП 6. Час проведення – 15 хвилин.

Визначте, додаткова допомога яких установ знадобиться консультантові, якщо буде потреба (10–15 хвилин):

- Міністерство закордонних справ;
- Міністерство праці та соціальної політики;
- центри зайнятості;
- Уповноважений з прав людини;
- Міністерство внутрішніх справ;
- рагс;
- юристи;
- НПО в Україні й за кордоном;
- Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді;
- Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту;
- Державна прикордонна служба.

Конкретизуйте, яку допомогу дані установи можуть надати.

ЕТАП 7. Час проведення – 30 хвилин.

Визначте, яким чином і де будуть фіксуватися дзвінки, що надходять на “гарячу лінію”. Запропонуйте учасникам визначити схему ведення журналу “гарячої лінії”.

Можливий варіант:

№ з/п	Дата	Місто, область	Джерело інформації	Вік, стать	Освіта	Питання	Консультація

Проаналізуйте, навіщо потрібна дана інформація.

Розпишіть конкретний дзвінок.

ЕТАП 8. Час проведення – 20 хвилин.

Для закріплення теорії запропонуйте присутнім розділитися на групи (по 3–4 особи у кожній). Роздайте кожній групі завдання – конкретний телефонний дзвінок по “гарячій лінії”, запропонуйте дати кваліфіковану консультацію.

Завдання №1. Фірма пропонує роботу за кордоном. Як забезпечити себе й що варто знати?

Завдання №2. Жінка або чоловік уже підписали трудовий контракт, уже готові всі документи, через кілька днів їдуть. Що порадите?

Завдання №3. Телефонують родичі жінки, що поїхала працювати за кордон. Спочатку дзвонила, але потім зв’язок обірвався. Жінка пропала.

Завдання №4. Дівчина хоче вийти заміж за іноземця, звернулася в шлюбне агентство. Чи можна довіряти таким агентствам? Що ви порадите?

Завдання №5. За допомогою шлюбного агентства жінка познайомилася із чоловіком. Він пропонує зустрітися в Туреччині. Ваші поради.

Завдання №6. Жінка була у шлюбі з іноземцем, мають дитину. Він подав позов у суд щодо опікунства над дитиною. Що Ви порадите?

По закінченні виконання завдання кожна група робить презентацію своєї роботи.

Можливі варіанти відповідей:

На завдання №1:

- з’ясувати, чи має фірма ліцензію на працевлаштування;
- перевірити наявність і легітимність ліцензії;
- що пропонує ця фірма;
- контракт повинен бути підписаний безпосередньо з роботодавцем на зрозумілій для Вас мові (запропонувати подивитися зразок контракту й обговорити його);
- запитати, в яку країну і яка робота пропонується, повідомити телефони посольства України й НПО;
- подзвонити в посольство обраної країни в Україні, поцікавитися можливістю одержати роботу в даній країні.

На завдання №2:

- дати поради;
- з’ясувати, по якій візі їдуть;
- попередити про небезпеку нелегального працевлаштування;
- запитати, у якій країні пропонується робота, повідомити телефони посольства України й НПО.

На завдання №3:

- запропонувати звернутися в міський відділ міліції, написати заяву із проханням передати справу в Інтерпол;
- з’ясувати обставини виїзду за кордон;
- з’ясувати дані (П.І.П., дата й місце народження, місце прожи-

вання в Україні, особливі прикмети);

- запропонувати послати лист із детальним описом ситуації, що склалася (бажано з фотографією);
- запросити дані закордонного паспорта (для цього потрібно звернутися в ВВІР за місцем проживання);
- після одержання повної інформації звернутися в Посольство України й МЗС із проханням про допомогу в розшуку;
- звернутися в НПО.

На завдання №4:

- перевірити агентство неможливо (діяльність шлюбних агентств в Україні не регламентована й не підлягає ліцензуванню);
- ознайомитися із практикою роботи агентства, прикладами їхньої діяльності, якими агентство може підтвердити свої “слова” (виконання своїх обіцянок і зобов’язань);
- які гарантії надає це агентство (чи перевіряються клієнти на психічні захворювання, чи не мали вони карного минулого?);
- які послуги й консультації надає агентство (висновок шлюбного контракту, які документи потрібні, шлюбне законодавство країни тощо);
- чи гарантує агентство особисту безпеку? (схема знайомства, чи не дають вони домашньої адреси й номера телефону).

На завдання №5:

- порадишити запросити “претендента” в Україну, мотивуючи це тим, що поїздка й перебування його в країні будуть коштувати дешевше, ніж поїздка Ваша за кордон;
- попередити про небезпеку (боргова залежність, торгівля людьми, насильства з боку нареченого);
- поради, як поводитися в скрутному становищі (у випадку позбавлення волі, заборони пересування, знаходження в країні без документів, насильства з боку людини, що запросила, тощо. У таких випадках варто повідомити посольство України й НПО про своє місцезнаходження);
- зробити копію паспорта;
- повідомити рідним адресу, телефон, ім’я, місце роботи й місце проживання нареченого;
- надати інформацію про телефони посольства України й НПО.

На завдання №6:

- повідомити, що дитина не має українського громадянства, український суд не має права приймати рішення щодо опікунства;
- порадишити звернутися до фахівця з міжнародного приватного права.

Підведення підсумків – 10 хвилин.

ДОДАТОК 5

Тренінг

“Торгівля людьми – якуберегтися від небезпеки”

Мета тренінгу – сформувати уявлення про проблему торгівлі людьми та її наслідки для людини, навчити користуватися правилами безпечної поведінки; виховувати повагу до прав людини, готовність захищати свої права; розвивати вміння аналізу, порівняння, узагальнення.

Цільова група – безробітні, учні.

Час проведення – 5 годин.

Необхідні матеріали: фліпчарт, маркери, роздатковий матеріал, кольорові стікери або кольорові папірці та клей.

Зміст	Форма	Час
Знайомство	Робота в групі	15
Правила роботи	Мозковий штурм	15
Очікування	Самостійна робота. Обговорення	10
Поняття торгівлі людьми	I. Варіант 1. Робота в малих групах. Варіант 2. Робота в групі. II. Гра “Що трапилось”	15 20
Міфи і стереотипи	Варіант 1. Робота в малих групах. Варіант 2. Самостійна робота.	20
Права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми	Мозковий штурм	10
Форми незаконного використання	Мозковий штурм	10
Законодавство	Мозаїка. Снігова куля	20 20
Наслідки торгівлі людьми для людини	Робота в групах	15
Шляхи втягнення	Робота в групах	20
Поради та рекомендації	1. Самостійна робота. 2. Робота в групах. 3. Рольова гра (або аналіз конкретної ситуації).	20 40 30
Підведення підсумків	1. Самостійна робота. 2. Вправа “Піраміда”.	10 10

ЗНАЙОМСТВО

Вправа “Доміно” – 15 хвилин.

Учасники сідають у коло. Запропонуйте комусь почати і визначити дві свої характеристики “за правилом доміно”, наприклад: “З лівого боку я люблю солодке, з правого боку я маю двох братів”. Потім хтось із групи має продовжити, назвавши спочатку ту характеристику, яка є спільною між ним/нею і попереднім учасником (учасницею), а потім “з вільного боку” додати свою, наприклад: “З правого боку я люблю солодке, з лівого боку в мене зелений колір очей”. Якщо якась із характеристик не знаходить “спільника” і доміно не може продовжуватись, запропонуйте учасникам назвати іншу, для того, щоб ланцюжок відновився. У кінці гри кожен з учасників буде пов’язаний із кимось іншим.

ПРАВИЛА РОБОТИ

“Мозковий штурм” – 15 хвилин.

Пропонується виробити правила, яких будуть дотримуватися протягом усього курсу як учасники, так і тренер.

Правила записуються на великому аркуші паперу і вивішуються на стіні кімнати так, щоб кожен міг їх бачити і тримати в пам’яті.

Приклад кодексу правил:

- приходити вчасно;
- бути доброзичливими по відношенню до себе та інших (не критикувати);
- поважати думку кожного;
- говорити по черзі (не перебивати);
- говорити від свого імені;
- бути ввічливими;
- бути уважними;
- бути собою;
- добровільно брати участь в обговореннях;
- позитивно настроїтися на роботу;
- бути гендерно чутливими.

ОЧІКУВАННЯ

Варіант 1 – 10 хвилин.

Усім учасникам видаються різнокольорові папірці (по 2–3 кожному), на яких вони записують, чого саме вони очікують від даного заняття. Після того, як учасники закінчили записувати (на це дається 3 хвилини), кожен по черзі озвучує свої ідеї та наклеює папірці на спеціально підготовлений великий аркуш паперу, який потім вивішується на стіну кім-

нати для занять – таким чином, учні будуть спроможні бачити ці записи кожен день і аналізувати, які з них справджуються, які ні й чому.

Варіант 2.

Учасникам пропонується скласти таблицю ЗХВ і заповнити її індивідуально:

ЗНАЄМО	ХОЧЕМО ЗНАТИ	ВИВЧИЛИ

Тренер просить обговорити результати у парах, а потім заповнює дві перші колонки таблиці на фліпчарті, вислухавши думки учасників.

Підсумковим етапом цієї діяльності стане самостійне заповнення учасниками третьої колонки таблиці.

ПОНЯТТЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

I. Варіант 1. Робота у малих групах

Тренування на тему “Торгівля людьми” – 15 хвилин.

Учасників просять об’єднатися у групи. Потім посередині аркуша паперу вони пишуть фразу “Торгівля людьми” і записують по колу без зупинки всі асоціації, пов’язані з цим поняттям, які їм спадають на думку. Коли всі ідеї записані на папері, учасників просять встановити всі можливі зв’язки між словами та фразами, записаними по колу.

Після закінчення роботи учасникам тренінгу пропонується презентувати результати своєї роботи. Тренер підсумовує думки, які прозвучали під час презентацій, і підводить присутніх до визначення поняття “торгівля дітьми”. Далі тренер знайомить слухачів з видами торгівлі дітьми.

Варіант 2. “Асоціації”

Учні сідають у коло. Першому учневі вчитель називає слово або словосполучення, пов’язане з темою заняття, наприклад: “робота за кордоном” або “програма молодіжного обміну”. У відповідь учень має сказати слово, яке асоціюється з ним, наприклад, “оголошення”, “роботодавець”, “студент”. Кожен наступний учасник гри дає свої асоціації з попереднім (не з першим) словом. Таким чином утворюється ланцюжок асоціацій, які записуються на дошці або фліпчарті.

Після проведення вправи можна акцентувати увагу учасників на тому, що слова-асоціації відображають те коло понять, яке нам буде необхідним під час вивчення даної теми, ще раз їх згадати, доповнити, обговорити.

Підкреслити важливість понять можна таким чином:

“Гра закінчилася, але якщо ви подивитесь на те, що записано на дошці/фліпчарті, то побачите: саме про ці поняття ми маємо нагоду поговорити сьогодні” або:

“Для чого ця гра? Тепер, якщо ми подивимось на дошку/фліпчарт, то побачимо, що саме ці слова або поняття можуть бути сходинками, по яких ми будемо ходити сьогодні протягом заняття”.

Визначення:

1. “Торгівля людьми” означає вербування, перевезення, передачу, приховування або прийом осіб, шляхом погрози застосування сили чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливого становища або шляхом виплати чи одержання грошей або іншого зиску, щоб отримати згоду особи, яка має контроль над іншою особою, з метою експлуатації.

Експлуатація означає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або практику, що наближається до рабства, або вилучення органів (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, ст. 3).

2. “Торгівля людьми” – це продаж, інша платна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будьякої незаконної угоди, пов’язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення у боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці (Кримінальний Кодекс України, ст. 149).

Торгівля людьми – купівля-продаж або інша оплатна передача особи з метою незаконного використання.

Головні елементи (ознаки):

- купівля-продаж людини;
- обман;
- насильство;
- боргова кабала;
- експлуатація різних можливостей і здібностей людини.

Об'єктами цього злочину можуть бути будьякі особи незалежно від статі та віку: чоловіки — з метою надексплуатації; жінки — з метою примусового шлюбу, народження дитини примусово або на замовлення, використання в легальному та нелегальному секс-бізнесі; діти — з метою використання у жебрацтві; будь-які особи — з метою примусової праці, насильницького використання в домашньому господарстві, в промисловому або сільськогосподарському секторах, для вилучення та трансплантації органів.

Торгівля людьми може бути внутрішньою (в межах однієї країни) і зовнішньою (з вивозом за межі країни).

II. Гра “Що трапилось?” — 20 хвилин.

Робота в парах. Учасники діляться на пари, і кожній парі роздаються картки з дуже коротким описом різноманітних ситуацій, пов'язаних із порушенням прав людини та торгівлею людьми. Кожен по черзі зачитує свою ситуацію і намагається визначити, чи є тут ознаки торгівлі людьми. Перед тим, як почати, учням пропонується 2–3 хвилини на роздуми. Тренер підтверджує правильні відповіді і підказує тим, хто говорить неправильно.

Приклади ситуацій:

Ситуація 1. *Юрій уже два місяці працює в Європі за туристичною візою. На початку другого місяця роботодавець сказав, що грошей не заплатить (експлуатація).*

Ситуація 2. *Михайло знайшов роботу в Росії за об'явою в газеті. Заплативши фірмі гроші за працевлаштування, він разом з 23 чоловіками поїхав до Росії.*

Представник фірми повинен був зустрічати їх на пероні, але ніхто не зустрів. Умісті їх ніхто не чекав — роботи не було навіть для місцевих жителів (ошукування).

Ситуація 3. *Знайомий Сергія запропонував заробити багато грошей на будівництві в Польщі. Потрібен тільки квиток, а там роботодавець відкрив їм робочу візу. Прибувши на місце, Сергій дізнався, що буде працювати нелегально. У нього забрали паспорт, з території не можна було виходити. Жив він у бараках, працював без вихідних 14–16 годин на добу (ситуація торгівлі людьми).*

МІФИ І СТЕРЕОТИПИ

Варіант 1. Робота в малих групах – 20 хвилин.

Учитель роздає картки з одним стереотипним твердженням. Його потрібно спростувати. Самостійно згадати іще один і теж заперечити.

Стереотипні твердження:

- усі, хто іде за кордон знають, що з ними може трапитися;
- у біду потрапляють тільки нерозважливі;
- зі мною такого не станеться;
- потерпілими від торгівлі людьми стають жінки;
- жінок втягують у примусову проституцію;
- торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави.

Варіант 2. Правдиві та хибні твердження. Тренер записує на дошці/фліпчарті або роздає аркуші, де зазначені реальні факти та стереотипи стосовно людей, котрі збираються за кордон, або потерпілих. Навпроти кожного речення учасникам необхідно поставити П (правда) чи Н (не-правда).

По завершенні проводиться дискусія.

Приклади тверджень:

- потерпілими від торгівлі людьми можуть бути жінки, чоловіки та навіть діти;
- усі, хто іде за кордон, знають, що з ними буде;
- у біду потрапляють тільки нерозважливі;
- є випадки, котрі свідчать про поширення внутрішньої торгівлі людьми;
- людей втягують у тенета работоргівлі обманним шляхом;
- зі мною такого не станеться;
- потерпілими від торгівлі людьми стають жінки;
- жінок втягують у примусову проституцію;
- торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави.

ПРАВА, ЩО ПОРУШУЮТЬСЯ В СИТУАЦІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

“Мозковий штурм” – 10 хвилин.

На фліпчарті записуються права людини, які порушуються в ситуації торгівлі людьми, учасники генерують ідеї всі разом.

Права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми:

- право на життя, свободу та безпеку;
  - свобода від рабства;
  - рівність перед законом;
  - свобода пересування та проживання;
  - свобода від несанкціонованого затримання, арешту чи вигнання;
  - свобода від знущань та жорстокості, негуманного чи принизливого ставлення, покарання;
  - свобода думки, совісті та віросповідання;
  - право на працю, створення профспілок та приєднання до профспілок;
  - право на відповідний рівень життя;
  - право на відпочинок;
- свобода одруження.

Висновок: торгівля людьми є грубим порушенням прав людини.

ФОРМИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ

Варіант 1. “Мозковий штурм” – 10 хвилин.

Тренер пояснює, що зараз усі разом будуть визначати, яких форм може набувати торгівля людьми. На аркуші для фліпчарту (або на дошці) фіксуються міркування учасників на задану тему, після чого тренер підводить підсумки вправи та узагальнює результати.

Основні форми незаконного використання людини:

- експлуатація праці, у тому числі в “потогінному виробництві” та домашнє рабство, жебрацтво;
- сексуальна експлуатація;
- примусові шлюби, у тому числі через систему “наречених поштою”;
- примусові репродуктивні функції, включаючи народження дитини;
- насильницьке донорство;
- всиновлення/удочеріння в комерційних цілях;
- примусове використання у збройних конфліктах;
- втягнення у злочинну діяльність;
- втягнення у порнографічний бізнес.

ЗАКОНОДАВСТВО

1. Вправа “Мозаїка” – 20 хвилин.

Учасники розбиваються на пари або на малі групи. Парам або групам роздаються уривки з текстів різних законодавчих актів, без назви, розрізані на частинки. Завдання полягає в тому, щоб скласти цей уривок і відповісти, з якого законодавчого акту його було взято.

Основні документи з захисту прав дитини:

- Конвенція про права дитини (1989 р.);
- Конституція України;
- Закон “Про охорону дитинства” (2001 р.);
- Кримінальний Кодекс України;
- постанова КМУ №226 від 05.04.1994 р. “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків”.

Для виконання вправи можна використати таблицю “Можливості Кримінального Кодексу України щодо криміналізації дій, пов’язаних із торгівлею дітьми”.

При розгляді законодавства варто зауважувати, що дорослі притягуються до відповідальності за незаконні діяння по відношенню до неповнолітніх навіть за згоди останніх. Крім того, варто нагадати, що незнання законів не звільняє від відповідальності.

Таблиця 1

**Можливості Кримінального Кодексу України щодо криміналізації дій,
пов'язаних із торгівлею дітьми**

Кваліфікаційні ознаки злочину “торгівля людьми” Статті Кримінального Кодексу України (відповідно до ст. 149 ККУ)	Статті Кримінального Кодексу України
1	2
Продаж	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Інша оплатна передача	Ст. 149; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Інші незаконні дії, вчинені щодо особи	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; захоплення дітей в заручники – ст. 147; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Передача іншій особі	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Сексуальна експлуатація	Ст. 149; експлуатація дітей – ст. 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – ч. 2 ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302
Використання в порнобізнесі	Ст. 149; експлуатація дітей – ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156
Втягнення у злочинну діяльність	Ст. 149; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307
Залучення в боргову кабулу	Ст. 149; захоплення дітей у заручники – ст. 147

Продовження таблиці 1

1	2
Усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях	Ст.149; підміна дитини – ст. 148; Незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини – ст. 169
Використання у збройних конфліктах	Ст.149
Експлуатація праці	Ст.149; експлуатація дітей – ст. 150
Трансплантація органів	Ст.149; насильницьке донорство – ст. 144; Закон “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини”
Додаткові кваліфікуючі ознаки злочину “торгівля дітьми”	
Примушення до жебрацтва	Експлуатація дітей – ст. 150
Використання для виробництва та розповсюдження наркотичних речовин	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307
Використання для залучення інших дітей у злочинну діяльність	Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництва, вчинене із залученням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307
Примушування та насильство	Умисне вбивство дітей – ст. 115, 116; доведення дітей до самогубства – ст. 120; нанесення тілесних ушкоджень – ст. 121–125; побої і мордування – ст. 126; катування – ст. 127; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – ч. 2 ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156; спонування неповнолітніх до застосування допінгу – ст. 323; схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – ст. 324; організація або утримання місць для неповнолітніх з метою незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього – ч. 2 ст. 317
Вербування	Залишення у небезпеці – ст. 135; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167

2. Вправа “Снігова куля” – 20 хвилин.

Учасники повертаються в коло. За бажанням або за визначенням тренера учасник, який починає “ліпити снігову кулю”, вигадує речення, у складі якого буде назва одного із законодавчих актів з проблеми. Наступний учасник має повторити речення дослівно і додати до нього своє, яке також буде містити одну з назв законів. Гра продовжується по колу, допоки черга не дійде до першого учасника – він має повторити всі речення інших і довершити “снігову кулю”.

НАСЛІДКИ

Робота в 3 групах – 15 хвилин.

Одна група визначає можливі наслідки торгівлі людьми для потерпілих жінок, інша – для потерпілих чоловіків, третя – для потерпілих дітей. Після представлення результатів роботи груп можна визначити загальні наслідки, характерні для всіх людей.

Можливі варіанти відповідей:

Побиття. Шантаж. Погрози. Травми. Синці. Нервові зриви. Переломи ВІЛ-захворювання.

Хвороби, що передаються статевим шляхом, СНІД, туберкульоз, педикульоз. Струс мозку. Головні болі.

Рання чи небажана вагітність. Втрата репродуктивних функцій. Перевтома. Знепритомлювання. Опіки.

Розтягнення м’язів.

ШЛЯХИ ВТЯГНЕННЯ

Робота у групах – 20 хвилин.

Групи визначають, де можуть “ховатися” торгівці людьми і що вони зазвичай пропонують. Відповіді можна оформити у вигляді таблиці:

Місця схованок	Пропозиції
Агенції з працевлаштування. Інтернет. Знайомі (іноді навіть родичі). Шлюбні агенції. Туристичні агенції. Агенції зі сприяння навчанню за кордоном. Усиновителі	Робота. Знайомство, одруження, відпочинок. Робота, відпочинок. Одруження. Подорожі, робота (якщо працюють нелегально). Навчання. Усиновлення

ПОРАДИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Самостійна робота – 20 хвилин.

Тренер роздає кожній групі аркуші паперів, на котрих записана інформація, необхідна для тих, хто збирається за кордон, стосовно того, як

уберегти від небезпеки. Учасникам потрібно розташувати її за ступенем пріоритетності.

Можлива інформація:

- права українських громадян у тій чи іншій іноземній державі;
- статус жінки в країні;
- рівень безробіття;
- рівень заробітної плати іноземців;
- культура, побут, звичаї країни;
- рівень життя;
- контактні телефони/адреси організацій, котрі надають допомогу за кордоном та у своїй країні;
- телефони та адреси дипломатичних представництв України за кордоном;
- інформація про можливості легального працевлаштування.

Наголошується, що таку інформацію можна отримати у посольстві іноземної держави в Україні або зателефонувавши на “гарячу лінію” із запобігання торгівлі людьми.

2. Робота у групах – 40 хвилин.

Тренер роздає кожній групі набір порад для тих, хто виїжджає за кордон з різною метою (можна листівки чи брошури Центру). Учасники повинні визначити загальні поради, тобто універсальні для будь-якої поїздки.

Що таке система aupaig?

Згідно з правилами, працювати за системою aupaig може особа у віці від 19 до 24 років, яка не має сім'ї і дітей. Система передбачає проживання у сім'ї, допомогу по догляду за дітьми і виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також відвідування мовних курсів.

Увага!

В обов'язки учасника системи не входить турбота про дітей, молодших двох років!

Перелік країн, до яких можуть виїжджати громадяни України за системою aupaig, обмежений та може змінюватися.

Права особи, яка їде за системою aupaig:

- Ви маєте право на окрему кімнату;
- Вам повинні надавати кишенькові гроші;
- Вам повинні компенсувати проїзд у громадському транспорті (тільки в Німеччині);
- Ви маєте право на вихідний раз на тиждень;

- Ви маєте право на канікули (два або чотири тижні), якщо Ви перебуваєте в країні протягом цілого року;
- Ви маєте право на відвідування курсів іноземної мови;
- Ви маєте право поміняти сім'ю, якщо виникли конфлікти;
- Ви маєте право на страхування здоров'я від нещасних випадків (тільки в Німеччині).

КОРИСНА ІНФОРМАЦІЯ:

Переконайтесь, що Ваш паспорт дійсний на той термін, який передбачений Вашим контрактом.

Термін перебування в країні вказаний у Вашій візі ауріаі.

Ваш сімейний контракт повинен вказувати інформацію про медичне страхування, яке діє у Європі. У деяких країнах Ви повинні мати власну медичну страховку.

Контракт укладається на термін від трьох місяців до одного року.

Якщо Ви водите машину, потурбуйтеся про міжнародні права водія.

Сума Ваших кишенькових грошей буде становити близько 200 євро на місяць.

Ви повинні мати певний досвід по догляду за дітьми: робота в таборах, на рятувальних станціях, досвід молодіжного лідера, вчителя, волонтера і тому подібне.

Вам слід надати рекомендаційні листи, які засвідчують досвід щодо догляду за дітьми.

Пам'ятайте, що Ви представляєте свою країну і Ваша поведінка повинна бути гідною. Непомірне вживання алкоголю, ненормативної лексики, будь-яких наркотичних речовин є достатньою підставою для негайного звільнення.

Ви плануєте вийти заміж за іноземця:

Вам слід мати якомога більше інформації про свого майбутнього чоловіка: чи має він постійну роботу, чи був він одружений, скільки разів, чи розлучений він офіційно (розлучення та окреме проживання – різні речі).

Запропонуйте нареченому зустрітися не на території його країни чи “нейтральній” території (це може поставити Вас у залежність), а в Україні.

Поцікавтесь особливостями шлюбного законодавства країни, у якій Ви плануєте жити, у тому числі – правами спільних дітей, Вашими правами при розлученні. Це можна зробити у посольстві та у юриста.

Порадьтеся з юристом щодо укладання шлюбного контракту.

Переконайтесь, що шлюб, зареєстрований в Україні, буде дійсним за кордоном. У разі необхідності свідоцтво про шлюб можна легалізувати (затвердити у нотаріуса, Міністерстві юстиції та Міністерстві закордонних справ України).

Запам'ятайте, фіктивний шлюб — злочин. Це може стати причиною Вашого ув'язнення або депортації (видворення з країни).

Виїжджаючи за кордон за гостьовою візою або візою нареченої, пам'ятайте: ці візи не дають права на роботу.

Залишіть копію закордонного паспорта і точну адресу Вашого нареченого близьким людям.

Ви їдете навчатися за кордон:

Для того щоб отримати дозвіл на навчання за кордоном (студентська віза), Вам необхідно підготувати ряд документів. Як правило, до посольства обраної Вами країни подаються:

- свідоцтво про закінчення середньої школи (оригінал і переклад, завірений у нотаріуса й затверджений Міністерством юстиції і Міністерством закордонних справ України);
- документ про складання іспитів до ВНЗ України;
- довідка про те, що Ви не були засуджені;
- підтвердження того, що обраний навчальний заклад за кордоном зацікавився Вами.

Знання мови країни перебування є основною умовою для отримання дозволу на навчання. Часто навчальні заклади вимагають посвідчення про складання іспитів з мови.

Запам'ятайте, туристична віза не дає права на отримання статусу студента за кордоном!

Більш докладну інформацію про можливість навчатися за кордоном Ви можете отримати в посольстві обраної Вами країни, а також у культурному центрі/товаристві посольства.

Ви їдете за кордон працювати:

Перевірте, чи має фірма ліцензію на такий вид діяльності, як “посередництво в працевлаштуванні за кордоном”, видану Міністерством праці та соціальної політики України та копію дозволу на працевлаштування громадян України, виданого іноземному роботодавцю уповноваженим органом країни працевлаштування, або у працевлаштуванні громадян України, виданого уповноваженим органом країни працевлаштування іноземному посереднику. Зазначені документи повинні бути засвідчені згідно із законодавством країни їх видачі та легалізовані у консульській установі України (можуть бути також засвідчені у посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в

МЗС України, якщо міжнародними документами, у яких бере участь Україна, не передбачено інше).

Перевірити достовірність ліцензії можна, звернувшись до регіонального центру зайнятості Державної служби зайнятості або Управління політики зайнятості та трудової міграції Міністерства праці та соціальної політики.

Перебуваючи у фірмі, Ви маєте право ознайомитися з такими документами, як:

- копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- оригінал ліцензії;
- інформація про повне найменування посередника: його адреса, номери телефонів і прізвища, імена та по батькові керівників (власників);
- номери телефонів місцевого органу Державної служби зайнятості України, представництва Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва;
- нормативно-правові акти, яких повинен дотримуватися посередник при наданні посередницьких послуг у працевлаштуванні українських громадян за кордоном;
- витяги з Закону “Про захист прав споживачів” у частині надання послуг;
- книга відгуків і пропозицій.

Якщо фірма-посередник є регіональним представником (філіалом) фірми, яка зареєстрована в іншому місті, то на філіал повинна бути видана завірена Міністерством праці та соціальної політики України копія ліцензії тієї фірми.

Поцікавтесь, чи є у фірми позитивний досвід працевлаштування українських громадян за кордоном.

Фірма-посередник має надати проект трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем, завірений роботодавцем.

Згідно із законодавством України фірма яка пропонує посередництво в працевлаштуванні за кордоном, не має права брати передоплату в будь-якій формі за надання послуг до укладання трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем.

У разі, якщо Ви вирішили скористатися послугами фірми-посередника, необхідно обов’язково оформити свої відносини у формі письмового договору на надання посередником послуг з працевлаштування за кордоном:

- номер, дата, місце укладання договору;

- назва та адреса посередника, номер видачі ліцензії на посередництво в працевлаштуванні на роботу за кордон;
- дані клієнта (прізвище, ім'я та по батькові, адреса проживання тощо);
- визначення предмета договору: які послуги пропонуються при працевлаштуванні на роботу за кордон;
- місце підписання трудового договору (контракту) з роботодавцем;
- права, обов'язки і відповідальність сторін;
- умови зміни, розриву та анулювання договору;
- порядок вирішення спірних питань;
- визначення форсмажорних обставин та дії сторін у разі їх виникнення;
- перелік додаткових платних послуг;
- строк дії договору;
- реквізити сторін договору.

Цей договір складається у двох примірниках: один віддається клієнту, а другий залишається у посередника.

Підписання трудового договору (контракту) є обов'язковою умовою легального працевлаштування.

Трудовий договір (контракт) повинен бути написаний зрозумілою для Вас мовою (українською або російською) у 2-х примірниках.

У трудовому договорі (контракті) повинна міститися найбільш повна інформація про умови роботи: тривалість робочого дня, вихідні дні, оплата праці, умови проживання, страхування (в тому числі від нещасного випадку, хвороби, медичне), повне ім'я та адреса роботодавця, умови розірвання контракту.

Уникайте використання в контракті фраз типу: “та інші види робіт”, “всі роботи на вимогу роботодавця”.

Погоджуйтесь на сприяння у працевлаштуванні лише за умови оформлення спеціальної робочої візи – службова, туристична та гостьова візи не дають права на легальну роботу за кордоном.

Посередник повинен надати документи про кошти, сплачені йому за надані послуги.

Пам'ятайте, наявність копії закордонного паспорта чи копії довідки про присвоєння ідентифікаційного номера значно полегшить процедуру відновлення документів у разі необхідності.

Зателефонуйте до посольства тієї країни, у яку плануєте їхати працювати, та уточніть, чи відкриваються на даний момент робочі візи для громадян

України за даною спеціальністю, а також, які документи треба надати для відкриття робочої візи і скільки вона коштуватиме.

Загальні поради можуть бути сформульовані таким чином:

1. Нікому не довіряйте Ваш паспорт. Документи, що засвідчують Вашу особу, завжди повинні знаходитись тільки у Вас.

2. Якщо Ви збираєтесь працювати чи навчатись за кордоном, Вам необхідно підписати контракт. Контракт повинен бути написаний зрозумілою Вам мовою, а також містити інформацію про умови (оплату, вихідні дні, роботу у святкові дні, медичне страхування), місце та час Вашої майбутньої праці чи навчання.

3. Залиште близьким детальну інформацію про майбутнє місце перебування за кордоном з адресою та контактними телефонами, а також копію свого паспорта та контракту. Ми б також рекомендували залишити своє фото та адреси Ваших іноземних друзів.

4. Дізнайтесь номери телефонів українських посольств та консульських представництв за кордоном та візьміть їх із собою. Якщо Ви опинились у скрутній ситуації або Вам хтось загрожує, звертайтеся до представників своєї країни, які допоможуть Вам. Якщо у країні Вашого перебування немає посольства України – телефонуйте в посольство України в сусідній державі.

5. У зарубіжних країнах активно працюють неурядові організації та служби, котрі надають допомогу особам, які опинились у скрутному становищі. Звертайтеся до них у разі необхідності.

6. Термін перебування на території іноземної держави вказаний у Вашій візі. Порушення візового режиму унеможливить Ваш наступний виїзд за кордон. Дотримуйтесь правил візового режиму!

7. Пам'ятайте, що знання хоча б елементарних слів іноземної мови значно полегшить Ваше перебування за кордоном.

Мої правила безпеки:

- мою адресу, номер телефону та імена батьків я знаю напам'ять. А ще я знаю номери телефонів служб допомоги: 01 – пожежна, 02 – міліція, 03 – швидка допомога;
- я завжди спілкуюсь зі своїми родичами. Коли мені необхідно відлучитися, я скажу, куди йду і коли збираюсь повернутися. У випадку запізнення я потелефоную;
- якщо мені необхідно кудись піти, я піду не один/одна, а з товаришем/кою. У такому випадку ми зможемо допомогти один/одна одному/одній не потрапити у біду;
- я нікуди не йду з незнайомими людьми та нічого у них не беру;
- я ніколи не сідаю в автомобіль до незнайомих людей;

- я нікому не дозволяю доторкатися до мене. Якщо ж хтось спробує доторкнутися до мене, я голосно і твердо скажу: “Ні!”. Покликаю на допомогу;
- якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу тим людям, яким я довіряю, хто піклується про мене і хоче, щоб я був/була в безпеці;
- якщо у мене є питання, я зателефоную на Національну “гарячу лінію” – 8 800 500 22 50 або звернусь по Інтернету – www.lastrada.kiev.ua;
- я завжди буду слідувати цим правилам. Я хочу бути щасливим/щасливою і здоровим/здоровою! Я на це заслуговую!

Правила безпечної поведінки в Інтернеті

Не надавати ніякої особистої інформації (ім’я, вік, адресу, номер телефону, номер школи, місце роботи батьків) без згоди батьків.

1. Якщо я отримаю інформацію, яка примусить мене почуватися некомфортно, я одразу розповім вчителю.

2. Я ніколи не погоджусь зустрітися з тим, з ким я познайомився в Інтернеті, без попередньої згоди вчителів. Якщо я буду зустрічатися, то це буде людне місце, і я запрошу кого-небудь з учителів.

3. Я ніколи не вишлю свої фото людині, з якою я познайомився через Інтернет.

4. Я не буду відповідати на листи чи прохання, які викликають почуття дискомфорту або сорому.

3. Рольова гра – 30 хвилин.

Варіант 1. Учні групуються по двоє. Один із учасників виконує роль телефонного консультанта “гарячої лінії”. Інший виступає в ролі абонента. Абонент виїжджає працювати (навчатись, виходити заміж, навчатись за системою auraig) і хоче дізнатись про заходи безпеки. Консультант дає поради.

Варіант 2. Аналіз ситуацій.

Учні об’єднуються у групи. Кожній групі вчитель роздає опис ситуації потерпілих від торгівлі людьми. Учні повинні визначити помилки в поведінці потерпілого на кожному етапі та порадити можливі правила безпеки.

Історія 1

“Я народилася в селі під Києвом у родині вчителів. Після закінчення школи не склала вступні іспити в університет. Працювала в радгоспі, але зарплатня була невелика. Знайома мами кілька разів їздила в Італію на заробітки. Вона запропонувала мені поїхати разом з нею і працювати готельною готельницею.”

Мої господарі виявилися літньою парою, що проживає у великому двоповерховому будинку. Працювати мені доводилося з п'ятої ранку до ночі без вихідних. Щоранку починалося з того, що я мила туалети і ванни. Для досягнення відбілюючого ефекту доводилося користатися миючими речовинами з високим умістом хлору. Рукавички мені не купували, тому що вважали це зайвим. Потім я прибирала всі кімнати, готувала сніданок, мила посуд і прала. Господиня наказала мені покрити лаком паркет у всіх кімнатах. Після цього в мене з'явилися яскраво-червоні висипання на шкірі, я почала втрачати вагу, з'явилось запаморочення. Мені здавалося, що це мине, але кожного разу, коли я використовувала миючі засоби, у мене починався кашель.

Я попросила господиню видати мені розрахунок. Вона відповіла, що через мій передчасний від'їзд із заробітку віднімуть частину грошей. Повернувшись в Україну, я кілька місяців пролежала в лікарні та витратила майже половину зароблених грошей на лікування. Я не можу користуватися миючими засобами у зв'язку з моїм станом здоров'я до теперішнього часу”.

Історія 2

“Після смерті батьків у мене не було грошей на оплату боргу за квартиру, і я вирішив ризикнути — поїхати на роботу за кордон. В одній з газет прочитав оголошення, що фірма на вигідних умовах працевлаштовує за кордоном. Вирішив зателефонувати, щоб довідатися, яку роботу мені пропонують. Як повідомила секретарка, для працевлаштування в Ізраїлі мені знадобиться закордонний паспорт та час на оформлення робочої візи. У той момент я думав, що мені пощастило.

Наступного дня я пішов у фірму на прийом до директора. Директор фірми виявився респектабельним чоловіком близько 45 років. Він пояснив, що працювати я буду в шпиталі, мене чекають гарні умови проживання, висока зарплата, але потрібно буде пройти медичне обстеження на всяк випадок, тому що пацієнти — люди із серйозними порушеннями імунної системи. Я сказав, що погоджуюсь, та віддав паспорт на оформлення візи.

Через 3 місяці я летів в Ізраїль. В аеропорту мене зустрів представник фірми і відвіз на машині в шпиталь, що знаходився в двоповерховому будинку на околиці. Останнє, що я запам'ятав, це обличчя, що схилилося наді мною зі шприцом у руці. Прокинувся я в напіввіддільному приміщенні без вікон, заохтів підвестися, але не зміг через відчуття різкого білу в правому підребер'ї. Відкинувши ковдру, я побачив, що живіт забинтований. За час перебування в шпиталі я втратив відчуття часу. Щодня до мене приходила жінка і робила якісь ін'єкції. Вона не знала російської мови, тому я не зміг уточнити інформацію щодо місцезнаходження. Коли я зміг самотійно ходити, то побачив шов, що зарубцювався. Жінка видала мені квиток на літак і три тисячі доларів. Так я повернувся додому з грошима, але без правої нирки...”

Історія 3

“Після закінчення технічного вузу роботу за фахом мені знайти не вдалося. Мій колишній однокурсник запропонував поїхати разом із ним до Франції, щоб стати там найманцем. Він повідомив, що знайшов фірму, на якій пропонують зарплатню від 1,5 до 5 тисяч франків, включаючи амуніцію, страхування, харчування і проживання на військовій базі. Це здалося мені прекрасною нагодою подивитися світ та заробити гроші. Я оформив закордонний паспорт. У фірмі ми підписали контракт французькою мовою. Фірма оформила візи та в кредит купила квитки. Коли прилетіли на місце призначення, нас розмістили в казармі. Від хлопців з Росії ми довідалися, що будуть посилати в гарячі точки по всьому світу...”

ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ

1. Самостійна робота – 10 хвилин.

Заповнюють у табличку, що кожен вивчив. Обговорення.

2. Заключна вправа “Піраміда” – 10 хвилин.

Тренер пропонує групі побудувати піраміду із знань та позитивних почуттів. Усі присутні говорять, покладаючи свою руку на руки інших, які знання та враження вони винесли для себе із цієї зустрічі.

Тренінг

“Можливості навчання та працевлаштування”

Мета тренінгу – сформувати уявлення про можливості навчання та працевлаштування в Україні, ознайомити з особливостями навчання дітей, позбавлених батьківського піклування, та праці неповнолітніх; навчити використовувати свої знання на практиці.

Цільова група тренінгу – безробітні, учні випускних класів, молодь, студенти ПТУ, коледжів.

Час проведення – 5 годин.

Необхідні матеріали: фліпчарт, маркери, роздатковий матеріал.

Зміст	Форма	Час
Розминка	Вправа “Те, чого я не бачу”	10
Можливості навчання	Вступне слово	5
Абітурієнт	1. Самостійна робота 2. Робота в групах	10 25
Дебати	1. Робота в 2 групах	20
Шляхи працевлаштування в Україні	Мозковий штурм	10
Алгоритм пошуку роботи	1. Робота в групах 2. Самостійна робота	15 15
Оголошення про працевлаштування	1. Робота в групах 2. Рольова гра 3. Самостійна робота	20 20 15
Діяльність служби зайнятості	Робота в групі	25
Особливості праці неповнолітніх	1. Вступне слово 2. Робота в групах	5 20
Резюме	1. Вступне слово 2. Самостійна робота	5 20
Співбесіда	1. Мозковий штурм 2. Рольова гра	10 30
Підсумки	Вправа “Валіза”	20

РОЗМИНКА – 10 хвилин.

Вправа “Те, чого я не бачу”

Для проведення цієї розминки тренеру буде потрібно заздалегідь підготувати декілька (2–3) предметів, кожен з яких можна вмістити в долоні

(це можуть бути, наприклад, маленькі іграшки або канцелярські предмети). Бажано, щоб підбрані предмети були схожі між собою за формою – наприклад, округлі чи довгі – це буде заплутувати учасників і зробить гру більш цікавою.

Учасники сідають у коло. Тренер просить одного з учасників заплющити очі і передає йому один з предметів. Учасник (учасниця) повинен, не відкриваючи очей, охарактеризувати те, що він/вона тримає перед собою:

- сказати, якої воно форми;
- чи має частини;
- із чого воно зроблене;
- як його можна застосувати.

Інші не можуть ані заперечити, ані підказати приятелю. Тепер учасник тренінгу може відкрити очі і дізнатись, що тримав/тримала в руках. Вчитель дістає інший предмет, і гра продовжується.

Висновок:

Якщо ми не знаємо напевно, що являє собою предмет, можливе існування декількох його інтерпретацій і, відповідно, декількох способів використання. Так відбувається і з різними ситуаціями – не знаючи тих чи інших ситуацій, ми можемо розуміти їх по-своєму і діяти відповідно до свого розуміння, але воно може дуже відрізнятись від дійсності. Тому важливо передбачувати наслідки ситуації, зважувати свої думки перед прийняттям рішень, а для цього необхідно дізнаватись якомога більше інформації для прийняття важливого рішення.

Примітка. *Не обов'язково наступний учень буде тримати в руках інший предмет – вибір за вчителем.*

ВСТУПНЕ СЛОВО – 5 хвилин.

Для того, щоб отримати гарну роботу, необхідно спочатку отримати відповідну професійну підготовку. Її можна здобути в навчальних закладах різного типу. Система професійно-технічних навчальних закладів включає професійно-технічне училище відповідного профілю; професійно-технічне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; художнє професійно-технічне училище; вище художнє професійно-технічне училище; училище-агрофірма; вище училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсний комбінат; навчальний центр.

До системи вищої освіти входять такі заклади як університет, академія, інститут, консерваторія, коледж, технікум. По завершенні школи

необхідно буде визначитися з інтересами, щоб вибрати ту чи іншу професію. У нашій країні існує можливість навчатись на заочному відділенні та працювати. Можливо, хтось вибере саме такий варіант.

АБИТУРІЄНТ

1. Самостійна робота з текстом – 10 хвилин.

Матеріальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при вступі до навчального закладу

Випускник освітнього закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, має право на позаконкурсний вступ у середні та вищі навчальні заклади на підставі постанови Кабінету Міністрів України “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків” від 05.04.1994 р. №226.

На період навчання в ПТУ, технікумах, інститутах випускники дитячих будинків і шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- зараховуються на повне державне забезпечення;
- одержують стипендію не нижче 80 відсотків мінімальної гарантованої стипендії, встановленої для студентів та учнів вищих, середніх спеціальних і всіх типів професійних навчальних закладів;
- одержують щорічну матеріальну допомогу у розмірі 2,7 неоподаткованого мінімуму доходів громадян до закінчення навчання;
- забезпечується житлом (місце в гуртожитку чи кімната);
- мають право безкоштовного проїзду в громадському транспорті при наявності Єдиного квитка встановленого зразка (підстава: Інструкція про виготовлення і правила користування Єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, затверджена наказом Міністерства освіти України від 19.06.1996 р. №216);
- у період проходження виробничої практики і виробничого навчання повністю отримують заробіток.

До відома!

Мінімальна гарантована стипендія:

- у ПТУ – 1 неоподаткований мінімум доходів громадян;
- у технікумі – 1 неоподаткований мінімум доходів громадян;
- у інституті – 1,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.1993 р. №50 “Про стипендіальне забезпечення” студентам із числа дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, розмір стипендії збільшується на 30 відсотків по відношенню до встановленого розміру за підсумками навчання, а тим, хто перебуває на повному державному забезпеченні, розмір стипендії зменшується на 15 відсотків по відношенню до встановленого розміру за підсумками навчання.

Вікові обмеження при виплаті стипендії не встановлені

Випускники, які навчаються у закладах початкової, середньої і вищої професійної освіти і які приїжджають у заклади у вихідні та святкові дні чи канікулярний час, зараховуються на безкоштовне харчування і проживання (підстава: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. №226).

На жаль, у реальному житті не всі ці норми забезпечуються автоматично. Тобі необхідно наполегливо і коректно вимагати надання цих пільг. Грубість, лайка з керівництвом навчального закладу практично не дає результату. Якщо тобі не надають цих пільг, напиши директору (ректору) навчального закладу заяву, де повідом про це. Подай заяву до прийомної директора (ректора) і вимагай, щоб вона була офіційно зареєстрована (запиши для себе реєстраційний номер документа). Протягом найближчих днів тобі повинні повернути цю заяву з резолюцією. Якщо резолюція буде містити протизаконну відмову, ти маєш право звернутися до суду.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. №226 “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків” дітям-сиротам і дітям, які залишились без піклування батьків (у т.ч. випускникам професійних навчально-виховних закладів і вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації) при вступі до професійних навчально-виховних закладів і вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації видається комплект нового одягу і взуття на суму, що становить не менш як 4 неоподатковувані мінімуми доходів громадян, а також грошова допомога в розмірі не менш як 0,8 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Зазначені діти зараховуються на повне державне утримання і на період навчання забезпечуються безкоштовним харчуванням, одягом, взуттям, м'яким інвентарем за нормами, встановленими для вихованців шкільного віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і

дітей, які залишились без піклування батьків. Такими ж пільгами користуються учні та студенти – діти-сироти і діти, які залишились без піклування батьків, котрі у період навчання чи до вступу у навчальний заклад перебували на повному державному утриманні.

2. Робота в групах – 25 хвилин.

Варіант 1. Скласти пам'ятку для абітурієнта.

Варіант 2. Намалювати права абітурієнта.

Зразок пам'ятки абітурієнта

“Чи знаєш ти свої права?”

1. При вступі до професійного навчально-виховного чи вищого навчального закладу ти маєш право на отримання комплекту нового одягу і взуття на суму __ гривень.

2. Ти повинен отримати грошову допомогу на суму __ гривень.

3. Ти маєш пільги при вступі до навчального закладу, тобто приймаєш поза конкурсом.

4. У ПТУ чи інституті ти перебуваєш на повному державному утриманні і на період навчання забезпечений безплатним харчуванням, одягом, взуттям і м'яким інвентарем.

5. Ти маєш право на матеріальну допомогу за рахунок стипендіального фонду.

6. В інституті тобі видається безплатний проїзний квиток.

7. У період канікул тобі мають виплачуватися добові за час перебування в дорозі (туди і назад) та вартість проїзду залізничним, водним, міжміським автомобільним транспортом.

8. При влаштуванні на роботу тобі видається одяг, взуття, м'який інвентар і обладнання на суму __ гривень, а також грошова допомога на початкові витрати на суму __ гривень.

9. Ти маєш право на позачергове впорядкування житлом.

10. Основний документ, яким ти повинен керуватися, — постанова Кабінету Міністрів України № 226 від 05.04.1994 року “про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків”.

ДЕБАТИ

“Суперечка експертів” – 20 хвилин.

Тему дебатів можна сформулювати так: “Працевлаштування за кордоном: за і проти”.

Варіант 1. Клас/група ділиться на 2 половини. Кожній з малих груп дається завдання виробити аргументи якоїсь із двох позицій, заявлених у темі дебатів. Наприклад, якщо це “Працевлаштування за кордоном: за і проти”,

одній з малих груп потрібно висловитись “за”, іншій — “проти” і представити свої аргументи. Групи працюють над виробленням власної позиції (10 хв.), після чого по черзі представляють результати іншим учням (5 хв.). Тільки після того, як група висловила всі свої думки на користь тієї чи іншої точки зору, члени іншої групи мають право ставити свої запитання та намагатися переконати в протилежному (10 хв.).

Варіант 2. (для активних класів). Учитель заздалегідь готує твердження щодо працевлаштування, навчання або іншої мети поїздки за кордон (див. Варіант 1, можливі аргументи). Вже перебуваючи в класі, він ділить кімнату навпіл за допомогою крейди, білого скотчу або мотузки. Далі він повідомляє класові/групі про те, що зараз буде читати твердження, з якими вони можуть погоджуватися чи не погоджуватися — утримуватися, за правилами, не можна. Згідно зі своїм переконанням, учні можуть ставати по той чи інший бік лінії поділу: по один бік, якщо відповідь — так, по інший — ні (місцезнаходження сторін відносно стрічки вказує вчитель). Коли учні розділилися, вчитель запрошує когось пояснити свою позицію. Інша сторона має переконати у протилежному.

Можливі варіанти:

Працевлаштування за кордоном

За:

- висока заробітна плата;
- високий рівень життя;
- повага до прав людини;
- вивчення культури та мови;
- можливість подивитися світ.

Проти:

- небезпека захворіти за кордоном;
- порушення умов контракту — до кого звернутись?
- зневажливе ставлення до робітників-мігрантів;
- незнання мови і культури країни;
- важка праця.

ШЛЯХИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ В УКРАЇНІ

“Мозковий штурм” — 10 хвилин.

Давайте з’ясуємо, які є можливі шляхи працевлаштування в Україні.

Можливі варіанти: оголошення в пресі, інтернет-оголошення, державна служба зайнятості, агенції з працевлаштування, друзі та знайомі.

АЛГОРИТМ ПОШУКУ РОБОТИ

1. Робота в групах — 15 хвилин.

Учасники виробляють алгоритм пошуку роботи та працевлаштування. Потім презентують результати.

Можливі варіанти:

- визначити шлях пошуку роботи;
- відбір пропозицій;
- складання та відправлення резюме;
- знайомство та співбесіда з роботодавцем;
- заява з проханням прийняти на роботу;
- укладання трудового договору;
- випробування;
- робота.

2. Самостійна робота — 15 хвилин.

Розташуйте у правильній послідовності наступні твердження:

- я пишу резюме;
- я шукаю роботу;
- я отримую заробітну плату;
- я складаю резюме;
- я отримую професійну освіту;
- я проходжу співбесіду;
- я звільняюся з роботи;
- я дізнаюся про свої права у трудових відносинах;
- я дізнаюся про умови праці;
- я визначаюся, ким я хочу працювати;
- я пишу заяву на роботу.

ОГОЛОШЕННЯ ПРО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

1. Робота в групах — 20 хвилин.

Учасники об'єднуються в малі групи, кожній групі видається набір газетних оголошень.

Протягом 3–5 хв. Учасники мають можливість переглянути їх та відповісти на такі запитання:

- На що ви звертали увагу під час читання оголошення?
- Які рекламні оголошення викликали у вас найбільшу підозру? Чому?

- За якими рекламними оголошеннями ви поїхали б за кордон? Чому?

Перед виконанням цієї вправи, можна поставити запитання:

- Чому люди довіряють оголошенням?
- Як можна характеризувати людину, яка найбільше ризикує потрапити до тенет торгівців людьми?

Наступні 5–7 хвилин учасники презентують результати обговорення в групах та аналізують ситуацію в цілому: які найбільш поширені шляхи виїзду за кордон для українських громадян? (Підсумувати ще раз можливі шляхи потрапляння до тенет торгівців.)

2. Рольова гра – 20 хвилин.

Учасники діляться на групи по 2–3 особи. Кожна група має представити невеличку сценку “звертання за оголошенням”. Один або двоє із членів групи мають бути стороною, яка пропонує роботу, інші члени групи – це ті, хто звертається за оголошенням. Час на підготовку – 7–10 хв. Після представлення сценок можливі запитання та обмін враженнями.

Сценки можуть також бути представлені пантомімою – тоді виникне простір для запитань та подальшої дискусії.

3. Самостійна робота – 15 хвилин.

Учасники узагальнюють спостереження стосовно рекомендацій щодо пошуку роботи через оголошення.

Поради для пошуку роботи через оголошення:

- не довіряйте оголошенням, що обіцяють “золоті гори”;
- не погоджуйтесь на неоплачуваний випробувальний термін;
- не давайте завдатку за очікуване місце роботи;
- тримайте оригінали документів при собі;
- читайте (уважно!) договори чи контракти, які ви підписуєте;
- не соромтеся ставити запитання, що вас найбільше цікавлять;
- згоду працювати на будь-якій посаді оформлюйте документально.

Переглядаючи оголошення, відхиляйте:

- ті, що пропонують надто високий заробіток;
- ті, що обіцяють великі перспективи дівчатам та жінкам;
- ті, що пропонують “серйозну роботу для серйозних людей”.

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ

Робота в групі – 25 хвилин.

Створити рекламний буклет.

Державна служба зайнятості є службою соціального захисту населення, основне завдання якої – реалізація державної політики зайнятості в країні, професійна орієнтація, підготовка і перепідготовка, працевлаштування та соціальна підтримка тимчасово непрацюючих громадян.

Реєстрація та облік громадян, які звертаються за сприяттям у працевлаштуванні до державної служби зайнятості здійснюється за місцем постійного проживання (постійної або тимчасової реєстрації) за умови пред'явлення паспорта і трудової книжки, а в разі потреби – військового квитка, документа про освіту або документів, які їх замінюють, а іноземних громадян, які постійно проживають в Україні, – тільки за наявності постійної реєстрації.

З питань пошуку роботи до державної служби зайнятості можуть звертатись не лише громадяни, які втратили роботу, але і ті які працюють, але бажають змінити місце роботи чи знайти роботу у вільний від основної роботи час.

Матеріальне забезпечення на випадок безробіття надається державною службою зайнятості тільки тим громадянам, які зареєстровані в ній як безробітні, тому у разі відсутності підходящої роботи державною службою зайнятості приймається, на підставі особистих заяв громадян, рішення про надання громадянам статусу безробітних з восьмого дня після реєстрації у центрі зайнятості як таких, що шукають роботу.

Безробітними згідно із Законом України “Про зайнятість населення” визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи.

Усі послуги, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, надаються державною службою зайнятості безкоштовно.

Призначена допомога по безробіттю виплачується два рази на місяць, а за згодою безробітного – один раз на місяць у порядку, встановленому установами банків.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ

1. Вступне слово — 5 хвилин.

Матеріальна підтримка при працевлаштуванні

Дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків, що навчалися або виховувалися в навчально-виховних та вищих навчальних закладах і перебували на повному державному утриманні, при їх працевлаштуванні видається одяг, взуття, м'який інвентар і обладнання на суму не менш як 19,4 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а також грошова допомога на початкові витрати — не менш як 1,6 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Зверни увагу!

Такі поняття, як “мінімальна зарплата”, “неоподатковуваний мінімум доходів громадян” тощо, визначаються законодавчими документами і часто змінюються. Якщо ти хочеш знати їх розміри на час звертання за матеріальною допомогою, запитай про це у будь-якого бухгалтера. Також ти можеш звернутися до бібліотеки і у газеті “Урядовий кур’єр” знайти постанови про грошові розміри цих понять.

2. Робота в групах — 20 хвилин.

Скласти розрізані речення.

Речення можна вибрати з тексту.

Законодавство України встановлює обмеження у прийнятті на роботу неповнолітніх: дозволяється укладати трудовий договір з особами, які досягли 16-річного віку. За письмовою згодою одного з батьків на роботу можуть прийматися особи з 15 років, а у вільний від навчання час — із 14 років.

Неповнолітні, які працевлаштовуються, мають пройти медичний огляд. Законодавство про працю враховує, що неповнолітні не можуть працювати нарівні з дорослими. Тому для неповнолітніх установлюються легші умови праці. Заборонено допускати неповнолітніх, яким іще не виповнилося 15 років, до тривалої роботи з підймання й переміщення вантажів. Тривалою вважається робота, якщо протягом години неповнолітній підіймає вантаж більше двох раз. Сумарна робота неповнолітнього з вантажами не повинна перевищувати третини робочого дня або робочої зміни.

Оскільки фізичний розвиток неповнолітніх іще не завершився, закон дозволяє працювати меншу тривалість часу, ніж для дорослих. Робочий час, тобто час, протягом якого працівник виконує свої трудові обов’язки, обчислюється годинами на тиждень. Його максимальна тривалість — 40 годин на тиждень, а для неповнолітніх робочий час скорочено: працівники 15–16 років працюють 24 години на тиждень, а 16–18 років — 36 годин.

Неповнолітнім також установлено пільги в заробітній платі. Заробітна плата працівникам молодше 18 років за скороченої тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій за повної тривалості щоденної роботи.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться порційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Підприємства можуть установлювати учням доплати до заробітної плати.

Крім того, законодавством заборонено залучати неповнолітніх до роботи вночі, а також до роботи у святкові дні й понаднормово (понад установлений робочий час).

Неповнолітні також користуються пільгами стосовно відпусток. Законом України “Про відпустки” встановлено, що працівникам, молодшим 18 років, відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за письмовою заявою.

За перший рік роботи працівники мають право на відпустку повної тривалості через шість місяців неперервної роботи на даному підприємстві. Що ж до неповнолітніх, то закон надає їм право на відпустку і до того, як мине шість місяців неперервної роботи.

Для неповнолітніх установлено особливий порядок звільнення. Звільнення працівників, молодших 18 років, з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх.

Кодексом Законів про працю України передбачено, що при укладанні трудового договору може бути обумовлене випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Й хоча неповнолітнім випробування не встановлюється, однак корисно знати, що термін випробування не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках за згодою з комітетом профспілки — шести місяців.

РЕЗЮМЕ

1. Вступне слово — 5 хвилин.

Поради для написання резюме:

- резюме можна надіслати факсом, звичайною або електронною поштою, подати особисто;
- вказати: трудовий досвід — посади, на яких працювали в минулому із зазначенням місця і часу роботи, починаючи з останніх; службу, домашню адресу, телефони; інформацію про освіту (навчальні заклади, що їх ви закінчили, та фах, який отримали); професійні досягнення (наукові публікації, премії, перемоги в

конкурсах та олімпіадах тощо); наявність професійних навичок і досвіду роботи в цій галузі; знання мов; інші навички (володіння комп'ютером, наявність прав водія тощо); посаду, на яку ви претендуєте;

- уникайте займенника “я”;
- пишіть стисло, точно, конкретно;
- обсяг – не більше однієї друкованої сторінки.

Схема резюме:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Дата народження.
3. Місце народження.
4. Сімейний статус.
5. Контакти (адреса, телефон, ел. пошта).
6. Освіта.
7. Досвід роботи.
8. Відзнаки.
9. Уміння та навички.

2. Самостійна робота – 20 хвилин.

Написати своє резюме.

СПІВБЕСІДА – 10 хв.

1. “Мозковий штурм” – 10 хвилин.

Поради для проходження співбесіди з роботодавцем:

- не запізнюйтеся на співбесіду;
- зверніть увагу на свій одяг – він має відповідати стилю установи, до того ж не повинен бути надто екстравагантним.

На співбесіді:

- відповідаючи, не поспішайте, думайте над відповіддю;
- намагайтеся показати свої можливості, але не вихваліться;
- не слід починати розмову із заробітної платні (її розмір, якщо ви з роботодавцем зацікавите один одного, з'ясуєте наприкінці бесіди);
будьте спостережливі та уважно слухайте, ставте конкретні запитання;
- не критикуйте своїх колишніх керівників і колег;
- поведіться ввічливо з кожним, кого зустрінете і з ким спілкуватиметеся у фірмі;

- візьміть із собою на співбесіду паспорт, дипломи і сертифікати
— те, що характеризує вас позитивно, рекомендаційний лист
— письмовий відгук тих, хто був задоволений вашою роботою.

2. Рольова гра — 30 хвилин.

Скласти діалог співбесіди роботодавця та людини, яка влаштовується на роботу.

ПІДСУМКИ

Заключна вправа “Валіза” — 20 хвилин.

Намалюйте на аркуші для фліпчарту валізу і попросіть усіх присутніх по черзі сказати, що б вони хотіли взяти з собою в дорогу з тих знань (можливо, і відчуттів), які вони набули на тренінгу.

Методичні рекомендації до проведення профілактичних заходів із запобігання торгівлі людьми

Оволодіння навчальним матеріалом, розвиток і виховання особистості відбувається за умови прояву її високої активності в навчально-пізнавальній діяльності. Суттєвою умовою успішного запам'ятовування матеріалу і формування знань дітей та молоді залежить від вибору форм соціально-профілактичної роботи – індивідуальних, групових, масових.

До числа ефективних форм організації належить групова діяльність. Працюючи у складі групи, діти та молодь на власному досвіді переконуються в корисності спільного планування, розподілу обов'язків, спілкування. Вони згуртовуються між собою, привчаються діяти узгоджено, відчуваючи колективну відповідальність за результати спільної діяльності. До групових видів належать парна, бригадна і ланкова навчальна робота. Аналіз підтверджує, що діти, як правило, намагаються сісти за одну парту з тим, з ким цікаво обмінюватися думками, інформацією, ділитися переживаннями. Працюючи поряд, вони дають взаємну оцінку діям і вчинкам один одного, вільно або мимовільно проявляють інтерес до того, як реалізуються навчальні завдання сусідом. Дитині небайдуже, як товариш виконує завдання, які його результати. Виявляючи відмінності в способах розв'язання задачі, в отриманих відповідях, діти намагаються з'ясувати, чим пояснюються ці відмінності, ким і де допущена помилка. Ця форма спілкування дає можливість включати в активну творчу роботу значну частину учасників, організовувати роботу групи, спираючись на найбільш активних, які подають приклад іншим. Відповідаючи на запитання, наводячи різноманітні приклади, самі учасники сприяють більш широкому, ґрунтовному аналізу запропонованого матеріалу. Така спільна творча діяльність являє собою вид колективної роботи, в якій кожний відповідно до своїх здібностей, інтересів, фонду дійових знань може зробити внесок у загальну справу. У колективній творчій роботі, взаємно доповнюючи один одного, учасники ґрунтовно вивчають матеріал, глибоко проникаючи в його суть. Розв'язуючи колективні завдання, швидко просуються до поставленої мети. Складнощі, які виникають у пізнавальній діяльності, вирішуються зусиллями всього колективу.

Серед методів і форм групової роботи пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи і творчості. До таких методів належать: “мозковий штурм”, метод відкритої трибуни, тренінги, інтелектуальні аукціони, рольові та моделюючі ігри, аналіз конкретних ситуацій, ігри-драматизації, робота в малих групах та ін.

Будуючи заняття із запобігання торгівлі людьми, доцільно комбінувати традиційні та нетрадиційні методи навчання: бесіди, дискусії і цільові диспути, лекції та реферативні повідомлення, семінари, усні та письмові колоквиуми, “круглі столи”, вечори запитань і відповідей, обговорення злободенних матеріалів із ЗМІ щодо запобігання торгівлі людьми, вивчення проєктів офіційних державних документів, перегляд програм навчального характеру, самостійне рецензування. Не завадить придумати невелику п’єсу чи обіграти життєву ситуацію. Тим, хто бажає взяти у ній участь, слід надати час для обміркування варіантів відповідей. Діти повинні вміти прокоментувати доповідь чи ситуацію, вигадану однокласниками, ставити запитання, підключатися до гри, якщо це допоможе справі. Слід стимулювати колективне обговорення проблем за повної свободи висунення проєктів рішень.

“Мозковий штурм” – метод стимулювання ідей усіх учасників стосовно певної теми протягом обмеженого відрізка часу. Після презентації (оголошення та роз’яснення), теми, поняття, проблеми учасникам пропонується висловити свої ідеї, асоціації, коментарі, фрази, пов’язані з даною темою.

Для сприяння активності учасників важливо дотримуватись певних правил проведення:

- пропозиції записуються без коментарів та засуджень;
- приймаються всі пропозиції;
- присутні не можуть коментувати пропозиції інших;
- заохочення кількості ідей, а не їх якості.

Перелік ідей використовується в подальшій роботі, яка може проходити у формі дискусії з розподілом пропозицій за категоріями. Даний метод може бути сприятливим початком роботи над новою темою чи проблемою. Він має за мету заохочувати вільне висловлювання ідей та утвердження відчуття відсутності цензурних обмежень.

Рольова гра – навчальна гра, в ході якої учасники імітують реальну ситуацію через виконання призначених ролей. Мета рольової гри полягає у набутті досвіду поведінки чи ставлення, а також певних навичок. Кожний учасник повинен знати ідею ролі та мету рольової гри взагалі. Важливо дати групі вийти з ролі по закінченні вправи – сказати кілька слів про почуття, враження чи думки. Рольову гру використовують як найбільш ефективний засіб наочного висвітлення основ змісту та суті прав людини.

Моделююча гра – навчальна гра, в ході якої учасники створюють певні моделі, алгоритми дій. На відміну від попереднього типу, дана гра не вимагає від учасників входження в роль, вона потребує аналізу певної життєвої ситуації чи проблеми та визначення кроків на шляху до її вирішення. Під

час проведення занять із запобігання торгівлі людьми доречно створювати моделі безпечної поведінки після розгляду конкретних ситуацій.

Аналіз конкретних ситуацій (case study) – метод роботи з реальними життєвими ситуаціями, спрямований на визначення певних проблем, недоліків та пошук шляхів їх уникнення. Даний метод дає змогу пересвідчитись у реальності існування проблеми, проаналізувати причини її виникнення та визначити можливі шляхи запобігання. Для занять із запобігання торгівлі людьми можна використовувати історії потерпілих, історії звернень на “гарячу лінію”. Історії для розгляду мають бути невеликими за обсягом та містити основну суть проблеми.

Робота в малих групах – обговорення певного питання, в якому беруть участь 4–6 учасників з метою вироблення певних рішень, рекомендацій, порад. Така форма роботи дає можливість всім учасникам висловлюватись та брати активну участь в обговоренні, а також ближче поспілкуватись. Усі напруження малих груп обговорюються пізніше серед усіх членів групи.

Навчання через навчання інших – метод, сутність якого полягає в тому, що об’єкт процесу навчання перетворюється на суб’єкта, виконуючи тимчасово його функції та обов’язки. Даний метод спрямований на отримання інформації та розповсюдження її серед інших учасників групи. Отримана інформація не читається, а переказується, іноді по декілька разів, таким чином забезпечується її краще запам’ятовування. Прикладом застосування даного методу можуть бути ситуації, коли учасники виступають у ролі експертів, радників, консультантів, учителів.

“Криголам” (“рухавки”, “енерджайзери”) – вправа, головна мета якої створення сприятливої робочої обстановки, знайомство учасників, стимулювання діяльності. Основне завдання вправ – спонукати до діяльності учасників заходів. “Криголами” також використовують, щоб зняти напруженість та створити атмосферу відвертості та співробітництва. Основні вимоги до таких вправ:

- перевірені та дієві;
- цікаві;
- позитивні та безпечні;
- легкі для розуміння та пояснення;
- короткі (5–10 хв.);
- пов’язані з темою (по можливості).

З різноманітних форм та методів роботи тренер обирає ті, що найбільш відповідають меті, завданням соціальної профілактики та віку учасників.

Тренер повинен широко використовувати наочність. Візуальність посилює і зосереджує увагу учасників. Психологи дійшли висновку, що

90% усіх знань людина отримує за допомогою зору, 9% – за допомогою слуху і 1% – на дотик. Серед роздаткових матеріалів можуть бути будь-які схеми чи таблиці, які ви знайдете в підручнику або розробите для цього курсу, також це різноманітні бланки, тексти та картки для виконання завдань.

Відомо, що найбільший відсоток знань (90%) людина засвоює у процесі навчання інших. Тому важливо готувати завдання, де б учасники виступали в ролі консультантів, експертів, вчителів тощо.

Відеоматеріали з даної проблеми допомагають розвивати пізнавальний інтерес та сприяють кращому засвоєнню матеріалу. На сьогодні уже є ряд фільмів, які можна використовувати в ході висвітлення теми запобігання торгівлі людьми. Серед них слід визначити навчальний відеододаток “Запобігання торгівлі людьми”; документальні: “Замки на піску”, “Куплені та продані”, “У пошуках втраченого щастя”, “Український експорт”, “Жертви мовчання”; художньо-публіцистичний фільм “Жертва”; художні фільми: “Якщо я не повернусь”, “Ліля назавжди”.

Такі матеріали можна отримати або в обласних чи районних управліннях освіти і науки, у справах сім’ї, дітей та молоді або в неурядових організаціях, що працюють у даному напрямі.

Кращі умови для творчої діяльності створює пошуковий або репродуктивнопошуковий шлях засвоєння матеріалу. Якщо тренер ставить учасникам запитання, які примушують їх мислити, він ставить їх в активну позицію. У цій ситуації вони, спираючись на раніше отримані знання, конструюють відповіді, висловлюють свої припущення, вступають у полеміку, в ході якої зіставляються різні точки зору, різні підходи до аналізу матеріалу. Ця спільна діяльність допомагає їм краще засвоїти суть і пізнати закономірності явищ, які розглядаються. При евристичній бесіді гіпотези одних, доведення й аргументи інших, уточнення третіх, загальні висновки і формулювання четвертих дозволяють учасникам у найбільш короткий час розібратись у навчальному матеріалі. Для стимулювання процесу мислення слід ставити відкриті запитання, що вимагають повної та розгорнутої відповіді. Такі запитання найчастіше розпочинаються із слова “як”. Слід уникати запитань, на які можна відповісти “так” або “ні”. Заохочуйте всіх учнів до відповіді на запитання та висловлення своїх ідей.

Пізнавальна активність зросте, якщо матеріал викладати не у вигляді готових висновків, а ставлячи проблему або вивчаючи конкретну ситуацію. Невід’ємною складовою проблемної ситуації є проблемне завдання, яке ставиться перед викладом матеріалу. Такі ситуації можуть бути заплановані заздалегідь або виникати спонтанно.

Необхідно врахувати, що процес ознайомлення з проблемою торгівлі людьми часом пов’язаний з дуже делікатними моментами і стосується

найінтимніших сторін життя, тому для кращого сприйняття та засвоєння матеріалу важливо створити в класі атмосферу довіри для вільного обміну думками та активної роботи над розв'язанням проблемних ситуацій. Одним із засобів може слугувати встановлення правил поведінки для внутрішнього користування. Важливо, щоб правила поширювалися як на учасників, так і на тренера.

Демонструйте увагу до всіх та стимулюйте брати активну участь у роботі.

Слід бути дуже обережним в оцінці, оскільки часто оцінюють не так знання, як судження, що може негативно вплинути на бажання учасників висловлювати свою точку зору, брати участь у дискусіях та обговореннях. Для визначення оцінки можна практикувати тести в довільній формі.

Не зайве запрошувати на уроки фахівців, що мають безпосереднє відношення до захисту прав людини та запобігання торгівлі людьми – працівників неурядових організацій, реабілітаційних центрів, соціальних працівників, суддів, адвокатів, працівників правоохоронних органів тощо.

За наявності невеликої кількості осіб (до 20) бажано використовувати більше тренінгових активних методик. Це полегшить і сприйняття та засвоєння матеріалу, і роботу викладача.

Для багатьох завдань будуть необхідні: дошка або ще краще – настінний великий блокнот (фліпчарт, “біла дошка”, на якій можна писати маркером), журнали та газети (для складання колажу), клей, ножиці, маркери, кольорові олівці.

Готуючи завдання, важливо пам'ятати про принцип креативності та індивідуального підходу, тому слід продумувати декілька варіантів з урахуванням можливості проявити свої творчі здібності кожної дитини.

Контролювати виконання дітьми завдань або перевіряти ці завдання можна таким чином:

- якщо завдання виконувалося в групах, один або декілька її учасників можуть представити результати роботи, написавши або намалювавши їх на дошці/аркуші для фліпчарту, можливе інсценування деяких завдань;
- після виконання завдання – бажано проводити короткий аналіз того, що відбулося.

Пропонуємо схеми такого аналізу.

1. Аналіз та оцінка:

- короткий огляд ходу справи;
- як розподілялось завдання та як проходила спільна робота;
- чи всі брали участь у роботі;

- чи всі відчували свою причетність до спільної справи;
- обговорити проблему;
- висновки, які уроки, винесені з виконаної вправи (поставити запитання).

2. Поставити запитання про таке:

- що відбулося під час гри;
- що учасники дізналися про самих себе;
- що вони дізнались про проблеми, яким була присвячена гра;
- як вони можуть використовувати нові знання в майбутньому.

Ознайомлення з темою торгівлі людьми мусить мати позитивне спрямування. Численні приклади порушення прав людини і нехтування ними можуть породити відчуття зневіри та безсилля, а тому необхідно акцентувати увагу на успіхах і прогресові у справі забезпечення основних прав людини. Для цього необхідно добирати історії для розгляду в класі з позитивним завершенням, де людям удалося уникнути небезпеки, злочинці покарані або ті, хто постраждав, отримали необхідну допомогу і повернулися до звичного життя. Можна також скористатися загальною або обласною статистикою кримінальних справ, порушених за ст. 149 Кримінального Кодексу України.

Під час добору матеріалу необхідно пам'ятати, що головна мета – інформувати, давати необхідні знання для подальшого їх опрацювання до рівня умінь та навичок та формувати уявлення про свої обов'язки і права, а також можливості їх захисту. Інформація ні в якому разі не повинна мати “залякувальний” характер.

Тренеру слід під час занять принагідно використовувати повідомлення преси, радіо, телебачення тощо і підходити до аналізу подій невимушено і неформально. Це стане додатковим засобом освіти і викличе довіру до тренера, який має власних поглядів на питання торгівлі людьми.

Типова лекція із запобігання торгівлі людьми

Для проведення лекції з теми запобігання торгівлі людьми, у тому випадку, коли ви не отримали запрошення на лекцію, необхідно заздалегідь отримати дозвіл директора (ректора) навчального закладу та класного керівника (куратора). Самих викладачів бажано не запрошувати на лекцію, оскільки це стримує слухачів задавати питання, реагувати на почуте.

Перш за все необхідно представитись слухачам, назвати своє ім'я (можна без прізвища), назву організації, яку ви представляєте.

Лекцію можна розпочинати із запитань: “Чи мріяли ви поїхати за кордон? З якою метою? Чи працюють за кордоном ваші друзі, знайомі, родичі? Що ви знаєте про життя за кордоном? Що вам відомо про можливість попрацювати за кордоном?” Використавши шкільну дошку (фліпчарт), запропонуйте слухачам відповісти на запитання: чому громадяни їдуть за кордон та чому не їдуть? Вправа займе близько 5–7 хвилин.

Зустрічаючись зі студентами, можна розпочати розповідь з історичного огляду проблеми “білого рабства”, причин виїзду українських громадян за кордон.

Для визначення рівня обізнаності слухачів із проблемою торгівлі людьми доцільно використовувати анкету, яка роздається на початку лекції (на заповнення анкети відводиться 10–15 хвилин). Ви можете проаналізувати анкету перед початком лекції, звернувши увагу на питання, які стосуються готовності поїхати працювати за кордон, розмір зарплати, відповіді щодо звернення у різноманітні організації у випадку небезпеки.

Позитивним елементом у встановленні контакту з аудиторією, особливо, коли лекція читається для дівчат, є слова: “Мені доводиться часто зустрічатися з дівчатами з різних областей України, і щоразу переконаюсь, – дійсно, наші дівчата одні з найкращих, найрозумніших...”

Даючи поради, куди звертатись у випадку небезпеки за кодоном, наголошуйте про те, що проблему легше попередити ніж вирішувати. Акцентуйте увагу слухачів на тому, що краще порадитись не з друзями/подругами, а з фахівцями (психологами, соціальними працівниками, представниками/представницями неурядових організацій), дорослими людьми, які є авторитетом для молоді.

Проводячи лекції у регіонах за сприяння місцевих неурядових організацій, наголосіть, що слухачі можуть звертатися за порадами та консультаціями до фахівців у своєму місті/селищі. Назвіть телефон “гарячої лінії” або адресу тієї організації, яка співпрацює з вами у даному напрямі.

Розповсюджуйте друковані матеріали після проведення лекції (статті у газетах та журналах, листівки, буклети, плакати, календарі).

ТЕЗИ

до лекції з питань запобігання торгівлі людьми

Мета: ознайомити слухачів з проблемою торгівлі людьми, висвітлити основні шляхи потрапляння українських громадян за кордон, описати реальні можливості працевлаштування та навчання за кордоном, подати конкретні рекомендації щодо виїзду за кордон.

Обладнання: відеомагнітофон, телевізор, відеофільм “Запобігання торгівлі людьми” (“Куплені та продані”/ “Жертва”/ “У пошуках втраченого щастя”); листівки та брошури, плакати; публікації про проблему та діяльність неурядових і урядових організацій, які працюють у цьому напрямі.

План

1. Торгівля людьми: історія проблеми.
2. Шляхи потрапляння українських громадян за кордон:
  - робота за кордоном — легальне працевлаштування та наслідки нелегального перебування за кордоном;
  - навчання за кордоном. Програма *airair*;
  - шлюб з іноземцем.
3. Що необхідно знати перед поїздкою за кордон?

Термін “біле рабство” з’явився наприкінці XIX сторіччя, коли жінки з Великобританії, яка переживала глибоку економічну кризу, потрапляли у континентальну Європу з метою працевлаштування. Досить часто цих жінок змушували займатися проституцією.

Перетворення останніх десятиріч принесли з собою величезні соціальні зрушення та невизначеність, поряд з новими політичними свободами для всіх та економічними можливостями для декого. За оцінкою європейських експертів, економічна криза в Україні порівнюється з великою депресією США у 30х роках.

Особливо чутливими до таких змін у суспільстві виявилися жінки.

98% українських жінок мають освіту і значна кількість є випускницями вузів, однак жінки в Україні стикаються з поширеною трудовою дискримінацією. Досить часто роботу можна знайти лише завдяки особистим зв’язкам. Мало в кого із жінок є такі зв’язки, і така ситуація штовхає багатьох висококваліфікованих жінок-інженерів, лікарів, юристів, учителів та інших спеціалістів шукати роботу не за фахом.

Погіршення соціально-економічного становища, слабка правова захищеність спонукає українських громадян шукати кращої долі за кордоном.

У Європі – близько 18 млн. безробітних. З огляду на цю, можливо не зовсім точну, цифру, виникає питання: а чи потрібні Європі зайві безробітні?

Використовуючи економічні негаразди, високий рівень безробіття (особливо серед жінок) та недосконалість правового захисту, злочинці створили досить добре організовану мережу по переправці українських громадян, особливо громадянок, за кордон з метою працевлаштування. Засоби вербування до такої “праці” різноманітні: оголошення в газетах та журналах з обіцянками великих заробітків, пропозиції роботи в модельному бізнесі, інтернетсторінки з інформацією про одруження за кордоном, запрошення на навчання. Досить часто в таких оголошеннях міститься інформація про відсутність необхідності знання іноземної мови.

Офіційне працевлаштування українських громадян за кордоном можливе через служби працевлаштування та державні центри зайнятості з підписанням міждержавних зовнішньоекономічних угод. Для працевлаштування за кордоном необхідно отримати спеціальну робочу візу, підписати контракт, у якому обумовлюються умови роботи, форма та розмір оплати, можливість медичного страхування. Досить часто українські громадяни залишаються за кордоном, не продовжуючи термін дії візи, таким чином залишаючись у країні нелегально. Із цим пов’язано досить багато проблем – страх перед поліцією, неможливість отримати медичну допомогу, труднощі під час повернення (штраф, депортація, ув’язнення). Українські жінки, які перебувають за кордоном, нелегально, стикаються ще з рядом проблем. Досить часто, для того, щоб наймати житло, необхідно сплачувати до 200–300 доларів США на місяць, що нерідко складає розмір зароблених грошей. З розповідей дівчат та жінок, які повернулися в Україну, трапляється, що одну кімнату, в якій стоїть 2–3 ліжка, винаймають по 5–8 осіб. У таких умовах виникають конфліктні ситуації, які не сприяють відпочинку після виснажливої праці. Крім того, нелегальні працівниці потерпають від зґвалтувань українськими чоловіками, які також перебувають за кордоном нелегально. Заявити в поліцію жінки не можуть – вони бояться штрафів, депортації та ув’язнення.

Досить показовим прикладом негативного досвіду роботи за кордоном є історія 24-річної дівчини, яка працювала посудомийницею в одному з ресторанів Праги. Її робочий день становив 14 годин. Протягом дня вона працювала біля великих ванн з гарячою водою, у яку додавались хімічні речовини для миття посуду. Використовувати гумові рукавиці господар забороняв – він піклувався про посуд, а не про здоров’я дівчини. Після півроку такої роботи, здоров’я дівчини було підірване, її тіло збільшилось майже удвічі –

давалася взнаки дія хімікатів. Зароблені гроші дівчина потратила на те, щоб покращити свій стан, та здоров'я вже було втрачено.

Ще одним шляхом потрапляння українських громадянок за кордон є заміжжя з іноземцем. Інформацію про такі можливості можна отримати на спеціалізованих сторінках в мережі Інтернет; у газетах та журналах, які публікують на своїх сторінках історії дівчат та жінок, які знайшли “щастя” за кордоном; шлюбних агенціях. На відміну від фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном, ці агенції взагалі не повинні отримувати ніяких ліцензій та перевірок. І те, яка доля чекає на наших співвітчизниць – золоті гори щастя або рабська праця – ніхто не може спрогнозувати. За таку жінку чоловіки, які звернулись до агенції, платять чималі гроші, а потім можуть перепродати, або, покористувавшись, повернути⁷.

Крім роботи за кордоном, молоді пропонується можливість навчатися за кордоном. Безліч різноманітних навчальних програм пропонують учням та студентам поїздки до Великобританії, Німеччини, Франції, Іспанії, Канади та США. Крім того, у Європі розповсюджена програма *au pair*, яка дає можливість, проживаючи в іноземній родині, відвідувати мовні курси та заробити кишенькові гроші. Варто пам'ятати, організації та фірми, які займаються навчальними програмами та культурним обміном за кордон, повинні мати угоди з зарубіжними партнерами. Такі угоди завіряються у нотаріуса тієї країни, в якій буде відбуватися навчання або відпочинок, та візуються посольством України⁸.

Ми не ставимо перед собою мету відговорити українок виїздити за кордон. Це чудово, коли є можливість подорожувати, знайомитися з культурою, традиціями та історією зарубіжних країн. Але варто запам'ятати, що перед тим, як зробити важливий крок, варто порадитись із фахівцями, прислухатись до слів батьків та порад:

- нікому не довіряйте Ваш паспорт. Документи, що засвідчують Вашу особу, завжди повинні знаходитись тільки у Вас;
- якщо Ви збираєтесь працювати чи навчатись, потурбуйтеся, щоб Ваш контракт був написаний зрозумілою Вам мовою, а також, щоб умови, місце та час Вашої майбутньої праці були чітко обумовлені;
- залишіть вдома, детальну інформацію про своє майбутнє перебування за кордоном з адресою та контактними телефонами, а також копію свого паспорта і контракту. Ми б також рекомендували залишити своє фото та адреси ваших іноземних друзів;

---

⁷ К. Левченко. Торгівля живим товаром: ситуація в Україні...//Запобігання торгівлі жінками. Посібник для вчителів... – Х., 2000. – С.25.

⁸ За даними ВАМС “Альтернатива – В”.

- не забудьте з'ясувати номери телефонів українських посольств та консульських представництв за кордоном. Якщо ви опинились у скрутній ситуації, або Вам хтось загрожує, – звертайтеся до представників своєї країни, які допоможуть Вам;
- у зарубіжних країнах активно працюють неурядові організації та служби, котрі надають допомогу особам, які опинились у скрутному становищі;
- термін перебування на території іноземної держави вказаний у вашій візі. Порушення візового режиму унеможливить Ваш наступний виїзд за кордон;
- не забувайте, що знання хоча б елементарних слів іноземної мови значно полегшить Ваше перебування за кордоном та вирішить у скрутну хвилину;

У напрямі протидії торгівлі людьми та допомозі потерпілим активно працюють підрозділи по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, управління у справах сім'ї та молоді, неурядові організації.

**Методичні рекомендації
до проведення групових занять¹⁰**

**Тема 1. ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ,
ТЕРМІНОЛОГІЯ**

Мета: підготувати дітей до сприйняття явища торгівлі людьми як комплексної проблеми; ознайомити з термінологією по проблемі; розвинути вміння аналізу та спостереження, виховувати повагу до висловлення особистої думки кожного.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: скотч, аркуші для фліпчарту, фломастери, декілька схожих маленьких предметів, картки з дуже коротким описом ситуацій, пов'язаних з порушенням прав людини та торгівлею людьми.

Хід заняття:

1. ВСТУПНЕ СЛОВО – 3 хвилини.

Варіант 1. Тренер у формі повідомлення розповідає слухачам про те, що являє собою даний курс занять, методи та принципи навчання.

Наприклад: даний курс складається з 14 занять, на яких ви зможете дізнатись про те, як захистити свої права, як запобігти потраплянню до ситуації торгівлі людьми, комерційної сексуальної експлуатації дитини та сексуального насильства над дітьми, навчитеся правил безпечної поведінки, а також почуєте про діяльність різних органів нашої держави та громадських організацій, яка спрямована на ваш захист і надання вам допомоги.

Варіант 2. Запропонувати спочатку висловитися учням – із чого, на їх думку, має складатися курс занять, чого вони будуть навчатися.

Наприклад: “А як ви думаєте, що саме ми будемо вивчати протягом занять? Можу дати тільки одну підказку – заняття стосуються захисту ваших прав у скрутних ситуаціях.”

Варіанти відповідей, до яких бажано підвести або на яких акцентувати увагу:

- про порушення прав людини;

---

¹⁰ Участь в підготовці заняття за темою 12 здійснювала також Баннікова Ю.В.

- про поїздки за кордон;
- про насильство над дитиною;
- хто може допомогти;
- як повернутися додому.

Варіант 3. Презентація занять може бути зроблена вчителем за допомогою проектора.

Варіант 4. Замість усного представлення занять можна провести будь-який “енерджайзер” і після цього починати вироблення правил.

2. “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” – 7 хвилин.

На цьому ж етапі пропонується виробити правила, яких будуть дотримуватися протягом усього курсу як учні, так і вчитель.

Для того, щоб вам було цікаво вчитися, ми з вами повинні дотримуватися деяких правил поведінки, які ми разом встановимо на самому початку.

Приклад кодексу правил:

- приходити вчасно;
- бути доброзичливими по відношенню до себе та інших (не критикувати);
- поважати думку кожного;
- говорити по черзі (не перебивати);
- говорити від свого імені;
- бути ввічливими;
- бути уважними;
- бути собою;
- добровільно брати участь в обговореннях;
- позитивно настроїтися на роботу;
- бути гендерно чутливими.

Правила записуються на великому аркуші паперу і вивішуються на стіні кімнати так, щоб кожен міг їх бачити і тримати в пам’яті.

3. ВПРАВА “Очікування” – 5 хвилин.

Усім учасникам видаються різнокольорові папірці (по 2–3 кожному), на яких вони записують, чого саме вони очікують від даного курсу чи від цього першого заняття. Після того як учасники закінчили записувати (на це дається 3 хвилини), кожен по черзі озвучує свої ідеї та наклеює папірці на спеціально підготовлений великий аркуш паперу, який потім вивішується на стіну кімнати для занять – таким чином, учасники будуть спроможні бачити ці записи кожен день і аналізувати, які з них справджуються, які ні і чому ні.

4. ГРА “Що трапилось?” – 10 хвилин.

Робота в парах. Учасники діляться на пари, кожній парі роздаються картки із дуже коротким описом різноманітних ситуацій, пов’язаних з порушенням прав людини та торгівлею людьми. Кожен по черзі зачитує свою ситуацію і намагається визначити, чи є тут ознаки торгівлі людьми. Перед тим, як почати, учням пропонується 2–3 хвилини на роздуми. Тренер підтверджує правильні відповіді і підказує тим, хто говорить неправильно.

Приклади ситуацій:

Ситуація 1. *Юрій уже два місяці працює в Європі за туристичною візою. На початку другого місяця роботодавець сказав, що грошей не заплатить (експлуатація).*

Ситуація 2. *Михайло знайшов роботу в Росії за об’явою в газеті. Заплативши фірмі гроші за працевлаштування, він разом з 23 чоловіками поїхав до Росії.*

Представник фірми повинен був зустрічати їх на пероні, але ніхто не зустрів. У місті їх ніхто не чекав – роботи не було навіть для місцевих жителів (ошукування).

Ситуація 3. *Знайомий Сергія запропонував заробити багато грошей на будівництві в Польщі. Потрібен тільки квиток, а там роботодавець відкриє їм робочу візу. Прибувши на місце, Сергій дізнався, що буде працювати нелегально. У нього забрали паспорт, з території не можна було виходити. Жив він у бараках, працював без вихідних 14–16 годин на добу (ситуація торгівлі людьми).*

5. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ – 5 хвилин.

Варіант 1. Тренер дає визначення торгівлі людьми, роблячи наголос на тому, що ми підійшли до найважливішого поняття цього курсу. Він (вона) також має наголосити на різниці між торгівлею людьми та торгівлею жінками.

Визначення:

1. **“Торгівля людьми”** означає вербування, перевезення, передачу, приховування або прийом осіб, шляхом погрози застосування сили чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливого становища або шляхом виплати чи одержання грошей або іншого зиску, щоб отримати згоду особи, яка має контроль над іншою особою, з метою експлуатації.

Експлуатація означає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство, або практику, що наближається до рабства, або вилучення органів (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, ст. 3).

2. *“Торгівля людьми”* – це продаж, інша платна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої незаконної угоди, пов’язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення у боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці (Кримінальний Кодекс України, ст.149).

Головні елементи (ознаки):

- купівля-продаж людини;
- обман;
- насильство;
- боргова кабала;
- експлуатація різних можливостей і здібностей людини.

Поняття “торгівля людьми” охоплює широке коло соціальних явищ.

Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі й віку: чоловіки – з метою експлуатації в праці; діти – з метою використання в жебрацтві; будь-які особи – для вилучення і трансплантації органів. Торгівля жінками є лише складовою частиною феномена торгівлі людьми.

Варіант 2. Можна спочатку запитати учасників, як вони можуть визначити це поняття, і записати варіанти відповідей на дошці або на фліпчарті.

6. “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” НА ТЕМУ:

“Форми торгівлі людьми” – 10 хвилин.

Варіант 1. Тренер пояснює, що зараз усі разом будуть визначати, яких форм може набувати торгівля людьми. На аркуші для фліпчарту (або на дошці) фіксуються міркування учасників на задану тему, після чого вчитель підводить підсумки вправи та узагальнює результати.

Об’єктами цього злочину можуть бути будь-які особи незалежно від статі та віку: чоловіки – з метою надексплуатації; жінки – з метою примусового шлюбу, народження дитини примусово або на замовлення, використання в легальному та нелегальному секс-бізнесі; діти – з метою використання у жебрацтві; будь-які особи – з метою примусової праці, насильницького використання в домашньому господарстві, в промисловому або сільськогосподарському секторах, для вилучення та трансплантації органів.

Основні форми використання людини:

1. Примусова праця, у тому числі в “потогінному виробництві” та домашнє рабство, жебрацтво.
2. Секс-торгівля:
  - організація “цивільної” проституції,
  - організація військової проституції,
  - організація секс-туризму.
3. Примусові шлюби, у тому числі через систему “наречених поштою”.
4. Примусові репродуктивні функції, включаючи народження дитини.
5. Примусове донорство (продаж людей для трансплантації органів і тканин).
6. Примусове всиновлення/удочеріння.
7. Примусове використання у збройних конфліктах.

Варіант 2. Можна провести цю вправу в малих групах, якщо є в запасі достатньо часу на представлення роботи груп та узагальнення.

7. ЗАКЛЮЧНА ВПРАВА “Піраміда” – 5 хвилин.

Тренер пропонує групі побудувати піраміду зі знань та позитивних почуттів. Усі присутні говорять, покладаючи свою руку на руки інших, які знання та враження вони винесли для себе з цієї зустрічі.

* * *

Корисна інформація: бажано ознайомитися з методами проведення “мозкового штурму”.

Запитання до теми:

1. Що таке торгівля людьми?
2. Які форми торгівлі людьми ви знаєте?
3. Хто такий трєфікер?
4. Що таке країна постачання, країна призначення та країна транзиту?
5. Що таке дозвіл на роботу?
6. Хто такий працівник-мігрант?
7. Хто такі біженці?
8. Що таке віза?
9. Що таке громадянство?

10. Що таке дозвіл на проживання?
11. Що таке депортація?
12. Що таке примусова праця?
13. Що таке рабство?
14. Чим відрізняється торгівля людьми від нелегальної міграції?
15. Чи є тотожними поняття торгівлі людьми і торгівлі жінками?

Випереджуюче домашнє завдання до теми 2:

Дайте письмову відповідь на питання: “Ми говоримо про проблему торгівлі людьми тому, що.....” (щодо причин виникнення явища).

Теми рефератів та доповідей:

1. Підходи до визначення поняття торгівлі людьми.
2. Явище нелегальної міграції в Україні та світі.
3. Біженці в сучасному світі.
4. Аналіз відмінностей визначення торгівлі людьми в національному та міжнародному законодавстві.
5. Підходи до визначення поняття “торгівля людьми”.

Додаткова вправа за темою:

Створення колажу (аплікації, зробленої з вирізок із журналів та газет, яка відображає асоціації з тим чи іншим терміном) чи малюнок до одного або декількох термінів з проблеми.

Тема 2: ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ У СВІТІ І В УКРАЇНІ

Мета: дати уявлення про зовнішні та внутрішні причини виникнення явища торгівлі людьми, ознайомити з основними причинами виникнення проблеми на Україні, розвивати вміння спонтанного висловлювання, формувати почуття патріотизму.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фліпчарт або аркуші для фліпчарту, фломастери, скотч, картки з питаннями, розрізані навпіл або на дві частини, годинник із секундною стрілкою.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “Збери запитання” – 5 хвилин.

Кожному з учасників роздаються половинки або частини речень, що є запитаннями стосовно причин виникнення торгівлі людьми. За 1 хвилину вони мають знайти свою другу половинку і скласти запитання.

Якщо пара готова, вони дають тренерові якийсь умовний знак – наприклад, піднімають руки. Для того щоб швидше знайти пару, учні можуть перемішуватися по кімнаті. По закінченні часу складені на цей момент запитання записуються на фліпчарті або дошці, і кожен з учнів вибирає найважливіше для нього, пояснюючи свій вибір.

Приклади запитань:

1. Які є внутрішні і зовнішні чинники виникнення явища “торгівлі людьми”?
2. Що штовхає людей на пошуки роботи за межами держави?
3. Чи є важливими малодосліджені психологічні фактори?
4. Чи спрощені зараз можливості для українських громадян подорожувати по світу?
5. Чи сприяє зростання різниці між багатими та бідними державами виникненню феномена “торгівлі людьми”?
6. До якої групи причин належить погана обізнаність українських громадян щодо наслідків нелегального перебування за кордоном?

2. ВПРАВА “Промова” – 10 хвилин.

Використовуючи домашнє завдання, учасники мають виступити з промовою, розрахованою на одну хвилину, на тему “Причини поширення торгівлі людьми у світі і в Україні”. Можна запропонувати увявити себе учасниками конференції з проблеми торгівлі людьми. Протягом часу, що дається на підготовку (2 хвилини), вони мають дати назву своєму виступу і подумати, про що саме зі своєї письмової відповіді вони будуть говорити протягом однієї хвилини, можливо скласти план промови. По черзі надається слово. Головне правило – не припиняти говорити, доки не закінчиться відведена хвилина.

Після закінчення “конференції”, якщо дозволяє час, можна провести аналіз вправи.

3. “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” Причини торгівлі людьми” – 10 хвилин.

Аркуш фліпчарту або дошка ділиться на дві половинки: “зовнішні причини” та “внутрішні причини” (можна використовувати фломастери різного кольору для більшої наочності).

4. ЗАКЛЮЧНА ВПРАВА “Остання гра” – 5 хвилин.

Попросіть учасників сісти в коло. Нагадайте їм, чим вони займались. Виберіть одну пару з тверджень, які наведені нижче, і запропонуйте кожному по черзі закінчити речення, без коментарів та дискусій. Залежно від

часу та швидкості відповідей можете провести від 1 до 3–4 раундів. Ця вправа допомагає налагодити зворотний зв'язок.

Приклади тверджень:

- *Найкраще в занятті було... Найгірше в занятті було...*
- *Найцікавіше в занятті було... Найнудніше в занятті було...*
- *Мені зовсім не сподобалось... Мені більш за все сподобалось...*
- *Я хотів би більше... і менше...*
- *Більш за все мені сподобалось робити... Не сподобалось робити...*
- *Краще за все у мене вийшло... Гірше за все у мене вийшло...*

* * *

Запитання до теми:

1. Які зовнішні причини виникнення явища торгівлі людьми ви знаєте?
2. Які існують внутрішні причини?
3. Як ви вважаєте, навіщо потрібні знання причин, що сприяють поширенню явища торгівлі людьми?
4. Чи є причини поширення торгівлі людьми однаковими в усіх країнах світу?
5. Як можна подолати деякі з цих причин?

Випереджувальне домашнє завдання до теми 3:

Знайдіть і принесіть до групи оголошення щодо пропонування поїздки за кордон з будь-якою метою.

Завдання для перевірки:

До якої з причин ви б віднесли таке висловлювання:

- я не можу знайти роботу;
- я – єдина годувальниця в моїй сім'ї;
- по-моєму, більш за все безробітних серед жінок;
- я не вірю, що за кордоном може бути погано;
- так гарно, що Україна стала незалежною державою, – нам стало простіше їздити до будь-якої країни;
- я не знаю, як там бути і працювати – за кордоном, – але знаю, що можу заробити багато грошей;
- я погоджуюсь на цю пропозицію – гірше мені все одне не буде;

- я не буду звертатися по допомогу – все одне правоохоронці підкуплені;
- за законом цієї держави те, що мене змушують робити, – в межах закону.

Теми доповідей та рефератів:

1. Жінка і світ.
2. Становище жінки в сучасній Україні.
3. Економічне становище України і проблеми працевлаштування.
4. Відкриття кордонів: позитивний та негативний аспекти.
5. Стан правової інформованості в Україні як чинник поширення явища торгівлі людьми.
6. Домашнє насильство як чинник поширення явища торгівлі людьми.

**Тема 3: ШЛЯХИ ПОТРАПЛЯННЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН
ДО РУК ТОРГІВЦІВ ЛЮДЬМИ**

Мета: ознайомити учасників з основними шляхами потрапляння українських громадян до тенет торгівців людьми; скласти уявлення про види пропозицій або оголошень про роботу за кордоном, навчити вирізняти “слизькі” оголошення; виокремити основні моменти, на які потрібно звертати увагу при виїзді за кордон, розвивати вміння аналізу та узагальнення, виховувати відчуття командної роботи.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: декілька наборів оголошень у газетах (із закресленими назвами та адресами фірм) про працевлаштування або навчання за кордоном, об’яви шлюбних агенцій; маркери, фліпчарт.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “Асоціації” – 5 хвилин.

Варіант 1. Учасники сідають у коло. Першому тренер називає слово або словосполучення, пов’язане з темою заняття, наприклад: “робота за кордоном” або “програма молодіжного обміну”. У відповідь учасник має сказати слово, яке асоціюється з ним, – наприклад, “оголошення”, “роботодавець”, “студент”. Кожен наступний учасник гри дає свої асоціації з попереднім (не з першим) словом. Таким чином утворюється ланцюжок асоціацій, які записуються на дошці або фліпчарті.

Варіант 2. Асоціації даються тільки з тим словом, яке каже вчитель.

Варіант 3. Після проведення розминки можна акцентувати увагу учасників на тому, що словаасоціації відображають те коло понять, яке нам буде необхідним під час вивчення даної теми, ще раз їх згадати, доповнити, обговорити.

Підкреслити важливість понять можна таким чином:

“Гра закінчилася, але якщо ви подивитесь на те, що записано на дошці/фліпчарті, то побачите: саме про ці поняття ми маємо нагоду поговорити сьогодні” або:

“Для чого ця гра? Тепер, якщо ми подивимось на дошку/фліпчарт, то побачимо, що саме ці слова або поняття можуть бути сходинками, по яких ми будемо ходити сьогодні протягом заняття”.

2. АНАЛІЗ ОГОЛОШЕНЬ – 20 хвилин.

Учні розподіляють на малі групи, кожній групі видається набір газетних оголошень. Протягом 3–5 хв. учні мають можливість переглянути їх та відповісти на такі запитання:

- *На що ви звертали увагу під час читання оголошення?*
- *Які рекламні оголошення викликали у вас найбільшу підозру? Чому?*
- *За якими рекламними оголошеннями ви поїхали б за кордон? Чому?*

Наступні 5–7 хв. учні презентують результати обговорення в групах та аналізують ситуацію в цілому:

- *Які найбільш поширені шляхи виїзду за кордон для українських громадян? (Підсумувати ще раз можливі шляхи потрапляння до тенет торгівців.)*

Перед виконанням наступної вправи, можна поставити запитання:

Чому люди довіряють оголошенням?

Як можна характеризувати людину, яка найбільше ризикує потрапити до тенет торгівців людьми?

3. РОЛЬОВА ГРА – 15 хвилин.

Учасники діляться на групи по 2–3 особи. Кожна група має представити невеличку сценку “звертання за оголошенням” (один із шляхів потрапляння за кордон): робота за кордоном, навчання, знайомство через Інтернет і т. п. Один або двоє із членів групи мають бути стороною, яка пропонує виїзд, інші члени групи – це ті, хто звертається за оголошенням. Час на підготовку – 7–10 хв. Після представлення сценок можливі запитання та обмін враженнями.

Сценки можуть також бути представлені пантомімою, тоді виникне простір для запитань та подальшої дискусії.

4. ЗАКЛЮЧНА ВПРАВА “Дерево побажань” – 5 хвилин.

Кожному учаснику роздаються маленькі аркушки паперу. На них пишуть свої побажання людині, яка їде за кордон. Можливе формулювання завдання:

“А тепер на базі тих знань, які ви отримали протягом лекції і протягом сьогоднішнього заняття, вам пропонується побути експертом і побажати або порадити щось людині, яка збирається за кордон”.

Варіанти порад:

- не довіряйте чужим людям;
- не віддавайте документи;
- обов’язково підписуйте контракт;
- перевірте медичні дані про майбутнього чоловіка (дружини);
- перевірте ліцензію фірми;
- не перевищуйте термін дії візи;
- візьміть із собою телефони посольства громадських організацій в іншій країні.

Учасники записують на аркуші паперу свої побажання і приклеюють їх до “дерева побажань”, намальованого на фліпчарті. Перед тим, як приклеїти свій аркушок, кожен зачитує написане.

***

Корисна інформація: зверніть увагу, що при використанні варіантів завдань, поданих у розробці заняття, бажано враховувати необхідність перепланування часу на завдання.

Запитання до теми:

1. Як люди можуть дізнатися про пропозиції поїхати за кордон?
2. Якими можуть бути шляхи потрапляння до рук торгівців людьми?
3. Як відрізнити сумнівні пропозиції?
4. Що таке система airtag?
5. Як перевірити діяльність фірмипосередника з працевлаштування за кордоном?
6. Чи можливо перевірити діяльність шлюбних агенцій?

Теми рефератів та доповідей:

1. Працевлаштування за кордоном: точка зору телеглядача.
2. Туризм і відпочинок у країнах Сходу та Америки для українських громадян.

3. Програми обміну студентами між Україною та країнами Європи.
4. Навчання за кордоном: можливості та реалії.

Додаткові вправи за темою:

1. “Мозковий штурм”.
2. “Шляхи потрапляння українських громадян до торговців людьми”.

Тема 4: ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Мета: ознайомити учасників із чинним національним та міжнародним законодавством з проблем торгівлі людьми, навчити учнів використовувати законодавчі акти як захист у ситуації торгівлі людьми, розвивати пам'ять, кмітливості, виховувати почуття обов'язковості у дотриманні законодавства.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: уривки законодавчих актів щодо проблеми, без назви, розрізані на частини.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “Доміно” – 8 хвилин.

Учасники сідають у коло. Запропонуйте комусь почати і визначити дві свої характеристики “за правилом доміно”, наприклад: “З лівого боку я люблю солодке, з правого боку я маю двох братів”. Потім хтось із групи має продовжити, назвавши спочатку ту характеристику, яка є спільною між ним/нею і попереднім учнем, а потім “з вільного боку” додати свою, наприклад: “З правого боку я люблю солодке, з лівого боку в мене зелений колір очей”. Якщо якась із характеристик не знаходить “спільника” і доміно не може продовжуватись, запропонуйте учням назвати іншу, для того щоб ланцюжок відновився. У кінці гри кожен буде пов'язаний з кимось іншим.

2. ВПРАВА “Правда чи ні?” – 12 хвилин.

Вправа виконується на основі домашнього завдання. Попросіть одного з учасників, використовуючи заповнений удома бланк відповідей на запитання, назвати якесь із своїх тверджень і запитати: “Правда чи ні?”. Причому попередьте, що учні мають вирішити для себе, чи будуть вони якось змінювати твердження. Суть вправи полягає в тому, що учасник може навмисно змінити правильну відповідь на неправильну, ставлячи цим завдання іншим – вирішити, правду чи неправду він каже. Якщо хтось угадає, правда це чи ні (якщо ні, автор твердження має сказати правильне), цьому наступному учневі передається черга сказати своє твер-

дження. У випадку, коли сам автор твердження відповідає неправильно, вчитель може вступити в гру і підказати правильну відповідь.

Варіант 2. Замість цієї вправи, можна використати гру “Бінго”: заздалегідь готується бланк для гри: звичайний аркуш паперу формату А4 ділиться на квадрати. У кожному з квадратів вписується запитання. Учасники мають підійти до кожного і запитати, чи знає він/вона відповідь на одне з питань, яка потім вписується в бланк. У свою чергу інша людина може запитати того, хто підійшов, одержати відповідь на запитання, яке цікавить її. Учасники не можуть відповідати самі, бланк повинен бути заповнений іншими. Якщо хтось має повністю заповнений бланк, він каже: “Бінго!”, – гра зупиняється й аналізуються відповіді.

3. ВПРАВА “Мозаїка” – 20 хвилин.

Учасники розбиваються на пари або навіть і на малі групи. Парам або групам роздаються уривки з текстів різних законодавчих актів, без назви, розрізані на частинки. Завдання полягає в тому, щоб скласти цей уривок і відповісти, з якого законодавчого акту його було взято.

4. ЗАКЛЮЧНА ВПРАВА “Снігова куля” – 5 хвилин.

Учасники повертаються в коло. За бажанням або за визначенням учителя учень, який починає “ліпити снігову кулю”, вигадує речення, у складі якого буде назва одного із законодавчих актів з проблеми. Наступний має повторити речення дослівно і додати до нього своє, яке також буде містити одну з назв законів. Гра продовжується по колу, допоки черга не дійде до першого учасника – він має повторити всі речення інших і довершити “снігову кулю”.

***

Запитання до теми:

1. Чому вивчення законодавчих актів є важливим для розуміння проблеми торгівлі людьми?
2. Яке законодавство з проблеми торгівлі людьми існує в Україні?
3. Яке світове законодавство з проблеми торгівлі людьми існує у світі?
4. Які міжнародні документи містять положення щодо торгівлі людьми?
5. Яке покарання за торгівлю людьми передбачається в Кримінальному Кодексі України?
6. Як закон захищає?

Випереджуюче домашнє завдання до теми 5:

1. Прочитати Загальну декларацію прав людини та Конвенцію ООН про права дитини.
2. Виписати основні права людини та дитини.

Завдання для перевірки:

1. Розташуйте законодавчі акти з датами прийняття у хронологічній послідовності.

2. Визначте, про який документ ідеться?

- прийнятий: 16.12.1966 р., набув чинності 23.03.1976 р. (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права);
- надає дитині права і забезпечує повагу її прав як у мирний період, так і під час збройних конфліктів. (Конвенція про права дитини);
- прийнятий 10.12.1948 р. (Загальна декларація прав людини);
- вперше дає міжнародне визначення поняття “торгівля людьми”. (Протокол про заборону торгівлі людьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності);
- прийнятий 02.12.1949 р., набув чинності 25.07.1951 р. (Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами);
- у новому варіанті документа стаття №124 стала статтею №149 (Кримінальний Кодекс України);
- прийнятий 20.11.1989 р., набув чинності 02.09.1990 р. (Конвенція про права дитини);
- разом із факультативними протоколами становить Міжнародну хартію про права людини (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права);
- прийнятий у грудні 1993 р. (Декларація ООН “Про викоренення насильства стосовно жінки);
- ставить за мету сприяти міжнародному співробітництву задля запобігання транснаціональній організованій злочинності (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності);
- прийнятий 18.12.1979 р., набув чинності 03.09.1981 р. (Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок);
- прийнятий у 1995 р. (Пекінська платформа дій);
- визначає детальні вимоги до визнання протизаконними пору-

шень прав дитини в контексті торгівлі дітьми, дитячої проституції і порнографії (Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії);

- прийнятий 15.11.2000 р., набув чинності 25.12.2003 р., ратифікований 04.01.2004 р. (Протокол про заборону торгівлі людьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності);
- вимагає усвідомити, що насильство по відношенню до жінок демонструє історичну нерівність владних відносин між жінками та чоловіками (Декларація ООН “Про викоренення насильства стосовно жінки);
- прийнятий 15.11.2000 р., набув чинності 29.09.2003 р., ратифікований 04.01.2004 р. (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності).

Теми рефератів та доповідей:

1. Проблема торгівлі людьми як проблема організованої злочинності.
2. Інтерпол та його діяльність стосовно боротьби з торгівлею людьми.
3. Торгівля людьми – грубе порушення прав людини.
4. Порядок звернення про захист до органів державної виконавчої влади та прокуратури.
5. Порядок звернення по судовий захист, адвокатський захист.
6. Механізм подання заяв та скарг до міжнародних організацій.

Додаткові вправи за темою:

Вправа “Талісман” – який із законів я б вибрав своїм талісманом – визначити закон та підсумувати його в найважливіших фразах, які б умістилися на медальйон-талісман, пояснити свій вибір.

Тема 5: ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Мета: сформувати уявлення учасників про права людини, які вони мають від народження, а також про те, які права порушуються в ситуації торгівлі людьми, розвивати навички безпечної поведінки, формувати почуття співпереживання та поваги до прав інших людей.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фрукти чи овочі, кількість яких відповідає кількості учасників; записані на касету описи ситуацій, де присутнє порушення прав людини, магнітофон, фло-мастери, аркуші для фліпчарту, скотч, дошка.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “Лимон” – 5 хвилин.

Кожний з учасників отримує лимон або якийсь інший фрукт чи овоч (усі отримують однакові плоди – наприклад, лимони, яблука). За 1–2 хвилини учні мають віднайти такі риси цього плоду, які б вирізняли його від йому подібних – особливості форми, якісь ушкодження і т. ін. Потім тренер збирає плоди до однієї купи і пропонує кожному віднайти свій.

Висновок: всі ми різні, але всі рівні і маємо однакові права.

2. ГРА “Мої права” – 10 хвилин.

Швидка командна гра. Група ділиться методом жеребкування на 2 команди, які після цього делегують свого представника. За визначений період часу кожен з делегатів має записати на дошці або на фліпчарті як-найбільше прав людини, які він/вона згадає.

Наприклад:

Кожна людина має право на:

- громадянство;
- недоторканість житла;
- відпочинок і дозвілля;
- освіту;
- вільне пересування;
- особисте життя...

Для ускладнення завдання (якщо дозволяє час) можна запропонувати записувати відмінні права – тобто ті, які ще не записані протилежною стороною.

3. АНАЛІЗ СИТУАЦІЙ – 15 хвилин.

Кожну з команд можна поділити навпіл або сформувати щонайменше 4 малі групи. Представник кожної групи має підійти до магнітофона і прослухати опис ситуації, записаної нібито зі слів свідка або людини, що потрапила в цю ситуацію. Представники груп не повертаються до команд доти, доки останній з них не прослухав свою ситуацію (якщо дозволяють технічні можливості, представники можуть слухати ситуації одночасно). Завдання полягає в такому: групи за обмежений проміжок часу мають проаналізувати короткі описи ситуацій, які їм запропоновані, і відповісти на запитання, які права були порушені.

Бажано, щоб ситуації були близькі до поняття торгівлі людьми, але випадок торгівлі людьми бажано не пропонувати – це дасть пріоритет одній з груп під час виконання наступного завдання. Але, аналізуючи відповіді груп, можна запитати, чи присутній був факт торгівлі людьми?

Приклади ситуацій:

Ситуація 1. *“...мене зачинили в окремій кімнаті в готелі, нікуди не випускали, хоча і годували хлібом та водою, але вони приходили кожен день і питали, чи я знаю, де мій брат, казали, що поки я не відповім, мене нікуди не випустять...”*

Ситуація 2. *“... я навчалася в інституті півроку, але за жоден місяць я не отримала стипендії, далі гірше, мені стали забороняти приходити на деякі заняття, за які я не заплатила якийсь попередній внесок...”*

Ситуація 3. *“...я бачила, як обікрали людину, приїхала поліція, і мене затримали за підозрою у скоєнні злочину, і людина, яка його скоїла, свідчила проти мене, мене не слухали, мої аргументи нікого не цікавили...”*

4. “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” теми “Права, порушені в ситуації торгівлі людьми” – 10 хвилин.

На фліпчарті записуються права людини, які порушуються в ситуації торгівлі людьми, – учні генерують ідеї всі разом.

Права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми:

- право на життя, свободу та безпеку;
- свобода від рабства;
- рівність перед законом;
- свобода пересування та проживання;
- свобода від несанкціонованого затримання, арешту чи вигнання;
- свобода від знущань та жорстокості, негуманного чи принизливого ставлення, покарання;
- свобода думки, совісті та віросповідання;
- право на працю, створення профспілок та приєднання до профспілок;
- право на відповідний рівень життя;
- право на відпочинок;
- свобода одруження.

5. ЗАКЛЮЧНА ВПРАВА “Валіза” – 5 хвилин.

Намалюйте на аркуші для фліпчарту валізу і попросіть усіх присутніх по черзі сказати, що б вони хотіли взяти з собою в дорогу з тих знань (можливо, і відчуттів), які вони набули на тренінгу.

***

Корисна інформація: в разі необхідності час, відведений для аналізу ситуацій, можна збільшити за рахунок однієї з вправ.

Запитання до теми:

1. Коли була прийнята Загальна декларація прав людини?
2. Які права людини ви знаєте?
3. Які права гарантує Конституція України?
4. Які права людини порушуються в ситуації торгівлі людьми?
5. Які права дитини порушуються? Чому необхідно їх розрізняти?

Завдання для домашньої роботи: намалювати малюнки на теми прав людини, використовуючи Загальну декларацію прав людини та Конституцію України. Попередньо тренер розподіляє кожній групі, за якими саме статтями вони мають малювати. На наступному занятті учасники показують свої малюнки, інші – вгадують, які саме права та свободи тут зображені.

Завдання для перевірки:

1. Доповніть наступні формулювання і поясніть, звідки вони походять:

- ...право на свободу та особисту недоторканність;
- ніхто не повинен зазнавати ...такого поведіння, що принижує його гідність...;
- ...право на громадянство...;
- кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти...;
- ...шлюб може укладатися тільки при вільній і повній...;
- ...вільно пересуватися...;
- ...затримання або вигнання;
- ...зазнавати.....посягання на таємницю...;
- ...право володіти майном як одноособово...;
- ...свою релігію та переконання...;
- освіта повинна бути...;
- ...розумне обмеження робочого дня...;
- ...всі діти....повинні...;

Теми рефератів та доповідей:

1. Правовий статус особи – що це?
2. Міжнародні механізми забезпечення прав людини.
3. Права дітей і їх реалізація в Україні.

4. Стан забезпечення прав людини в нашій країні в різні історичні періоди.

Тема 6: ПОЇЗДКА ЗА КОРДОН: ЗА І ПРОТИ

Мета: перевірити існуючі в учасників знання та уявлення про проблему торгівлі людьми, поїздки за кордон з метою працевлаштування, навчання, одруження або іншою метою, про легальне та нелегальне перебування в іншій країні, наслідки нелегального перебування; розвивати вміння роботи в групі; виховувати толерантність та некритичне ставлення до оточуючих.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: фломастери, фліпчарт або “біла” чи звичайна дошка, аркуші для фліпчарту, блок кольорових папірців, скотч.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “Те, чого я не бачу” – 10 хвилин.

Для проведення цієї розминки потрібно заздалегідь підготувати декілька (2–3) предметів, кожен з яких можна вмістити в долоні (це можуть бути, наприклад, маленькі іграшки або канцелярські предмети). Бажано, щоб підібрані предмети були схожі між собою за формою – наприклад, округлі чи довгі – це буде заплутувати учнів і зробить гру більш цікавою.

Учасники сідають у коло. Вчитель просить одного з учнів заплушити очі і передає йому один із предметів. Учасник повинен, не відкриваючи очей, охарактеризувати те, що він/вона тримає перед собою:

- сказати, якої воно форми;
- чи має частини;
- з чого воно зроблене;
- як його можна застосувати.

Інші не можуть ані заперечити, ані підказати приятелю. Тепер учасник може відкрити очі і дізнатись, що тримав/тримала в руках. Тренер дістає інший предмет, і гра продовжується.

Висновок:

Якщо ми не знаємо напевно, що являє собою предмет, можливе існування декількох його інтерпретацій і, відповідно, декількох способів використання. Так відбувається і з різними ситуаціями – не знаючи тих чи інших ситуацій, ми можемо розуміти їх по-своєму і діяти відповідно до свого розуміння, але воно може дуже відрізнятись від дійсності. Тому важливо передбачувати наслідки ситуації, зважувати свої думки перед прийняттям рішень, а для цього необхідно дізнаватись якомога більше інформації для прийняття виваженого рішення.

Примітка. *Не обов'язково наступний учасник буде тримати в руках інший предмет – вибір за тренером.*

2. ДЕБАТИ “Суперечка експертів” – 25 хвилин.

Тему дебатів можна сформулювати так: “Переваги та недоліки життя за кордоном” або: “Працевлаштування за кордоном: за і проти”.

Варіант 1. Група ділиться на 2 половини. Кожній з малих груп дається завдання виробити аргументи якоїсь із двох позицій, заявлених у темі дебатів. Наприклад, якщо це “Працевлаштування за кордоном: за і проти”, одній з малих груп потрібно висловитись “за”, іншій “проти” і представити свої аргументи. Групи працюють над виробленням власної позиції (10 хв.), після чого по черзі представляють результати іншим (5 хв.). Тільки після того, як група висловила всі свої думки на користь тієї чи іншої точки зору, члени іншої групи мають право ставити свої запитання та намагатися переконати в протилежному (10 хв.).

Можливі варіанти:

Працевлаштування за кордоном

За:

- висока заробітна плата;
- високий рівень життя;
- повага до прав людини;
- вивчення культури та мови;
- можливість подивитися світ.

Проти:

- небезпека захворіти за кордоном;
- порушення умов контракту – до кого звернутись?
- зневажливе ставлення до робітників-мігрантів;
- незнання мови і культури країни;
- важка праця.

Переваги та недоліки життя за кордоном

Переваги:

- високий рівень життя;
- гарні побутові умови;
- можливість отримати гарну роботу (побудувати кар'єру) чи вступити до престижного навчального закладу;
- можливість гарно відпочити;
- можливість проявити себе.

Недоліки:

- зневажливе ставлення до мігрантів;
- важко пристосуватись до культури (культурний шок);

- проблеми з візами і поїздками додому;
- необхідність отримання дозволу на проживання;
- проблеми з нелегальним становищем.

Варіант 2. (для активних груп). Тренер заздалегідь готує твердження щодо працевлаштування, навчання або іншої мети поїздки за кордон (див. Варіант 1, можливі аргументи). Вже перебуваючи в групі, він ділить кімнату навпіл за допомогою крейди, білого скотчу або мотузки. Далі він повідомляє класові/групі про те, що зараз буде читати твердження, з якими вони можуть погоджуватися чи не погоджуватися – утримуватися, за правилами, не можна. Згідно зі своїм переконанням, учасники можуть ставати по той чи інший бік лінії поділу: по один бік, якщо відповідь – так, по інший – ні (місцезнаходження сторін відносно стрічки вказує вчитель). Коли учні розділилися, вчитель запрошує когось пояснити свою позицію. Інша сторона має переконати у протилежному.

***

Після закінчення вправи бажано провести аналіз дискусії, що відбулась, розрядити напружені моменти, що виникли під час дискусії, спрямувати думки учнів у позитивне русло. Для цього можна використовувати схему аналізу, що подана в методичних рекомендаціях до цього курсу.

3. ЗАКЛЮЧНА ВПРАВА – 10 хвилин.

Варіант 1. Запропонуйте учням знову сісти в коло і по черзі закінчити фразу “Я сьогодні зрозуміла/зрозумів...”

Варіант 2. Перегляд першої серії відеододатка до підручника “Запогігання торгівлі людьми”.

***

Корисна інформація: бажано заздалегідь ознайомитися з поясненнями щодо вправ типу “енерджайзер”, “мозковий штурм”, а також методами та формами проведення дискусії чи дебатів, проведення дискусій у проблемній групі.

Запитання до теми:

1. Які загальні уявлення про проблему торгівлі людьми ви отримали під час заняття?
2. З якою метою люди можуть їхати за кордон?
3. Залежно від мети поїздки, у чому бажано бути особливо уважним?
4. Які позитивні моменти поїздки за кордон ви можете назвати?

5. Чого потрібно остерігатися?
6. Що може очікувати людину у випадку нелегального перебування в країні?
7. Коли вперше з'явилося поняття “біле рабство” (за наявності доповіді з цього питання)?

Випереджувальне домашнє завдання до теми 7:

Ознайомитися з листівками або іншою друкованою продукцією різноманітних НУО, вміти відповісти, чим займається кожна з організацій.

Завдання для домашньої роботи:

Влаштуйте дискусію з членами вашої родини або друзями стосовно поїздки за кордон, але тепер ви будете виступати в ролі експертів, після чого напишіть статтю щодо результатів дискусії.

Теми рефератів та доповідей:

1. Історичний аспект проблеми торгівлі людьми.
2. Огляд преси стосовно подорожей за кордон, проблеми торгівлі людьми або нелегальної міграції.

Тема 7: ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ. МОЖЛИВОСТІ ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР, НЕУРЯДОВИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ. ДІЯЛЬНІСТЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА КОРДОНОМ

Мета: ознайомити з можливостями різних структур щодо протидії торгівлі людьми, надати відомості про те, куди можна звернутися в разі небезпеки; розвивати вміння узагальнювати інформацію, виділяти основне та другорядне, категоризувати поняття; виховувати активну позицію щодо можливостей захисту своїх прав.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: дошка.

Хід заняття:

1. ВСТУПНЕ СЛОВО – 2 хвилини.

Відповідно до міжнародних та національних стандартів протидія торгівлі людьми здійснюється переважно у трьох напрямках: запобігання, соціальна допомога потерпілим, переслідування злочинців. Майже всі структури залучені до того чи іншого напрямку діяльності залежно від своїх функцій, обов'язків та можливостей. Так, правоохоронні органи переважно займаються переслідуванням злочинців, а запобіганням та наданням допомоги – різні державні структури й неурядові організації.

2. РОЗМИНКА – 10 хвилин.

Варіант 1. “Мозковий штурм”.

Які державні структури ви знаєте? Назви яких неурядових організацій України ви можете навести? Які іноземні неурядові організації вам відомі? Які міжнародні організації вам знайомі?

Варіант 2. Робота в малих групах.

Учасникам було задане домашнє завдання підготувати інформацію про діяльність деяких державних структур, неурядових організацій та міжнародних організацій. Це можуть бути реферативні повідомлення або короткі доповіді. Рекомендуємо диференціювати завдання: одна група учнів готує повідомлення про діяльність державних структур, інша – про діяльність неурядових організацій, решта – про роботу міжнародних організацій.

Учасники, об’єднавшись у групи, повинні заповнити таблицю. Важливо, щоб у групі були учасники, котрі готували різні повідомлення.

Варіант 3. Тренер називає організацію чи державну установу, а учні записують назву у таблицю, запропоновану у варіанті 1. Потім порівнюють результати.

Варіант 4. Тренер готує на аркушах паперу або на дошці назви організацій чи державних установ. Учасники записують їх по групах – державні установи, неурядові організації, міжнародні організації.

3. ОСНОВНА ЧАСТИНА – 15 хвилин.

Робота в малих групах.

Учасники попередньо отримали завдання знайти повідомлення про діяльність різних інституцій з питань протидії торгівлі людьми. Об’єднавшись у групи, вони отримують завдання зробити презентацію діяльності організації: назва, мета діяльності, основні напрями, основні досягнення.

4. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ – 13 хвилин.

Для розв’язання такої складної проблеми, як торгівля людьми, необхідне об’єднання зусиль державних структур, неурядових організацій та міжнародних спільнот на території України і за кордоном.

Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, орієнтована на надання інформаційної підтримки та практичної допомоги людям. Подбати про власну безпеку або в разі необхідності – про отримання потрібної допомоги – обов’язок кожної людини.

Робота в групах

Тренер готує перелік видів допомоги та підтримки на аркушах паперу. Розрізає на стрічки та змішує, роздає кожній групі комплект. Учасники розкладають стрічки по колонках таблиці на великому аркуші або на

парті. Під час презентації вони коментують, які саме державні структури чи організації займаються цими видами діяльності.

Можливий варіант видів допомоги та підтримки:

- “гаряча лінія”;
- працевлаштування;
- медична допомога потерпілим;
- професійне навчання;
- матеріальна допомога;
- захист потерпілих від подальших переслідувань;
- проведення лекцій та тренінгів;
- отримання інформаційних матеріалів;
- допомога у поверненні громадян України з-за кордону;
- пошук безвісти зниклих за кордоном;
- фінансування діяльності;
- оздоровлення дітей потерпілих осіб;
- видання кредитів на підприємницьку діяльність;
- розкриття злочинів;
- інформація про країну перебування.

Запитання до теми:

1. Які основні напрями протидії торгівлі людьми?
2. Куди можна звернутися родичам та близьким, якщо людина зникла за кордоном?
3. Яку допомогу потерпілим надають державні установи?
4. Яку діяльність виконують неурядові організації?
5. Якщо людина потрапила в біду за кордоном, куди вона може звернутися по допомогу?
6. Чому важливо поширювати інформацію про можливу небезпеку поїздок за кордон серед своїх ровесників та в колі сім’ї?

Завдання для домашньої роботи:

Створити власну правозахисну організацію. Визначити її назву, мету, основні напрями діяльності, лозунг, логотип. Обґрунтувати своє рішення.

Завдання для перевірки

1. Доповніть речення:

1. Основними напрямками протидії торгівлі людьми є...
2. Правоохоронні органи займаються переважно...
3. Неурядові організації в Україні залучені до...
4. Якщо людина збирається за кордон і хоче отримати більше інформації про безпечну поїздку, вона може...
5. Перебуваючи за кордоном, у разі необхідності громадянин/ка України може звернутися по допомогу до...
6. Якщо потерпілий/а від торгівлі людьми потребує допомоги, він/вона може звернутись до...
7. Комплексну допомогу можна отримати у...
8. Якщо організація має намір отримати кошти на певну діяльність, вона може скласти проект і подати його...
9. Якщо громадянин/ка України, перебуваючи за кордоном, загубив/ла свій паспорт, необхідно звернутися...
10. Основна місія діяльності міжнародних організацій на території України...
11. У нас в області проблемою запобігання торгівлі людьми займаються такі організації...
12. Отримати більше інформації про країну, куди людина збирається їхати, можна у...
13. Основними міжнародними організаціями на території України, що працюють у напрямі протидії торгівлі людьми, є...
14. Серед основних державних структур, які задіяні у протидії торгівлі людьми, можна назвати...

2. Визначте, які з наведених тверджень є хибними, а які правильними:

1. Уповноважений з прав людини допомагає поверненню лише українських жінок з-за кордону.
2. Зателефонувавши на “гарячу лінію” із запобігання торгівлі людьми, можна отримати необхідну інформацію про безпечний виїзд за кордон.
3. Потерпілим від торгівлі людьми надається притулок, медична, психологічна, юридична допомога.
4. На жаль, в Україні немає досвіду розкриття злочинів, пов’язаних із торгівлею людьми.

5. Перебуваючи за кордоном громадянин/ка України можуть звернутися по допомогу лише до посольства України у тій країні.
6. Правоохоронні органи за кордоном повинні захистити громадян України від погроз чи насилля.

Теми рефератів та доповідей:

1. Діяльність правоохоронних органів в Україні й за кордоном щодо запобігання торгівлі людьми.
2. Діяльність неурядових організацій щодо запобігання торгівлі людьми.
3. Права, обов'язки та можливості громадян України за кордоном.
4. Діяльність консульських служб та посольств України за кордоном.
5. Правозахисні організації нашої області.
6. Можливості іноземних неурядових організацій щодо надання допомоги українським громадянам.

Тема 8: ПРЕВЕНТИВНО-ОСВІТНЯ КАМПАНІЯ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ (для студентів педвузів, волонтерів)

Мета: ознайомити з основними формами та методами превентивної роботи, сформувані уявлення про можливості різних структур; розвивати вміння висловлювати власну точку зору; прищепити толерантне ставлення до тих, хто збирається за кордон, та потерпілих від торгівлі людьми, подолання стереотипів.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: виставка матеріалів, дошка, картки із записаними на них стереотипними твердженнями.

Хід заняття:

1. ВСТУПНЕ СЛОВО – 2 хвилини..

Превентивна діяльність визначена як один з пріоритетних напрямів протидії торгівлі людьми. Більшість державних структур та неурядових організацій проводять таку роботу. Перед тим як розпочинати таку діяльність, важливо визначити цільову групу.

2. РОЗМИНКА – 5 хвилин.

Методом “мозкового штурму” визначаємо портрет людей, готових їхати за кордон. Хто ті люди, котрі збираються за кордон? Їхній вік, стать, соціальне становище?

3. ОСНОВНА ЧАСТИНА – 13 хвилин.

Варіант 1. Самостійна робота і групова дискусія

Правдиві та хибні твердження. Тренер записує на дошці/фліпчарті або роздає аркуші, де зазначені реальні факти та стереотипи стосовно людей, котрі збираються за кордон, або потерпілих. Навпроти кожного речення учасникам необхідно поставити П (правда) чи Н (неправда).

Приклади стереотипних тверджень:

- потерпілими від торгівлі людьми можуть бути жінки, чоловіки та навіть діти;
- усі, хто ідуть за кордон, знають, що з ними буде;
- у біду потрапляють тільки нерозважливі;
- є випадки, котрі свідчать про поширення внутрішньої торгівлі людьми;
- людей втягують у тенета работоргівлі обманним шляхом;
- зі мною такого не станеться;
- потерпілими від торгівлі людьми стають жінки;
- жінок втягують у примусову проституцію;
- торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави.

По завершенні проводиться дискусія.

Варіант 2. Робота в малих групах

Тренер роздає картки з одним стереотипним твердженням. Його потрібно спростувати. Самостійно згадати ще один і теж заперечити.

Стереотипні твердження:

- усі, хто їде за кордон знають, що з ними може трапитися;
- у біду потрапляють тільки нерозважливі;
- зі мною такого не станеться;
- потерпілими від торгівлі людьми стають жінки;
- жінок втягують у примусову проституцію;
- торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави.

4. РОБОТА В ГРУПАХ – 15 хвилин.

Тренер роздає кожній групі аркуші паперів, на котрих записана інформація, необхідна для тих, хто збирається за кордон, стосовно того, як уберегтися від небезпеки. Учням потрібно розташувати її за ступенем пріоритетності.

Можлива інформація:

- права українських громадян у тій чи іншій іноземній державі;
- статус жінки в країні;
- рівень безробіття;
- рівень заробітної плати іноземців;
- культура, побут, звичаї країни;
- рівень життя;
- контактні телефони/адреси організацій, котрі надають допомогу за кордоном та у своїй країні;
- телефони та адреси дипломатичних представництв України за кордоном;
- інформація про можливості легального працевлаштування.

Наголошується, що таку інформацію можна отримати у посольстві іноземної держави в Україні або зателефонувавши на “гарячу лінію” із запобігання торгівлі людьми.

5. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ – 10 хвилин.

Основні форми ведення превентивно-освітньої діяльності із запобігання торгівлі людьми. Інформаційні матеріали допомагають закріпити отриману інформацію.

Варіант 1. Робота в групах.

1. Визначити основну інформацію, необхідну для проведення однієї лекції із запобігання торгівлі людьми серед школярів 10–11 класів. Скласти план лекції, навести приклади можливих інформаційних матеріалів.

2. Визначити основну інформацію необхідну для проведення однієї лекції із запобігання торгівлі людьми серед батьків школярів. Скласти план лекції, навести приклади можливих інформаційних матеріалів.

Варіант 2. Робота в парах.

Один із учасників виступає в ролі представника неурядової організації або вчителя, якому необхідно прочитати лекцію із запобігання торгівлі людьми. Він готує тези до лекції. Інший учасник виступає в ролі слухача і готує лекторові запитання. Через 10 хв. учасники інсценують лекцію.

Запитання до теми:

1. Чому складно визначити портрет потенційних потерпілих?
2. Як впливають стереотипи на сприйняття проблеми? Чому важливо їх спростовувати?
3. Які найпоширеніші стереотипи стосовно потерпілих і тих, хто збирається за кордон, поширені в українському суспільстві?

4. Яку інформацію необхідно мати перед поїздкою за кордон?
5. Які основні моменти має включати в себе лекція із запобігання торгівлі людьми?
6. Чому інформацію із запобігання торгівлі людьми важливо поширювати серед своїх родичів?

Завдання для домашньої роботи:

1. Записати тези до лекції із запобігання торгівлі людьми.
2. Написати статтю з проблеми для газети.
3. Розробити сценарій рекламного відеоролика.
4. Розробити плакат, листівку, брошуру, стінгазету.
5. Узяти інтерв'ю у представника організації, яка проводить діяльність із запобігання торгівлі людьми.

Завдання для перевірки

Заповніть пропуски:

1. Перш ніж розпочати діяльність із запобігання торгівлі людьми, необхідно визначити...
2. Знання... іноземної держави перебування дозволить звернутися по допомогу у разі необхідності й полегшить перебування за кордоном.
3. Основна інформація, яка має міститись у лекції, стосується...
4. ...є найпоширенішим стереотипом щодо потерпілих від торгівлі людьми.
5. Найпоширенішими видами інформаційних матеріалів є...
6. Отримати необхідну інформацію перед поїздкою за кордон можна... або...

Теми рефератів та доповідей:

1. Превентивна діяльність із запобігання торгівлі людьми, що здійснюється державними структурами.
2. Можливості неурядових організацій у веденні превентивно-освітньої діяльності.
3. Інформаційна кампанія як форма превентивних заходів із запобігання торгівлі людьми.
4. Роль мас-медіа у веденні інформаційних кампаній із запобігання торгівлі людьми.
5. Роль “гарячих ліній” у запобіганні торгівлі людьми.

ТЕМА 9: ПОРАДИ ДЛЯ ТИХ, ХТО ЗБИРАЄТЬСЯ ЗА КОРДОН

Мета: забезпечити перед виїздом за кордон формування чітких уявлень про засоби безпеки, навчити ними користуватися; розвивати логічне мислення, вміння визначати головне та другорядне; виховувати повагу до думки іншої людини, права приймати своє рішення.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: дошка, набір порад.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” – 5 хвилин.

З якою метою люди їдуть за кордон?

Можливі варіанти відповідей:

- навчатися;
- гостювати;
- працювати;
- лікуватися;
- одружуватися;
- подивитися країни.

2. РОБОТА У ГРУПАХ – 15 хвилин.

Тренер роздає кожній групі набір порад для тих, хто виїжджає за кордон з різною метою (можна листівки чи брошури центру “Ла Страда – Україна”). Учасники повинні визначити загальні поради, тобто універсальні для будь-якої поїздки.

Що таке система auPair?

Згідно з правилами працювати за системою auPair може особа у віці від 19 до 24 років, яка не має сім’ї і дітей. Система передбачає проживання у сім’ї, допомогу по догляду за дітьми і виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також відвідування мовних курсів.

Увага!

В обов’язки учасника системи не входить турбота про дітей, молодших двох років!

Перелік країн, до яких можуть виїжджати громадяни України за системою auPair, обмежений і може змінюватися.

Права особи, яка їде за системою auPair:

- Ви маєте право на окрему кімнату;
- Вам повинні надавати кишенькові гроші;

- Вам повинні компенсувати проїзд у громадському транспорті (тільки в Німеччині);
- Ви маєте право на вихідний раз на тиждень;
- Ви маєте право на канікули (два або чотири тижні), якщо Ви перебуваєте в країні протягом цілого року;
- Ви маєте право на відвідування курсів іноземної мови;
- Ви маєте право поміняти сім'ю, якщо виникли конфлікти;
- Ви маєте право на страхування здоров'я від нещасних випадків (тільки в Німеччині).

Корисна інформація:

1. Переконайтесь, що Ваш паспорт дійсний на той термін, який передбачений Вашим контрактом.

2. Термін перебування в країні вказаний у Вашій візі аурат.

3. Ваш сімейний контракт повинен вказувати інформацію про медичне страхування, яке діє у Європі. У деяких країнах Ви повинні мати власну медичну страховку.

4. Контракт укладається на термін від трьох місяців до одного року.

5. Якщо Ви водите машину, потурбуйтеся про міжнародні права водія.

6. Сума Ваших кишенькових грошей буде становити близько 200 євро на місяць.

7. Ви повинні мати певний досвід по догляду за дітьми: робота в таборі, на рятувальних станціях, досвід молодіжного лідера, вчителя, волонтера і тому подібне.

8. Вам слід надати рекомендаційні листи, які засвідчують досвід щодо догляду за дітьми.

9. Пам'ятайте, що Ви представляєте свою країну і Ваша поведінка повинна бути гідною. Непомірне вживання алкоголю, ненормативної лексики, будь-яких наркотичних речовин, є достатньою підставою для негайного звільнення.

Ви плануєте вийти заміж за іноземця:

1. Вам слід мати якомога більше інформації про свого майбутнього чоловіка: чи має він постійну роботу, чи був він одружений, скільки разів, чи розлучений він офіційно (розлучення та окреме проживання – різні речі).

2. Запропонуйте нареченому зустрітися не на території його країни чи “нейтральній” території (це може поставити Вас у залежність), а в Україні.

3. Поцікавтесь особливостями шлюбного законодавства країни, у якій Ви плануєте жити, у тому числі – правами спільних дітей, Вашими правами при розлученні. Це можна зробити у посольстві та у юриста.

4. Порадьтеся з юристом щодо укладання шлюбного контракту.

5. Переконайтеся, що шлюб, зареєстрований в Україні, буде дійсним за кордоном. У разі необхідності, свідоцтво про шлюб можна легалізувати (затвердити у нотаріуса, Міністерстві юстиції та Міністерстві закордонних справ України).

6. Запам'ятайте, фіктивний шлюб — злочин. Це може стати причиною Вашого ув'язнення або депортації (видворення з країни).

7. Виїжджаючи за кордон за гостьовою візою або візою нареченої, пам'ятайте: ці візи не дають права на роботу.

8. Залишіть копію закордонного паспорта та точну адресу Вашого нареченого батькам. Регулярно телефонуйте додому.

Ви їдете навчатися за кордон:

Для того, щоб отримати дозвіл на навчання за кордоном (студентська віза), Вам необхідно підготувати ряд документів. Як правило, до посольства обраної Вами країни подаються:

- свідоцтво про закінчення середньої школи (оригінал і переклад, завірений у нотаріуса та затверджений Міністерством юстиції та Міністерством закордонних справ України);
- документ про складання іспитів до ВНЗ України;
- довідка про те, що Ви не були засуджені;
- підтвердження того, що обраний навчальний заклад за кордоном зацікавився Вами.

Знання мови країни перебування є основною умовою для отримання дозволу на навчання. Часто навчальні заклади вимагають посвідчення про складання іспитів з мови.

Запам'ятайте, туристична віза не дає права на отримання статусу студента за кордоном!

Більш докладну інформацію про можливість навчатися за кордоном Ви можете отримати в посольстві обраної Вами країни, а також у культурному центрі/товаристві посольства.

4. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ — 15 хвилин.

Варіант 1. Рольова гра для роботи у парах

Учасники групуються по двоє. Один із учасників виконує роль телефонного консультанта “гарячої лінії”. Інший виступає в ролі абонента. Абонент виїжджає працювати (навчатись, виходити заміж, навчатись за системою auraіr) і хоче дізнатись про заходи безпеки. Консультант дає поради.

Варіант 2. Аналіз ситуацій

Учні об'єднуються у групи. Кожній групі вчитель роздає опис ситуації потерпілих від торгівлі людьми. Учні повинні визначити помилки в поведінці потерпілого на кожному етапі та порадити можливі заходи безпеки.

Історії потерпілих

Історія 1

“Я народилася в селі під Києвом у родині вчителів. Після закінчення школи не склала вступні іспити в університет. Працювала в радгоспі, але зарплатня була невелика. Знайома мами кілька разів їздила в Італію на заробітки. Вона запропонувала мені поїхати разом з нею і працювати гувернанткою.

Мої господарі виявилися літньою парою, що проживає у великому двоповерховому будинку. Працювати мені доводилося з п'ятої ранку до ночі без вихідних. Щоранку починалося з того, що я мила туалети і ванни. Для досягнення відбілюючого ефекту доводилося користатися миючими речовинами з високим умістом хлору. Рукавички мені не купували, тому що вважали це зайвим. Потім я прибирала всі кімнати, готувала сніданок, мила посуд і прала. Господиня наказала мені покрити лаком паркет у всіх кімнатах. Після цього в мене з'явилися яскраво-червоні висипання на шкірі, я почала втрачати вагу, з'явилося запаморочення. Мені здавалося, що це мине, але кожного разу, коли я використовувала миючі засоби, у мене починався кашель.

Я попросила господиню видати мені розрахунок. Вона відповіла, що через мій передчасний від'їзд із заробітку віднімуть частину грошей. Повернувшись в Україну, я кілька місяців пролежала в лікарні та витратила майже половину зароблених грошей на лікування. Я не можу користуватися миючими засобами у зв'язку з моїм станом здоров'я до теперішнього часу”.

Історія 2

“Після смерті батьків у мене не було грошей на оплату боргу за квартиру, і я вирішив ризикнути — поїхати на роботу за кордон. В одній з газет прочитав оголошення, що фірма на вигідних умовах працює за кордоном. Вирішив зателефонувати, щоб довідатися, яку роботу мені пропонують. Як повідомила секретарка, для працювання в Ізраїлі мені знадобиться закордонний паспорт та час на оформлення робочої візи. У той момент я думав, що мені пощастило.

Наступного дня я пішов у фірму на прийом до директора. Директор фірми виявився респектабельним чоловіком близько 45 років. Він пояснив, що працювати я буду в шпиталі, мене чекають гарні умови проживання, висока зарплатня, але потрібно буде пройти медичне обстеження на всяк випадок, тому що пацієнти — люди із серйозними порушеннями імунної системи. Я сказав, що погоджуюсь і віддав паспорт на оформлення візи.

Через 3 місяці я летів в Ізраїль. В аеропорту мене зустрів представник фірми і відвіз на машині в шпиталь, що знаходився у двоповерховому будинку на околиці. Останнє, що я запам'ятав, це обличчя, що схилилося наді мною зі шприцом у руці. Прокинувся я в напівпідвальному приміщенні без вікон, захотів підвестися, але не зміг через відчуття різкого білу в правому підребер'ї. Відкинувши ковдру, я побачив, що живіт забинтований. За час перебування в шпиталі я втратив відчуття часу. Щодня до мене приходила жінка і робила якісь ін'єкції. Вона не знала російської мови, тому я не зміг уточнити інформацію щодо місцезнаходження. Коли я зміг самотійно ходити, то побачив шов, що зарубцювався. Жінка видала мені квиток на літак і три тисячі доларів. Так я повернувся додому з грошима, але без правої нирки...”

Історія 3

“Після закінчення технічного вузу роботу за фахом мені знайти не вдалося. Мій колишній однокурсник запропонував поїхати разом із ним до Франції, щоб стати там найманцем. Він повідомив, що знайшов фірму, на якій пропонують зарплатню від 1,5 до 5 тисяч франків, включаючи амуніцію, страхування, харчування і проживання на військовій базі. Це здалося мені прекрасною нагодою подивитися світ та заробити гроші. Я оформив закордонний паспорт. У фірмі ми підписали контракт французькою мовою. Фірма оформила візи та в кредит купила квитки. Коли прилетіли на місце призначення, нас розмістили в казармі. Від хлопців з Росії ми довідалися, що будуть посилати в гарячі точки по всьому світу...”

Запитання до теми:

1. З якою метою наші громадяни їдуть за кордон?
2. Що необхідно пам'ятати, коли їдеш за кордон працювати?
3. Яких заходів безпеки слід ужити перед поїздкою за кордон з метою навчання?
4. Як можна себе захистити, збираючись заміж за іноземця?
5. Які універсальні поради слід завжди пам'ятати перед поїздкою за кордон?

Завдання для домашньої роботи:

1. Розписати (намалювати) алгоритм безпечної поведінки для людини, котра збирається за кордон з метою працевлаштування (навчання, укладання шлюбу).
2. Скласти правила безпечної поведінки в Інтернеті.

Завдання для перевірки:

1. Визначте, які з наведених тверджень правильні, а які ні. Якщо твердження неправильне, дайте правильний варіант:

- учасник системи auraig повинен доглядати дітей будь-якого віку;
- знайомі та родичі часом можуть виступати у ролі вербувальників або торгівців;
- учасник системи auraig не може поміняти сім'ю;
- краще зустрітися з нареченим-ноземцем на нейтральній території;
- гостьова або туристична візи не дають права на працевлаштування;
- туристична віза дає право на навчання за кордоном;
- батьки мають право робити з дитиною все, що вони вважають за потрібне;
- у контракті з працевлаштування необхідно уникати фраз типу “і інші види робіт”;
- паспорт особи завжди повинен знаходитись у неї;
- термін перебування на території іноземної держави не зазначається ніде – він необмежений;
- вербування через Інтернет неможливе;
- часом трапляється, що батьки продають своїх дітей;
- батьки, котрі примушують дітей до проституції, не караються законом.

2. Заповніть пропуски:

- для легального працевлаштування за кордоном необхідно оформити... візу, адже лише цей тип візи дає право на роботу в іноземній державі;
- дізнайтесь номери телефонів... за кордоном та візьміть їх із собою;
- термін перебування на території іноземної держави вказаний ...
- нікому не віддавайте...
- зробіть ксерокопії... та візьміть їх з собою;
- порадьтесь з... щодо укладання контрактів;
- всі документи, котрі підписуються, повинні бути... мовою;
- поцікавтесь особливостями... країни, куди збираєтесь.

Теми рефератів та доповідей:

1. Можливості легального працевлаштування за кордоном для українських громадян.
2. Навчання за кордоном: за і проти.
3. Сімейні традиції деяких країн світу.
4. Статус жінки в суспільстві у деяких країнах світу.

Тема 10: ПОЇЗДКА ЗА КОРДОН: НЕОБХІДНА ІНФОРМАЦІЯ.

ДОПОМОГА ПОТЕРПІЛИМ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Мета: сформувати уявлення про можливу небезпеку, яка чекає на тих, хто збирається за кордон, можливі наслідки торгівлі людьми для потерпілих, з'ясувати поняття “жертва” та “потерпіла”, надати інформацію щодо можливостей для потерпілих отримання допомоги; розвивати навички аналізу, зіставлення; виробити толерантне ставлення до потерпілих.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: аркуші паперу, маркери.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “Мозковий штурм” – 7 хвилин.

Визначити небезпеку, що очікує на тих, хто їде за кордон з будь-якою метою, використовуючи при цьому як легальні, так і нелегальні шляхи.

Після вправи варто нагадати, куди людина може звернутися по допомогу та пораду на території України і за кордоном.

2. САМОСТІЙНА РОБОТА З ПОДАЛЬШОЮ ДИСКУСІЄЮ – 8 хвилин.

Напишіть на аркуші паперу слова “жертва” і “потерпіла”, а нижче – слова, які асоціюються з ними. Чи помітили якусь закономірність? Чому важливо коректно вживати терміни? Яке ставлення оточуючих до жертви і до потерпілої?

Часто буває, що слова, які асоціюються з поняттям “жертва”, негативні, а слова, які асоціюються зі словом “потерпіла” (тобто людина, що пережила нелегкий досвід і спромоглась уникнути найстрашнішого), позитивні. Сприймаючи людину як жертву, виникає спокуса приймати за неї рішення...

3. РОБОТА В ГРУПАХ – 15 хвилин.

Одна група визначає можливі наслідки торгівлі людьми для потерпілих жінок, інша – для потерпілих чоловіків, третя – для потерпілих дітей. Після представлення результатів роботи груп можна визначити загальні наслідки, характерні для всіх людей.

Можливі варіанти відповідей:

- побиття;
- шантаж;
- погрози;
- травми;
- синці;
- нервові зриви;
- переломи;
- ВІЛ;
- захворювання: хвороби, що передаються статевим шляхом, СНІД, туберкульоз, педикульоз;
- струс мозку;
- головні болі;
- рання чи небажана вагітність;
- втрата репродуктивних функцій;
- перевтома;
- знепритомніння;
- опіки;
- розтягнення м'язів.

4. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ – 15 хвилин.

Робота у групах

Кожна група повинна визначити сприятливі умови успішної реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми.

Реабілітаційний центр – це спеціалізований заклад, діяльність якого спрямована на надання комплексу соціально-реабілітаційних послуг та організацію подання медичної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, для виведення їх із кризового психологічного стану (постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.2003 р. №987 “Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми”).

Запитання до теми:

1. Чому доречніше замість слова “жертва” вживати поняття “потерпіла”?
2. Що переживають потерпілі від торгівлі людьми?
3. Які основні передумови успішної адаптації потерпілих до оточення?
4. Хто може допомогти в Україні?
5. Яку саме допомогу може отримати потерпіла людина в Україні?
6. Хто і як може допомогти громадянам України за кордоном?
7. Яких основних заходів треба вжити, щоб захистити себе від небезпеки?

Завдання для домашньої роботи:

1. Написати відомі наслідки від торгівлі людьми у порядку від найбільш поширених до найменш поширених.
2. Намалювати драбину. Кожен щабель має означати кроки до успішної реінтеграції. Підписати щаблі.

Завдання для перевірки

1. Продовжіть речення:
  - 1.1. Слова “жертва” краще уникати, тому що...
  - 1.2. Для успішної реабілітації потерпілих від торгівлі людьми суспільство повинно...
  - 1.3. Сім'я може підтримувати потерпілих від торгівлі людьми так...
  - 1.4. Найпершою умовою ефективної реабілітації потерпілих від торгівлі людьми є...
  - 1.5. Толерантне ставлення оточуючих до потерпілих від торгівлі людьми полягає у...
  - 1.6. Для потерпілих важливо знати, що допомогу вони можуть отримати анонімно та конфіденційно, тому що...
2. Знайдіть логічний ланцюжок та поясніть його зміст:
  - боргова кабала – робоча віза – сім'я;
  - потерпіла – притулок – суспільство;
  - шантаж – травми – реабілітаційний центр;
  - стереотип – підтримка – анонімність;
  - допомога – приниження – здоров'я.

Теми рефератів та доповідей:

1. Діяльність реабілітаційних центрів щодо надання допомоги потерпілим від торгівлі людьми.
2. Захист потерпілих – учасників кримінальних справ, пов'язаних із торгівлею людьми.
3. Законодавче забезпечення соціальної роботи з особами, потерпілими від торгівлі людьми.
4. Роль мережі неурядових організацій у наданні допомоги потерпілим від торгівлі людьми.

Тема 11: КОМЕРЦІЙНА СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ

Мета: сформувати уявлення учнів про проблему комерційної сексуальної експлуатації дітей, види комерційної сексуальної експлуатації дітей, ознайомити з основними передумовами втягнення дітей до комерційної сексуальної експлуатації, а також головними шляхами допомоги і захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації з боку держави і неурядових організацій, розвивати логічне мислення, спостереження, виховувати почуття взаємодопомоги.

Обладнання та підготовка, необхідні для початку заняття: маркери, фліпчарт, клубок мотузки, вирізки з інформацією.

Хід заняття:

1. РОЗМИНКА “Клубок” – 5 хвилин.

Одному з учасників тренер дає в руки клубок, іншому – кінець мотузки. Вони починають ходити по кімнаті, причому їм не дозволяється пересуватися в одному напрямку. Інші також рухаються. Завдання перших двох заплутати якомога більше інших людей, не заплутавшись самим, завдання інших – не заплутатися.

Висновок: тренер пояснює, що таким чином ми бачимо дії тих людей, які сприяють втягненню інших людей та дітей до злочинної діяльності. Заплутати інших, не заплутавшись самим, дуже важко – це є свідченням, що ці люди самі стають злочинцями, яких треба притягувати до відповідальності – не тих людей, що вони залучили.

2. РОБОТА В ГРУПАХ “Співвідношення” – 10 хвилин.

Учасники діляться на групи. Кожна група працює над визначенням понять комерційної сексуальної експлуатації дітей і сексуального насильства над дітьми та їх співвідношенням. Після цього групи представляють результати своєї роботи і вчитель, вислухавши всі варіанти, узагальнює їх

і підводить до вірного визначення комерційної сексуальної експлуатації дітей.

3. “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” на тему “Передумови” – 15 хвилин.

Учасники залишаються в тих самих групах. Кожна група отримує аркуші фліпчарту, на якому намальована дитина, з вільними полями зліва і справа. Завдання учнів – записати передумови втягування до комерційної сексуальної експлуатації дітей, з одного боку, і види жорстокого поводження з дитиною – з іншого. Після цього йдуть представлення роботи груп і узагальнення та доповнення вчителя.

4. СТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЛАКАТА – 10 хвилин.

Учасники повинні розділитися на 3 нові групи:

1-а група працює над створенням власного плаката щодо можливостей держави у захисті дітей від комерційної сексуальної експлуатації.

2-а група працює над плакатом щодо можливостей неурядових організацій у захисті дітей від комерційної сексуальної експлуатації.

3-я група розробляє інформаційний плакат з питань законодавства.

5. ЗАКЛЮЧНА ВПРАВА – 5 хвилин.

Учасники повертаються до загального кола, але не сідають на місця. Вчитель ставить їм запитання відносно того, що відбувалося на занятті. Якщо те, що відбувалося, їм подобається, вони роблять крок уперед. Якщо ні – залишаються на місці.

***

Запитання до теми

1. Які основні передумови втягнення до комерційної сексуальної експлуатації дітей?

2. Які терміни з проблеми комерційної сексуальної експлуатації дітей ви можете назвати?

3. Як співвідносяться поняття комерційної сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми?

4. Як держава може захистити дітей від комерційної сексуальної експлуатації?

5. Яке законодавство існує щодо проблеми комерційної сексуальної експлуатації дітей?

6. Які неурядові та міжнародні організації займаються проблемою комерційної сексуальної експлуатації дітей?

Завдання для домашньої роботи

1. Виробити правила безпечної поведінки.
2. Скласти список організацій, куди можна звернутися по допомогу дитині, що потерпіла від торгівлі людьми.

Теми рефератів та доповідей

1. Торгівля дітьми в Україні.
2. Огляд досліджень з проблеми комерційної сексуальної експлуатації дітей.
3. Викоренення найгірших форм дитячої праці.

Тема 12: ВИКОРЕНЕННЯ НАЙГІРШИХ ФОРМ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ

Мета: формування уявлення про важливу проблему сьогодення, ознайомлення з такими поняттями, як: “дитяча праця” та “найгірші форми дитячої праці”; розвиток умінь аналізувати отриману інформацію, диференціювати її на головну та другорядну, а також оперувати цими даними в разі необхідності; виховувати толерантне ставлення до дітей, які потрапили в складну життєву ситуацію.

Обладнання та підготовка, що необхідні для початку заняття: папір, маркери.

1. ВСТУПНЕ СЛОВО – 3 хвилини.

Практично в усіх країнах значна кількість дітей працює, хоча виконувана ними робота, а також форми та умови праці різні, залежно від країни і ситуації. Участь дітей у виконанні деяких видів легких робіт, наприклад, допомога батькам у родинних і домашніх справах (які не забирають багато часу), трудова діяльність підлітків протягом кількох годин до чи після шкільних занять, а також під час канікул, щоб заробити на кишенькові витрати, — все це розглядається як елементи виховання хлопчиків та дівчаток, а також як спосіб набування професійних базових навичок і вміння адаптуватися в суспільстві. Це сприяє підвищенню їхньої самосвідомості та впевненості в собі, водночас дає їм можливість зробити внесок у власне благополуччя та сімейний бюджет. Однак це не вважається дитячою працею.

Поняття “дитяча праця” чи “праця дітей” охоплює як оплачувану, так і неоплачувану роботу та діяльність, що в психологічному, фізичному і соціальному або моральному планах пов’язані з небезпекою чи заподіянням шкоди. Це саме така праця, яка позбавляє дітей можливості навчатися в школі або змушує їх, окрім шкільних занять і домашніх обов’яз-

ків, завантажувати себе додатковою роботою, що виконується в інших місцях,— роботою, котра закріпає їх і відриває від сім'ї. Під дитячою працею розуміється робота, виконання якої небезпечно й шкідливе для дитини і заборонено міжнародним та національним законодавствами.

2. “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” – 5 хвилин.

Група визначає та записує на аркуші паперу можливі варіанти діяльності, до якої залучаються діти.

3. ГРУПОВА ДИСКУСІЯ – 10 хвилин.

Група, на основі написаного, дискутує, що з вищевказаного можна віднести до дитячої праці і, узагальнюючи, формулює визначення дитячої праці і порівнює з визначенням, яке надає МОП:

“Дитяча праця” це:

- оплачувана чи неоплачувана робота та діяльність, що в психологічному, фізичному, соціальному або моральному планах пов'язана з небезпекою чи заподіянням шкоди дитині;
- праця, яка позбавляє дітей можливості навчання в школі або змушує їх, окрім шкільних занять і домашніх обов'язків, завантажувати себе додатковою роботою, що виконується в інших місцях;
- праця, що закріпає дитину та відриває її від сім'ї;
- праця, виконання якої небезпечно і шкідливе для дитини і заборонено міжнародним і національним законодавством.

4. РОБОТА В ГРУПАХ – 10 хвилин.

Учасники діляться на 2 групи, у яких вирішується, що з перерахованого вище належить до найгірших форм дитячої праці. Далі групи презентують свої результати, узагальнюють і порівнюють з варіантами, визначеними Конвенцією МОП №182 про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці.

Основні положення Конвенції МОП №182 і рекомендації

МОП №190 з використання найгірших форм дитячої праці дітей

Конвенція:

1. Поширюється на дітей віком до 18 років.
2. Передбачає негайні та ефективні заходи, спрямовані на заборону і викоренення найгірших форм дитячої праці дітей.

Стосується всіх найгірших форм праці дітей, як-от:

- усі форми рабства та залежності, подібні до рабства, як-от: продаж і незаконне перевезення дітей із країни в країну, боргова

кабала і кріпацький стан, а також примус до праці, зокрема насильницьке чи примусове втягнення дітей до участі в збройних конфліктах;

- використання, продаж або пропонування дітей з метою проституції чи для виробництва порнографічних матеріалів;
- використання, продаж або пропонування дітей для втягнення їх у протизаконну діяльність, особливо у виробництво та незаконний обіг наркотиків;
- робота, що за своєю природою і умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральному станові дітей.

Передбачає ефективні заходи примусу, зокрема штрафи та інші види покарань.

Передбачає ефективні заходи щодо попередження та припинення застосування праці дітей, щодо їх реабілітації й соціальної інтеграції, а також гарантує можливість без перешкоди одержати обов'язкову безплатну освіту.

Зобов'язує звертати увагу на специфічні ситуації, у яких можуть опинитись дівчатка та діти з інших груп ризику.

Забезпечує можливість співробітництва та/або надання допомоги на міжнародному рівні.

Рекомендація підтримує державичлени МОП:

1. У прийнятті національної програми дій, яка:
  - визначатиме та пропонуватиме до обговорення найгірші форми праці дітей;
  - захищатиме дітей молодшого віку, дівчаток, дітей, які працюють на небезпечних роботах, і дітей з інших груп, що є найуразливішими;
  - охоплюватиме ефективні заходи щодо профілактики, припинення праці дітей, а також заходи щодо реабілітації й соціальної інтеграції;
  - посилюватиме стурбованість суспільства.
2. В установленні критеріїв для визначення шкідливих робіт.
3. У забезпеченні механізмів контролю за ефективністю та втіленням цієї політики в життя.
4. У нагромадженні інформації з даної проблеми.
5. У забезпеченні застосування ефективних засобів примусу, зокрема штрафів та інших видів покарань.
6. У визначенні певних видів діяльності як карних злочинів.

7. У проведенні спільної з іншими країнами роботи та/або наданні консультативної допомоги.

Рекомендація № 190

Визначає види робіт, які можуть зашкодити здоров'ю, безпеці або моральності дитини. До них належать:

- роботи, під час виконання яких дитина підлягає фізичному або психологічному тискові, сексуальним домаганням;
- роботи під землею, під водою, на небезпечній висоті або в обмеженому просторі;
- роботи, пов'язані з небезпечними механізмами, обладнанням та інструментами, що потребують фізичного втручання або ручного транспортування важких предметів;
- робота в шкідливих умовах, коли дитина зазнає дії небезпечних для здоров'я речовин та виробничих процесів, а також температури, шуму, вібрації;
- робота в надзвичайно важких умовах, тобто тривалі чи нічні роботи, або така робота, коли дитина змушена постійно перебувати на території підприємства.

Виконання роботи, яка вважається небезпечною, може бути дозволено особам 16-літнього віку за умови, що вона не зашкодить їхньому здоров'ю, безпеці та моральності і коли вони одержать вичерпні, конкретні інструкції або пройдуть курс професійного навчання відповідно до певної сфери діяльності.

5. “МОЗКОВИЙ ШТУРМ” – 7 хвилин.

Оцінюючи негативний вплив найгірших форм дитячої праці, клас визначає причини, що зумовлюють високу зайнятість дітей. Можливі варіанти записують на аркуш паперу.

Можливі такі варіанти відповідей

(за даними Українського інституту соціальних досліджень):

1. Традиція

У певних регіонах і родинах існує традиція, коли діти наслідують батьків. Якщо декілька поколінь родина була зайнята на шкідливих виробництвах, наприклад, у шкіряній промисловості, діти, найвірогідніше, також залучатимуться до цього виробництва, наражаючись на ті самі ризики для здоров'я. Дітей нерідко приводять на виробництво “допомагати” іншим членам родини: така практика є поширеною на будівельних роботах, на службі в багатих домогосподарствах та в інших галузях з відрядною оплатою праці. Якщо батьки, будучи дітьми, самі працювали, то така сімейна традиція також сприятиме поширенню дитячої праці в даній місцевості.

2. Роль батьків у сприянні дитячій праці

Батьки часто самі спонукають власних дітей до праці. Як засвідчують дані одного дослідження, в 62% випадків рушійною силою в працевлаштуванні дітей є їхні батьки. Самі ж діти приймають самостійне рішення почати працювати лише у 8% випадків. Насправді не виключено, що в країнах, які розвиваються, батьки взагалі народжують дітей лише через можливість отримати від них певний зиск. Схоже на те, що діти є набагато меншим економічним тягарем для своїх батьків у країнах, які розвиваються, ніж у високорозвинених країнах. Порівняно зі своїми однолітками в розвинених державах, діти у бідних країнах витрачають більше часу на роботу по господарству та потребують менше батьківського часу на догляд за ними. Тому в країнах, що розвиваються, батьки використовують своїх дітей як джерело додаткового доходу для родини.

3. Недоступність освіти

Факти свідчать, що багато дітей працюють через відсутність або ж обмежений доступ до шкільної освіти (школа знаходиться надто далеко чи взагалі відсутня в даній місцевості).

4. Низький рівень освіти, вплив батьків та оточення

Поряд із недоступністю шкільної освіти стоїть також фактор низького рівня освіти. І, коли є можливість навчатися, низька якість освіти перетворює навчання на марнування часу школярів. У багатьох країнах, які розвиваються, школи потерпають від перевантаженості, антисанітарії та байдужості вчителів. У результаті, батьки не бачать сенсу навчати дітей у школі в той час, коли вдома вони можуть оволодівати корисними трудовими навичками (наприклад, сільськогосподарської праці) та принести додому додаткову копійчину. Оскільки у цих країнах батьківський вплив на дітей є дуже великим, то саме їхнє ставлення до цінностей освіти є визначальним, коли йдеться про відвідування школи дітьми. Освічені батьки з власного досвіду усвідомлюють важливість навчання в школі. Саме тому освіта дорослого населення, батьків, відіграє вирішальну роль у формуванні загального ставлення громади до шкільної освіти та працевлаштування дітей. Крім того, відвідування дитиною школи помітно позначається на рівні доходів родини. Тому якщо дитина залишає школу, це неов'язково свідчить про безвідповідальність батьків чи їхнє нерозуміння важливої ролі освіти, це може бути спричинене фінансовою скрутою в сім'ї. Коли такі діти залишають школу, вони стають потенційними працівниками. Так, наприклад, Індія має найвищий у світі показник кількості дитячої робочої сили саме тому, що 82 мільйони дітей у цій країні не відвідують школу. У результаті лише невеличка частка дітей отримує доброякісну освіту. Приміром, лише 41 відсоток індійських дітей старше 15 років знають грамоту. Відповідні показники у Бангладеш становлять 33 відсотки, а в Пакистані — 26 відсотків підлітків.

5. Ризик бідності

Дитяча праця є найпоширенішою в найуразливіших родин, чиї низькі доходи не дозволяють їм самотужки впоратися із важкими життєвими ситуаціями, наприклад, у випадку хвороби чи каліцтва одного з дорослих членів родини, в разі розлучення батьків. Нерідко такі родини є боржниками, або у будьякий час можуть ними стати — всі ці фактори спонукають батьків віддавати дітей на роботу в майнове рабство чи на шкідливі виробництва, інакше кажучи, продавати дітей задля погашення родинного боргу.

Сексуальна експлуатація дітей у комерційних цілях також нерідко коріниться в бідності їхніх родин, у неспроможності сімей як у сільських, так і в міських районах забезпечувати та навчати власних дітей. Подекуди жертвами експлуатації стають діти представників корінного населення, національних меншин чи нижчих верств суспільства через існуючі в ньому етнічні й культурні протиріччя чи соціальну дискримінацію. Можливо, вони не говорять мовою етнічної більшості, або не мають права громадянства та освіти, і через це вимушені жити ізольовано, не спілкуючись із навколишнім світом.

6. Широкий попит на дитячу працю

Дослідження причин поширення дитячої праці, зазвичай, зосереджуються навколо аналізу пропозиції на ринку такої праці. У той же час значну роль відіграє також попит на дитячу працю, а надто в плані працевлаштування дітей на небезпечних та шкідливих виробництвах.

Аргумент про нижчу вартість

Аргумент про “економічну незамінність” дитячої праці, тобто про те, що підприємства та фірми нібито збанкрутують, якщо найматимуть дорослих працівників замість дітей і виплачуватимуть “дорослу” заробітну плату — не витримує критики. Дітям, дійсно, платять менше, ніж дорослим, проте заощадження роботодавців на цьому не такі вже й великі, як дехто вважає. Окрім того, той факт, що більшість підприємств і фірм, про які йдеться, мають відрядну оплату праці, також розбиває наведений аргумент про нижчу вартість дитячої робочої сили.

Незамінні навички

Польові дослідження, проведені під егідою МОП, довели, що аргумент про “спритні пальці” є цілковито хибним для багатьох господарських галузей, у тому числі виготовлення килимів, виробництва скла, видобутку слюди, вапняку та мозаїчних кристалів, виготовлення замків і шліфування коштовних каменів. У всіх цих виробництвах дорослі, які працюють поруч із дітьми, виконують ті ж операції, що й діти: насправді, дітям частіше доручають роботу, яка вимагає меншої кваліфікації. Навіть у ручному тканні килимів, яке потребує дуже високорозвинених навичок

і спритних рухів, за даними дослідного вивчення роботи понад 2 тисяч ткаць, діти не виявляють кращих навичок, ніж дорослі, а найкрасивіші і найскладніші килими були виткані саме дорослими працівницями. Якщо навіть у такій тонкій роботі “спритні пальці” дітей не є визначальним фактором успіху, то важко уявити собі інші види виробництва, де цей аргумент спрацьовував би.

Легкість у маніпулюванні

Важливим фактором у розповсюдженні дитячої праці також постає не економічна доцільність, а дещо інше — той факт, що дітьми легше керувати, оскільки вони не знають або погано знають власні права, створюють менше проблем, є слухнянішими і довірливішими, значно рідше пропускають роботу, ніж дорослі.

6. МІНІ-ЛЕКЦІЯ — 7 хвилин.

Тренер сам розповідає, яким чином можливо запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці в Україні на побутовому рівні:

- a) не подавайте дітям милостиню на вулицях. Даючи гроші, Ви сприяєте утриманню дитини на вулиці. У малого жебрака є “господар”, який забирає, як правило, всі “зароблені” гроші;
- b) не користуйтеся послугами дітей! Не користуйтеся дитячою працею у сільській місцевості;
- c) інформуйте місцевих урядовців про дітей шкільного віку, які не відвідують школу через залучення до праці;
- d) не купуйте товари з використанням дитячої праці. Не купуйте товари у тих підприємців, де діти працюють вантажниками;
- e) засуджуйте людей, які використовують дітей для задоволення своїх сексуальних потреб. Не залишайтеся осторонь, якщо ви бачите дитячу проституцію. Заявляйте про це в правоохоронні органи;
- f) вимагайте від своїх депутатів прийняття дієвих законів і політичних програм з питань боротьби проти використання дитячої праці;
- g) пам’ятайте, що діти, які працюють, — це також діти, як і всі інші.

Захист прав дітей

Учитель також роздає аркуш із переліком всіх документів МОП, які регулюють працю неповнолітніх і дітей на державному рівні:

- Конвенція №29 “Про примусову і обов’язкову працю” (1930 р.);

- Конвенція №10 “Про мінімальний вік допуску дітей на роботу у сільському господарстві” (1921 р.);
- Конвенція №15 “Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу як вантажників вугілля або кочегарів на флоті” (1921 р.);
- Конвенція №16 “Про обов’язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден” (1921 р.);
- Конвенція №58 “Про мінімальний вік допуску дітей на працю в морі” (1936 р.);
- Конвенція №59 “Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості” (1937 р.);
- Конвенція №77 “Про медичний огляд дітей і підлітків з метою з’ясування їх придатності до праці у промисловості” (1946 р.);
- Конвенція №90 “Про нічну працю підлітків у промисловості” (1948 р.) (всі вищезгадані конвенції ратифіковані Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 11.08.1956 р.);
- Конвенція №123 “Про мінімальний вік допуску на підземні роботи у шахтах та рудниках” (1965 р.) (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.02.1970 р.);
- Конвенція №138 “Про мінімальний вік прийому на роботу” (1973 р.) (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.03.1979 р.).

7. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ – 3 хвилини.

Кожен учень/ця по черзі висловлюють, що нового вони дізнались за темою.

Запитання до теми:

1. Чи можна віднести виконання дітьми легкої роботи до дитячої праці? Чому?
2. Чим характеризується дитяча праця?
3. “Найгірші форми дитячої праці” – це...?
4. Які основні причини високої зайнятості дітей?
5. Яким чином можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці на міжнародному та національному рівнях?

Завдання для домашньої роботи:

1. Створити власний закон, який би захищав права дітей у всіх галузях діяльності.

2. Розпишіть покарання, яке має отримати “господар” за примусове отримання та експлуатацію дітей.

Завдання для перевірки:

1. Дайте відповідь на запитання:

1. Що таке дитяча праця?
2. Що таке найгірші форми дитячої праці?
3. Які документи визначають види робіт, які можуть зашкодити здоров'ю, безпеці або моральному стану дитини?
4. Які фактори зумовлюють високу зайнятість дитини?
5. Назвіть документи, які здійснюють регулювання роботи неповнолітніх на державному рівні?
6. Яким чином можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці в Україні на побутовому рівні?

2. Доповніть речення:

1. ...охоплює як оплачувану, так і неоплачувану роботу та діяльність, що в психологічному, фізичному і соціальному/моральному планах пов'язані з небезпекою чи заподіянням шкоди.
2. ...передбачає негайні та ефективні заходи, спрямовані на зборону і викоренення найгірших форм дитячої праці.
3. Робота, що за своєю природою і умовами, у яких вона виконується, може завдавати шкоди здоров'ю, безпеці/моральному станові дітей, — це...
4. Головною причиною поширення дитячої праці є...
5. У кожного жебрака є..., який збирає, як правило, всі “зароблені” гроші.

Теми доповідей та рефератів:

1. Історичний огляд дитячої праці на Україні.
2. Зайнятість дітей: за та проти.
3. Діяльність Міжнародної організації праці в Україні.

Список літератури за темою:

1. Боротьба проти використання праці дітей: Пер. з англ./ Заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. — К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. — 148 с.

2. Дитяча праця в Україні / О.О. Яременко (керівник авт. кол.), О.М. Балакірева, Л.С.Волинець та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 132 с.

3. Права людини: методичні рекомендації для вчителів загально-освітніх шкіл, гімназій та ліцеїв. – К.: Українська правнича фундація, 1996.

4. Праця дітей: проблеми та дії у відповідь: Матеріали для семінарів-тренінгів: Пер. з англ. / Заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. – К.: Міленіум, 2002. – 148 с.

Тема 13: ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ: ЕКСПЛУАТАЦІЯ ТА ТОРГІВЛЯ (КОНФЕРЕНЦІЯ)

Мета: ознайомити учасників з особливостями проявів проблеми торгівлі дітьми в Україні, навчити розпізнавати явище і визначати шляхи протидії, розвивати навички публічного виступу, виховувати почуття співпереживання та поваги до прав людини.

Обладнання: таблички для виступаючих, мікрофони, стільці, столи, технічне забезпечення виступів, запрошення.

Підготовка та проведення

Тренер заздалегідь пропонує провести заняття конференцією, конкретизує мету і дає завдання. Визначається, хто буде виконувати ролі “експертів” та преси.

План конференції вчитель обговорює з усіма учасниками.

Визначається регламент: найоптимальніший час для виступу – 10 хвилин.

Бажано пам’ятати, що конференція проводиться не для учасників – вона готується ними самими, тому велике значення буде мати самостійна робота, вміння і навички, які учасники отримали протягом курсу. Але, звичайно, буде доцільно, якщо тренер проведе декілька консультацій щодо того, як готувати доповідь, як донести інформацію, зацікавити аудиторію. Вчитель також може наголосити, що маючи уявлення про основні аспекти проблеми торгівлі людьми і про проблему в цілому, учасник може бути набагато легше говорити вже про окремий вид торгівлі людьми.

Для більшої переконливості за столом, де сидять “іноземні журналісти” та “експерти”, мають стояти таблички з назвами організацій, які вони представляють.

Можна спробувати запросити на конференцію справжніх журналістів або експертів.

На закінчення конференції ведучі роблять висновки, а заключне слово має педагог, який підсумовує роботу, проведену учасниками.

Теми для доповідей та обговорення:

1. Основні права дитини проголошені в міжнародних та національних документах.
2. Торгівля дітьми – грубе порушення прав дитини.
3. Причини поширення торгівлі дітьми в Україні.
4. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: ситуація в Україні та шляхи запобігання.
5. Використання найгірших форм дитячої праці: актуальність для України, шляхи протидії.
6. Діяльність держави щодо протидії торгівлі дітьми.
7. Діяльність неурядових організацій у напрямі протидії торгівлі дітьми.
8. Шляхи запобігання торгівлі дітьми.
9. Основні правила безпечної поведінки.
10. Правила безпеки в Інтернеті.
(Див. список літератури)

Випереджуюче домашнє завдання для цього заняття:

- для експертів: підготувати презентацію виступу;
- для слухачів та представників преси: ознайомитися з матеріалом і підготувати запитання для експертів;
- для ведучих: вивчити план конференції, скласти список виступаючих та присутніх.

Додаткові ресурси: перегляд відеоматеріалу з проблем протидії торгівлі людьми по закінченні або на самому початку конференції.

Список літератури та інших ресурсів:

1. Запобігання торгівлі людьми: Навч.метод. посіб./Вид. 3є, доп. і випр. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – С. 73–86.
2. Как организовать работу телефона доверия: Из опыта внедрения в Украине проекта ОБСЕ, БДИПЧ по поддержке региональных “горячих

линий” – партнеров “Ла Страда – Украина”/ Под общ. ред. Е.Б. Левченко. – К.: Украинский ин-т социальных исследований, 2001. – 54 с.

3. Звіт про превентивну діяльність лекторської групи центру “Ла Страда – Україна”. – К., 2003. – С. 14–19.

4. Анализ работы “горячих линий” по предотвращению торговли людьми в Украине и возможные пути их развития / Е. Левченко, О. Калашник, И. Шваб и др. – К.: Украинский ин-т социальных исследований, 2004. – 84 с.

5. Как организовать деятельность по предотвращению торговли женщинами: Практическое пособие для тренингов. – К.: Украинский ин-т социальных исследований, 2001. – С. 37–55.

6. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: Зб. наук. пр. – К.–Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 161–169.

7. Вища освіта: Інформаційний вісник. – 2004. – № 15. – К.: Науко-вометодичний центр вищої освіти, Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Україна”, 2004. – С. 39–63.

8. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні: Ситуаційний аналіз – К., ЕСПАТ Int, Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, УІСД, 2003.

9. Психологічна реабілітація дітей, які зазнали комерційної сексуальної експлуатації: Самовчитель для спеціалістів – К., ЕСПАТ Int. – К., 2004.

10. Интернет-сайт центру “Ла Страда – Україна”: www.lastrada.kiev.ua

**Рекомендації до використання навчального відеододатку
“Запобігання торгівлі людьми”¹¹**

СЕРІЯ 1

1. Назва, короткий опис серії

“Третє тисячоліття – рабство існує”

Фільм розкриває співвідношення термінів “рабство”, “торгівля людьми”, “проституція”. Подається інформація про основні способи використання людей у ситуації торгівлі людьми. Визначаються ознаки торгівлі людьми та основні елементи цього злочину.

Торгівля людьми – це злочин, котрий стосується всіх країн світу, незалежно від їх географічного розташування та рівня розвитку. Наводиться загальноприйнятий поділ країн світу відповідно до їх позиції в ланцюгу торгівлі людьми. Серед основних чинників, що сприяють поширенню торгівлі людьми, особлива увага приділяється гендерній нерівності.

За результатами досліджень визначено портрет потенційної групи ризику, хоча він не виключає можливості інших категорій населення потрапити в тенета торгівців людьми.

2. Питання, на які потрібно звернути увагу перед показом фільму:

- Що означає “рабство”?
- Чи є це проблемою сучасності?
- Чи є це проблемою для України?

Рабство – ситуації, які супроводжуються: борговою кабалою, тобто становищем або станом, що виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці, залежної від нього особи, якщо обумовлена цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений; кріпацьким станом, тобто таким користуванням землею, при якому користувач зобов’язаний за законом, звичаєм або угодою жити і працювати на землі, що належить іншій особі, і виконувати визначену роботу для такої іншої особи або за винагороду чи без неї, і не може змінити цей свій стан; умовами будь-якого інституту або звичаю, за якими:

1) жінку обіцяють видати або видають заміж, без права відмови з її боку, її батьки, опікун, сім’я або будьяка інша особа або група осіб за винагороду грошима або натурою;

---

¹¹ Рекомендації підготовлені членами центру “Ла Страда – Україна” – Банніковою Ю.В., Губко М.В., Євсюковою М.В., Колосниковою С.В., Дебелюк М.І., Митюрою Т.В., Прокоф’євою В.А., Черепахою К.В.

2) чоловік жінки, його сім'я або його клан мають право передати її іншій особі за винагороду або іншу домовленість;

3) жінка по смерті чоловіка передається в спадщину іншій особі;

4) будь-якого інституту або звичаю, за якими дитина або підліток, молодший 18 років, передається одним або обома своїми батьками або своїм опікуном іншій особі, за винагороду чи без такої, з метою експлуатації цієї дитини або підлітка чи їх праці.

3. Інформація, яка є проблемною і може обговорюватися:

- *термін “біле рабство”;*
- *поняття торгівлі людьми;*
- *співвідношення понять “торгівля людьми”, “міграція”, “протитуція”;*
- *елементи торгівлі людьми;*
- *на які категорії поділяються країни (походження, транзиту, призначення);*
- *до яких належить Україна? Чому?*

Термін “біле рабство” з'явився на початку ХХ століття, коли більшість держав тодішньої Європи підписали у 1904 р. міжнародну угоду, спрямовану на боротьбу із цим явищем, велика увага на той час приділялася жінкам з Великої Британії, яких змушували займатися проституцією в континентальній Європі.

“Торгівля людьми” відповідно до визначення з Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї означає:

- вербування, перевезення, передачу, переховування або прийом осіб;
- шляхом погрози застосування сили або застосування сили чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливого становища або шляхом виплати чи одержання грошей або іншого зиску, щоб отримати згоду особи, яка має контроль над іншою особою;
- з метою експлуатації.

“Торгівля людьми” відповідно до визначення у ст. 149 КК України це: “...продаж, інша платна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення у боргову кабалу, усиновлення (удочеріння)

в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці”.

Основні елементи в акті торгівлі людьми:

- ошукування;
- насильство;
- погрози;
- зловживання владою;
- боргова кабала;
- обман;
- викрадення;
- експлуатація заради корисливої мети, для якої обман, насильство або боргова кабала використовуються.

4. Використання стоп-кадру

Стоп-кадр можна використовувати після запитань, що звучать у фільмі, а потім просити учнів дати відповіді на ці питання.

Перед визначенням термінів (рабство, торгівля людьми і т.д.) та просити аудиторію дати своє визначення або назвати свої асоціації, пов'язані з певним терміном.

5. Перевірка отриманих знань

Обговорення:

Наскільки проблема “торгівлі людьми” є актуальною для України?

Усне чи письмове опитування:

1. Назвіть відомі Вам приклади торгівлі людьми?
2. Чим відрізняється проституція від торгівлі людьми?
3. Чим відрізняється легальна трудова міграція від торгівлі людьми?
4. Назвіть країни-постачальниці на світовий ринок живого товару?
5. Назвіть транзитні країни?
6. Назвіть країни призначення?
7. За якими ознаками можна визначити злочин торгівлі людьми?
8. Які основні елементи акту торгівлі людьми ви знаєте?
9. Які головні чинники, що сприяють поширенню явища торгівлі людьми?

6. Теми, з якими доцільно використати цю серію:

- міжнародний аспект проблеми торгівлі людьми;
- підходи до визначення поняття торгівлі людьми;
- причини поширення торгівлі людьми в Україні.

7. Зверніть увагу!

Від торгівлі людьми можуть постраждати не тільки жінки і не лише в секс-індустрії.

Торгівля жінками також відбувається для експлуатації їх у хатньому господарстві, сільському господарстві, для штучного материнства тощо.

Торгівля дітьми відбувається для експлуатації їх у жебрацтві, проституції, порноіндустрії, секс-туризмі, використання найгірших форм дитячої праці.

Торгівля чоловіками відбувається для використання їх на важких примусових роботах (будівництво, сільське господарство і т.д.), у зонах військових конфліктів.

Торгівля людьми може відбуватися і в межах однієї країни, так звана внутрішня торгівля людьми.

Портрет потенційної групи ризику носить доволі умовний характер, оскільки особа будь-якої іншої демографічносоціальної характеристики може потрапити у тенета торгівців людьми, не подбавши про власну безпеку.

СЕРІЯ 2

1. Назва, короткий опис серії

“Шляхи виїзду українських громадян за кордон”

У фільмі показані основні шляхи виїзду за кордон: працевлаштування, навчання, шлюб, система аіраіт, Інтернет, туризм, випадкові знайомі. Вказуються основні помилки, яких припускаються люди, а також можливості запобігання потраплянню в ситуації, пов'язані з торгівлею людьми.

Наведено приклади “слизьких оголошень”, за якими одразу ж можна виявити пастку. Представлено інформацію про порядок роботи туристичних та шлюбних агенцій, агенцій з працевлаштування.

2. Питання, на які потрібно звернути увагу перед показом фільму:

- небезпека перебування за кордоном нелегально та можливі наслідки;
- де можуть “ховатися” торгівці або вербувальники і що вони пропонують.

3. Інформація, яка є проблемною і може обговорюватися:

- як виглядають “слизькі оголошення”;
- які пропозиції повинні викликати підозру.

4. Використання стопкадру:

- для проведення попереднього “мозкового штурму” – способи виїзду за кордон;
- на кожному із способів виїзду, що розглядається;
- для повторення рекомендацій перед поїздкою за кордон (див. заняття за темою 9).

5. Перевірка отриманих знань

Можливо провести анкетування (до і після перегляду фільму) або усне опитування:

1. Як можна виїхати за кордон?
2. Коли під час поїздки може трапитися небезпечна ситуація?
3. Яким чином можна вберегтися?
4. Чому виникає бажання виїхати за кордон?

Провести рольову гру.

Учасники групуються по двоє. Їм пропонується розіграти ситуацію, за якої одна особа пропонує роботу, навчання, шлюб з іноземцем тощо, а інша особа має перевірити достовірність інформації, ставлячи запитання.

6. Теми, з якими доцільно використати цю серію:

- причини поширення торгівлі людьми в Україні;
- шляхи вербування українських громадян.

7. Зверніть увагу!

Лише робоча віза дає право на роботу в іноземній країні.

Знайомі — випадкові, а часом і близькі, можуть вербувати людей для подальшої експлуатації.

СЕРІЯ 3

1. Назва, короткий опис серії

“Знання законів тебе захищає”

У даній серії подано інформацію про міжнародну та українську законодавчу базу щодо запобігання торгівлі людьми. Мова йде, зокрема, про Загальну декларацію прав людини, Конвенцію ООН “Про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами”, Га-азька міністерська декларація, Конвенція ООН “Про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю” та додаткові протоколи до неї — Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітряю.

Серед основних українських документів увага звертається на Конституцію України, державні програми, ст. 149 КК України.

Висвітлено також основні права та свободи людини, які порушуються в ситуації торгівлі людьми.

2. Питання, на які потрібно звернути увагу перед показом фільму:

- шляхи протидії торгівлі людьми;
- законодавство – це один з важливих інструментів протидії торгівлі людьми;
- необхідність знання та дотримання законів: законів не потрібно боятися – вони захищають.

3. Інформація, яка є проблемною і може обговорюватися:

- як саме знання законів може захистити у випадку торгівлі людьми;
- які основні права та свободи людини гарантують міжнародні та національні документи;
- основні права та свободи, що порушуються у ситуаціях торгівлі людьми (див. тему № 3).

4. Використання стоп-кадру

Можна використовувати кожного разу під час обговорення з аудиторією, як саме і коли порушуються ті чи інші права людини, також можна залучати конкретні приклади для демонстрації певного порушення. Можна також обговорити з аудиторією, як можна було уникнути порушення цих прав.

Можна використовувати після того, як прозвучало запитання, – учні мають можливість висловити власну думку та поділитися набутими знаннями з даної теми.

Можна провести невеличку вікторину або командну гру. Яка команда або хто з класу швидше і правильніше відповість на запитання:

1. Які міжнародні та українські документи містять положення щодо запобігання торгівлі людьми?

2. Чи існують в Україні закони, які б захищали громадян від торгівлі людьми?

3. Які права порушуються в ситуації торгівлі людьми?

5. Перевірка отриманих знань

Аналіз конкретних ситуацій. Розбити клас на групи, потім роздати учням реальні історії потерпілих від торгівлі людьми. Дати хвилин 10 на обговорення даних ситуацій у контексті порушення прав людини (які права порушені у тій чи іншій ситуації, ким вони порушені).

По закінченні часу дати можливість кожній групі представити свою роботу.

Усне опитування:

1. Чому торгівля людьми вважається грубим порушенням прав людини?
2. Які міжнародні документи гарантують права та свободи людини?
3. Які українські документи захищають права та свободи громадян?
4. Яке покарання передбачено українським законодавством за торгівлю людьми?
5. Яка різниця між визначеннями торгівлі людьми у міжнародних та національних документах?

6. Теми, з якими доцільно використати цю серію:

- права людини у міжнародному та національному законодавствах;
- міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми.

7. Зверніть увагу!

У серії говориться про Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми в Україні, яка була прийнята в 1999 р. На даний момент діє Комплексна програма протидії торгівлі людьми, яка була прийнята 05.06.2002 р.

Україна ратифікувала у січні 2004 р. Конвенцію ООН “Про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю” та додаткові протоколи до неї.

СЕРІЯ 4

1. Назва, короткий опис серії

“Злочину можна запобігти”

У даній серії подано рекомендації для тих, хто збирається виїжджати за кордон з метою навчання, роботи, відпочинку або одруження з громадянами іноземних держав. Подано і загальні рекомендації для тих, хто збирається за кордон.

“Гарячі лінії”, які працюють на базі неурядових організацій, визначені як джерело отримання необхідної інформації для виїзду за кордон.

2. Питання, на які потрібно звернути увагу перед показом фільму:

- причини поширення явища торгівлі людьми (див. заняття за темою № 4);
- способи вербування українських громадян;
- шляхи запобігання потраплянню в тенета торгівлі людьми;
- будь-якому злочину можна запобігти.

3. Інформація, яка є проблемною і може обговорюватися:

- необхідність ознайомлення із законодавством, традиціями, культурою країни перед поїздкою;
- діяльність фірм із працевлаштування та шлюбних агенцій в Україні;
- порядок влаштування українських громадян на роботу за кордоном;
- джерела отримання необхідної інформації (“гарячі лінії” неурядових організацій, консультаційні центри державних структур, консульства/посольства іноземних країн в Україні).

4. Використання стопкадру

Можна використовувати під час надання кожних конкретних рекомендацій для поїздки. Стоп-кадр краще використовувати на початку рекомендацій, запитавши учнів попередньо: що, на їхню думку, було б важливим для поїздки за кордон з метою працевлаштування, навчання, шлюбу з іноземцем.

5. Перевірка отриманих знань

Розбити аудиторію на групи та кожній групі дати конкретне завдання “Я їду за кордон з метою працювати/навчатися/вийти заміж за іноземця”. Дати 15–20 хвилин для того, щоб розписати алгоритм їхніх дій перед поїздкою. Наприклад: “Перше, що я зроблю, звернуся в агентство з працевлаштування, по-друге, я перевірю, чи має воно ліцензію на працевлаштування”. І так поетапно до моменту перетину кордону. По закінченні часу кожна група представляє свою роботу. У колі обговорюються ті чи інші проблемні питання.

6. Теми, з якими доцільно використати цю серію:

- ситуація з торгівлею людьми в Україні;
- розв’язання проблеми порушення прав людини в Україні;
- боротьба з торгівлею людьми на національному та міжнародному рівнях;
- законодавча база щодо захисту прав людини та запобігання торгівлі людьми.

7. Зверніть увагу!

В Україні працює безкоштовна національна “гаряча лінія” із запобігання торгівлі людьми, тел. 8 800 500 22 50.

Говорячи про працевлаштування за кордоном, необхідно ширше розкрити порядок працевлаштування українських громадян за кордон, ніж це показано у фільмі. Також розповісти про обов’язки агентств із працевлаштування.

СЕРІЯ 5

1. Назва, короткий опис серії

“Якщо ви в біді – зверніться по допомогу”

Серія присвячена діяльності основних жіночих неурядових організацій, які працюють у напрямі запобігання торгівлі людьми. Звертається особлива увага на роль “гарячої лінії” у сфері протидії торгівлі людьми та на можливу допомогу постраждалим від торгівлі людьми.

Серія складається з таких основних фрагментів: історія потерпілої від торгівлі людьми, розповідь президента Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда – Україна” Катерини Левченко з приводу ролі та завдань громадських організацій, розповідь віце-президента центру “Ла Страда – Україна” Інни Шваб щодо основних принципів роботи соціальних працівників та запитань, з якими найчастіше звертаються на “гарячу лінію” центру, розповідь психолога притулку щодо реабілітації потерпілих від торгівлі людьми.

Також висвітлюються основні принципи роботи неурядових організацій: захист прав людини, пріоритет інтересів потерпілих, незалежність, анонімність та конфіденційність тощо.

2. Питання, на які потрібно звернути увагу перед показом фільму:

- шляхи виїзду українських громадян за кордон;
- можливі наслідки нелегального перебування за кордоном, інформування про можливості організацій, які працюють у сфері запобігання торгівлі людьми в Україні, щодо надання інформаційної підтримки та соціальної допомоги;
- куди можна звернутися по допомогу в Україні і за кордоном;
- роль міфів та стереотипів у процесі реабілітації потерпілих від торгівлі людьми.

3. Інформація, яка є проблемною і може обговорюватися:

- душевний стан потерпілих до і після перебування в іншій країні;
- наслідки потрапляння в ситуації, пов’язані з торгівлею людьми;
- формування у потерпілих від торгівлі людьми комплексу вини за те, що сталося, шляхи його подолання;
- важливість підтримки потерпілих з боку родичів та знайомих;
- яким чином краще здійснювати реабілітацію потерпілих від торгівлі людьми в Україні;
- куди звертатись, якщо людина зникла за кордоном.

4. Використання стопкадру

Після розповіді постраждалої від торгівлі людьми для обговорення помилок та можливих шляхів їх уникнення.

Також після розповіді психолога стосовно реабілітації потерпілих для обговорення умов успішної реінтеграції потерпілих від торгівлі людьми.

5. Перевірка отриманих знань

Проведення диспутів чи дискусій.

Питання для обговорення:

Чи буде заборона працевлаштування українських громадян за кордоном надійним шляхом боротьби з торгівлею людьми?

Теми диспутів:

1. Чи хотіли б учні класу працювати за кордоном? У яких країнах? Ким? Чи небезпечне їхнє бажання?

2. Чи чули учні про запрошення працювати за кордоном? Якими можуть бути наслідки такого працевлаштування? Як уникнути складнощів?

Усне чи письмове опитування:

- найменування організацій, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми, та чи потрібні вони взагалі;
- яким чином вони здійснюють допомогу потерпілим;
- основні напрями роботи НУО в Україні;
- з якими питаннями найчастіше звертаються на “гарячу лінію” із запобігання торгівлі людьми;
- чи можлива допомога з боку представників навчальних закладів.

6. Теми, з якими доцільно використати цю серію:

- роль неурядових організацій у здійсненні роботи по протидії торгівлі людьми;
- діяльність міжнародних організацій по запобіганню торгівлі людьми;
- діяльність неурядових та міжнародних організацій за кордоном – суттєва допомога потерпілим від торгівлі людьми;
- навчально-виховна робота щодо попередження торгівлі людьми (після ознайомлення з історією потерпілої).

СЕРІЯ 6

1. Назва, короткий опис серії

“Діяльність уряду та правоохоронних органів щодо протидії торгівлі людьми”

Серія узагальнює зміст попередніх частин. Структурує знання, які були отриманні, і водночас є окремою серією. У ній йдеться про проблему в різних її аспектах. Висвітлює повну картину проблеми торгівлі людьми та актуальність цієї проблеми для України; розповідає про діяльність уряду щодо вирішення проблеми саме в Україні. Звертається увага на діяльність правоохоронних органів у напрямі боротьби з цим злочинном. Підсумовується інформація про можливості неурядових організацій щодо надання допомоги потерпілим (медична, психологічна, юридична, поселення в притулок тощо).

2. Питання, на які потрібно звернути увагу перед показом фільму:

- основні напрями протидії торгівлі людьми;
- суб'єкти здійснення діяльності з протидії торгівлі людьми (державні структури, неурядові організації за кордоном та в Україні, міжнародні та благодійні організації);
- види допомоги, котрі можуть запропонувати неурядові організації;
- зважаючи на стислість поданої інформації, серію можна поділити умовно на декілька частин та обговорити аспекти, на які варто звернути увагу протягом фільму, або провести “мозковий штурм”.

3. Інформація, яка є проблемною і може обговорюватися:

- міфи/стереотипи, що існують у суспільстві (див. заняття за темою 8);
- кроки Української держави у напрямі протидії торгівлі людьми.

4. Використання стопкадру

Після кожної логічно завершеної частини для більш детального обговорення.

Інтерв'ю з Е. Валентайн (представниця організації “Вінрок Інтернешнл”) можна використати як ілюстрацію співпраці з міжнародними організаціями, які працюють у напрямі запобігання торгівлі людьми.

5. Перевірка отриманих знань

Провести диспут або дискусію. Можливі питання для обговорення:

- торгівля людьми — явище, яке існує в усіх країнах;
- потрапити у ситуацію торгівлі людьми може будь-хто;
- можливості поширення інформації стосовно проблеми;

- робота урядових структур стосовно протидії торгівлі людьми;
- можливості та обов'язки правоохоронних органів;
- неурядові організації, до яких можна звернутися в разі потреби (“Ла Страда” та ін.).

6. Теми, з якими доцільно використати цю серію:

- роль неурядових організацій у роботі з протидії торгівлі людьми;
- діяльність міжнародних організацій із запобігання торгівлі людьми;
- навчально-виховна робота щодо попередження торгівлі людьми (після ознайомлення з історією потерпілої);
- ведення неурядовими організаціями України превентивної освітньої кампанії з питань запобігання торгівлі людьми;
- організація просвітницької роботи з батьківською громадськістю.

7. Зверніть увагу!

“Торгівля людьми” є проблемою міжнародного масштабу. Ця проблема не має вікових меж, а правове виховання повинно починатися ще зі школи та охоплювати всі його аспекти.

**Зупинимо торгівлю дітьми – сучасне рабство
Інформаційна кампанія з використанням
інтерактивного театру як форма превентивної роботи ¹²**

Концептуальна ідея

Ми, діти України, хочемо, щоб світ став кращим для людей і щоб діти в ньому не зазнавали експлуатації і насильства.

Ми хочемо, щоб життя стало кращим завдяки нам, нашій праці на користь суспільству.

Ми хочемо зробити свій посильний внесок у подолання торгівлі дітьми і викоренення найгірших форм дитячої праці.

Ми можемо передати свій досвід роботи з ровесниками іншим, щоб якомога більше дітей включилося у рух за щасливе дитинство в Україні.

СЦЕНАРІЙ ІНТЕРАКТИВНОЇ КАМПАНІЇ

Ведучий 1: Добрий день, мене звать ...

Ведуча 2: Привіт, я ...

Ведучий 3: А я ...

Ведуча 4: А мене звать ...

Всі: Ми представники і представниці Школи Рівних Можливостей.

Ведуча 2: Школа Рівних Можливостей – це міжнародна громадська організація. Ми працюємо з такою молоддю, як ви, і місією школи є участь у розбудові гендерно чутливого демократичного соціуму шляхом формування творчої вільної особистості.

Ведучий 3: Отже, скажіть, будь ласка, чи знаєте ви, що таке “гендер”?

Так, ви праві, “гендер” це – соціальна рівність чоловіків та жінок....

А зараз ми представляємо вам театральну мініатюру, яка присвячена гендерним стереотипам. “Він та Вона”.

Зустрічайте Гендерний інтерактивний театр Школи Рівних Можливостей.

Ведучий 1: З 2000 року, саме тоді була створена наша організація, ми працюємо з проблемою торгівлі людьми і зокрема торгівлі дітьми.

Ведучий 3: Торгівля людьми – це проблема, яка на сьогодні має глобальний міжнаціональний характер.

---

¹² Сценарій розроблено учасниками та учасницями Гендерного інтерактивного театру.

Ведуча 3: Сьогодні ми хочемо запропонувати Вам розмову саме на цю тему.

Ведучий 1: Тему торгівлі людьми і зокрема дітьми.

Ведуча 4: Наша країна, як відомо, належить до країн, з яких, на жаль, незаконно вивозять дітей із метою продажу, подальшої експлуатації, втягнення в порнобізнес, проституцію, а також із ціллю трансплантації органів, примусового донорства.

Ведучий 1: Ця проблема закрита для суспільства,

Ведучий 3: Але вона реальна.

Ведуча 4: На жаль, існує дефіцит інформації щодо цієї теми.

Ведуча 2: А, отже, і дефіцит інформованості.

Ведучий 1: А що про цю проблему знаєте ви?

Ведучий 3: Ми хотіли би запропонувати вам невеличкий тест, який допоможе виявити вашу власну позицію щодо проблеми торгівлі людьми і торгівлі дітьми. Ми будемо ставити запитання та запропонуємо до кожного з них по 4 варіанти відповідей. Загніть стільки пальців на руці, який номер відповіді ви обираєте.

Ведуча 2: “Торгівля людьми та комерційна сексуальна експлуатація дітей – що Ви знаєте про це?”

Ведуча 4: Увага! Варіанти відповіді:

- я чую про це вперше (один палець);
- я чув про це, але точно не знаю, про що йдеться (два пальці);
- я знаю людей, яких торкнулась ця проблема (три пальці);
- проблема, про яку знаю і вважаю її дуже серйозною (чотири пальці).

Ведучий 3: Зробіть свій вибір.

Ведучий 1: Наступне запитання:

Ведучий 3: “Торгівля людьми у нашій країні:”

- практично відсутня (додаємо один палець);
- не є поширеним явищем (два пальці);
- реально існує (три пальці);
- є серйозною проблемою (загинаємо чотири пальці).

Ведуча 4: Оберіть відповідь, яка Вам підходить, і підніміть, будь ласка, руки. Дякую.

Ведуча 2: Наступне запитання:

Ведуча 4: “Якщо я хочу отримати детальну інформацію про торгівлю людьми та торгівлю дітьми, то я – ”:

- дізнаюсь у знайомих та друзів (додаємо один палець);
- скористуюсь матеріалами засобів масової інформації (два пальці);
- проконсультуюсь у спеціалістів, які займаються цією проблемою (три пальці);
- стану учасником або учасницею Школи Рівних Можливостей (чотири пальці).

Ведучий 3: Сподіваюсь, що ви обрали відповідь, яка Вам підходить.

Ведучий 1: І так – результати тесту:

Отже, ті з вас, кому вистачило пальців однієї руки:

- Ви, майже не знаєте про існування проблеми торгівлі людьми в нашій державі і ставитесь до цієї проблеми не дуже серйозно.

Ведуча 2: І тому, ми вважаємо, що найближчі півгодини Вам необхідно провести тут, з нами.

Ведучий 1: Чи є серед Вас ті, кому вистачило пальців обох рук?

Ви дещо знаєте й орієнтуєтесь у цій темі, але бажаєте дізнатись більше.

Ведуча 2: І тому ми сподіваємось, що Вам буде цікаво провести найближчі 30 хвилин... тут, з нами.

Ведучий 3: І нарешті ті, кому не вистачило пальців обох рук?

Впевнені, що ви досить продвинуті в темі “торгівля людьми” і вважаєте її серйозною і актуальною.

І тому дуже важливо, якщо ви проведете цей час тут, з нами.

Ведучий 1: (Коментарі)

Ведуча 2: І тому ми вважаємо, що просто необхідно продовжити розмову на цю тему,

Ведучий 1: тему торгівлі людьми і торгівлі дітьми.

Волонтери в залі роздають глядачам літери, намальовані чи наклеєні на великих аркушах картону.

Ведуча 4: Прошу підняти на сцену всіх, хто отримав літери, і спробувати скласти з них ключове слово.

Люди, які знаходяться на сцені, складають слово “інформація”.

Ведучий 1: Наші глядачі отримали безпосередньо в руки найважливіший інструмент – інформацію, а зараз розглянемо її детальніше. Отже, ми отримали інформацію, а зараз розглянемо її детальніше. Дякую всім!

Ведуча 2: А зараз я пропоную нам всім дружно погратись у “слова”, які ми будемо складати з цих літер. Увага! Відгадуємо перше слово.

Ведучий 3: Це слово є основою держави, це люди, які володіють спільною мовою, спільними державними інтересами. Всі разом: “Вони є...(нація)”

Вибудовується слово “нація”.

Ведучий 1: Проблема торгівлі людьми – це міжнаціональна проблема, вона стосується не тільки українського народу, її масштаби світові. І кожен у світі, незалежно від нації, релігійних та політичних уподобань може стати жертвою торгівлі людьми.

Ведуча 4: Увага! Друге слово. Ніхто не знає, правда це чи вигадка, це слово прийшло до нас разом з легендою. Це...(міф).

Вибудовується слово “міф”.

Ведуча 2: Існує багато міфів щодо безхмарного та яскравого життя за кордоном. Дуже часто ці “розмальовані” обіцянки використовуються для заманювання в тенета торгівлі.

Ведучий 3: Продовжуємо. Вона буває шкільна, військова. Людина здорова завжди перебуває у відмінній фізичній...(формі).

Вибудовується слово “форма”.

Ведучий 1: Існує багато різних форм експлуатації людей, що потрапили в тенета торгівлі. Найчастіше це неоплачувана фізична праця, проституція, насильство.

Ведуча 4: Увага! Наступне слово. Воно є похідним від слів “нормативний, нормальний” Це...(норма).

Вибудовується слово “форма”.

Ведуча 2: Кожна людина перш ніж виїхати за кордон, повинна дотриматись певних правових норм законодавства.

Ведучий 1: Інформація допомагає людям запобігти багатьом негативним явищам.

Ведучий 3: Як ви думаєте, чому люди стають жертвами торгівлі? (варіанти із залу)

Ведучий 1: Ви праві, обставин, які дозволяють торгувати людьми, багато, але існує одна головна обставина!

Ведуча 2: Вона – ця обставина – не пахне і не валяється на дорозі.

Ведучий 3: Деякі гребуть їх лопатами.

Ведуча 4: Прийнято вважати, що не в них щастя.

Ведучий 3: Але кожний би хотів мати ключ від квартири, де вони зберігаються.

Ведучий 1: Ви здогадалися, ми говоримо про... – гроші!

Ведуча 2: Саме бажання людей отримати надприбутки, керує тими, хто займається торгівлею людьми.

Ведуча 4: Саме бажання людей заробити гроші, призводить до втягнення їх до експлуатації.

Ведучий 3: Тому що насправді кожний мріє мати великий чемодан, повністю набитий грошима!

Ведучий 1: А є серед Вас ті, хто хотів би отримати цей чемодан грошей прямо зараз. (Відкриває кейс, повний грошей. Бажаючий вибігає на сцену)

Ведуча 4: Звичайно, гроші в цьому чемодані насправді умовні.

Ведуча 2: Але і ситуація, яку ми хочемо розіграти – також умовна.

Ведучий 3: Хоча у реальному житті відбувається саме так.

Ведуча 4: Гроші отримує той, хто продав людину. (Кейс передає ведучому 3)

Ведучий 1: А дитина, погодившись на чарівну пропозицію, виявляється в ситуації примусу, насильства і залежності.

Ведуча 2: Спеціалісти повідомляють, що більшість дітей, піддавшись на спокус, стають жертвами торгівлі.

Ведучий 3: Тобто замість обіцяного раю на них чекає... (Відкриває кейс і звідти вистрибує чортик) пекло:

Ведучий 1: Втягнення у проституцію і подальшу експлуатацію.

Ведуча 4: Протягом 10 останніх років було зареєстровано 255 неповнолітніх підлітків, які пропонували сексуальні послуги.

Ведучий 3: Дітей втягують у роботу в порнобізнесі.

Ведуча 2: За ті ж 10 років було засуджено 122 людини за втягнення в порнобізнес неповнолітніх.

Ведучий 3: Дітей купують для трансплантації органів і тканин.

Ведучий 1: По проблемі трансплантації дитячих органів офіційних даних у країні не існує.

Ведуча 2: На превеликий жаль, наведені нами цифри не відображають реальної картини.

Ведучий 3: тому, що масштабних досліджень з проблеми торгівлі людьми не проводиться.

Ведучий 1: Відомо тільки, що торгівля людьми – це нелегальний бізнес, який займає за прибутковістю третє місце після торгівлі зброєю і наркотиками.

Ведуча 4: Чи може людина вирватись із сітей рабства?

Ведуча 2: Найчастіше жертва торгівлі знаходиться під пильним наглядом, живе і працює разом з іншими дітьми і повністю залежить від боса.

Ведучий 3: Давайте, в ході нашого експерименту, надамо можливість (ім'я “заручника”) виплутатися зі складної ситуації, яка склалась таким чином (зв'язує руки вузлом, який майже неможливо розплутати)...

Ведучий 3: Найчастіше це неможливо!

Ведучий 1: Але навіть якщо і вдається, або дитину просто відпускають, тому що експлуатору більше не потрібна її праця – повернутися до нормального життя такій дитині, дуже важко.

Ведуча 4: Наш експеримент закінчився, це був лише експеримент!

Ведуча 2: Сподіваємось, що у реальному житті Ви (звертається до “заручника”), а також ви (звертається до зали) ніколи не потрапите у подібну ситуацію.

Усі ведучі аплодують “заручникові”, дякують за допомогу і програма продовжується.

Ведучий 1: А тепер ми хочемо вам запропонувати послухати казочку. (Ведучі 2, 3, 4 і ті, хто їм допомагають, швиденько роздають глядачам великі кольорові скріпки і повертаються на сцену. У ведучих також є такі скріпки).

Ведучий 3: Героїня цієї казочки – маленька Скріпка, така ж сама, як у вас у руках.

Ведуча 4: Життя у цієї Скріпки дуже невеселе.

Ведуча 2: Ймовірно, що вона сирота.

Ведучий 1: Або її рідним байдуже до неї.

Ведучий 3: Від накопичення власних проблем ця Скріпка тричі зігнула (от така).

Ведуча 2: І от одного разу прийшов до Скріпки дехто дуже милий і запропонував їй круто змінити своє тричі зігнуте життя на красиве та безтурботне – на березі лазурного моря.

Ведучий 1: І захотілося Скріпці все змінити, звільнитися від проблем і розігнутись.

Ведуча 4: І от Скріпка вже уявила, що її життя стане схоже на квіточку, або навіть на дорогий перстень з діамантами, але...!

Ведуча 2: Нове життя Скріпки виявилось зовсім іншим, її продали в рабство і Скріпку скрутило ще більше.

Ведуча 4: І тоді Скріпка стала намагатись повернути все на свої місця. Але...!

Ведучий 3: У вас вийшло вернути Скріпку в первинну форму? І у Скріпки також не вийшло (коментарі).

Ведуча 4: Чому ми розповіли Вам цю історію?

Ведуча 2: Тому, що, сподіваємося, що якщо колись вам запропонують легко і без особливих зусиль змінити все своє життя,

Ведучий 1: ви згадайте

Всі: історію Маленької Скріпки.

Ведучий 1: А зараз ми розповімо Вам ще одну історію, точніше покажемо.

Ведучий 3: Отже, пропонуємо подивитись виставу Гендерного інтерактивного театру Школи Рівних Можливостей, яка називається “Замість вирію”.

Програма курсу “Сімейна економіка”

Запобігання торгівлі людьми – проблема не тільки юридична, соціальна, політична, а й економічна: люди їдуть шукати роботу, кращі умови життя в силу незадоволення потреб та інтересів на своєму місці проживання. Разом із цим наявність економічної культури у працездатних громадян України дала б змогу заробляти гроші на місці, на основі “допомоги для самодопомоги” планувати своє сімейне та особисте життя, задовольняти потреби та інтереси, враховуючи ресурси сім’ї, особисті, не порушуючи законів. Сьогодні економічна культура молоді формується через вивчення основ економічної теорії у ВНЗ (але ж не всі мають вищу освіту), курси самозайнятості в центрах зайнятості (тільки для безробітних), ЗМІ та самоосвіту. Основам же сімейної економіки, у томі числі веденню сімейного бюджету, господарства, бізнесу ніхто не вчить; ринкова ж економіка вносить свої корективи в економічну функцію сім’ї, вимагає формування економічного мислення, інтересу до економіки, знань та вмінь у сфері сімейної економіки.

Курс “Сімейна економіка”, що розрахований на потерпілих від торгівлі людьми та членів їх сімей, знайомить з основами економічних знань та ведення сімейного бізнесу.

Після вивчення курсу Ви будете знати:

- способи вирішення головних питань економіки;
- принципи раціональної поведінки її дійових осіб (домогосподарств та сімейних підприємств);
- поняття “сімейна економіка” та “сімейне господарство”;
- роль грошей і грошових операцій в економічному житті сім’ї;
- навички формування та використання бюджету родини, започаткування сімейного бізнесу;
- про місце та значення державної політики для забезпечення доходу сім’ї і розвитку сімейного підприємництва.

Ви будете вміти:

- орієнтуватися у вирі економічних явищ;
- визначати й раціонально використовувати ресурси сім’ї та грамотно укладати окремі угоди (купівля, продаж) на ринках ресурсів, товарів та послуг;

- планувати свій сімейний бюджет, здійснювати фінансові операції;
- розрізняти організаційноправові форми ведення бізнесу та обрати свій варіант започаткування власної справи.

Курс “Сімейна економіка” розрахований на 16 годин тренінгових занять, які включають до себе: мотивацію до заняття, інформаційні повідомлення, завдання для самостійної роботи, спрямованих на засвоєння інформації. Основними методами є: лекція, бесіда, практична робота, вправи, тестування, аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація.

Очікуваним результатом є підвищення рівня економічної культури потерпілих від торгівлі людьми і членів їх сімей, підвищення якості їх життя, спрямування на самопомогу через подальшу освіту і відкриття та ведення сімейного бізнесу.

Тематичний план курсу “Сімейна економіка”

Номер заняття	Теми	Кількість годин
1.	Потреби людини та їх задоволення у сучасному житті	1
2.	Виробничі ресурси у ринковій економіці	1
3.	Сімейне господарство – суб’єкт ринкової економіки	1
4.	Сімейна економіка	2
5.	Рентабельність сімейного господарювання	2
6–7.	Попит і пропозиція сімейних господарств	2
8.	Грошові операції сім’ї	2
9.	Способи нагромадження грошей і кредитні послуги для сімейних господарств	1
10.	Підприємництво у ринковій економіці	1
11–12.	Підприємницька діяльність сім’ї	2
13.	Держава і сімейний бізнес	1
Всього		16

Програма курсу “Сімейна економіка”

Заняття 1. Потреби людини та їх задоволення у сучасному житті

Визначення поняття “потреба”. Безмежність потреб. Потреби сім’ї.

Способи задоволення індивідуальних і сімейних потреб. Безкоштовні та економічні блага.

Роль людини у процесі створення благ.

Заняття 2. Виробничі ресурси у ринковій економіці

Обмеженість ресурсів. Раціональна організація виробництва. Економіка. Використання ресурсів у ринковій економіці: природні, капітальні, трудові. Підприємницькі здібності як специфічний вид ресурсу.

Заняття 3. Сімейне господарство – суб'єкт ринкової економіки

Дійові особи економіки. Місце сімейного господарства в економічному кругообігу. Домогосподарства.

Ринок ресурсів та ринок товарів. Принципи функціонування ринку.

Заняття 4. Сімейна економіка

Поняття “сімейна економіка”. Сім'я як споживач і виробник. Доходи сім'ї. Джерела доходів. Основні статті витрат. Бюджет сім'ї.

Заняття 5. Рентабельність сімейного господарювання

Проблема вибору. Процес прийняття рішень. Раціональна поведінка суб'єкта сімейної економіки.

Можливості збільшення рентабельності сімейного господарювання.

Заняття 6–7. Попит і пропозиція сімейних господарств

Попит і пропозиція. Фактори, які впливають на попит та пропозицію сімейних господарств.

Ціна. Собівартість товару та послуг. Порівняння ціни та якості товару. Гарантії та захист прав споживача.

Еластичність попиту і пропозиції за ціною. Еластичність доходів сімейних господарств.

Заняття 8. Грошові операції сім'ї

Сутність та функції грошей. Вартість грошей. Способи платіжних розрахунків сім'ї: готівковий платіж, безготівкові грошові засоби.

Заняття 9. Способи нагромадження грошей і кредитні послуги для сімейних господарств

Вклади та їх види. Інвестиція. Цінні папери: види, доходи від цінних паперів.

Поняття кредиту. Форми і види кредитування сімейних господарств. Допоміжні банківські послуги.

Заняття 10. Підприємництво у ринковій економіці

Підприємництво та підприємство. Види підприємств за формою власності та способом організації виробництва.

Суб'єкти підприємництва. Малі та великі підприємства.

Заняття 11–12. Підприємницька діяльність сім'ї

Порядок реєстрації сімейного підприємства. Установчі документи.

Сфера діяльності сімейного господарства. Бізнес-план.

Доходи та їх оподаткування.

Причини банкрутств сімейних підприємств.

Заняття 13. Держава і сімейний бізнес

Захист прав власності. Захист конкуренції. Право власності. Право на працю.

Соціальний захист та забезпечення сім'ї. Нижня й верхня межа бідності. Соціальне страхування.

Заняття 1. ПОТРЕБИ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ЗАДОВОЛЕННЯ У СУЧАСНОМУ ЖИТТІ

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- мати уявлення про основні види людських потреб, що постійно зростають і є безмежними;
- визначати поняття “потреба”, “потреби сім'ї” та чинники, що впливають на їх формування;
- пояснити, що потреби задовольняються за допомогою товарів і послуг (економічних благ) та одержаних від природи благ (безкоштовних);
- порівняти способи задоволення індивідуальних та сімейних потреб;
- обґрунтувати роль людини у процесі створення благ.

Основні поняття теми:

Потреби, потреби сім'ї, безмежність потреб, блага, безкоштовні блага, економічні блага, товари, послуги.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Кожна людина постійно відчуває необхідність у їжі, одязі, житлі. Вона бажає мати освіту, духовно та культурно розвиватися. Це її потреби. Отже, потреби – це відчуття людини, що пов'язане з необхідністю мати певні блага, володіти ними.

Як відомо, якщо ми задовольнили потреби в їжі, одязі, предметах побуту, житлі, тобто матеріальні чи фізичні потреби, у нас виникає бажання займатися навчанням, творчістю, цікавитися культурою, мистецтвом, наукою. Це духовні потреби, задоволення яких допомагає розвивати в людині її здібності, підвищувати кваліфікацію, духовно зростати.

Крім того, людина потребує визнання іншими людьми, оскільки живе у суспільстві. Їй необхідні повага, дружба, любов, реалізація своїх здібностей у колективі. Ці та інші подібні прагнення є соціальними потребами людей.

Як бачимо, потреби людини мають властивість збільшуватися, тобто кількісно змінюватися, та їх якість при цьому може зростати. Якщо ми задовольнили потреби матеріального рівня, то з'являється необхідність реалізувати бажання з рівня духовних чи соціальних потреб. Задоволення одних потреб породжує виникнення інших. Тому говорять, що потреби – безмежні.

У кожної людини свої потреби, вони можуть відрізнятися від потреб її родини чи інших людей. Від чого це залежить? Особливість інтересів, смаків, психології людини, її вік, стать, національні звичаї та традиції, стан здоров'я, місце проживання – все це впливає на формування її потреб. Наприклад, кожна сім'я обладнає своє помешкання на свій смак, має певні уподобання щодо їжі, проведення вихідних чи свят тощо.

Деякі потреби людини задовольняються відокремлено, наприклад, в одязі та їжі. Тоді як необхідність сім'ї мати житло, школи – власний автобус чи комп'ютерний клас, задовольняється у колективі. Тому можна виділити індивідуальні (особисті) та колективні (сімейні) потреби. Потреби сім'ї – це потреби, які задовольняються не осібно, а в колі родини.

Різноманітність потреб та їх зростання змушує людей знаходити засоби їх задоволення, якими є блага. Певні блага – повітря, сонячні промені, дощ, водойми, лісові ягоди та гриби, лікарські рослини та інші – ми беремо від природи. Усе це – безкоштовні (неекономічні) блага. Але більшість благ людина спеціально створює, виробляє, оскільки не всі потреби можна задовольнити за допомогою природних дарів. Вони є результатом свідомої людської праці і називаються економічними благами, а тому є кількісно обмеженими.

Більшість економічних благ задовольняють потреби людей як споживачів за допомогою товарів та послуг.

Товари – це речі, які є результатом людської праці і можуть продаватися та купуватися. Будь-яка сім'я купує для використання у своєму побуті речі, які були виготовлені на заводі чи фабриці: посуд, телевізор, меблі, книжки, комп'ютер, предмети особистої гігієни, продукти харчування.

Усі товари є уречевленими, тоді як послуги не мають товарної форми, а є особливою діяльністю людини: мами, яка готує сніданок; батька, який відремонтував велосипед; брата, який допоміг виконати домашнє завдання; репетитора, який навчає англійської мови. Отже, послуги – це економічні блага, доцільна діяльність людини з метою задоволення якоїнебудь потреби.

Товари та послуги мають різне призначення. Деякі використовуються для задоволення особистих потреб (товари особистого споживання та особисті послуги) чи для виробництва інших споживчих благ (товари виробничого призначення та виробничі послуги). Товари особистого споживання та послуги безпосередньо задовольняють потреби споживачів у їжі, одязі, побутовій техніці, власному автомобілі, послугах перукаря, лікаря, соціального працівника тощо. Товари виробничого призначення та виробничі послуги – це сировина, матеріали, будівлі, офіси, обладнання для ферм, послуги банків, посередницькі, транспортні та інші послуги. Усе це – споживчі блага, у створенні яких значна роль відведена людині.

Як відомо, нафта – це дар природи, яка у сучасному житті людства є основним джерелом енергії, сировини для багатьох галузей народного господарства. А чи може це безкоштовне благо перетворитися на економічне?

У надрах землі поклади цього “чорного золота” можна вважати безкоштовним, даровим благом. Докладання людських зусиль на її розвідку, видобуток, переробку, перевезення перетворює нафту на цінне та рідкісне економічне благо. А безкоштовність природних благ є відносною, тобто не пов’язаною з людською працею.

Завдання для самостійної роботи:

I. Представимо, що Ви вивчаєте потреби своєї сім’ї. Дізнайтеся про уподобання та смаки Вашої родини. Дані запишіть в таблицю 1.

Таблиця 1

№ з/п	Ім’я	Споживання морозива	Заняття спортом	Читання книжок	Відвідання кінотеатру	Спілкування з друзями та знайомими	Інші потреби
1							
2							
3							
4							
Загалом:							

II. З’ясуйте особливості та визначте домінуючі потреби кожного члена сім’ї за віком. Подайте зібрану інформацію в узагальненому вигляді (таблиця 2) та зробіть висновки щодо формування потреб Вашої сім’ї за засобами, що забезпечують їх задоволення, та за тим, кого вони стосуються.

Таблиця 2

№ з/п	Вік	Споживання морозива	Заняття спортом	Читання книжок	Відвідання кінотеатру	Спілкування з друзями та знайомими	Інші потреби
1	Дошкільний						
2	Шкільний						
3	Молодь						
4	Дорослі						

III. Визначте, які потреби переважають у Вашій сім'ї. З'ясуйте, у якій послідовності (фізичні, духовні, соціальні або інший варіант) і як вони задовольняються (індивідуально чи колективно). Дані запишіть у таблицю 3.

Таблиця 3

Члени родини/потреби	1	2	3	.	.	n
Фізичні						
Духовні						
Соціальні						
Індивідуальні						
Колективні						

Чиї потреби перш за все задовольняють у Вашій сім'ї? За яким принципом здійснюється розподіл благ у сім'ї? Зробіть висновки, чи дійсно потреби постійно зростають і є безмежними.

Заняття 2. ВИРОБНИЧІ РЕСУРСИ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- мати уявлення про поняття “ресурси”, що необхідні для здійснення процесу виробництва (створення) благ;
- визначати види виробничих ресурсів;
- дати характеристику підприємцю;
- показати, що ресурси є обмеженими;
- дати визначення економіці як науки та охарактеризувати її предмет.

Основні поняття теми:

Виробництво та природні ресурси, капітальні ресурси, трудові ресурси, підприємницькі здібності, підприємець, обмеженість ресурсів, раціональність, економіка як наука.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Для того, щоб створити (виробити) будь-яке благо, що задовольнить у майбутньому наші потреби, необхідно мати певні ресурси. Якщо ми хочемо вирощувати картоплю, то нам знадобиться передусім земельна ділянка, картопля для посадки, інструменти та речовини для обробки, люди з певними вміннями та навичками, які займатимуться вирощуванням картоплі та зберуть урожай. Отже, будь-яке виробництво передбачає використання певного набору речей, або ресурсів, які необхідні для створення товарів та послуг.

Для здійснення виробництва людина використовує перш за все природні блага, переробляючи їх — землю, воду, повітря, корисні копалини, рослинний і тваринний світ, сонячну енергію. Вони стають природними ресурсами виробництва, коли докладається праця людини.

Деякі природні ресурси безпосередньо використовуються у виробничому процесі, наприклад, родючі сільськогосподарські угіддя, інші речовини, що зазнали впливу людської праці, можуть призначатися для подальшого використання. Наприклад, глина — для виготовлення цегли; деревина — для меблевої фабрики; молоко — для виготовлення сиру чи масла на молокозаводі. Усе це отримало назву сировина і матеріали.

Людина протягом тисячоліть удосконалює знаряддя впливу на природу від простого каменя до сучасних комп'ютерів, верстатів, інструментів, передавальних пристроїв. Вони використовуються у процесі людської праці, забезпечуючи виробництво споживчих благ. Усі елементи виробництва, які створені людиною і використовуються у виробництві, називаються капітальні ресурси (капітал) або основні засоби виробництва.

Дієвою особою, суб'єктом впливу на природу є завжди людина, яка має певний набір фізичних та розумових якостей, певний ступінь кваліфікації та здібностей, досвід роботи.

Роль людини, як трудового ресурсу, постійно змінюється з удосконаленням засобів виробництва, технологій, зі зростанням частки наукоємних виробництв, наростанням екологічної кризи. Сучасний працівник — культурний, освічений, відповідальний, ініціативний.

Такі здібності людини можуть стати в нагоді не тільки у процесі виготовлення благ, а й під час організації та управління виробничим процесом. Ці здібності отримали назву підприємницькі, а людина, наділена такими здібностями — підприємцем.

Підприємець це:

- ініціатор у поєднанні виробничих ресурсів;
- відповідальна особа за прийняті рішення;
- новатор, ідеолог зі створення нових продуктів, застосування новітньої техніки і технологій;
- людина, здатна на ризик з метою отримання винагороди за свою діяльність — прибутку.

Прибуток забезпечує підприємцю розвиток власної справи та можливість подальшої реалізації й удосконалення своїх здібностей.

Підприємці з цією метою намагаються максимізувати прибутки або мінімізувати витрати виробництва, тобто збільшити ефективність. Співвідношення між результатом і витратами і є ефективністю.

Зменшення витрат виробничих ресурсів, їх якнайкраще використання допомагає вирішити загальносвітову проблему — проблему обмеженості ресурсів.

Надра корисних копалин з року в рік вичерпуються, для їх відновлення знадобляться, можливо, мільйони років. Сучасне людство стикається з проблемою прісної води, чистоти повітря, зменшення лісових масивів та великої кількості тварин.

Обмеженість трудових ресурсів полягає у появі нових виробництв, які завжди забезпечені необхідною кількістю фахівців, зміною складу трудових ресурсів, коли зростає частка працюючих пенсіонерів та спостерігається старіння населення й демографічна криза.

Обмеженість стосується інших видів виробничих ресурсів.

Отже, обмеженість ресурсів — проблема, що пов'язана з кількісною їх характеристикою у певний час та в певному місці. Саме ця проблема, яка тісно пов'язана у суспільстві з проблемою безмежності людських потреб, стала вихідною точкою для розуміння економіки загалом.

Економіка — наука про раціональне використання обмежених ресурсів з метою виготовлення благ та максимального задоволення потреб суспільства.

Раціональна організація виробництва передбачає прийняття завжди правильних і обґрунтованих економічних рішень.

Завдання для самостійної роботи:

І. Подумайте та класифікуйте ресурси, які знадобляться для вирощування кролів на Вашій майбутній мініфермі. Ваші рішення запишіть у таблицю 1. Зробіть висновки, чи можливе вирощування кролів без участі якого-небудь із наведених ресурсів?

Таблиця 1

Кількість	Природні	Трудові	Капітальні	Підприємницькі здібності
1				
2				
3				
4				
.				
.				
n				

II. Яким повинен бути підприємець сьогодні? Доповніть перелік необхідних рис підприємця:

- 1) уміння правильно об'єднати виробничі ресурси;
- 2) професіоналізм;
- 3) економічне мислення;
- 4) наявність управлінських знань;
- 5) можливість організувати справу заради одержання прибутку з урахуванням ризику;

б)

.)

.)

п)

III. Проведіть тестування “Чи можете Ви бути підприємцем?” серед членів Вашої родини. Зробіть висновки, хто із членів Вашої сім'ї має найбільші потенційні можливості щодо ведення власного бізнесу. З'ясуйте, чи впливає вік, освіта, досвід роботи на формування підприємницьких здібностей. Порівняйте свої підприємницькі здібності з якостями, які необхідні в родині (чуйність, терплячість, взаємоповага тощо). Чи можливе їх поєднання в одній людині?

ТЕСТ “Чи можете Ви бути підприємцем?”

Виберіть (у кожному із семи пунктів) одну з якостей, яка у Вас домінує.

Проставте кількість балів: А) – 4; Б) – 3; В) – 2; Г) – 1.

1. Ініціатива:
  - А) Шукає додаткові завдання.
  - Б) Винахідливий, кмітливий при виконанні завдання.
  - В) Виконує необхідний обсяг роботи без вказівок керівництва.
  - Г) Безініціативний, чекає вказівок.
2. Ставлення до інших:
  - А) Позитивне начало, дружелюбне ставлення до людей.
  - Б) Приємний у поведженні, ввічливий.
  - В) Іноді з ним важко працювати.
  - Г) Сварливий та некомунікабельний.
3. Лідерство:
  - А) Сильний, вселяє впевненість та довіру.
  - Б) Уміло віддає ефективні розпорядження.
  - В) Ведучий.
  - Г) Ведений.
4. Відповідальність:
  - А) Виявляє відповідальність при виконанні завдання.
  - Б) Погоджується із дорученнями (хоча і не без протесту).
  - В) Неохоче погоджується із дорученнями.
  - Г) Ухиляється від будь-яких доручень.
5. Організаторські здібності:
  - А) Має дар переконувати та вибудовувати факти в логічному порядку.
  - Б) Здібний організатор.
  - В) Середні здібності організатора.
  - Г) Поганий організатор.
6. Рішучість:
  - А) Швидкий і точний.
  - Б) Розважливий та обережний, обачний.
  - В) Швидкий, але часто допускає помилки.
  - Г) Нерішучий.
7. Завзятість:
  - А) Цілеспрямований, не губиться перед труднощами.
  - Б) Постійно докладає зусилля.
  - В) Середній рівень завзятості та рішучості.
  - Г) Майже ніякої завзятості та рішучості.

Щоб визначити оцінку Ваших потенційних можливостей володіти і керувати власною справою, підрахуйте кількість балів: _____

Після підрахування оцінка Вашого потенціалу володіння та керування власним бізнесом може бути:

Відмінною (25–28 балів).

Дуже доброю (21–24 бали).

Доброю (17–20 балів).

Середньою (13–16 балів).

Поганою (12 та менше).

Заняття 3. СІМЕЙНЕ ГОСПОДАРСТВО – СУБ'ЄКТ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- розкрити зміст головних (фундаментальних) проблем економіки;
- показати місце і роль дійових осіб економіки;
- визначити поняття “сімейне домогосподарство”;
- мати уявлення про кругообіг ресурсів, продуктів, доходів у ринковій економіці;
- охарактеризувати ринки ресурсів та продуктів;
- пояснити зміст правил у відносинах між дійовими особами (принципи ринкової економіки).

Основні поняття теми:

Головні економічні питання, підприємства, домогосподарства, сімейне господарство, ринок ресурсів, ринок продуктів, економічний кругообіг, принципи ринкової економіки.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

У процесі створення економічних благ передусім постає питання: який продукт або річ треба виробляти, які потреби вони повинні задовольняти, які необхідно задіяти сировину, матеріали, інструменти, машини, тобто, якою буде технологія виробництва. І нарешті, для кого призначений результат людської праці, хто буде споживачами даного продукту.

Іншими словами, в економічному житті будь-якої родини, заводу, корпорації, суспільства в цілому ці питання вирішуються по-різному, тобто, має місце свій спосіб виробництва благ.

В умовах ринкової економіки ці головні економічні проблеми вирішуються вільно через ринок між виробниками (підприємствами) і споживачами (домогосподарствами), які виступають дійовими особами економіки.

Вони “зустрічаються” на ринку, де продають і купують ресурси, товари чи надають послуги.

Основною структурною одиницею, що функціонує у споживчій сфері економіки, є домашнє (сімейне) господарство. Воно може складатися з однієї і більше осіб.

Сімейне господарство – економічна діяльність людей, пов’язаних родинними зв’язками, які мають спільні доходи і спільно їх використовують. Домогосподарства, у тому числі й сімейні, в умовах ринкової економіки не тільки одержують і витрачають доходи спільно, але і виступають власниками таких ресурсів, як земля, праця, капітал, підприємницькі здібності.

Домогосподарства можуть здавати землю та майно в оренду, найматися на роботу, продавати чи позичати капітальні ресурси і, нарешті, можуть організовувати власний бізнес. Гроші, отримані від продажу та реалізації ресурсів, витрачаються для задоволення власних потреб шляхом придбання на ринку товарів та послуг кінцевого споживання. Таким чином, у ринковій економіці саме домашні господарства вирішують питання “що, як і для кого виробляти” через формування “споживчого кошика” відповідно до власних доходів. Споживчий кошик формується залежно від потреб та можливостей сім’ї, які одержують певні товари та послуги, що здатні задовольняти їх потреби.

Товаровиробники (підприємства) у свою чергу є покупцями ресурсів та виробниками товарів і послуг. Ними можуть бути й сімейні господарства, що займаються створенням економічних благ для задоволення потреб населення.

Потоки ресурсів, товарів та доходів, витрат утворюють два кола економічного кругообігу, що поєднують підприємства і домогосподарства через ринки ресурсів і продуктів (рис 1).

У верхній частині рис. 1 зображено **ресурсний ринок**, на який домогосподарства, тобто сім’ї, як власники економічних ресурсів, постачають їх підприємствам чи родинам, які мають власний бізнес за цінами, що формуються на цьому ринку залежно від попиту фірм і пропозиції домогосподарств.

Ринок продуктів показаний у нижній частині схеми. На ньому споживачі (домогосподарства) здійснюють видатки своїх грошових доходів, формуючи попит на товари та послуги, що пропонують товаровиробники за певними цінами.

Рис. 1. Кругообіг ресурсів, продуктів, доходів у ринковій економіці

Здійснення економічного кругообігу за такою схемою передбачає дотримання певних вимог (принципів).

Принцип перший – наявність права користуватися і розпоряджатися ресурсами та доходами, а також вільно займатися підприємницькою діяльністю, виходячи з власних інтересів.

Принцип другий – економічне суперництво виробників та споживачів за кращі умови реалізації власних господарських інтересів, тобто конкуренція. Продавці конкурують за кращі ринки продажу своїх товарів та за менші витрати виробництва. Конкуренція споживачів полягає у тому, щоб одержати товар чи послугу оптимальної якості та за найнижчою ціною.

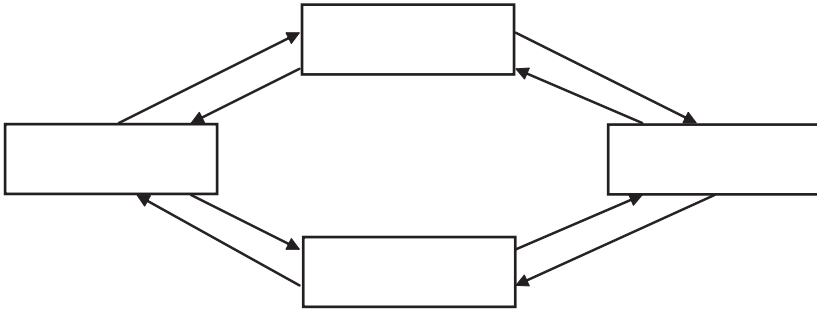
Принцип третій. Кожна дійова особа, задовольняючи власні інтереси та приймаючи певні рішення, сприяє загальному врівноваженню та узгодженню інтересів в економіці. Рішення приймаються на основі інформації про ціни на ресурси і товари, про доходи та витрати, про потреби й уподобання.

Завдання для самостійної роботи:

I. Практичні завдання:

1. Заповнити схему кругообігу (рис. 2) визначити місце дійовим особам економіки (домогосподарства і підприємства), відповідним ринкам (ресурсів і продуктів) і потокам товарів, ресурсів і грошей.

Рис. 2. Схема кругообігу ресурсів, продуктів, доходів

2. Заповнити схему кругообігу ресурсів, продуктів, доходів у ринковій економіці (рис. 3) за такими даними:

1) сімейне підприємство Коваленків “Смакота”, що займається випічкою пиріжків із м’ясом і фруктами;

2) витрати фірми на електроенергію та водопостачання;

3) закупівля яблук, слив і цукру;

4) пиріжковий кіоск “Смакота”;

5) родина Пилипенків;

6) заробітна платня родини Пилипенків;

7) донька сім’ї Пилипенків має кваліфікацію кухаря найвищої категорії;

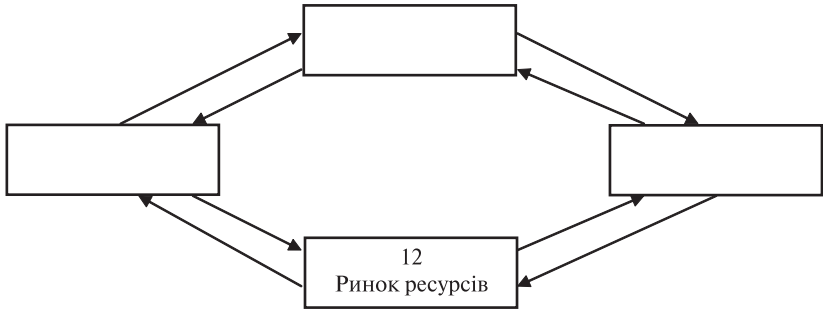
8) пиріжки з яблуками та сливами;

9) купівля пиріжків для кожного члена родини;

10) витрати Пилипенків на пиріжки;

11) доходи фірми;

12) ринок ресурсів.

Рис. 3. Схема кругообігу ресурсів, продуктів, доходів у ринковій економіці

II. У колі своєї родини обговоріть наступні питання:

- 1) Власниками яких ресурсів є Ваша сім'я?
- 2) Якою дійовою особою (домогосподарством чи підприємством) представлена Ваша родина в економічному кругообігу ресурсів, продуктів, доходів?
- 3) Чи може сімейне господарство одночасно виконувати роль товаровиробника (підприємства) та домогосподарства?
- 4) Які два ринки розглядаються у схемі економічного кругообігу ресурсів, продуктів, доходів у ринковій економіці?
- 5) Які ресурси Вашої сім'ї беруть участь в економічному кругообігу?

Заняття 4. СІМЕЙНА ЕКОНОМІКА

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- визначати поняття “сімейна економіка”;
- охарактеризувати сім'ю як споживача і виробника товарів і послуг;
- класифікувати види та джерела доходів сім'ї;
- мати уявлення про основні сімейні витрати;
- пояснити зміст поняття “бюджет сім'ї”.

Основні поняття теми:

Сімейна економіка, споживач, виробник, заробітна плата, процент, рента, прибуток, витрати сім'ї, бюджет сім'ї.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Будь-який економічний суб'єкт поводить себе раціонально. Це означає оптимальне використання виробничих ресурсів з метою отримання найбільшого ефекту. Сім'я, як важливий елемент економіки, керується цим правилом, виступаючи у ролі споживача чи виробника.

Потреби кожної родини різноманітні й змінюються залежно від її складу, розміру доходів, смаків та уподобань тощо. Наприклад, кожного дня сім'я вирішує питання, як і на що витратити гроші, щоб найкращим чином забезпечити свій добробут. Тому, сім'я – це споживач товарів та послуг – продуктів харчування, одягу, взуття, товарів побутового призначення, споживання послуг електромережі, транспорту, зв'язку та інше.

Ці блага безпосередньо задовольняють потреби родини, але деякі речі сім'я купує для виробничого використання. Тобто сім'я може виступати у ролі виробника, застосовуючи власні ресурси (праця, підприємницькі здібності, нерухомість, земля, інструменти, транспорт та інше) чи залучені. Останні вона купує на ринку ресурсів. Родина може надавати послуги з ремонту взуття. Для цього їй необхідно мати у власному розпорядженні або орендувати приміщення, набір інструментів та матеріалів, здійснювати оплату електроенергії. Надаючи дану послугу, члени сім'ї використовують власну працю.

Таким чином, ми з'ясували, що сім'я може одночасно виступати як споживач і як виробник. Їх економічна поведінка є раціональною. Тому економіка сім'ї (сімейна економіка) вивчає поведінку її членів з ефективного використання обмежених ресурсів у процесі виробництва, розподілу і споживання товарів та послуг для максимального задоволення потреб.

Будьяка родина намагається так розподілити свої доходи, щоб якнайкраще задовольнити вимоги всіх членів сім'ї.

Основним видом доходу сучасної сім'ї є заробітна плата, яка є платою за працю. Цей вид доходу отримує найманий працівник.

Надаючи земельну ділянку в оренду, сім'я одержує дохід у вигляді ренти. Земля є обмеженим і не відтворюваним ресурсом. Тому, поняття “рента” означає дохід власника природних ресурсів, що є обмеженими.

Доходом від розміщених у банку сімейних грошових накопичень, придбання цінних паперів є процент. Процент – це винагорода власнику грошей за їх надання іншим особам у тимчасове використання.

Для сімейних господарств винагородою за реалізацію підприємницьких здібностей є прибуток. Він є різницею між результатом діяльності та витратами.

Таким чином, джерелом основних видів доходів сім'ї є відповідні фактори виробництва: заробітної плати – праця, землі – рента, капіталу – процент, підприємницьких здібностей – прибуток.

Розмір та джерела доходів у першу чергу впливають на планування витрат сім'ї. Відповідність (збалансованість) між доходами та витратами у підсумку визначає ступінь задоволення тих чи інших потреб родини та відображається у бюджеті сім'ї. Бюджет сім'ї є балансом певних видів доходів та видатків за визначений період. Наближена схема бюджету сім'ї Машкіних за травень 2005 р. наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Бюджет сім'ї Машкіних за травень 2005 р.

Стат-тя	Доходи	Сума, грн.	Стат-тя	Видатки	Сума, грн.
1	Заробітна плата батька	700	1	Витрати на харчування	900
2	Заробітна плата матері	500	2	Комунальні платежі	150
3	Стипендія сина	135	3	Спортивний костюм для тата	70
4	Матеріальна допомога	100	4	Подарунок дідусеві	30
5	Процент за вкладом	65	5	Кросівки сину	100
6	Сезонні заробітки доньки	150	6	Закупівля саджанців та хімічних речовин для обробки рослин	55
7	Пенсія бабусі	310	7	Оплата курсів іноземних мов доньки	180
8	Дохід від продажу продуктів, вирощених на присадибній ділянці	40	8	Купівля мікрохвильової печі	415
9	Виплата грошової нагороди дідусеві до Дня Перемоги	200	9	Поповнення банківського вкладу	300
Баланс		2200	Баланс		2200

Завдання для самостійної роботи:

I. Тестові завдання:

1. Основними видами доходів у ринковій економіці є:

- А) Заробітна плата, акція, прибуток.
- Б) Рента, зарплата, процент, прибуток.
- В) Курс акції, цінні папери, облігації.
- Г) Рента, балансовий прибуток, дивіденди.

2. Заробітна плата – це:

- А) Ціна за використання землі та інших природних ресурсів.
- Б) Плата за організацію, керування, ризик, нововведення.

- В) Плата підприємця працівникові за використання його праці.
- Г) Ціна за користування грошима.

3. Рента – це:

- А) Плата підприємця працівникові за використання його праці.
- Б) Ціна за використання землі та інших природних ресурсів.
- В) Винагорода власнику грошей за надання їх у використання.
- Г) Плата за організацію, керування, ризик, нововведення.

4. Процент – це:

- А) Винагорода власнику грошей за надання їх у використання.
- Б) Відшкодування капіталовкладень.
- В) Ціна за використання землі та інших природних ресурсів.
- Г) Плата підприємця працівникові за використання його праці.

5. Прибуток – це винагорода, яку отримує власник:

- А) Землі.
- Б) Капіталу.
- В) Грошей.
- Г) Цінних паперів.

II. Основним видом доходу українських сімей є заробітна плата. З'ясуйте, чи це так, на прикладі Вашої сім'ї (таблиця 2). Чи може і в яких випадках голова сім'ї або інший її член приносити одночасно два і більше видів доходу?

Таблиця 2

Члени родини	Види доходів			
	заробітна плата	рента	процент	прибуток
Батько				
Мати				
Син				
...				
...				

III. Складіть сімейний бюджет Вашої родини за місяць. Дані занесіть у таблицю 3.

Таблиця 3

Стат-тя	Доходи	Сума, грн.	Стат-тя	Видатки	Сума, грн.
1			1		
2			2		
3			3		
4			4		
5			5		
6			6		
7			7		
8			8		
9			9		
Баланс		2200	Баланс		2200

Які фактори вплинули на формування тих чи інших статей витрат сім'ї (вчасність виплати заробітної плати батькам, надання в оренду власного майна, сезонність у одержанні доходів, розмір сім'ї, наявність непередбачуваних витрат – хвороба, втрата роботи тощо)? Подумайте, що б Ви змінили у системі розподілу своєї сім'ї, аби покращити її добробут? Запишіть, що може зробити кожен член сім'ї для зростання її доходів та скорочення видатків (наприклад, син може відмовитися від відпочинку влітку та влаштуватися на роботу, донька може допомогти бабусі зібрати овочі, вирощені на присадибній ділянці, та продати їх на місцевому ринку тощо).

Заняття 5. РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ СІМЕЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- показати, що будь-яка сім'я завжди вирішує проблему вибору;
- охарактеризувати умови та процес прийняття економічних рішень;
- пояснити зміст альтернативної вартості;
- проаналізувати витрати та вигоди сімейного господарства під час прийняття рішення;
- вказати можливості збільшення рентабельності сімейного господарства.

Основні поняття теми:

Необхідність вибору, багатоваріантність вибору (альтернативи), критерії вибору, ціна вибору (альтернативна вартість), виробничі можливості, вигоди та втрати при виборі (рентабельність сімейного господарства).

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Якщо ми хочемо задовольнити будь-яку потребу, то ми обов'язково порівнюємо наші можливості, грошові ресурси, ціни на необхідні товари, враховуємо якість та користь від необхідного нам блага. Іншими словами, у зв'язку з обмеженістю ресурсів порівняно з обсягом людських потреб завжди існує **проблема вибору**. Виходячи з розміру сімейного бюджету, члени родини міркують щодо придбання мікрохвильової печі чи сплати за навчання доньки на курсах іноземних мов.

Будь-яка родина не може витратити свої кошти одразу для задоволення усіх потреб. Тобто, сім'я у кожному конкретному випадку, вирішуючи питання купівлі якогось товару, змушена відмовлятися від іншого. Вартість товару, від якого ми відмовляємося заради придбання іншого, називається **альтернативною вартістю (ціна вибору)**.

Наприклад, сім'я вирішує проблему придбання пральної машини та відпочинку на березі Дніпра. Відчуття задоволення, корисність від відпочинку, можливо, отримає кожен член родини. Але воно буде нетривалим порівняно з тією корисністю, яку отримає мати чи бабуся під час прання. Економія часу надасть змогу жінкам приділяти більше уваги іншим членам родини. Отже, сім'я, проаналізувавши всі критерії, приймає остаточне рішення про купівлю пральної машини.

Будь-який процес рішення передбачає:

1. Визначення проблеми.
2. Розгляд варіантів (альтернатив) для вирішення самої проблеми.
3. Визначення, що важливо для кожного члена сім'ї.
4. Аналіз кожної альтернативи за різними критеріями.
5. Вирішення проблеми.

Подібно до споживачів, сім'я як виробник також стикається з проблемою вибору, оскільки виробничі ресурси є обмеженими.

Ви приймає рішення щодо відкриття сімейного бізнесу. За наявності фіксованих ресурсів, сім'я має два варіанти їх застосування: розведення кролів чи вирощування страусів. Перший варіант більш відповідає природно-кліматичним умовам даної місцевості, не потребує багато часу та додаткових зусиль для створення запасів кормів, значних коштів для придбання молодняку, великих площ. Але порівняно з другим варіантом він є менш прибутковим, тоді як технологічний процес вирощування страусів є складнішим. Таким чином, сім'я намагається ефективно використати наявні ресурси при даному рівні розвитку технології у процесі виробництва благ.

Сімейний бізнес націлений на отримання найбільших прибутків за певних виробничих можливостей, повне та ефективне використання ресурсів. Тобто, виробник, як і споживач, поведуть себе раціонально.

Для досягнення цієї мети члени сімейного господарства намагаються мінімізувати витрати виробництва, підвищити продуктивність праці,

удосконалити технологію (використати новітні інструменти й техніку, змінити способи обробки землі, застосувати прогресивні методи продажу товару тощо). Таким чином, співвідношення між отриманим результатом та витратами (рентабельність) максимізується.

Завдання для самостійної роботи:

I. Сім'я Петренків у рамках свого бюджету розглядає різні альтернативи витрачання коштів у липні місяці. Альтернативи та критерії зображені у таблиці 1. Оцініть кожну альтернативу за представленими критеріями й допоможіть сім'ї прийняти правильне рішення.

Таблиця 1

Альтернативи / Критерії	Корисність для здоров'я	Можливість користування всіма членами сім'ї	Можливість додаткового заробітку	Корисність для підвищення освітнього рівня	Нагальність даної проблеми	Інші	Підсумок
Придбання комп'ютера							
Придбання кухонного комбайна							
Купівля запчастин для авто							
Придбання ортопедичного матрацу							
Інші альтернативи							

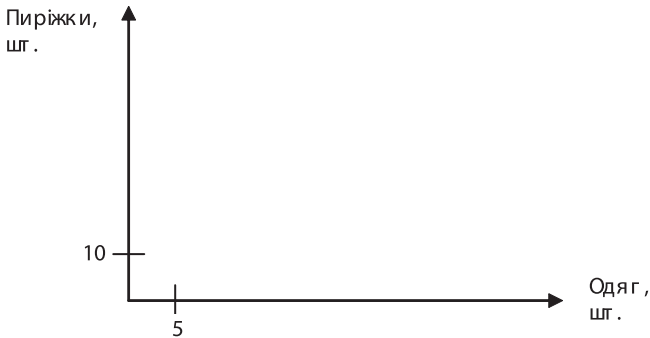
II. У таблиці 2 наведені альтернативні варіанти сімейного бізнесу: випічка пиріжків та пошив одягу. За цими даними побудуйте криву (рис. 1), яка буде відображати Ваші виробничі можливості за умови повного використання ресурсів.

Таблиця 2

Альтернативні варіанти виробництва при повній зайнятості ресурсів

Виробництво (шт.)	Альтернативи вибору ресурсів				
	A	B	C	D	E
Пиріжки	60	55	45	30	0
Одяг	0	10	20	30	40

Рис. 1. Крива виробничих можливостей

З'ясуйте, чи можливе виробництво цих товарів у точці з координатами (20; 20)? Що означає ця ситуація (повне чи неповне використання ресурсів, можливість більше виготовляти один чи два продукти одночасно тощо)? Поміркуйте, чи можливе виробництво товарів у точці з координатами (65; 50)? Яких зусиль повинен докласти господар?

III. Уявімо, що ваша сім'я відкрила піцерію. Визначте, які чинники впливатимуть на рентабельність сімейного підприємства. Як зміниться рентабельність (зросте чи знизиться) за умови:

- приготування піци за новим рецептом, де не потрібно використовувати яйця;
- застосування миючого засобу, який дозволяє двічі більше вимити посуду;
- використання електричних кухонних приладів для приготування соку із свіжих фруктів та овочів;
- розповсюдження інформації про високу якість Вашої піци або навпаки про застосування неякісних продуктів під час приготування;
- втрати працездатності бабусі, яка готувала гарячі страви тощо.

IV. Подумайте та зробіть висновки, як впливають морально-етичні, духовні взаємовідносини у сім'ї на розвиток сімейного підприємства. Як постійне спілкування та необхідність спільного вирішення сімейних і робочих питань впливають на сімейні відносини та розвиток власної справи? З'ясуйте, переваги й недоліки поєднання сімейних відносин із сімейним бізнесом.

Заняття 6–7. ПОПИТ І ПРОПОЗИЦІЯ СІМЕЙНИХ ГОСПОДАРСТВ

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- дати визначення поняттям “попит” і “пропозиція”;
- визначати фактори, що впливають на формування попиту і пропозицію сімейних господарств;
- пояснити, вплив цінових факторів на поведінку споживачів та виробників;
- дослідити взаємодію між величиною попиту і пропозиції та ціною.

Основні поняття теми:

Попит, пропозиція, цінові фактори, нецінові фактори, ціна, собівартість, еластичність попиту, еластичність пропозиції, еластичність доходів.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Принцип раціональної поведінки суб'єкта сімейної економіки пов'язаний із бажанням та можливостями щодо купівлі/продажу благ. Узгодження інтересів покупця та продавця на будь-якому ринку товарів чи послуг відбувається на основі домовленості з приводу ціни. Угода здійснюється за ціною, яка відбиває позиції обох сторін та врівноважує попит та пропозицію. Тому така ціна називається рівноважною.

Споживчий вибір визначається не тільки корисністю, він завжди обмежений доходом. Тому бажання і можливість придбати певну кількість товарів і послуг за визначеною ціною у конкретному періоді та місці формують попит.

Наприклад, сім'я, купуючи м'ясо для приготування обіду, в першу чергу орієнтується на його ціну, яка є основним чинником, що впливає на попит. Між ціною і величиною попиту прослідковується зворотний зв'язок, що пояснює закон попиту.

Якщо ціна на свинину не влаштовує сім'ю, вона замінює її на курятину, тобто діє фактор ціни на товарзамінник. Епідемія пташиного грипу у сусідній країні зменшує довіру споживачів курятини, що сумніваються у її якості. Тому попит на даний продукт буде зменшуватися.

На формування попиту членів сім'ї також можуть впливати інші фактори: рівень доходів, смаки та уподобання, очікування тощо. Ці фактори називаються неціновими і можуть зменшувати або збільшувати попит на товари та послуги.

Бажання виробників продавати свій товар за певною ціною на місці, що утворює пропозицію, визначається як ціновими, так і неціновими факторами.

Між ціною та величиною пропозиції існує прямий зв'язок. Зрозуміло, що сімейне господарство буде виробляти більше товару. Якщо ціна на нього буде зростати.

Пропозиція також залежатиме від цін на виробничі ресурси, від можливості запровадження у виробництво нової техніки та технології, цін на подібні товари інших виробників, насиченості ринку даною продукцією, дій уряду щодо системи податків та пільг сімейним господарствам тощо. Зазначені чинники будуть впливати на собівартість продукції, яка порівнюється товаровиробником з її ціною. Різниця між ціною продажу товару та його собівартістю буде прибутком господарства.

Нерідко виробники, бажаючи зменшити дію цих факторів з метою отримання прибутків, не піклуються про якість товару. Ціна при цьому не змінюється. Тому споживачі, купуючи неякісний товар, несуть додаткові грошові витрати та можуть завдати шкоди здоров'ю. Для запобігання продажу неякісної продукції в Україні прийнято Закон “Про захист прав споживачів” від 15.12.1993 р. № 3682XII. Згідно із цим Законом споживачі під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) для задоволення своїх побутових потреб мають право на:

- державний захист своїх прав;
- гарантований рівень споживання;
- належну якість товарів (робіт, послуг), торговельного та інших видів обслуговування;
- безпеку товарів (робіт, послуг);
- необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт, послуг);
- відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами (роботами, послугами) у випадках, передбачених законодавством;
- звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав;
- об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

У свою чергу держава забезпечує громадянам захист їх інтересів як споживачів, надає можливість вільного вибору товарів (робіт, послуг), набуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання товарів (робіт, послуг) відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання іншими законними способами товарів (робіт, послуг) в обсягах, що забезпечують рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності. Держава

здійснює контроль тарифів на житлово-комунальні, охоронооздоровчі, транспортні та інші послуги.

Водночас цей Закон не захищає споживачів, які купили неякісні товари на стихійних ринках у осіб, що не мали права торгівлі. Нерідко, купуючи ковбасу чи кондитерські вироби за низькою ціною за межами ринку чи магазину, Ви свідомо прирікаєте себе на неприємності: можете спожити неякісні товари або продукти, термін придатності яких вже скінчився. У такому випадку претензії Ви можете пред'явити тільки собі самому.

Якщо Ви та члени Вашої родини є свідомими споживачами, що завжди купують товари у магазинах, а ремонт холодильника замовляють у сервісному центрі, пам'ятайте про правильність оформлення угоди. Факт купівлі товару, замовлення роботи чи послуги необхідно підтвердити касовим або товарним чеком, квитанцією або іншим розрахунковим документом.

Іноді продавці обмежують права споживачів, що купили зимовий одяг та взуття влітку, встановлюючи гарантійний термін від дня продажу. Згідно з переліком сезонних товарів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19.03.1994 р. №172, гарантійний термін на одяг, хутряні й інші вироби весняно-літнього асортименту починається з 1 квітня, осінньо-зимового асортименту – з 1 жовтня; на взуття зимового асортименту – з 15 листопада по 15 травня, весняно-осіннього – з 15 березня по 15 травня, з 15 вересня по 15 листопада, літнього – з 15 травня по 15 вересня.

Попит та пропозиція на деякі товари по-різному реагує на ціни. Наприклад, сім'я купуватиме хліб за будь-якої ціни, тоді як попит на банани більшою мірою залежатиме від зміни ціни. З іншого боку, сімейне господарство, що займається тільки вирощуванням пшениці, ціни на яку фіксовані державою, буде продавати свій товар за цією ціною за будь-яких обставин. Тоді як сусіди, що зібрали врожай яблук, можуть зачекати зими і продати їх дорожче. Ці приклади відбивають відношення між зміною величини попиту і пропозиції та ціною або еластичність попиту і пропозиції. Попит і пропозиція є еластичними у випадках зміни ціни на банани та яблука й нееластичними – на хліб і пшеницю.

Крім ціни величина попиту пропозиції сімейних господарств залежить від рівня її доходів. Сім'ї з невеликими доходами вирішують картоплю на присадибній ділянці замість того, щоб купувати її в магазині. Тоді як заможніші сім'ї можуть дозволити більш широкий набір товарів. Так можна пояснити еластичність попиту домашніх господарств за доходами.

Завдання для самостійної роботи:

I. Розпитайте у Ваших друзів, за якою ціною вони купували б яблука на ринку у січні та у липні місяці. Які чинники (ціна, розмір доходів,

смаки та уподобання, неврожай яблук у цьому році, сезонність товару, великий врожай груш тощо) вплинули на обсяг куплених яблук?

II. Припустимо, що вирішили займатися бджільництвом.

1. Які з перелічених нижче витрат будуть складати собівартість меду (дані умовні):

- 1) купівля пасіки – 100 грн.;
- 2) придбання бджіл – 150 грн.;
- 3) цукор – 55 грн.;
- 4) спецодяг – 28 грн.;
- 5) транспортні витрати на доставку меду – 70 грн.;
- 6) оренда поля – 115 грн.;
- 7) податок з доходу – 125 грн.;
- 8) заробітна плата найманих працівників – 400 грн.;
- 9) інші витрати – 82 грн.

2. Розрахуйте собівартість Вашої продукції.

3. Ви плануєте викачати 110 кг меду та продати його сусідам за ринковою ціною 18 грн. за 1 кг. Порівняйте собівартість Вашої продукції та її ринкову ціну.

4. Як зміниться собівартість меду, якщо:

- пасіка перейшла Вам у спадок від дідуся;
- зросла оренда поля на 100 грн.;
- батько отримав заробітну плату бензином і передав його Вам для забезпечення доставки меду на ринок у місто;
- гелікоптер, що розпиляв хімікати для знищення шкідників на сусідньому полі, випадково потрапив Ваших бджіл тощо.

Наведіть власні приклади зростання та скорочення собівартості меду.

5. Чи є сенс займатися бджільництвом за умови, що:

- ціна на мед зросла на 7 грн. за 1 кг?
- зменшилася на 8 грн. за 1 кг?

III. Тестові завдання:

1. Попитом називається:

- А) Рішення покупців придбати товар.
- Б) Платоспроможна здатність покупців придбати необхідний товар.
- В) Бажання володіти певним економічним благом.
- Г) Бажання продавців продати товар за певною ціною.

2. Пропозицією називається:

А) Бажання виробників продавати свій товар за певною ціною та місці.

Б) Платоспроможна здатність покупців придбати необхідний товар.

В) Можливість товаровиробників продавати свій товар за низькими цінами.

Г) Немає правильної відповіді.

3. Пропозиція якого із наступних товарів найбільш еластична за ціною?

А) Пшениця.

Б) Чорні метали.

В) Годинники.

Г) М'ясо.

Заняття 8. ГРОШОВІ ОПЕРАЦІЇ СІМ'Ї

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- сформулювати уявлення про місце грошей у житті кожної сім'ї;
- пояснити поняття “гроші”;
- визначати функції грошей в економіці;
- дати характеристику вартості грошей;
- класифікувати способи платіжних розрахунків сім'ї.

Основні поняття теми:

Гроші, функції грошей, спосіб розрахунків, готівка, платіжне доручення, чек, вексель, банківська картка.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Взаємодія суб'єктів економіки опосередковується грошима. Упродовж тисячоліть роль грошей спочатку виконували різноманітні товари: сіль, прянощі, хутра, порох та інше. Але незручність, неподільність, втрата їхньої цінності та різне уявлення про їх вартість у різних сторін торгових угод зумовили появу спочатку металевих, а потім паперових та електронних грошей.

Сучасні гроші мають ряд властивостей, у зв'язку з якими будь-який член сім'ї вважає їх невід'ємним атрибутом обміну, тобто засобом, що допомагає здійснювати угоди. Гроші – загальний еквівалент (мірило) вартості товарів та послуг і є: 1) цінними для всіх; 2) здатними обмінюватися у будь-який час та у будь-якому місці на інші товари або види грошей (ліквідність); 3) подільними на дрібні частки – розмінні купюри, монети.

Роль грошей для сім'ї полягає у наступному:

1) завдяки грошам ми можемо оплачувати куплені товари, здійснювати розрахунки з іншими громадянами та підприємствами, державою. Таким чином, гроші виконують функцію засобу обігу;

2) будь-який товар виражається вартісно, тобто він має ціну. Отже, гроші – міра вартості товару;

3) якщо наприкінці місяця після здійснених необхідних покупок у родини залишається деяка сума грошей, її можна заощадити. Мова йде про нагромадження грошей, що символізує наявність багатства у сім'ї.

Треба мати на увазі, що іноді гроші не можна використати для купівлі товарів у майбутньому, оскільки у зв'язку з підвищенням цін у країні вони втрачають свою реальну вартість. Їх купівельна спроможність зменшується – на ту ж саму суму грошей ми зможемо купити менше товарів. При цьому номінальна вартість грошей не змінюється. Тобто, бюджет сім'ї за рахунок зростання витрат змінюється.

У країнах, де загальний рівень цін зростає швидко і часто, тобто відбувається інфляція, споживачі та виробники змушені або швидко витратити свої гроші, або вкласти їх у нерухомість, товари тривалого призначення, обмінювати на гроші іншої країни.

У грошовому обігу, учасником якого серед інших є сім'я, використовуються як готівкові гроші, так і розрахунки за участю банків та інших фінансових посередників.

Готівкові розрахунки застосовуються в основному у взаємовідносинах підприємств і організацій з населенням, тобто обслуговують рух грошових доходів і витрат населення.

У розрахунках між підприємствами, у тому числі сімейними, між підприємствами та фізичними особами (членами родини) господарські платежі (крім дрібних) здійснюються шляхом безготівкових перерахувань. Основною перевагою є можливість здійснення платежів без використання готівки: швидкість та оперативність оплати. До недоліків слід віднести складність їх оформлення, обов'язкове дотримання терміну дії, можливість загублення та підробки.

Основний спосіб безготівкового розрахунку – це перерахування грошових коштів з одного рахунку на інший рахунок шляхом здійснення відповідних записів по них.

Другим способом платежу є залік взаємних вимог, при якому взаємні борги підприємств зараховуються і тільки різниця перераховується шляхом записів по рахунках.

Залежно від розрахункового документа, що використовується у розрахунках, та його обігу виділяють різні форми розрахунків. Будь-який платіжний (розрахунковий) документ повинен мати основні реквізити:

- а) назву документа;
- б) номер документа, число, місяць, рік його виписки;
- в) назви платника та одержувача коштів;
- г) назви банків платника та одержувача, їх місцезнаходження та умовні номери за МФО;
- г) суму платежу цифрами та літерами;
- д) призначення платежу;
- е) на першому примірнику — відбиток печатки та підписи відповідальних осіб платника або (та) одержувача коштів;
- є) суму податку на додану вартість або напис “без податку на додану вартість”;
- ж) інше.

Найпоширенішим способом розрахунків є розрахунки на основі платіжних доручень. Платіжне доручення є дорученням підприємства (в тому числі сімейного) обслуговуючому його банку про перерахування певної суми зі свого рахунку на рахунок іншого підприємства. Платіжне доручення дійсне 10 днів. Дорученнями можуть проводитися:

- розрахунки за отримані товари та надані послуги;
- авансові платежі;
- розрахунки по нетоварних операціях;
- попередня оплата товарів і послуг та інші.

Здійснювати розрахунки на основі платіжних доручень мають право керівництво сімейного підприємства або уповноважена на це особа за дорученням (член родини).

Зручним способом розрахунків є оплата чеками. Чек — це письмове доручення банку провести перерахування коштів із рахунку чекодавця (платника) на рахунок чекодержателя (одержувача коштів).

Чеки поділяються на два види:

- чеки для розрахунків між юридичними особами;
- чеки для розрахунків між фізичними та юридичними особами.

Чеки формуються у чековій книжці по 10, 20, 25 аркушів. Строк дії чекової книжки, що застосовується в розрахунках між юридичними особами, один рік. Строк дії чека з такої книжки — 10 днів, не враховуючи дня його виписки. Строк дії розрахункового чека, виданого фізичній особі для розрахунків з юридичною, — три місяці.

Сім'я може одержати чекову книжку у банку на підставі належним чином оформленої заяви. Власником такої чекової книжки може бути кожен член сім'ї, який досяг повноліття і має кошти на банківському рахунку.

Не завжди сім'я може розрахуватися вчасно за отримані товари та послуги. У такому випадку зручно скористатися відстрочкою платежу, яка оформлюється за допомогою векселя. Вексель — це цінний папір, у якому засвідчено продаж товарів або послуг не за гроші, а в борг на певний термін. Банк може достроково оплатити вексель за вимогою продавця. З настанням терміну погашення векселя платник повертає банку суму боргу.

Наприклад, сімейне підприємство, яке займається виготовленням офісних стільців, купило комплектуючі товари. Але домовилося з постачальником про оплату тільки після продажу попередньої партії стільців. Покупець звертається до банку, в якому відкрито рахунок, з проханням оформити дану торгівельну операцію векселем. Якщо продавцю терміново потрібні гроші, він може подати отриманий вексель до свого банку з вимогою оплатити. Після реалізації стільців та отримання виручки сімейне підприємство перераховує кошти на банківський рахунок сплачуючи борг за векселем та додаткові послуги банку.

На сьогодні зручним способом розрахунків стали платежі з використанням банківських карток. Банківська картка — це платіжний засіб, що дозволяє їй власнику знімати кошти з рахунку, отримувати заробітну плату, розраховуватися за придбані товари або послуги, не відвідуючи банк та не використовуючи готівку. Її власником може бути дорослий член родини, який несе відповідальність за збереження картки. Також банк може відкрити рахунок та видати картку дитині, але за умови, що всі операції по рахунку будуть проводитися під наглядом дорослого.

За допомогою такого платіжного засобу сім'я може здійснити переказ грошей зі свого рахунку на інший, отримати готівку в касі банку або у банкоматі, пунктах обміну іноземної валюти, розрахуватися в магазині тощо.

Сім'я чи сімейне господарство можуть користуватися такими видами банківських карток:

- за способом запису інформації:
  - з рельєфним нанесенням номера картки;
  - з магнітною смужкою;
  - з мікросхемою (“розумні” картки);
- за схемою розрахунків:
  - дебетна — дозволяє власнику картки знімати кошти з рахунку для купівлі товару та отримання готівки;

- кредитні – обслуговують рахунки сімейних підприємств, на яких резервуються отримані суми кредитів від банку;
- за власниками:
  - індивідуальні – для кожного члена родини окремо;
  - сімейні – одна на всю родину.

Отже, ми познайомилися з місцем грошей в економічній діяльності сім'ї. Гроші виступають у ролі посередника в торговельних операціях, є засобом заощаджень сім'ї, виражають вартість товарів та виконують інші функції. Купівельна спроможність грошей змінюється залежно від рівня цін, що у свою чергу впливає на обсяги покупок.

У грошовому обігу сім'я використовує готівку або здійснює розрахунки через банки за допомогою таких платіжних документів: платіжне доручення, чек, вексель, банківська картка.

Завдання для самостійної роботи:

I. Ви вже знаєте, що кількість купленого товару залежить у першу чергу від його ціни. Дослідіть зміну цін на продукти харчування у Вашій місцевості протягом останніх трьох місяців. Дані занесіть у таблицю 1. Як це вплинуло на Ваш споживчий кошик – збільшився він або зменшився? І чи змінилася реальна вартість грошей?

Таблиця 1

Продуктихарчування	1 місяць		2 місяць			3 місяць		
	кількість, л	ціна за кг, л	кількість, л	ціна за кг, л	зміна ціни, грн.	кількість, л	ціна за кг, л	зміна ціни, грн.
Хліб								
Масло								
Молоко								
Картопля								
Цукор								
Цукерки								
Помаранчі								
Яблука								
Борошно								
Риба								
Сік								
Інші продукти								

П. Син, закінчивши навчання в університеті, влаштувався на роботу. Частину своїх доходів він вирішив розмістити на банківському рахунку. Молодий фахівець відвідав банк та одержав нижчевказаний перелік документів, необхідних для відкриття рахунку:

- заява на відкриття рахунку встановленого зразку;
- картка зі зразком підпису;
- паспорт або документ, що його замінює;
- довідка про ідентифікаційний код платника податку.

У Вас чи у членів Вашої родини виникла необхідність відкрити рахунок. Завітайте до найближчого відділення банку у вашому районі та з'ясуйте, чи достатньо буде документів, що наведені вище.

Заняття 9. СПОСОБИ НАГРОМАДЖЕННЯ ГРОШЕЙ І КРЕДИТНІ ПОСЛУГИ ДЛЯ СІМЕЙНИХ ГОСПОДАРСТВ

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- мати уявлення про способи нагромадження грошей;
- пояснити зміст банківського вкладу;
- охарактеризувати види вкладів та їх переваги;
- визначати поняття “інвестиція”;
- класифікувати цінні папери та з'ясувати види доходів;
- дати характеристику формам, видам кредитування та банківським послугам.

Основні поняття теми:

Вклад, інвестиція, акція, облігація, депозитний та ощадний сертифікат, кредит, банківська послуга.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

В умовах коливання рівня цін, коли змінюється реальна вартість грошей, сім'ї переважно витрачають свої доходи на товари першої необхідності або зберігають їх у вигляді цінностей, валюти, нерухомості. Відтак для розвитку економіки краще, якби грошові заощадження сім'ї знаходились на банківських вкладах, які є джерелом кредитів та інвестицій. Це можливо під час цінової стабільності.

Керівник сімейного підприємства чи приватна особа для зберігання грошей у банку можуть відкрити вкладний рахунок на певний строк. За користування розміщеними коштами банк сплачує відсотки.

На рахунок може бути внесена готівка або перераховані кошти у національній та іноземній валюті. Чим більший строк, на який оформлено вклад, тим на більші проценти може розраховувати вкладник.

Нагромадження коштів у такий спосіб дозволяє банкам накопичувати тимчасово вивільнені з економічного кругообігу гроші та використовувати їх для надання кредитів приватним особам, сім'ям, підприємствам та державі. Ці ресурси суб'єкти економіки витрачають на купівлю нерухомості, придбання машин, інструментів, обладнання, меблів, комп'ютерів тощо. В економіці це отримало назву інвестиції.

Крім вкладень у капітальні ресурси можна здійснювати фінансові інвестиції. Якщо сім'я придбала акції підприємства “Мармеладка”, це означає, що вона інвестувала гроші та має право на отримання доходу у вигляді дивідендів. Акція – це цінний папір, що засвідчує дольову участь її володаря у формуванні статутного капіталу фірми (докладніше про це у занятті 11–12).

Для отримання додаткових доходів від фінансових інвестицій сім'я може придбати облигації, які є строковими борговими зобов'язаннями. Власники облигації також мають право на отримання доходу, який нараховується у розмірі проценту, вказаного на облигації.

Акції, облигації та інші цінні папери мають номінальну вартість, тобто вартість, за якою їх випустили в обіг, і ринкову (курс) – вартість, за якою цінний папір купується та продається. Припустимо, Ви придбали облигацію підприємства “Турбінка” номінальною вартістю 750 грн. з процентною ставкою 10%. Визначимо курс облигації через 4 роки, якщо процентна ставка зростає до 12% річних:

1) розрахуємо зміну вартості облигації за рахунок зростання процентної ставки:

$$-4 \cdot 750 \cdot (0,120,1)/(1+0,1) = -54,55 \text{ грн.};$$

2) ринкова вартість облигації через 4 роки становитиме:

$$750 - 54,55 = 695,46 \text{ грн.}$$

Таким чином, оскільки ринкова вартість облигації знизиться, то її не варто продавати. Власник облигації буде отримувати більші доходи у зв'язку з підвищенням процентної ставки на 2%.

Сім'я, що має у власності цінні папери (акції, облигації) ризикує:

- втратити суму дольового внеску у підприємство у разі його банкрутства;
- не отримати дивіденди у випадку, якщо прибутку фірми недостатньо або за рішенням зборів акціонерів;
- одержати менші доходи, якщо процент за облигацією знижується або падає її курс тощо.

Розповсюдженим видом оформлення вкладів у банку є ощадні та депозитні сертифікати. Це також цінні папери, які свідчать про розміщення у банку грошових коштів і дають право їх власникам отримувати після

встановленого терміну суму вкладу та проценти. Будь-який член родини під відкритий влад може одержати ощадний сертифікат, а сімейне підприємство – депозитний. Перевагою таких сертифікатів над звичайними вкладками є їх вільний обіг на ринку цінних паперів, у зв'язку із чим їх власник може одразу одержати всю суму вкладу з нарахованими процентами, продавши сертифікати. При цьому угода між банками та вкладником не скасовується, процентні нарахування не зменшуються, але змінюється власник вкладного рахунку.

В економічному житті сім'я виступає не тільки у ролі вкладника чи інвестора, а й боржника, позичальника. Наприклад, у разі недостатньої суми грошей на придбання нового холодильника чи відкриття власної справи, сім'я може звернутися до банку з метою одержання кредиту. Кредити надаються тільки платоспроможним особам на певний термін під відповідний відсоток. За своїм призначення вони поділяються на:

- товарні, коли продавці реалізують товар чи послуги з відстрочкою платежу. У даному випадку магазин, у якому сім'я купує холодильник, надає товарний кредит;
- грошові або банківські, що надаються під забезпечення майна, цінних паперів, гарантії третіх осіб, інше.

Сучасні банки надають сім'ям різні види кредитів:

- підприємцям і фізичним особам;
- іпотечні – під заставу нерухомого майна;
- споживчі – для придбання товарів довгострокового призначення;
- строкові (короткострокові – до 1 року, середньострокові – від 1 до 3 років);
- з фіксованою чи змінною процентною ставкою.

Наприклад, Ваша родина бажає придбати новенький водонагрівач вітчизняного виробництва у кредит. Банк “Лілея” погодився надати кредит на півроку під 24% річних на суму 600 грн. По закінченню терміну угоди Ви маєте сплатити всю суму боргу з процентами:

- 1) розрахуємо суму відсотків – $(600 \cdot 6 \cdot 24\%) / (12 \cdot 100\%) = 72$ грн.;
- 2) сума кредиту до повернення з відсотками – $600 + 72 = 672$ грн.

Крім зазначених традиційних видів банківського обслуговування сім'я може скористатися додатковими послугами. Дуже зручно сім'ї, яка займається підприємницькою діяльністю, паралельно отримувати консультації з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу господарської діяльності. Також банк надає інформаційні послуги: інформування про чинне законодавство у сфері фінансів, оподаткування; доведення інформації про курси іноземних валют, сприяння у підборі партнерів тощо.

Сім'я виступає одним із активних учасників фінансового ринку. Користуючись різноманітними банківськими послугами, вона може заощаджувати гроші на банківських вкладах, здійснювати фінансові та капітальні інвестиції, купувати акції й облігації, одержувати споживчі кредити і кредити на розвиток бізнесу. Будь-яка родина може скористатися консультаційними чи інформаційними послугами банку, що є зручними й корисними для ведення і розвитку власної справи.

Завдання для самостійної роботи:

I. Тестові завдання.

1. Магазин пропонує вам придбати телевізор, за який ви можете сплачувати протягом року частинами. Це є:

- А) Торгівельний кредит.
- Б) Споживчий кредит.
- В) Банківський кредит.
- Г) Іпотечний.

2. Ви отримали банківський кредит у розмірі 10000 грн. під 20% річних строком на 2 роки. Яку суму грошей ви сплатите банку після закінчення строку кредиту?

- А) 2000 грн.
- Б) 10000 грн.
- В) 12000 грн.
- Г) 14000 грн.

3. Ваша сім'я є власником швейного цеху. Для подальшого розвитку бізнесу Ви звернулися до банку з проханням надати кредит у сумі 5000 грн. на 6 місяців. За користування кредитом Ви маєте сплатити по закінченню терміну 625 грн. Під який відсоток кредитує банк?

- А) 10%.
- Б) 12,5%.
- В) 25%
- Г) 28%.

II. Банк “Затишок” розповсюджує облігації серед населення. Ваш батько вирішив придбати облігації вартістю 250 грн. на 4 роки. Передбачається зміна процентного доходу з 20% до 16%. За якою ціною батько може продати ці облігації через 4 роки? Для розрахунку скористайтеся прикладом в інформаційному блоці.

Заняття 10. ПІДПРИЄМНИЦТВО У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- охарактеризувати поняття підприємництва та підприємство;
- визначати суб'єктів підприємництва;
- вказати види підприємств та спосіб організації;
- пояснити специфіку малих та великих підприємств.

Основні поняття теми:

Підприємництво, підприємство, юридична та фізична особа, приватний підприємець, сімейне підприємство, товариство, мале підприємство.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Важливою умовою функціонування ринкової економіки й важливим напрямом удосконалення господарської діяльності є підприємництво. Його сутність розкривається в ініціативній, новаторській, самостійній діяльності підприємця.

Підприємництво – це тип господарської діяльності підприємця з метою розробки, виробництва і реалізації благ з метою отримання прибутку.

Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни України та інших держав (фізичні особи) та юридичні особи з обов'язковим залученням найманої робочої сили. Фізичні особи можуть організувати індивідуальний бізнес, у якому використовуються власний капітал і власна праця або застосовується капітал і наймана праця.

Основною ланкою підприємництва є підприємство, від якого залежить процес виробництва економічних благ, задоволення потреб людей, їх добробут, розвиток науки й техніки. Адже підприємство – це самостійна, ініціативна, діяльність, спрямована на якнайкраще використання засобів виробництва у процесі випуску продукції, надання послуг, торгівлі. Метою будь-якого підприємства є одержання прибутку.

Матеріальною основою підприємницької діяльності є власність. Власність – це відносини між людьми з приводу належності, присвоєння, розпорядження, використання речей одними особами і відчуження цих речей від усіх інших осіб. Для підприємницької діяльності власник може використовувати належне йому майно: будівлі, споруди, засоби виробництва, вироблену продукцію, транспортні засоби, грошові кошти, цінні папери тощо. Залежно від того, хто виступає у ролі власника, можна виділити такі основні види підприємств:

- державні – засновані на державній формі власності. Такі підприємства можуть знаходитися у загальнодержавній власності

чи комунальній. Наприклад, підприємства зв'язку, енергетики, залізничного транспорту, літакобудування та інші належать державі. Деякі освітні заклади, лікарні, будинки культури тощо є комунальними (муніципальними) підприємствами;

- колективні (кооперативні) – знаходяться у власності трудового колективу. Вони можуть створюватися з метою спільної виробничої діяльності членів кооперативу або як споживчі кооперативи. Споживчі кооперативи займаються закупівлею продукції за низькими цінами і розповсюджують її серед членів кооперативу або реалізують через роздрібну мережу;
- приватні підприємства належать одній або групі осіб з об'єднанням коштів. Приватні підприємства можуть бути представлені в різних організаційно-правових формах, що залежить від сфери діяльності Вашої фірми, розміру та способу формування капіталу, кількості власників, системи управління та умов розподілу прибутку.

Найпоширенішими підприємствами за їхньою організаційно-правовою формою є одноосібне володіння, партнерство (товариство) й акціонерне товариство (корпорація).

Одноосібне володіння – це підприємство з одним власником, який самостійно організує та управляє бізнесом, має право на весь прибуток, несе відповідальність за збитки. Такі підприємства досить легко заснувати та просто управляти. Для цього непотрібні великі капітали та управлінський персонал. Але власник може отримати весь прибуток або втрати все. Як правило, одноосібні підприємства розповсюджені у фермерстві, торгівлі, наданні персональних послуг.

Товариство знаходиться у власності декількох осіб, об'єднаних для ведення спільної справи та отримання прибутку. Ризики та прибуток розподіляються між засновниками товариства залежно від розміру внеску. Серед переваг товариства є його стійкість у разі виходу одного із засновників, можливість отримання податкових пільг та кредитів від банків. Вони більш поширені у таких галузях, як медицина, юриспруденція, бухгалтерія тощо.

Акціонерне товариство (корпорація) має форму юридичної особи, власниками якої виступають акціонери, що отримують прибутки у вигляді дивідендів та несуть відповідальність, обмежену розміром внеску. Корпорація має окремий управлінський апарат, який складається зі зборів акціонерів та ради директорів. Як правило, це великі за розміром підприємства, які мають значні капітальні ресурси, потужну базу основних фондів, де працюють понад 500 чоловік. Завдяки таким підприємствам здійснюється впровадження новітньої техніки та технології у виробництво, зростають масштаби випуску продукції, удосконалюється система управління фірмами тощо.

На відміну від великих фірм, малі підприємства налічують до 200 працюючих у промисловості та будівництві, до 100 осіб – у науці, до 50 чоловік – в інших галузях виробничої сфери, до 25 – у сфері надання послуг, до 10 – у роздрібній торгівлі. Малі підприємства гнучкі та мобільні, їх легко заснувати, але у той же час для них характерна низька життєздатність.

Об'єднання праці осіб, що належать до однієї родини, з утворення одноосібного підприємства або товариства характерно для сімейного бізнесу. Так, батько сім'ї, займаючись ремонтом взуття, реєструє свій бізнес як приватний підприємець. Він самостійно здійснює закупівлю матеріалів, виконує замовлення, розподіляє свій дохід. Тому він є одноосібним власником. Наприклад, об'єднання коштів батька, матері, доньки та зятя, які створили товариство з виготовлення віконних рам та дверей, є також сімейним підприємством.

Завдання для самостійної роботи:

I. Ваша родина вирішила займатися бізнесом. Подумайте, яка організаційно-правова форма сімейного підприємства найкраще підійшла б, якщо сім'я вирішила заснувати:

- підприємство з випічки та продажу пірижжків;
- підприємство з ремонту та реставрації меблів;
- хімчистку;
- фірму, що буде займатися постачанням овочів у місто;
- підприємство, що буде займатися промисловим будівництвом.

II. Запишіть у таблицю 1 переваги (легко створити, свобода дій, легше зібрати значні суми грошей тощо) та недоліки (важко знайти кошти для розширення фірми, можливі конфлікти між партнерами, можливість зловживань з боку менеджерів та інше) різних видів підприємств.

Таблиця 1

Види підприємств	Переваги	Недоліки
1.		
2.		
.		
.		
.		
n		

III. Оберіть свій варіант організаційно-правової форми підприємства. Визначте переваги й недоліки Вашого рішення.

Заняття 11–12. ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СІМ'Ї

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- пояснити порядок реєстрації сімейного підприємства;
- надати перелік засновницьких документів;
- окреслити сферу діяльності сімейного господарства;
- ознайомити зі змістом та структурою бізнес-плану;
- зазначити види доходів та способи їх оподаткування;
- визначити причини банкрутств сімейних підприємств.

Основні поняття теми:

Статут, установча угода, статутний фонд, бізнес-план, виробниче підприємство, комерційне (посередницьке) підприємство, валовий дохід, дохід фізичних осіб, прибуток, податок із доходів фізичних осіб, податок на прибуток, соціальна пільга.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Для заснування будь-якого підприємства, у тому числі сімейного, проводиться державна реєстрація підприємців – юридичних та фізичних осіб. Державна реєстрація засвідчує факт створення або припинення юридичної особи, набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Єдиний державний реєстр є автоматизованою системою збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Сімейне підприємство може бути зареєстровано виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особипідприємця.

Якщо родина вирішила заснувати підприємство зі створенням юридичної особи, то для цього необхідно зібрати та подати документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;
- копію рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”;

- два примірники установчих документів (Статут, протокол зборів засновників);
- документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи.

Статут підприємства та протокол зборів засновників (установча угода) є найважливішими документами. У Статуті вказуються назва підприємства, його місцезнаходження, форма власності, ім'я власника, мета діяльності, розмір статутного фонду та шляхи його збільшення. Статутний фонд формується при створенні підприємства за рахунок матеріальних та грошових коштів.

В установчій угоді записується рішення засновників підприємства про статут, правила управління фірмою, порядок розподілу прибутку, зобов'язання засновників та інше.

У разі реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, перелік документів наступний:

- заповнена реєстраційна картка на проведення державної реєстрації фізичної особипідприємця;
- копія довідки про включення заявника до Державного реєстру фізичних осібплатників податків та інших обов'язкових платежів;
- документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особипідприємця.

Реєстраційний збір за проведення державної реєстрації справляється у такому розмірі:

- десять неоподатковувани мінімуми доходів громадян — за проведення державної реєстрації юридичної особи;
- два неоподатковувани мінімуми доходів громадян — за проведення державної реєстрації фізичної особипідприємця.

Після одержання посвідчення про реєстрацію підприємство має право виготовити печатку і штампи, відкрити розрахунковий рахунок у банку і стати на облік у податковій адміністрації й облстатуправлінні.

Для відкриття рахунку у банку сімейне підприємство, як юридична особа, повинно подати такі документи:

- заяву встановленого зразка;
- копію документа про державну реєстрацію підприємства;
- копію статуту;
- копію документа про взяття підприємства на податковий облік;
- картку зі зразками підписів відповідальних осіб на підприємстві;
- інші.

Перелік необхідних документів для відкриття рахунку у банку фізичній особі подано в занятті 8.

Важливим моментом під час заснування сімейного підприємства є визначення сфери його діяльності. Це може бути як виробнича сфера, так і сфера торгівлі. У зв'язку з тим, що сімейне господарство, як правило, невелике за розміром, воно переважно займається товарно-грошовими та торговельно-обмінними операціями. Це різні торговельні заклади (комерційні підприємства), що укладають угоди з купівлі-продажу або перепродажу речей і послуг. Так, сім'я може скуповувати у населення овочі, зерно, худобу, птицю, організовувати їх перепродаж на ринках чи в магазинах.

Найважливішим видом підприємницької діяльності, у тому числі сімейної, є виробничі підприємства. Вони виготовляють різноманітну продукцію, виконують будівельні, ремонтні, надають побутові, інформаційні, освітні послуги. Сім'я може організовувати свій бізнес з ремонту квартир, офісів, будинків, здійснювати навчання дітей дошкільного віку вдома, займатися випічкою пиріжків та тістечок тощо.

Для подальшої діяльності та розвитку сімейного підприємства необхідним є складення бізнес-плану, який повинен зацікавити інвесторів та кредиторів. Бізнес-план – це рекламний документ, що, як правило, розкриває всі сторони Вашої підприємницької діяльності й має таку структуру:

- 1) резюме, де визначається мета плану, подається короткий опис бізнесу, з'ясовується потреба у фінансах, їх призначення і для яких цілей вони потрібні, надається витяг із основних фінансових пропозицій, обов'язково потрібно вказати, що робить Ваш бізнес несхожим на бізнес Ваших конкурентів і що саме повинно викликати довіру до Вашого бізнесу;
- 2) мета та задачі. У цій частині плану проводиться аналіз ідей та характеристика сфери Вашої діяльності;
- 3) продукт – Вам необхідно надати опис продукції (послуги), з'ясувати відмінні якості або унікальність, визначити технологію або кваліфікацію, яка необхідна у Вашому бізнесі, дослідити можливі негаразди;
- 4) аналіз ринку потребує комплексного дослідження конкурентів, покупців, сегментів, розміру ринку та можливості його зростання, впливу конкуренції та визначення складу вашої клієнтури;
- 5) план маркетингу передбачає забезпечення конкурентоспроможності продукції (послуг), з'ясування основних характеристик продукції (послуг) у порівнянні з конкуруючими, детальний аналіз ціноутворення, розробка схеми розповсюдження товарів та методів стимулювання продажу;
- 6) план виробництва. Цей розділ включає в себе такі складові: розміщення приміщень, обладнання, джерело постачання основних матеріалів та обладнання, використання субпідрядників;

7) управлінський потенціал, де Ви вказуєте основний керівний склад та його винагородження, короткі висновки з планування кількості та складу персоналу;

8) джерело та обсяг потрібних коштів – необхідним є з'ясування обсягу потрібних коштів, звідки очікується їх отримання, у якій формі та у який термін, а також визначення терміну їх повернення;

9) основні об'єкти фінансового плану та оцінка ризику;

10) детальний фінансовий план (бюджет), який передбачає прогноз об'ємів продаж, оцінки прибутку та збитку, аналіз руху готівки, річна балансова відомість.

Наведена структура бізнес-плану може змінюватися залежно від вибору організаційно-правової форми підприємства, від сфери його діяльності та від розміру фірми. Приблизний бізнес-план щодо надання послуг населенню наведено в додатку А.

Найголовнішим при створенні бізнесплану є планування використання всіх можливостей, що позитивно впливають на діяльність підприємства.

Залежно від організаційно-правової форми ведення сімейного бізнесу виділяють різні джерела та види доходів і способи їх оподаткування. Так, приватний підприємець як фізична особа сплачує податок з доходу фізичних осіб у розмірі 13% після здійснення відрахувань до фондів соціального страхування та соціальної пільги. Відрахування до фондів здійснюється у таких розмірах:

1) Пенсійний фонд – від 1 до 2%;

2) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття – 0,5%;

3) Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – 0,5%.

Право на соціальну пільгу мають особи, місячний дохід яких не перевищує 140% суми місячного мінімального прожиткового рівня, що встановлений на початок року. Сума соціальної пільги у 2005 році становить 50% від мінімальної заробітної плати з подальшим її зростанням у 2006 році до 80%, а у 2007 році – до 100%. Також право на соціальну пільгу мають соціально незахищені верстви населення.

Основним видом доходу сім'ї, що займається підприємницькою діяльністю і зареєстрованою як юридична особа, є валовий дохід. Основний його елемент – це загальний дохід від реалізації товарів та послуг. Якщо сім'я здійснює операції з купівлею-продажем цінних паперів, отримує дивіденди від дольової участі в акціонерних товариствах та здійснює інші фінансові операції, вони також включаються до валового доходу сімейного господарства.

Оподаткування доходу від підприємницької діяльності сім'ї здійснюється після вилучення з валового доходу суми валових витрат та податку на додану вартість у розмірі 20%. Отримана сума називається оподаткованим прибутком і обкладається податком з прибутку підприємств у розмірі 25%. Різниця між валовим доходом та оподаткованим прибутком становить чистий прибуток підприємства.

Оскільки підприємницька діяльність пов'язана з ризиком, то підприємці можуть зазнати втрат або збанкрутіти. Основними причинами банкрутства можуть бути значні розміри податків, неповернення боргів, інфляція, недосконала законодавча база, відсутність стимуляційної державної політики щодо розвитку сімейного бізнесу, економічна, соціальна та політична криза в країні.

Завдання для самостійної роботи:

I. Подумайте, якою може бути сфера діяльності Вашого сімейного підприємства?

II. Припустимо, Ваша родина отримує місячний дохід у розмірі 1250 грн., з яких 850 грн. — дохід від підприємницької діяльності і 400 грн. — заробітна плата матері. Розрахуйте розмір реального доходу сім'ї, якщо мати має право на соціальну пільгу у сумі 108 грн. Здійснювати розрахунки необхідно у наступній послідовності:

1) Здійснимо відрахування до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування:

$$850 \cdot 0,5\%/100\% + 850 \cdot 0,5\%/100\% + 850 \cdot 2\%/100\% = 25,5 \text{ грн.}$$

2) Оскільки мова йде про приватне підприємство, необхідно розрахувати суму податку з доходу фізичної особи:

$$(850 - 25,5) \cdot 13\%/100\% = 107,19 \text{ грн.}$$

3) Визначимо реальний дохід від підприємницької діяльності:

$$850 - 25,5 - 107,19 = 717,31 \text{ грн.}$$

4) З'ясуємо, скільки буде складати заробітна плата, що оподатковується:

$$400 - (400 \cdot 0,5\%/100\% + 400 \cdot 0,5\%/100\% + 400 \cdot 0,2\%/100\%) - 108 = 280 \text{ грн.}$$

5) Розрахуємо реальну заробітну плату:

$$280 - 108 = 172 \text{ грн.}$$

6) Визначимо реальний дохід сім'ї: $717,31 + 172 = 889,31$ грн.

Уявімо, що дохід від підприємницької діяльності Вашої родини зріс на 750 грн. і на 50 грн. зросла заробітна плата матері. Розмір соціальної

пільги не змінився. Визначте реальний дохід сім'ї. Розв'язання здійснюйте за наведеною вище схемою.

III. Розрахуйте чистий прибуток сімейного підприємства, якщо виручка від реалізації складає 5000 грн., собівартість продукції – 3100 грн. Чи є сенс фірмі залишатися у галузі? Здійснимо розрахунки за схемою:

1) Знайдемо розмір оподаткованого прибутку:

$$5000 - 5000 \cdot 20\% / 100\% = 3100 \text{ грн.}$$

2) Визначимо суму податку на прибуток:

$$3100 \cdot 25\% / 100\% = 775 \text{ грн.}$$

3) Розрахуємо чистий прибуток фірми:

$$3100 - 775 = 2325 \text{ грн.}$$

Таким чином, отримавши прибуток у розмірі 2325 грн., сім'ї є сенс продовжувати підприємницьку діяльність.

Припустимо, що виручка від реалізації з деяких причин (розповсюдження недостовірної інформації про Вашу продукцію, хвороба продавця, велика кількість святкових та вихідних днів тощо) скоротилася до 4000 грн., собівартість продукції залишилася незмінною. Скористайтеся наведеною схемою для розрахунку чистого прибутку фірми. Чи вигідно родині продовжувати за таких умов займатися підприємництвом? Висновки обґрунтуйте.

Заняття 13. ДЕРЖАВА І СІМЕЙНИЙ БІЗНЕС

Мотивація:

Після заняття Ви зможете:

- мати уявлення про систему прав захисту власності та конкуренції;
- пояснити зміст прав сім'ї на працю та відпочинок;
- обґрунтувати місце і роль соціального захисту сім'ї у ринковій економіці.

Основні поняття теми:

Державна підтримка, антимонопольний комітет, право власності, право на працю, прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет, соціальний захист, соціальне страхування.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

В умовах ринкової економіки, існування різних форм власності кожна сім'я та сімейний бізнес потребує державної підтримки та захисту. Це

можливо реалізувати на законодавчому рівні через прийняття відповідних нормативно-правових документів з питань регулювання прав власності, захисту конкуренції та соціального забезпечення населення.

Як ми з'ясували у занятті 3, важливим принципом економічного кругообігу є конкуренція. Вона лежить в основі ефективної підприємницької діяльності та раціональної економічної поведінки кожного члена родини. В Україні діє Закон “Про захист економічної конкуренції”, який визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності. Основним інститутом, на який покладено дані функції, є Антимонопольний комітет. Ця організація захищає малі та середні підприємства від монопольного впливу великих підприємств, недобросовісної конкуренції шляхом накладення штрафів, встановлення верхньої межі цін на товари, проведення роз'яснень та надання консультацій з антимонопольного регулювання.

Сьогодні держава забезпечує функціонування підприємств всіх форм власності: державної, колективної, приватної. Конституція України гарантує права володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами інтелектуальної, творчої діяльності кожної людини, а отже, й сім'ї. Кожній родині забезпечується непорушне право на приватну власність, для задоволення своїх потреб вона може користуватися об'єктами права державної та комунальної власності.

На законодавчому рівні (Конституція України, Кодекс законів про працю тощо) держава також створює умови для здійснення членами сім'ї права на працю, гарантує однакові можливості у виборі професії, реалізує програми навчання, підготовки та перепідготовки.

Реалізація права на працю забезпечується шляхом укладення трудового договору між найманим працівником та роботодавцем. У контракті вказуються умови матеріального забезпечення і організації праці робітника, умови розірвання договору, обумовлюється захист від незаконного звільнення, своєчасне одержання винагороди за працю інше. Сімейне підприємство, що використовує найману робочу силу членів родини та родичів, має укласти трудовий договір, який включає всі вищезазначені гарантії.

Кожна особа працездатного віку має знати про державну гарантію у сфері оплати праці, що реалізується через встановлення мінімальної заробітної плати. Мінімальна заробітна плата встановлюється на рівні не нижче прожиткового мінімуму – фізіологічного і соціального. Перший розрахований на задоволення найелементарніших потреб, про які йшлося у занятті 1. Другий, крім задоволення мінімальних фізичних потреб, включає необхідні витрати на реалізацію духовних і соціальних запитів. Це нижня межа бідності.

Згідно із Законом України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2005 рік” прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць встановлено в розмірі 423 грн., на дітей віком до 6 років — 376 грн., на дітей віком від 6 до 18 років — 468 грн., на працездатних осіб — 453 грн., на осіб, що втратили працездатність — 332 грн.

Верхньою межею бідності є мінімальний споживчий бюджет, який виражає певний обсяг споживання життєвих благ, достатніх для фізіологічного і розумового розвитку людини, забезпечення працездатності.

Сім'я, члени якої працюють за наймом, має право на щотижневий відпочинок, оплачену щорічну відпустку, вихідні та святкові дні, скорочену тривалість у нічні зміни. Якщо у сімейному бізнесі задіяні неповнолітні, пам'ятайте про їхнє право на скорочений робочий день.

У разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, (наприклад, хвороба батька, вагітність матері), втрати годувальника сім'ї, у старості (пенсіонерам) родина користується правом на соціальний захист. Соціальний захист — це система державних заходів, спрямована протидіяти зниженню життєвого рівня населення. Вона включає такі елементи:

- система ефективної зайнятості (у разі втрати робочого місця член сім'ї працездатного віку може звернутися до служби зайнятості щодо вирішення проблеми працевлаштування та виплати допомоги по безробіттю);
- система формування доходів (забезпечення доходами всіх членів родини: працюючих — заробітною платою, студента — стипендією, бабуся та дідуся — пенсією, новонародженого малюка — допомогою при народженні тощо);
- забезпечення перерозподілу доходів (для того, щоб бабуся чи будь-яка інша особа похилого віку щомісячно отримували пенсію, до Пенсійного фонду здійснюються відрахування з доходів працюючого населення);
- встановлення рівня прожиткового мінімуму;
- захист інтересів споживачів (заняття 6—7);
- соціальне страхування (на випадок безробіття, медичне, від нещасного випадку на виробництві, пенсійне). Джерелом виплат на соціальне страхування є доходи найманих працівників, обов'язкові або добровільні форми страхових внесків підприємців. Про способи здійснення страхових внесків ми згадували у попередньому занятті.

Крім вказаних напрямів діяльності держави у соціальній сфері, держава проводить політику стосовно шлюбу, сім'ї, жінок, молоді, охорони дитинства, материнства, батьківства; політику у сфері житла і побуту; сприяння розвитку сімейного підприємництва на рівні регіонів тощо.

Завдання для самостійної роботи:

I. Заробітна плата батька становить 570 грн. Розрахуйте суму податку з даного виду доходу та з'ясуйте, чи має право голова сім'ї на соціальну пільгу. Розрахунки здійснюємо за наступною схемою:

1) Здійснимо відрахування до Фонду соціального страхування та Пенсійного фонду (заняття 11–12):

$$570570 \cdot 0,5\%/100\% + 570 \cdot 0,5\%/100\% + 570 \cdot 2\%/100\% = 552,9 \text{ грн.}$$

2) Визначимо, чи має право батько на соціальну пільгу. Оскільки заробітна плата не перевищує суми місячного мінімального прожиткового рівня (423 грн.), помноженої на 1,4 ($423 \cdot 1,4 = 592,2$ грн.), то ми можемо застосувати соціальну пільгу. Згідно з Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” розмір соціальної пільги дорівнює 50% від мінімальної заробітної плати. Станом на 01.01.2005 р. мінімальна заробітна плата на місяць встановлена у розмірі 262 грн. Отже, розрахуємо розмір соціальної пільги: $262 \cdot 50\%/100\% = 131$ грн.

3) Перш ніж вирахувати податок із заробітної плати, зменшимо її на суму соціальної пільги: $552,9 - 131 = 421,9$ грн.

4) Розрахуємо суму податку з доходу фізичної особи $421,9 \cdot 13\%/100\% = 54,85$ грн.

Таким чином, сума податку становить 54,85 грн. з урахуванням соціальної пільги у розрахунках.

Припустимо, заробітна плата батька зросла на 20 грн., а рівень мінімальної заробітної плати на 01.09.2005 р. перезатверджено у розмірі 332 грн. на місяць. Якою буде сума податку з доходу батька і чи буде використовуватися соціальна пільга при розрахунках? Розв'яжіть задачу за наведеною вище схемою.

II. Ситуаційні вправи.

1) Дослідіть, які з перелічених видів доходів набувають усе більшого значення у Вашій сім'ї та сім'ях Ваших знайомих:

- заробітна плата;
- прибуток;
- рента;
- процент;
- дивіденди;
- оплата продуктами;
- субсидії;
- пенсії;
- допомога по безробіттю;
- інші.

З'ясуйте причини переважання того чи іншого виду доходу. Як це впливає на добробут Вашої сім'ї?

2) Із чим пов'язана нерівномірність у розподілі доходів між різними сім'ями (рівень освіти, досвід роботи, індивідуальні здібності, наявність виробничих ресурсів у власності, підприємливість, вік, стан здоров'я, участь держави тощо)? Яка роль держави у подоланні диспропорції щодо розподілу доходів у Вашому населеному пункті, регіоні, вцілому країні?

3) Подумайте, які права гарантує держава членам Вашої родини:

- бабусі-пенсіонерці;
- сину, який навчається в університеті;
- матері, яка втратила роботу;
- п'ятнадцятирічній доньці, яка влітку підробляє у книжковому магазині;
- батькові, який заснував власну страусину ферму;
- сестрі батька, яка працює у нічну зміну провізором.

На які державні гарантії може розраховувати Ваше сімейне підприємство?

БІЗНЕС-ПЛАН **підприємства “Вічна молодість”**

I. Резюме

“Вічна молодість” на сьогодні — одне з успішних косметичних підприємств в Україні та країнах ближнього зарубіжжя. Розповсюдження продукції здійснюється за допомогою дистриб'юторів. З метою розширення зв'язків з партнерами фірми та залучення нових співробітників розроблено цей бізнес-план.

Специфіка діяльності нашого підприємства полягає в існуванні аргументів щодо можливості здійснювати покупки саме у нас:

- 1) довіра — ми часто купуємо у тих, кому довіряємо, долаючи відстані та перешкоди;
- 2) сервіс — ми піклуємося про свого клієнта, виконуємо свої обіцянки, і він знає, що на нас можна покластися. Люди за той самий продукт готові заплатити більше, якщо їм надають додаткову послугу. Покупець, задоволений умовами сервісу, розкаже про це двадцяти іншим людям;
- 3) продукція — висока якість, низькі ціни, високі результати;
- 4) ціни — довіра, сервіс, якісний продукт дозволяють не знижувати ціни.

II. Мета й завдання

Провідною ідеєю на найближчий рік є відкриття нових регіональних представництв та залучення додаткових співробітників. Для зацікавлення майбутніх працівників пропонуємо систему кар'єрного росту від рекрута до директора (таблиця 1).

Таблиця 1

Місяць	Обсяги продажу, грн.	Кількість активних дистриб'юторів у групі	Кількість власних рекрутів	Можлива знижка, грн.
Січень	200	3	2	15–20
Лютий	600	8	3	60–100
Березень	1200	16	4	150–200
Квітень	2400	30	4	300–500
Травень	5000	50	4	600–900
Червень	5000	70	4	600–900
Липень	6600	100	4	1000–1200
Серпень	8000	130	4	1200–1500
Вересень	9000	150	4	1400–1600
Жовтень	10000	170	4	1500–2000
Листопад	11000	190	4	1700–2200
Грудень	12000	200	4	1900–2400

III. Продукт (послуга)

“Вічна молодість” продає лише косметику. Це повний асортимент продукції, який дозволяє доглядати за собою і виглядати завжди здоровим, молодим і привабливим. Це лінії по догляду за:

- шкірою обличчя;
- волоссям і тілом;
- декоративна косметика;
- ароматична колекція;
- спеціальна косметика для малят;
- косметика для чоловіків;
- лікувальна косметика.

Унікальність продукції у використанні натуральної сировини та сучасних технологій при виробництві, а також у одержанні миттєвих позитивних результатів.

Асортимент продукції постійно обновлюється. Каталоги виходять щомісяця.

IV. Аналіз ринку

Продукція розрахована на широке коло покупців, жінок і чоловіків різного віку, дітей.

Виробників подібної косметичної продукції небагато, але жоден з них не використовує нашу систему реалізації товару. Завдяки цьому наші дистриб'ютори представляють продукцію "Вічна молодість" у 20 областях України і маємо 5 представництв у Росії та Білорусії. Загальна частка косметики "Вічна молодість" на ринку складає 27%.

Головними конкурентами є виробники подібної продукції, які реалізують її через мережу магазинів та не надають спецпропозицій для клієнтів.

Підприємство "Вічна молодість" проводить безкоштовні інформаційні лекції з використання нашої косметики, які ведуть спеціалісти з медичною освітою.

V. План маркетингу

План реалізації маркетингової стратегії розглянемо на конкретному прикладі. Ви зареєстрували дистриб'юторами своїх брата, сестру та подругу. Утворилося три гілки. Вони запрошують на роботу своїх знайомих і друзів, які утворюють цілу групу, збільшуючи обсяги продажу (рис. 1). Обсяги продажу зазначено в дужках у грн.

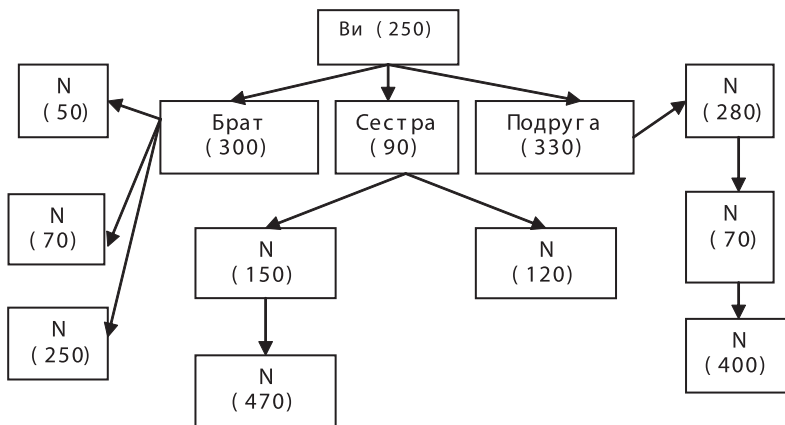

Рис. 1. Схема розповсюдження косметичної продукції

VI. Джерело та обсяг потрібних коштів

Для того, щоб стати нашим дистриб'ютором, необхідно 200 грн. початкового внеску для закупівлі першої партії товару.

VII. Фінансовий план та оцінка ризику

Працюючи у нас Ви будете отримувати дохід від продажу. Уявіть, що за день Ви продаєте тільки один популярний продукт “Вічної молодості” – крем для рук і тіла “Вітамінчик”. Ви отримуєте від свого клієнта за крем 20 грн., а закупуєте його за ціною – 14,5 грн. Отже, Ваш прибуток становить 5,5 грн. Помноживши це на 30 днів, Ви побачите, що Ваш прибуток за місяць складе 165 грн. І це тільки від продажу всього-навсього одного крему. А в асортименті “Вічної молодості” більше ніж 400 видів продукції, що користується постійним попитом, серед яких щомісяця є новинки і товари зі знижкою.

Додаткові переваги:

- 1) немає обмеження в доходах;
- 2) наша продукція близька до продукції першої необхідності;
- 3) гарантія якості;
- 4) Ви можете взяти продукцію в кредит;
- 5) каталоги розповсюджуються безкоштовно;
- 6) залежно від обсягів продажу підприємство додатково виплачує премії у розмірі від 3% до 21% від виручки.

Якщо протягом трьох місяців косметика не буде продана, то фірма гарантує дистриб'ютору повернення 60% вкладених у продукцію коштів.

Ми підвищуємо не тільки якість продукції, а й якість та результати Вашої праці. Ви дієте впевнено та надійно. Жодна косметична компанія на ринку України не надає кращої можливості для заробітку, ніж “Вічна молодість”.

Ключі для самооцінки тестових завдань:

Заняття 4. I

1	2	3	4	5
Б	В	Б	А	Б

Заняття 6–7. III

1	2	3
Б	А	В

1	2	3
Б	Г	В

Література

1. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічних знань: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 1998. – 544 с.
2. Економіка: Підручник для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Г.О. Ковальчук, В.Г. Мельничук, В.О. Огнев'юк. – К.: Навч. книга, 2003. – 352 с.
3. Економічна теорія. Посібник вищої школи (Воробйов Є.М., Гриценко А.А., Лісовицький В.М., Соболев В.М.) / Під заг. ред. Є.М. Воробйова – Харків – Київ, 2001. – 704 с.
4. Загальна економіка: Підручник / І.Ф. Радіонова та ін. За заг. ред. І.Ф. Радіонової. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Кам'янець-Подільський: Абетка–НОВА, 2002. – 384 с.
5. Мініна О.В., Базилінська О.Я. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – Київ: “Центр навчальної літератури”, 2004. – 351 с.
6. Мочерний С.В. Основи економічних знань – К.: Феміна, 1995. – 352 с.
7. Моя економіка: Підручник / Л.М. Кириленко, Л.П. Крупська, І.М. Пархоменко, І.Є. Тимченко. – К.: А.П.Н., 2002. – 320 с.
8. Основи економіки. Елементарна макроекономіка: Підручник для 11 класу загальноосвітньої школи / Під ред. акад. І.Ф. Прокопенка. – Харків: Бізнес-Інформ, 1999. – 220 с.
9. Основи економіки. Елементарна мікроекономіка: Підручник для 10 класу загальноосвітньої школи / Під ред. акад. І.Ф. Прокопенка. – Харків: Бізнес-Інформ, 1999. – 236 с.
10. Основи економічної теорії: Підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін., За ред. А.А. Чухна. – К.: Вища школа, 2001. – 606 с.

Рекомендована література для самостійної роботи

1. Кисельов А.П. Основи бізнесу: Підручник. – К.: Вища шк., 1998. – 191 с.
2. Прокопенко І.Ф., Ганін В.І., Соляр В.В., Маслов С.І. Основи банківської справи: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 410 с.

3. Савченко О., Семенченко Ж. Приватне підприємництво: запитання і відповіді. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х.: Фактор, 2001. – 128 с.
4. Сборник бизнес-планов с комментариями и рекомендациями / Под ред. В.М. Попова. – Издание третье, переоб. и доп. – М.: КноРус, Издательство ГНОМ и Д, 2000. – 360 с.
5. Сизоненко В.О. Підприємництво: Підручник. – К.: Вікар, 1999. – 438 с.

Рольова гра “Як улаштуватися на роботу”

Для кращого розуміння проблем і потреб потерпілих від торгівлі людьми, пошуку етичних рішень та формування вмінь та навичок самостійно долати труднощі доцільно запропонувати соціальним працівникам і потерпілим від торгівлі людьми рольову гру “Як улаштуватися на роботу”. Наведемо її зміст.

Час проведення: 2 години

Необхідні матеріали: маркери, папір А4, фліпчарт.

План

1. Вступне слово тренера, пояснення (5 хв.).
2. Розподіл ролей (5 хв.).
3. Проведення гри (1 год. 10 хв.).
4. Обговорення (30 хв.).
5. Аналіз та висновки (10 хв.).

Вступне слово тренера:

Сьогодні ми з вами будемо грати в гру, яка називається “Як улаштуватися на роботу”. Це досить типова життєва ситуація, з якою майже всі ми стикались. Складність сьогоденішньої гри полягає в тому, що на роботу буде влаштовуватися людина, потерпіла від торгівлі людьми (у неї немає паспорта, ідентифікаційного коду, фотографій, медичної книжки, трудової книжки). Мета нашої гри – краще зрозуміти проблеми та потреби людей, потерпілих від торгівлі людьми, а також навчитися самостійно приймати рішення.

У нашій грі є такі ролі:

1. Особа, потерпіла від торгівлі людьми.
2. Соціальний працівник.
3. Представник служби зайнятості.
4. Працедавець.
5. Представник паспортного столу.
6. Працівник фотоательє.
7. Працівник поліклініки.
8. Директор соціальної служби.
9. Представник податкової служби.
10. Представник ощадного банку.

11. Спостерігачі (2–5 осіб).

Будь ласка, зробіть вибір, хто ким хоче бути. Зараз я роздам вам листочки з ролями і ви зможете протягом 5 хвилин ознайомитись із тим, що потрібно буде робити кожному учаснику. Після цього ви зможете задати мені питання.

Коли всі робочі моменти з'ясовані, тренер дає команду почати гру.

Роль № 1: Особа, потерпіла від торгівлі людьми

Особа (Х), яка потерпіла від торгівлі людьми, пройшла курс реабілітації і хоче влаштуватися на роботу. Вона консультується з цього приводу із соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід (за бажанням клієнта), і соціальний працівник радить стати на облік до центру зайнятості. У Х немає паспорта, ідентифікаційного коду, фотографій, медичної книжки, трудової книжки. У Х є реєстрація за місцем проживання, диплом про освіту. Х хоче працювати помічником кухаря.

Х проходить співбесіду і збирає документи для зарахування на роботу.

Роль № 2: Соціальний працівник

Соціальний працівник є державним службовцем. Він здійснює соціальний супровід (за бажанням клієнта) до різних установ. Звертає увагу на настрій, самопочуття та бажання клієнта. Допомогає клієнту дізнатися певну інформацію, прийняти правильне рішення, вирішити фінансові питання (оплата фотографій, штрафів тощо – це можуть бути кошти потерпілої людини, кошти з проєкту соціальної служби т.ін.).

Роль № 3: Представник служби зайнятості

Представник Центру зайнятості інформує особу Х про наявність пропозицій щодо робочих місць, надає контакти працедавця.

Для постановки на облік у центр зайнятості необхідні наступні документи:

1. Паспорт.
2. Трудову книжку.
3. Диплом.
4. Ідентифікаційний код.

Роль № 4: Працедавець

Працедавець проводить бесіду з особою Х. Запитання у співбесіді: освіта, стаж роботи, особисті якості, чому саме ця робота і т.ін.

Особа Х проходить співбесіду, працедавець повідомляє, щоб вона зателефонувала через 2 дні, дізналася результати співбесіди.

Після цього особі Х повідомляється, що вона прийнята на роботу і їй необхідно через 7 днів подати наступні документи:

1. Паспорт.

2. Трудову книжку.
3. Медичну книжку.
4. Фотографії (2 шт.).
5. Документ про освіту.
6. Ідентифікаційний код.
7. Реєстрацію за місцем проживання.

Роль № 5: Представник паспортного столу

Представник паспортного столу інформує особу Х, що для отримання паспорта необхідно написати заяву про втрату паспорта, заплатити штраф у сумі 60.00 грн. до ощадного банку, надати 2 фотокартки. Представник паспортного столу має видати довідку про втрату паспорта. Паспорт можна отримати через 7 днів.

Режим роботи паспортного столу:

Понеділок 10.00–13.00.

Середа 14.00–16.00.

П'ятниця 10.00–13.00.

Роль № 6: Працівник фотоательє

Представник фотоательє робить фотографії, інформує особу Х, що фотоательє працює: понеділок–п'ятниця з 9.00 до 18.00, вартість 4 фотографій – 10.00 грн. (звичайне фото), 20.00 грн. (термінове фото).

Роль № 7: Працівник поліклініки

Для отримання особою Х (необхідний паспорт) медичної книжки дільничний терапевт дає направлення на аналізи та проходження спеціалістів, після чого результати заносяться в медичну книжку і завідуючий поліклінікою ставить підпис і печатку. Для гри можна прийняти, що людина просто приходить на прийом до терапевта й отримує медичну книжку.

Роль № 8: Директор соціальної служби

Директор соціальної служби є державним службовцем. Він контролює роботу соціального працівника, допомагає йому у вирішенні питань, що стосуються соціального супроводу особи Х.

Роль № 9: Представник податкової служби

Представник податкової служби інформує особу Х, що податкова служба працює понеділок – п'ятниця з 9.00 до 18.00. Для отримання ідентифікаційного коду необхідно подати паспорт і заповнити заяву. Результат можна отримати через 2–3 дні.

Роль № 10: Представник ощадного банку

Представник ощадного банку приймає платежі на оплату фотографій, штрафів тощо. Ощадний банк працює кожного дня крім неділі з 9.00 до 19.00, перерва з 13.00 до 14.00.

Роль №11: Спостерігачі

Спостерігачі – це учасники, які відслідковують хід гри, відмічають, що сподобалось, що можна було змінити, фіксують інформацію на папері, не втручаються у хід гри.

Приблизний план розвитку гри:

1. Особа Х пройшла курс реабілітації і приймає рішення влаштуватись на роботу. Із цим питанням вона звертається до соціального працівника.
2. Соціальний працівник радить стати на облік до центру зайнятості.
3. Особа Х починає збирати документи, соціальний працівник допомагає у цьому.
4. Перше, що необхідно зробити, це звернутись до паспортного столу, написати заяву про видачу нового паспорта, сплатити штраф, надати фотокартки.
5. Після отримання паспорта отримати ідентифікаційний код у податковій.
6. Подати документи для постановки на облік до центру зайнятості.
7. Після співбесіди з працедавцем оформити медичну книжку, подати всі необхідні документи за новим місцем роботи.

Наприкінці гри необхідно, щоб кожний учасник психологічно звільнився від тієї ролі, яку виконував. (Наприклад, “Я не працівник ощадного банку, а ...”).

Після закінчення гри всі учасники сідають в коло. Першим ділиться враженнями, відчуттями особа Х, потім соціальний працівник, всі інші учасники гри. Останніми говорять про свої враження спостерігачі. Під час обговорення важливо почути думку кожного. Питання, які обговорюються: що відчували, чи почувалися зручно, що було важко, що було легко.

Тренер аналізує почуту інформацію, порівнює ігрову ситуацію з тим, як це може відбуватися в реальному житті, у яких ситуаціях необхідно підтримувати клієнта, допомагати йому, а в яких давати можливість самостійно прийняти рішення.

АНКЕТА

Надайте, будь ласка, деякі дані про себе й свою родину:

Ваш вік

1) менше 16	2) 16–17	3) 18–19
4) 25–30	5) 20–25	6) 30–35
7) більше 35		

(потрібно підкреслити або дописати)

Місце народження

8) країна	9) область
10) район	11) місто (село)

(потрібно підкреслити або дописати)

Освіта

12) неповна середня	13) вища
14) середня	15) маю науковий ступінь
16) неповна вища	17) інша _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Яка у Вас спеціальність?

Чим Ви зараз займаєтеся?:

18) навчаюся	19) зареєстрована як безробітна(ий)
20) працюю	21) тимчасово не працюю
22) перебуваю в декретній відпустці	

(потрібно підкреслити або дописати)

Родинний стан?

23) заміжня (одружений)	24) незаміжня
25) перебуваю в громадянському шлюбі	26) розлучений (а)
27) удова	

(потрібно підкреслити або дописати)

З ким Ви живете?

28) з батьками	29) із чоловіком (дружиною)
30) з рідними	31) із друзями
32) із братом	33) із сестрою
34) з бабусею	35) з дідусем
36) з дітьми	37) з подругою
38) з мамою	39) з батьком
40) із другом	

(потрібне підкреслити або дописати)

Як би Ви охарактеризували відносини в родині?

41) гарні	42) бажано, щоб були кращі
43) напружені	44) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

А зараз кілька запитань про те, як Ви потрапили за кордон:

Як (де) Ви дізналися про можливість виїхати за кордон?

45) від знайомих	46) із газет, журналів
47) з реклами по радіо, телебаченню	48) з рекламних брошур
49) у шлюбному агентстві	50) від родичів
51) інше _____	

(потрібне підкреслити або дописати)

Причина, що спонукала Вас виїхати за кордон?

52) важке матеріальне становище	53) безробіття
54) насильство в родині	55) бажання познайомитися з іншими країнами
56) пошук пригод	57) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Ким Ви збиралися працювати за кордоном?

58) танцівницею	59) офіціанткою
60) домогосподаркою	61) за фахом
62) доглядати за дітьми	63) на промисловому підприємстві
64) у сфері обслуговування	65) кухарем
66) у сільському господарстві	67) догляд за старими й хворими
68) у сфері секс-бізнесу	69) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи працювали Ви до виїзду за фахом?

70) так

71) ні

72) не працював (ла) взагалі

73) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

На що Ви сподівалися, виїжджаючи за кордон?

74) заробити грошей

75) вийти заміж

76) одержати допомогу

77) залишитися для постійного проживання

78) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи виправдалися Ваші очікування щодо працевлаштування?

79) так

80) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи володієте Ви іноземними мовами?

81) так

82) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо так, то якими з перерахованих?

83) англійська

84) французька

85) німецька

86) іспанська

87) італійська

88) польська

89) сербська

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи знали Ваші рідні, куди Ви їдете?

90) так

91) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи знали Ваші рідні, ким Ви будете працювати?

92) так

93) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо так, що саме вони знали?

Чи мали Ви досить інформації щодо своєї роботи за кордоном?

94) так

95) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи добровільно Ви виїжджали за кордон?

96) виїжджала добровільно   97) мене змушували

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо Вас змушували, то хто й у якій формі?

Чи відбирали у Вас документи?

98) так   99) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо Ви відповіли “так”, уточніть, де саме:

100) перед перетином кордону

101) після перетину кордону

102) після прибуття на місце призначення

103) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Яким чином Ви перетинали кордон?

104) літаком   105) автомобілем

106) поїздом   107) пішки

108) автобусом   109) пароплавом

110) мікроавтобусом

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи були у Вас труднощі при перетині кордону?

111) так   112) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо так, то які?

Чи знали Ви точно, у яку країну їдете?

113) так   114) ні

(потрібне підкреслити або дописати)

Ви їхали самі чи Вас хто-небудь супроводжував?

115) їхала сама 116) їхала з іншими дівчатами

117) їхала в супроводі 118) інше

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо Ви їхали в супроводі, то з ким?

У якій країні Ви зупинилися?

119) Албанія	120) Бельгія	121) Болгарія
122) Боснія та Герцоговина	123) Голландія	124) Греція
125) Данія	126) Ізраїль	127) Іспанія
128) Італія	129) Косово	130) Македонія
131) Німеччина	132) Польща	133) Росія
134) Румунія	135) Сербія	136) Словенія
137) Словаччина	138) Туреччина	139) Угорщина
140) Франція	141) Хорватія	142) Чехія
143) Чорногорія	144) Швейцарія	145) Швеція
146) Югославія	147) інша країна	

(потрібне підкреслити або дописати)

У яких умовах проходила Ваша подорож?

Нижчевказані питання стосуються Вашого перебування за кордоном:

Чи була у Вас можливість спілкуватися з рідними?

148) так, через друзів	149) так, по телефону
150) так, по переписці	151) ні, не було

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи у нормальних умовах Ви жили за кордоном?

152) ні	153) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи одержували Ви гроші за роботу?

154) так, усі	155) майже всі
156) ні, нічого не одержувала	

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи змушували Вас міняти місце роботи?

157) ні	158) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо так, то чому?

159) через облати поліції	160) мене перепродали
161) ми постійно їздили по різних містах	162) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи була у Вас можливість залишати Ваше місце роботи/ проживання?

163) ні	164) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи застосовувалося відносно Вас насильство?

165) ні

166) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо так, то як саме?

167) били

168) не годували

169) не дозволяли спілкуватися по телефону

170) залякували

171) погрожували вбити

172) погрожували зашкодити рідним

173) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Скільки часу Ви перебували за кордоном?

174) кілька місяців

175) рік

176) кілька років

177) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Чи намагалися Ви втікати?

178) ні

179) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо ні, то чому?

_____

Якщо так, то хто Вам допомагав?

_____

Коли Ви дізналися, ким (у яких умовах) будете працювати, чи намагалися звернутися по допомогу у відповідні органи (організації)?

180) ні

181) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо так, то куди?

182) у поліцію

183) у посольство України

184) у неурядові організації

185) до знайомих

186) у державні установи

187) до церкви

188) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо Ви не зверталися по допомогу, то чому?

_____

А зараз запитання щодо Вашого повернення на Україну:

При яких умовах у Вас з'явилася можливість повернутися на Батьківщину (хто Вам допоміг)?

- 189) посольство України
- 190) поліція країни перебування
- 191) неурядові організації
- 192) Міжнародна організація з міграції
- 193) Організація з безпеки й співробітництва у Європі
- 194) знайомі
- 195) клієнти
- 196) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Хто допоміг Вам одержати необхідні документи?

- 197) посольство України
- 198) поліція країни перебування
- 199) неурядові організації
- 200) знайомі
- 201) вдалося купити фальшиві документи
- 202) Міжнародна організація з міграції
- 203) Організація з безпеки й співробітництва у Європі
- 204) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Чи виникали у Вас проблеми після повернення із-за кордону?

- 205) ні
- 206) так

(потрібно підкреслити або дописати)

Якщо так, то які саме?

- 207) Ви були затримані поліцією
- 208) прикордонники ждали пояснень про перебування за кордоном
- 209) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Чи боялися Ви вертатися додому?

- 210) ні
- 211) так

(потрібно підкреслити або дописати)

Якщо так, то чого саме?

- 212) боялася переслідувань
- 213) боялася, що рідні довідаються
- 214) тому що не заробила грошей
- 215) боялася, що родина не прийме мене назад
- 216) боялася зустрічі із сутенером
- 217) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Вас хто-небудь супроводжував при поверненні додому?

218) ніхто

219) так

(потрібно підкреслити або дописати)

Якщо так, то хто саме?

220) друзі, рідні

221) представники влади

222) представники неурядових організацій

223) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Як ставилися до Вас ті, хто допомагав при поверненні?

224) добре

225) з презирством

226) інше

(потрібно підкреслити або дописати)

Чия допомога Вам потрібна?

227) нічия

228) лікаря

229) юриста

230) психолога

231) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Ваш фізичний і моральний стан?

232) нормальний

233) перелякана

234) хвора

235) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Чи знають Ваші рідні й близькі, що з Вами трапилося?

236) ні

237) так

(потрібно підкреслити або дописати)

Ставлення до Вас рідних і близьких після повернення?

238) гарне, оскільки вони нічого не знають

239) вони мене засуджують

240) вони мене підтримують

241) не знаю

(потрібно підкреслити або дописати)

Якби затримали “торговців”, чи готові Ви свідчити проти них?

242) ні

243) так

(потрібно підкреслити або дописати)

Що потрібно зробити, щоб Ви свідчили проти них?

244) щоб була охорона з боку органів влади

245) щоб торговці не довідалися

246) щоб мене не знайшли

247) щоб була гарантія, що не буде помсти з боку злочинців

248) інше _____

(потрібно підкреслити або дописати)

Чи готові Ви поділитися гірким досвідом з іншими?

249) ні

250) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Якщо так, то за яких умов?

251) якщо це буде анонімно й конфіденційно

252) готова ділитися досвідом з великою аудиторією

253) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Що, на вашу думку, потрібно зробити, щоб не допустити того, що трапилося з Вами? Які міри для цього необхідно прийняти?

Яких заходів для цього необхідно вживати?

_____

Що б Ви порадили жінкам і дівчатам, які збираються поїхати працювати (з метою заміжжя) за кордон?

_____

Чи плануєте Ви знову поїхати на заробітки або з метою вийти заміж за кордон?

254) ні

255) так

(потрібне підкреслити або дописати)

Ваші плани на майбутнє?

256) почну працювати

257) піду вчитися

258) закінчу навчання

259) не знаю

260) інше _____

(потрібне підкреслити або дописати)

Дякуємо!

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Губко М.В. – консультант МЖПЦ “Ла Страда – Україна” (4.3, дод. 15);

Гуцан Т.Г. – викладач кафедри економічної теорії ХНПУ ім. Г.С. Сковороди (5.2 – у співавторстві з Дорошок Т.О., Соляр В.В., Трубавіною І.М., дод. 12 – у співавторстві з Трубавіною І.М., Соляр В.В.);

Дебелюк М.І. – менеджер центру “Ла Страда – Україна” (4.1 у співавторстві з Калашник О.А.);

Дорошок Т.О. – координатор програм захисту прав дітей МЖПЦ “Ла Страда – Україна” (5.2 – у співавторстві з Гуцан Т.Г., Соляр В.В., Трубавіною І.М., 5.3 – у співавторстві з Трубавіною І.М., додатки 3, 4 – у співавторстві з Калашник О.А., 13);

Калашник О.А. – віце-президент МЖПЦ “Ла Страда – Україна” (3.1, у співавторстві з Топчієм А.О., Черепахою К.В., 4.1 – у співавторстві з Дебелюк М.І., дод. 2, 4 – у співавторстві з Дорошок Т.О.);

Ковальчук Л.Г. – координатор превентивної роботи МЖПЦ “Ла Страда – Україна” (4.2, дод. 5, 6, 8, 9 – у співавторстві з Колесниковою С.В.);

Колесникова О.В. – директор ЗОШ № 38 м. Харкова (2.4.1. – у співавторстві з Левченко К.Б., Трубавіною І.М.);

Колесникова С.В. – консультант МЖПЦ “Ла Страда – Україна” (дод. 7 – у співавторстві з Удаловою О.Ю., 9 – у співавторстві з Ковальчук Л.Г.);

Левченко К.Б. (керівник) – доктор юридичних наук, Радник Міністра внутрішніх справ України з прав людини та гендерних питань, професор Кіровоградського юридичного інституту НУВС України (загальна редакція, розд. 1.1, 1.2, 1.3, 2.4.1 – у співавторстві з Трубавіною І.М., Колесниковою О.В., 2.4.2, 3.2 – у співавторстві з Черепахою К.В., 4.4);

Лизогуб Б.В. (1.4 – у співавторстві з Орлеаном А.М.);

Орлеан А.М. (1.4 – у співавторстві з Лизогубом Б.В.);

Соляр В.В. – викладач кафедри фінансів та обліку ХНПУ ім. Г.С. Сковороди (5.2 – у співавторстві з Гуцан Т.Г., Дорошок Т.О., Трубавіною І.М., дод. 12 – у співавторстві з Трубавіною І.М., Гуцан Т.Г.);

Топчій А.О. – консультант Інтерн юзУкраїна (3.1 – у співавторстві з Калашник О.А., Черепахою К.В.);

Трубавіна І.М. – кандидат педагогічних наук, доцент Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, науковий консультант Державної соціальної служби для дітей, сім’ї та молоді (загальна редакція, вступ, 2.1, 2.3, 2.4.1 – у співавторстві з Левченко К.Б., Колесниковою О.В., 5.1 – у співавторстві зі Швед О.В., 5.2 – у співавтор-

стві з Гуцан Т.Г., Соляр В.В., Дорошок Т.О., 5.3 – у співавторстві з Дорошок Т.О., дод. 12 – у співавторстві з Гуцан Т.Г., Соляр В.В.);

Удалова О.Ю. – методист НМЦ вищої освіти МОН (дод. 7 – у співавторстві з Колесниковою С.В.);

Черпаха К.В. – координатор соціальної роботи центру “Ла Страда – Україна” (3.1 – у співавторстві з Топчієм А.О., Калашник О.А., 3.2 – у співавторстві з Черпахою К.В. дод. 1);

Шваб І.А. – віце-президент МЖПЦ “Ла Страда – Україна” (2.2, дод.14);

Швед О.В. – представник ЕКПАТ у країнах СНГ (5.1 – у співавторстві з Трубавіною І.М.);

Юрачківська О.А. – тренер міжнародної організації Школа Рівних Можливостей (4.5).

Навчально-методичне видання

**СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

Навчально-методичний збірник

Коректор: Берегова В.О.

Комп'ютерна верстка: Тілікіної Н.В.

Підписано до друку 15.08.2007 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура NewtonС. Ум. друк. арк. 20,00. Обл.-вид. арк. 23,05.

Тираж 3000 прим. Зам. №225/08